

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ІМ. М.С. ГРУШЕВСЬКОГО
МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК “СОФІЯ КИЇВСЬКА”

Вячеслав Корнієнко

**КОРПУС ГРАФІТІ
СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ
(XI – початок XVIII ст.)
Частина VII, том 1:
західна зовнішня галерея**

Київ 2016

УДК 75.052(477-25)"10/17"
ББК 85.14(4 Укр-2К)
К67

К67 **Вячеслав Корнієнко**

Корпус графіті Софії Київської (XI – початок XVIII ст.). – К.: Горобець, 2010. – .
ISBN 978-966-2377-01-9

Ч. 7, т. 1: Західна зовнішня галерея. – К., 2016 – 240 с.: іл.
ISBN 978-966-02-8001-4(ч.7)
ISBN 978-966-02-8002-1

Перший том сьомої частини “Корпусу графіті Софії Київської” присвячений публікації 366 написів та малюнків X – початку XVIII ст., що знаходяться на стародавніх фасадах, стінах західної зовнішньої галереї Софійського собору та мармурових колонах, що нині експонуються тут, а у давнину прикрашали вхід до храму. Окремий розділ присвячений публікації графіті на мармуровому карнизі головного вівтаря, відкритих в результаті реставраційних робіт 2016 р. Введення до наукового обігу епіграфічних пам’яток здійснюється з описом їх розташування, розбором та інтерпретацією текстів, датуванням за кількома параметрами, наведенням фотографій та прорисовок. Складовою частиною книги є кілька покажчиків, які дозволяють легко відшукати кожен напис чи малюнок на сторінках книги.

УДК 75.052(477-25)"10/17"
ББК 85.14(4 - Укр-2К)

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор **Ірина Борисівна Матяш**

доктор історичних наук, професор **Надія Миколаївна Нікітенко**

доктор історичних наук, професор **Василь Іринархович Ульяновський**

кандидат історичних наук **Інна Леонідівна Калечиц**

Підготовлено до друку в рамках виконання
“Комплексної програми дослідження, реставрації та популяризації
Софійського собору у 2016–2021 рр.”

Затверджено до друку Вченою радою Інституту української археографії та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського НАН України (протокол № 6 від 30 червня 2016)

ISBN 978-966-2377-01-9
ISBN 978-966-02-8001-4(ч.7)
ISBN 978-966-02-8002-1

© В.В. Корнієнко, 2016
© Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського НАН України, 2016
© Національний заповідник “Софія Київська”, 2016

ПЕРЕДМОВА

Книга є першим томом сьомої частини “Корпусу графіті Софії Київської”¹, спрямованого на публікацію всіх доступних для вивчення епіграфічних пам’яток XI – початку XVIII ст., що збереглися у перлині української середньовічної архітектури та монументального живопису першої чверті XI ст. – Софійському соборі. Сьома частина присвячена публікації графіті та дипінті західних галерей храму, у першому томі публікуються написи та малюнки, що знаходяться в колишній західній внутрішній галереї, а також на давніх фасадах та мармурових деталях, що нині знаходяться в експозиції цієї частини архітектурного об’єму. Окрім того, до книги включені й написи, які знаходяться у головному вівтарі Софійського собору на мармуровому карнізі, який тільки на початку 2016 р. був очищений від коричневої олійної фарби, що дало можливість дослідити наявні тут графіті. Тож, загальна кількість епіграфічних пам’яток, які публікуються в цьому томі, налічує 366 одиниць; з них 15 графіті введено до наукового обігу С. Висоцьким, який вивчав софійські графіті протягом 1963–1985 рр. Відтак, переважна більшість написів та малюнків публікуються вперше.

Результативність сучасних епіграфічних досліджень обумовлена багатьма факторами, серед яких визначальним є фронтальне вивчення поверхні стіни на предмет виявлення всіх графіті, які тут знаходяться, залучення більш сучасних технологій для освітлення та фотографування, виконання прорисовки безпосередньо в соборі під час ретельного обстеження кожного з них².

Вивчення софійської епіграфіки здійснювалось мною під керівництвом доктора історичних наук, професора Н. Нікітенко, яка приймала особисту участь у дослідженні низки середньовічних написів, які стосувались датування собору³ та програми фрескового розпису⁴. Вивчення записів XVI–XVII ст., переважно виконаних латиницею, здійснювалось за участі кандидата історичних наук Н. Сінкевич, а грекомовних графіті XI–XIII ст. – кандидата історичних наук Д. Гордієнка. Окрім того, на різних етапах дослідження мною проводились консультації з реставраторами-монументалістами А. Остапчуком та Л. Колодницьким. Користуючись нагодою, хочу висловити слова подяки усім своїм колегам, які сприяли успіху проведених планомірних епіграфічних досліджень та підготовці усіх частин до друку.

Однак варто зауважити, що, порівняно з попередніми шістьма частинами “Корпусу”, структура цього тому дещо змінена в плані викладення інформації та введення покажчиків. Ці зміни зумовлені проханнями колег, для яких користування томами

¹ На сьогодні опубліковано шість частин: В.В. Корнієнко, *Корпус графіті Софії Київської*, ч. I: приділ св. Георгія Великомученика, К. 2010, 464 с.; В.В. Корнієнко, *Корпус графіті Софії Київської*, ч. II: приділ свв. апостолів Петра і Павла, К. 2011, 272 с.; В.В. Корнієнко, *Корпус графіті Софії Київської*, ч. III: Центральна нава, К. 2011, 400 с.; В.В. Корнієнко, *Корпус графіті Софії Київської*, ч. IV: приділ свв. Іоакима та Анни (північна сторона), К. 2014, 656 с.; В.В. Корнієнко, *Корпус графіті Софії Київської*, ч. V: приділ свв. Іоакима та Анни (південна сторона), К. 2015, 440 с.; В.В. Корнієнко, *Корпус графіті Софії Київської*, ч. VI: приділ архангела Михаїла, К. 2015, 464 с.

² Докладніше про авторську методику дослідження графіті та результативність її дотримання див.: В.В. Корнієнко, *Графіті Софії Київської XI – початку XVIII ст.: Інформаційний потенціал джерела*, К. 2014, с. 22–45.

³ Див.: Н. Нікітенко, В. Корнієнко, *Древнейшие граффити Софии Киевской и время ее создания*, К. 2012, 232 с.

⁴ Див. Н. Нікітенко, В. Корнієнко, *Собор святых Софии Киевской*, К. 2014, 336 с.

через велику кількість опублікованих в них матеріалів мало певні труднощі в пошуку того чи іншого графіті. Не дуже зручним для дослідників виявилось розміщення коментарів по графіті окремим розділом, а не безпосередньо в описовій частині, а також координат розташування окремим блоком наприкінці книги. Зважаючи на всі ці обставини, до книги додані, окрім традиційного для попередніх томів вказівника слів, покажчики категорій, на які поділені написи, прямих дат та імен, які зустрічаються по тексту книги, а також вказівник згадок графіті по тексту. Таке розташування дозволить читачеві зорієнтуватись за покажчиками в змісті написів, згаданих в них іменах та словах, і без складнощів відшукати їх на сторінках книги. Разом з тим, коментарі до графіті розміщуються безпосередньо в описовій частині, як і вказівка їх розташування в межах досліджуваної ділянки стіни.

Усі виявлені на одній ділянці епіграфічні пам'ятки об'єднуються в підрозділи у межах розділу, присвяченого публікації графіті в окремих архітектурних об'ємах собору або на окремих деталях (наприклад, мармурових колонах). На початку кожного розділу та підрозділу наводиться інформація щодо їх розташування в межах Софії Київської, на підставі яких джерел ідентифіковані образи святих на фресках, стан збереження стародавнього тиньку, загальна кількість та номери наявних графіті. А вже в межах окремого підрозділу в порядку нумерації публікуються епіграфічні пам'ятки за прийнятою мною структурою, яка містить наступні складові.

Номер. Порядковий номер надається кожному графіті, полегшуючи її подальший пошук. На початку планомірних епіграфічних досліджень у 2006 р. мною було вирішено продовжити нумерацію С. Висоцького, тому всі опубліковані ним графіті зберігають попередні номери. За необхідності, наприклад, коли під час публікації під один номер потрапили кілька різночасових графіті, номери можуть отримувати додаткові позначення: № 1, № 1а, № 1б тощо.

Розташування. Вказуються координати епіграфічної пам'ятки від її середньої точки на площині стіни, від рівня ґрунту під ним (вертикальна вісь) та від обмежуючої її вертикальної ділянки (горизонтальна вісь) – кут чи ребро.

Публікація. У цій частині зазначається, ким була здійснена попередня публікація графіті, або повторне прочитання чи виправлення іншим дослідником. У попередніх книгах “Корпусу” у цій частині також аналізувались відмінності в прочитанні напису та ідентифікації окремих літер між опублікованим варіантом, повторній публікації та оригіналом. Проте, зважаючи на зауваження читачів, що при такому викладенні матеріалу, особливо, коли різночитань багато, такий текст доволі складний для сприйняття, то всі різночитання в ідентифікації окремих літер присутні у наступній частині “Опис” та винесені у посилання.

Опис. В цій частині коротко характеризується стан збереженості давнього тиньку в місці розташування графіті, наводиться прочитання напису в тому вигляді, в якому він зберігся на стіні, реконструкцію тексту та його переклад; якщо це малюнок, то наводиться його стислий опис. Окрім того, до цієї частини включені необхідні в окремих випадках коментарі.

Варто наголосити, що важливою рисою сучасних досліджень софійської епіграфіки є те, що побудові реконструйованого тексту передують аналіз чітко ідентифікованих літер та тих, визначення яких не зовсім впевнене. На підставі цих фактів будується модель реконструйованого тексту, правильність якої перевіряється повторним вивченням оригіналу напису безпосередньо в соборі. І лише після цього остаточно пропонується авторський варіант реконструкції наявного на стіні тексту.

В цій частині ікористовуються такі види умовних позначень:

- цей знак передає втрачені внаслідок вибоїв літери в тій частині, коли наводиться прочитання напису на стіні; варто зауважити, що в деяких випадках неможливо впевнено визначити, скільки саме літер втрачено, тому не завжди один цей знак відображає одну втрачену літеру; це спеціально не оговорюється;
- [] квадратні дужки застосовуються для передачі чітко визначених втрачених внаслідок пошкоджень тиньку літер в написі;
- () титла, якщо вони тільки не стосуються цифр, наводяться у тій частині, коли йде мова про вигляд тексту на стіні, а під час реконструкції вони розкриваються та беруться у круглі дужки; крім того, цей же знак застосовується у випадках, коли автор помилково пропустив літеру в слові, а також під час відновлення скорочених слів без титл, якщо контекст напису вказує, що маємо справу саме зі скороченим варіантом тексту;
- { } фігурні дужки позначають ті частини тексту, які відновлені за контекстом у випадку, якщо напис залишився незавершеним, або тоді, коли для впевненої реконструкції тексту бракує даних;
- / / скісні дужки вживаються тільки в тих випадках, коли в тексті наявні випадкові подвоєння літер, що обумовлюється випадінням шматків тиньку в момент виконання однієї літери, яке спонукало автора прокреслити її знову поруч;
- | цей знак позначає розділення між рядками напису.

Хронологія. Структурно цей підрозділ містить дві складові – зазначені хронологічні рамки та параметри, за якими датується графіті. В окремих випадках, якщо в рамках датування можливе виділення більш вірогідного часового проміжку, то після перших двох обов'язкових складових наводиться знову ймовірний хронологічний діапазон та уточнюється, на підставі яких параметрів він встановлений. Для датування графіті мною, по можливості, залучається максимально повна кількість параметрів.

Перший з них був встановлений на підставі ретельного вивчення форми прорізів, що дозволило визначити три основні етапи можливого створення графіті:

- 1) друге десятиліття XI ст., тобто, часи зведення та декоративного оздоблення собору, що підкреслює згладжена форма каналів прорізів, нерідко зі слідами фарби в них;
- 2) друга чверть XI – кінець XVI ст., форма каналів прорізів нерівна, що свідчить про їх видряпування по сухому тиньку, однак краї прорізів плавні, що обумовлене їх руйнуванням під дією факторів вивітрювання;
- 3) кінець XVI – кінець XVII ст., форма каналів прорізів подібна до попереднього, однак фактори вивітрювання майже не позначились на краях прорізів, тому вони виглядають дещо розірваними.

Звісно, датування пам'яток софійської епіграфіки за таким критерієм є доволі умовним, адже другий проміжок часу охоплює близько шести століть: проте, нажаль, для багатьох епіграфічних пам'яток, насамперед, малюнків, він залишається наразі єдиним можливим.

Другий параметр умовно можна назвати стратиграфічним. Оскільки деякі автори виконували свої написи чи малюнки поверх вже наявних на фресці, або змушені були переносити рядки через існування на стіні іншого графіті, то за умови знання більш чіткої хронології бодай одного з них, існують можливості для уточнення часу виконання й іншої епіграфічної пам'ятки.

Третій параметр, який дозволяє встановити відносно стислу хронологію виконання графіті, є палеографічний аналіз його складових.

В основу датування написів XI–XV ст., за формами написання літер, тобто, за палеографічним методом, покладені напрацювання А. Залізняка, що спираються на аналіз форм написання літер новгородських берестяних грамот XI – середини XV ст.⁵, та Б. Рибаківа, що спираються на вивчення саме речової палеографії XI–XIV ст.⁶ Однак результати досліджень цих двох авторів слід залучати доволі обережно, позаяк результати сучасних епіграфічних досліджень доводять відмінність форм написання літер представниками новгородської та київської писемних шкіл, і низка палеографічних ознак не співвідносять хронологічно, а деякі київські форми написання літер взагалі відсутні у новгородських грамотах. Ця обставина примушує здійснювати відповідну кореляцію під час визначення хронології написів⁷.

Для її уточнення, окрім точно датованих графіті Софії Київської, залучаються писемні пам'ятки XI–XVII ст., які мають київське походження, їх факсимільні видання або зібрані Я. Запаском описи з фотографіями сторінок рукописів⁸, форми написання літер у легендах на монетах початку XI ст. – Володимира, Святополка та Ярослава⁹, матеріали сфрагістики¹⁰, дипінті пам'яток монументальної архітектури Києва (Софійський собор, Кирилівська церква) чи ікон.

Фактично палеографічне датування відбувається по двом шкалам, які співвідносяться між собою та аналізуються, що, за браком місця у книзі, спеціально не оговорується, а датуючи палеографічні матриці не наводяться. В цій частині присутній також описом найбільш важливих для визначення хронології записів ознак, проте таке датування не є “датуванням за вибраними ознаками”, воно враховує всі літери напису, проте частина з них мають доволі широкий часовий діапазон поширення, який не впливає на обмеження хронологічних рамок появи графіті.

Для встановлення часу виконання графіті XVI – початку XVIII ст., окрім залучення епіграфічних матеріалів, застосовуються напрацювання Є. Карського¹¹, Л. Черепніна¹² та В. Панащенко¹³.

Четвертим параметром, який засосовується для датування пам'яток софійської епіграфіки, можна назвати типологічним. Групи записів, виконаних однією мовою, графічною або формульною системами, зустрічаються серед пам'яток собору в невеликі хронологічні проміжки, що дозволяє відносно точно визначити час виконання такого графіті. Тому за типологічним методом, якщо немає можливості чіткіше визначити час появи графіті, датуються наступні групи:

⁵ А.А. Зализняк, *Палеография берестяных грамот и их внестратиграфическое датирование*, [у:] В.Л. Янин, А.А. Зализняк, *Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1990–1996 гг.)*, *Палеография берестяных грамот и их внестратиграфическое датирование*, Москва 2000, с. 134–429; методика була апробована на київських епіграфічних матеріалах: А.А. Зализняк, *К изучению древнерусских надписей*, [у:] В.Л. Янин В.Л., Зализняк А.А., А.А. Гиппиус, *Новгородские грамоты на бересте (Из раскопок 1997–2000 гг.)*, т. XI, Москва 2004, с. 233–287.

⁶ Б.А. Рыбаков, *Русские датированные надписи XI–XIV веков*, *Свод археологических источников*, вып. Е – 144, Москва 1964, 48 с., илл.

⁷ Докладніше див.: В.В. Корнієнко, *Графіті Софії Київської...*, с. 45–57.

⁸ Я.П. Запаско, *Пам'ятки книжкового мистецтва: Українська рукописна книга*, Л. 1995, 480 с.

⁹ М.П. Сотникова, И.Г. Спасский, *Тысячелетие древнейших монет России: Сводный каталог русских монет X–XI веков*, Ленинград 1983, 240 с.

¹⁰ В.Л. Янин, *Актовые печати Древней Руси X–XV вв.*, в 2-х т., Москва 1970, т. 1. Печати X – начала XIII в., 328 с., илл.; В.Л. Янин, П.Г. Гайдуков, *Актовые печати Древней Руси X–XV вв.*, Москва 1998, т. 3: Печати, зарегистрированные в 1970–1996 гг., [електронний ресурс], режим доступу: <http://www.siegel.ru/>; *Тисяча років української печатки. Каталог виставки*, К. 2013, 502 с.

¹¹ Е.Ф. Карский, *Славянская кирилловская палеография*, Ленинград 1928, 494 с.

¹² Л.В. Черепнин, *Русская палеография*, Москва 1956, 616 с.

¹³ В.В. Панащенко, *Палеография українського скоропису другої половини XVII ст. (на матеріалах Лівобережної України)*, К. 1974, 112 с.

- 1) глаголичні написи, які датуються у межах другої чверті XI – кінця XIII ст., що спи-
рається на результати досліджень А. Мединцевої¹⁴ та Л. Столярової¹⁵;
- 2) грекомовні написи, які датуються в межах другої чверті XI – кінця XIII ст., що спи-
рається на результати вивчення таких написів О. Євдокимовою¹⁶;
- 3) латиничні написи, що датуються останньою чвертю XVI – кінцем XVII ст., що спи-
рається на спільні дослідження автора книги та Н. Сінкевич¹⁷;
- 4) вірменомовні написи, що датуються в межах початку XV – початку XVI ст.¹⁸;
- 5) записи обчислення кількості проведених поминальних служб, що датуються у
межах другої чверті XI – кінця XIV ст.¹⁹;
- 6) записи за усталеною формулою “Господи, поможи рабу своєму”, що датуються у
межах другої чверті XI – кінця XV ст.²⁰

Категорія. В цій частині написи та малюнки, які публікуються у книзі, згрупо-
вуються на підставі певних змістовних чи формальних ознак, що виносяться як додаток
до книги, дозволяючи без складнощів віднайти всі графіті, віднесені до певної групи.

Графіті поділяються на дві великі групи – написи та малюнки, а кожна з них
розбивається за зовнішніми характеристиками графіті на менші категорії.

Написи поділяються на наступні категорії:

- 1) *молитовні написи*, які мають у своєму тексті звернення до Господа або святих та
прохання автора;
- 2) *пам’ятні написи*, що виконувалися з метою закріплення пам’яті про подію, неза-
лежно від її значущості, будь-то смерть якоїсь особи, знаної лише в певній міс-
цевості чи в усій державі, відвідання храму певною особою або інша подія
місцевого, загальнодержавного чи навіть світового (наприклад, очікування кінця
світу) значення;
- 3) *цитати та посилання на твори книжної писемності*, до якої зараховуються на-
писи, що є уривками окремих цитат зі Старого та Нового Завітів, богослужбних
та літургійних творів, указівки на відповідні глави Святого Письма;
- 4) *написи-прокляття*, що виявляють прагнення їх авторів виляяти або висловити різкий
осуд чи обурення щодо вчинків, здійснених певною особою, проклясти винуватців;
- 5) *написи-покаяння*, що є сповіддю автора перед Богом за вчинений проступок;
- 6) *написи-запитання*, де об’єднуються вислови у вигляді звернених до Господа, святих
або людей запитань, у контексті софійської епіграфіки здебільшого риторичних;
- 7) *підписи до фрескових образів*, що об’єднують записи, текст яких складається тільки
з імені святого, зображеного на фресці;

¹⁴ А.А. Медынцева, *Древнерусские надписи новгородского Софийского собора XI–XIV века*, Москва 1978, с. 30.

¹⁵ Л.В. Столярова, *Древнерусские надписи XI–XIV вв. на пергаменных кодексах*, Москва 1998, с. 56–69.

¹⁶ А.А. Евдокимова, *Языковые особенности греческих граффити Софии Киевской*, автореф... канд. филологических наук, Санкт-Петербург 2008, с. 23.

¹⁷ Н.О. Сінкевич, В.В. Корнієнко, *Латиничні графіті XVI–XVII ст. Софії Київської: до питання класифікації та атрибуції написів*, Труды Київської Духовної Академії 5: Спеціальний випуск, присвячений 300-літтю з дня упокоєння гетьмана Івана Мазепи. Матеріали науково-практичної конференції “Гетьман Іван Мазепа – будівничий Української Православної Церкви” (22–23 вересня 2009 р., м. Київ) (2009) 165–171.

¹⁸ В.В. Корнієнко, *Вірменські графіті на стінах Софії Київської та деякі питання розташування її часу функціонування “вірменської каплиці”*, Культура і мистецтво вірменської діаспори в Україні: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 19–20 листопада 2011), Л. 2012, с. 54.

¹⁹ В.В. Корнієнко, *Графіті – записи лічби з Софії Київської: нове джерело для дослідження розвитку ідей “малої есхатології” Давньої Русі*, Філософські ідеї в культурі Київської Русі. Збірник наукових праць за матеріалами II давньоруських історико-філософських читань “Філософські ідеї в культурі Київської Русі” (Полтава, 10 червня 2009 р.), Полтава 2009, с. 102.

²⁰ В.В. Корнієнко, *Графіті Софії Київської...*, с. 235–237.

- 8) *окремі слова та словосполучення*, куди включені написи, текст яких складається з одного слова або невеличкого речення, мету яких встановити важко, тож їх не можна віднести до попередніх категорій;
- 9) *написи музичного змісту*, до яких належать численні приклади розспівів (аненайок тощо), залишені авторами на стінах собору;
- 10) *написи календарного змісту*, що включають різні зразки розрахунку пересувних християнських свят, насамперед, Великодня;
- 11) *абетки, склади та окремі літери*, до якої належать повні та неповні записи абеток, окремих та декількох (до десяти) літер;
- 12) *написи, зміст яких не встановлений*, що складає певну групу великих за обсягом текстів, які скидаються просто на хаотичний набір літер (більше десяти);
- 13) *фрагменти написів*, куди належать сильно пошкоджені графіті, від яких збереглося декілька літер, що не дозволяють установити їх текст;
- 14) *записи цифр*, текст яких складається з арабських цифр, які не є позначенням року;
- 15) *записи лічби*, тобто розрахунки, що мають вигляд стовпчиків горизонтальних або рядків вертикальних засічок, літер л.

Малюнки поділяються на наступні категорії:

- 1) *хрести, монограми та теонімограми*, що включає в себе хрести різноманітної форми, христогограми, монограми Богородиці, складові підписів IC XC та NIKA;
- 2) *зображення анегдів та святих*, куди відносять малюнки, які достеменно можуть бути визначені як святі образи (мають німб, підпис);
- 3) *символи, пов'язані з частинами людського тіла*, до якої зараховуються малюнки рук у жесті благословення, відкритих долонь, голів тощо (для номенклатури цієї та наступної категорії я спираюсь на Дж. Фергюсона²¹);
- 4) *предмети релігійного вжитку та артефакти*, що включають малюнки різних предметів, які можуть бути пов'язані з християнським символізмом (чаші, списи, євхаристичний хліб тощо);
- 5) *символи, пов'язані з землею та небом*, куди відносяться малюнки небесних тіл, зображення яких також може тлумачитись з позицій християнського символізму (сонце, зірка);
- 6) *антропоморфні зображення*, що складають схематичні або реалістичні малюнки людей, які не можуть розглядатись як зображення святих, оскільки не мають відповідних атрибутів (німби, підписи);
- 7) *зооморфні зображення*, що містять малюнки різноманітних тварин (коні, собаки, кішки тощо);
- 8) *орнітоморфні зображення*, що об'єднують малюнки різноманітних птахів (голуби, павичі, соколи тощо);
- 9) *іхтіоморфні зображення*, що включають різноманітні зображення риб;
- 10) *зображення храмів*, до яких відносяться малюнки культових споруд;
- 11) *сюжетні зображення*, куди відносять малюнки, що мають на меті висвітлення певної події релігійного чи світського змісту;
- 12) *емблеми*, до яких зараховують протогеральдичні символи, тобто, різноманітні літерні, геометричні або інші знаки, близькі до клейм на предметах, печатках, князівські тамги тощо.

²¹ Д. Фергюсон, *Християнський символізм*, Москва 1998, 79–84, 269–322.

Розділ I.
ГРАФІТИ НА ФАСАДАХ СОФІЙСЬКОГО СОБОРУ

Більша частина давнього мурування Софії Київської нині захована під пізнішим личкувальним розчином, вкритим побілкою, тож для вивчення наразі доступна тільки її частина, відкрита зондажами. Поверхня личкувального розчину в цих зондажах часто вкрита сучасними написами, виконаними олівцем або видряпаними, причому нерідко з ерозією, внаслідок чого вони скидаються на стародавні. Проте рівень ерозії виражений слабо, порівняно з давніми пам'ятками, у них відсутні залишки пізнішого личкувального розчину, який нанесли на стіни храму на межі XVII–XVIII ст. Тож відділити давні графіти від пізніших можливо. Першу знахідку напису на давньому фасаді здійснив С. Висоцький, воно було виявлене неподалік від замуrowаного у давнину входу до північної сходової вежі. Пізніше мною були виявлені ще три графіти на західній стіні Софійського собору. У присвяченій публікації графіти західних галерей частині “Корпусу” логічним буде викладення матеріалу саме звідси, розгортаючи публікацію наявних графіти по мірі входження до собору – спершу фасадні, потім західної зовнішньої та західної внутрішньої галерей. Оскільки окрім чотирьох написів на західному фасаді, мною виявлені ще один напис на північній стіні та один – на східній. Зважаючи на незначну кількість виявлених на інших фасадах храму графіти, вважаю за логічне помістити їх в один розділ з епіграфічними пам'ятками західної фасадної стіни. Таким чином будуть введені до наукового обігу усі “фасадні” графіти на рівні першого поверху Софійського собору.

I.1. Графіти на західному фасаді Софійського собору

Графіти № 315 (табл. II, 1)

Публікація. С. Висоцький²².

Розташування. Знаходиться на західній стіні, ліворуч від первісного входу до північної сходової вежі храму та праворуч на виступі стіні біля ніші з малюнком проквітлого хреста (табл. I). Висота від рівня ґрунту 143 см, відстань від лівого ребра стіни 11 см.

Опис. Збереженість напису відносно добра, його складові майже повністю збереглися:

Гнпомозн | раву сво²³ | му²⁴несторовн

З розбивкою на слова та відновленням втраченого фрагмента текст виглядає таким чином:

Г(оспод)и помози раву сво[є]му Несторови.

Господи, помози рабу своєму Несторові.

²² С.А. Висоцкий, *Киевские граффити XI–XVII вв.*, К. 1985, с. 34–35, табл. XV.

²³ У цьому місці С. Висоцький вказав повністю збережену літеру є, проте насправді від неї залишилась тільки верхня частина, решта знищена обвалом личкувального розчину.

²⁴ Під час публікації напису С. Висоцький вказав у цьому місці диграф оу, хоча насправді тут чітко простежується тільки літера у. У зв'язку з потребою розміщення о в диграфі, на прорисовці дослідника конфігурація наступних літер була змінена, що, однак, не вплинуло на загальний зміст тексту.

Датування. Початок XII – початок XIV ст.; за формою написання в з переломом при щоглі, вертикальної з із розвилкою, прямолінійної р з округлою петлею та простої т без засічок; відповідно до типовості поширення таких форм написання літер верхня хронологічна межа може бути окреслена першою чвертю XIII ст.²⁵

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 579 (табл. II, 2)

Розташування. Знаходиться на північній стороні того ж виступу, що й згаданий вище напис (табл. I). Висота від рівня ґрунту 129 см, відстань від лівого кута стіни 30 см.

Опис. На поверхні личкувального розчину прокреслені літери **ΛΛ**. Поверхня стіни довкола них вказує, що напис із самого початку містив тільки ці дві складові.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за формою написання **λ** з петлею із заломом.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 580 (табл. III, 1)

Розташування. Знаходиться на західній стіні, під нішею з малюнком проквітлого хреста (табл. I). Висота від рівня ґрунту 118 см, відстань від лівого кута стіни 138 см.

Опис. На поверхні личкувального розчину прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за формою прорізів, сильно пошкоджених ерозією, що свідчить про тривале перебування під дією атмосферних опадів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 581 (табл. III, 2)

Розташування. Знаходиться на західній стіні під нішею з малюнком проквітлого хреста (табл. I). Висота від рівня ґрунту 126 см, відстань від лівого кута стіни 125,5 см.

Опис. На поверхні личкувального розчину прокреслений чотириконечний хрест, кінці якого розширюються у вигляді трикутників.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за формою прорізів, сильно пошкоджених ерозією, що свідчить про тривале перебування під дією атмосферних опадів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

1.2. Графіті на північному фасаді Софійського собору

Графіті № 4243 (табл. III, 3)

Розташування. Знаходиться на північній стіні між двома її середніми виступами у невеликому зондажі давнього мурування (табл. I). Висота від рівня нижнього краю зондажу 31 см, відстань від лівого краю зондажу 38 см.

Опис. На поверхні торця плінфи простежуються три літери **ΚΟΝ**. Далі поверхня пошкоджена, тож імовірно, тут був виконаний запис імені **Κων[σταντιν]** ‘*Костянтин*’.

²⁵ С. Висоцький датував графіті часом не раніше XIII ст.

Схожі написи траплялись на фасадах інших церковних споруд Києва, наприклад, у церкві Спаса на Берестові²⁶.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за формою прорізів, сильно пошкоджених ерозією, що свідчить про тривале перебування під дією атмосферних опадів.

Категорія. Пам'ятний напис.

І.3. Графіті на східному фасаді Софійського собору

Графіті № 4244 (табл. III, 4)

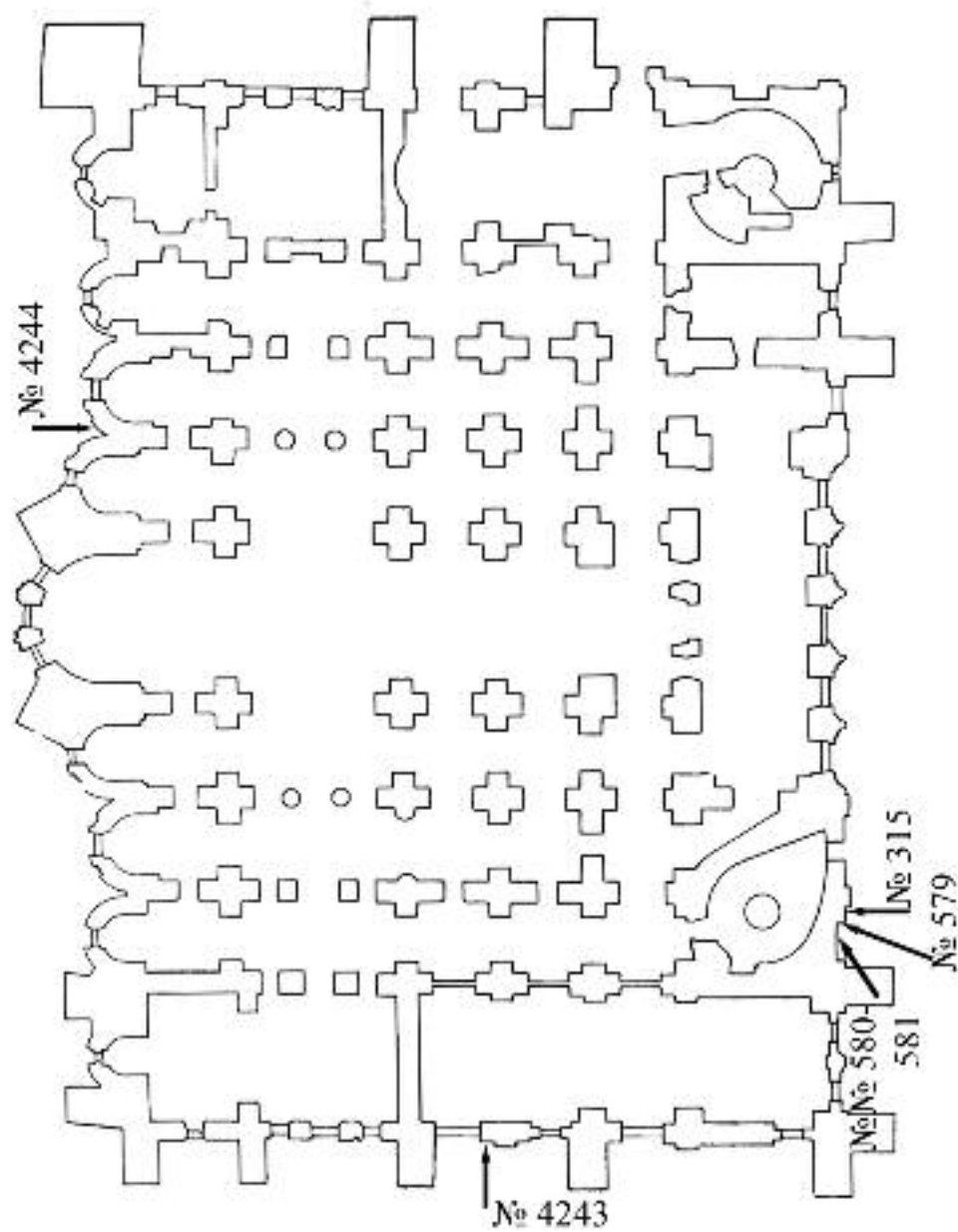
Розташування. Знаходиться на північній стороні апсиди Михайлівського приділа (табл. I). Висота від рівня ґрунту 147 см, відстань від правого кута стіни 100 см.

Опис. На поверхні личкувального розчину прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за формою прорізів, сильно пошкоджених ерозією, що свідчить про тривале перебування під дією атмосферних опадів.

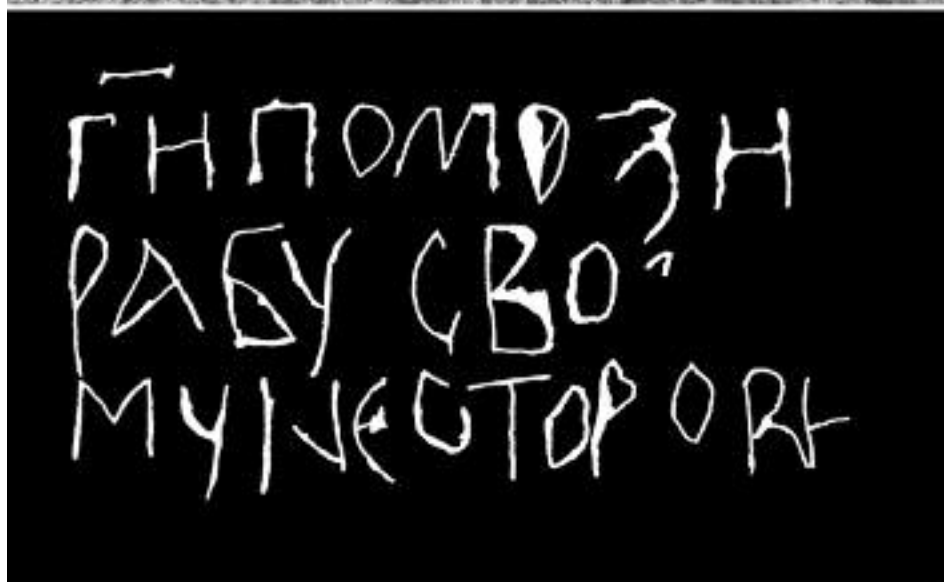
Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

²⁶ № 45 та № 50: В. Корнієнко, *Корпус графіті церкви Спаса на Берестові (остання третина XI – перша третина XVIII ст.)*, К. 2013, с. 25–26.

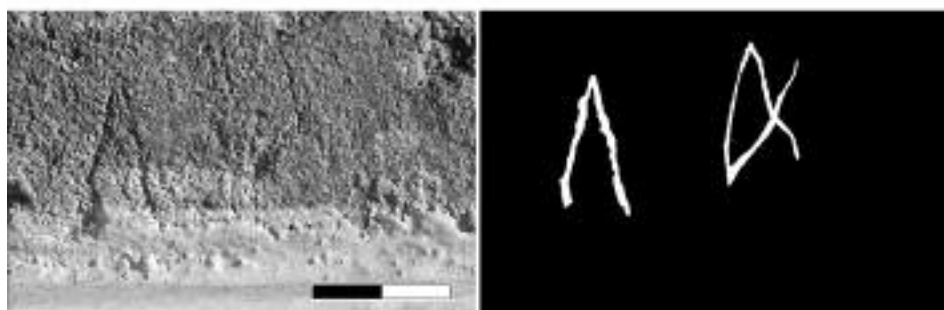

Таблиця I

Схема першого поверху Софійського собору з вказівкою місць розташування графіті на фасадах

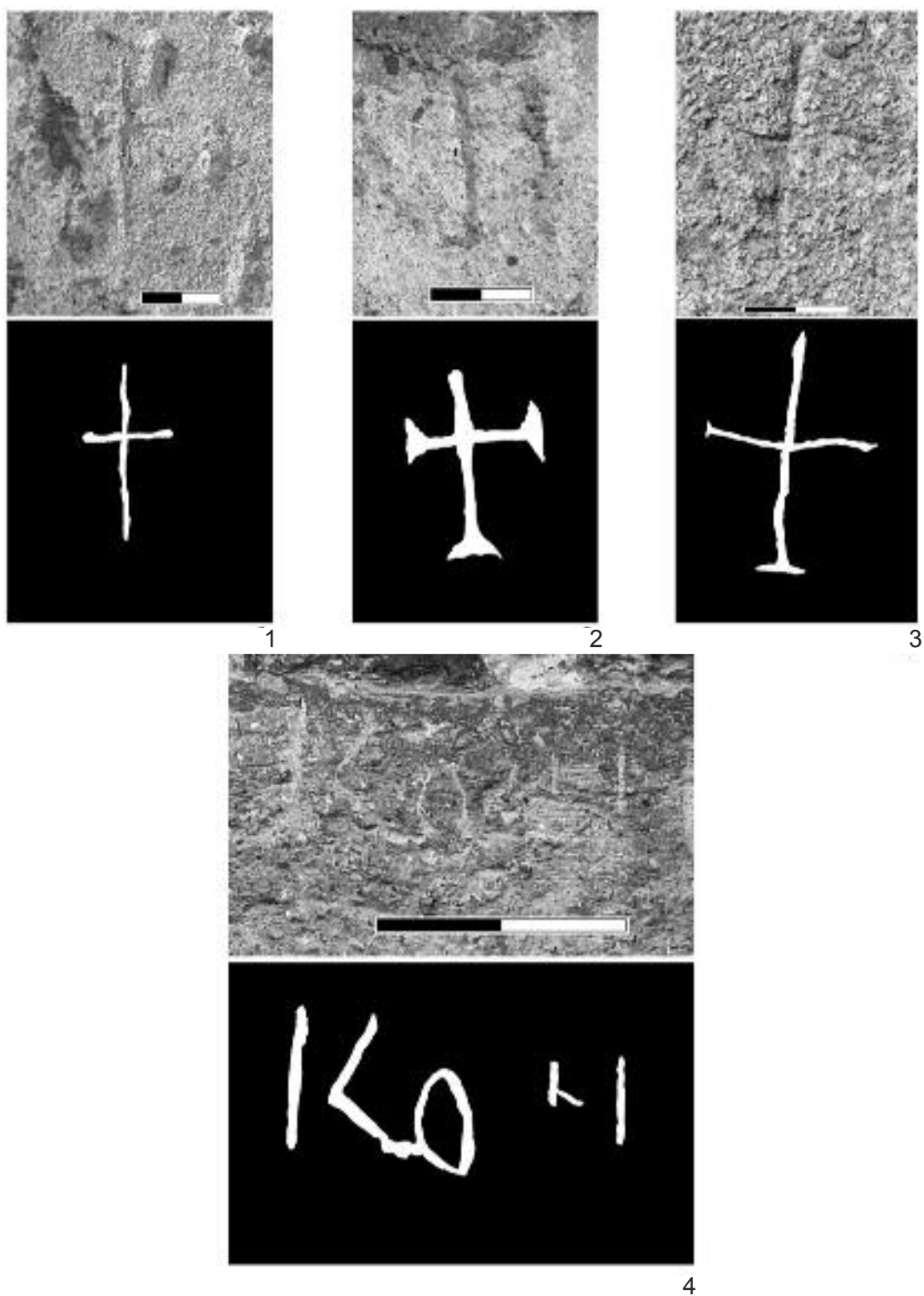
1

2

Таблиця II

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 315, 2 – № 579

Таблиця III

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 580, 2 – № 581, 3 – № 4244, 4 – № 4243

Розділ II.

ГРАФІТІ ПІВНІЧНОЇ СТОРОНИ ЗАХІДНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ГАЛЕРЕЇ

У цьому розділі розглядатимуться епіграфічні пам'ятки, що знаходяться у нишньому нартексі Софійського собору, зведеному у 1889 р. на місці західної зовнішньої галереї храму, що зруйнувалась на початок XVII ст. Нині більша частина поверхні стін нартексу закрита нейтральним тоном. Стародавнє мурування та фреску, що увійшло до складу нартексу, можемо бачити у північній стороні західної зовнішньої галереї, що містить зовнішню стіну північної сходової вежі, фреску внутрішньої поверхні аркбутану та відкриту зондажем невелику ділянку фрескового тиньку західної сторони лопатки стіни, закритої наприкінці XI ст. підпірним стовпом під аркбутан.

II.1. Графіті на фасаді північної сходової вежі

На південно-східному фасаді північної сходової вежі Софійського собору (табл. IV) в окремих місцях збереглися залишки фрескового тиньку, проте більшість його втрачена, тож перед очима маємо кладку, що складається з брил каменю, плінфи та личкувального розчину. Епіграфічні пам'ятки, що налічують одне дипінті та сім графіті, розташовані як на поверхні личкувального розчину, так і на поверхні фрескового тиньку. Виявленим дипінті та графіті надані номери від 609-го по 616-й (табл. IV, 2).

Графіті № 609 (табл. V, 1)

Публікації. В. Корнієнко²⁷.

Розташування. Знаходиться на личкувальному розчині фасадної стіни північної сходової вежі (табл. IV). Висота від рівня давньої підлоги 193 см, відстань від лівого кута стіни 224 см.

Опис. На поверхні личкувального розчину прокреслений візерунок у вигляді подвійного кола, що орнаментоване всередині завитками. Не виключено, що малюнок був зразком граф'ї для орнаментування фасаду вежі, проте в подальшому майстри виконали на фресці інше зображення.

Датування. Друге десятиліття XI ст.; за формою прорізів, що виконані по сиromу личкувальному розчину.

Категорія. Емблеми.

Дипінті № 610 (табл. V, 2)

Публікації. В. Корнієнко²⁸.

Розташування. Знаходиться на личкувальному розчині фасадної стіни північної сходової вежі (табл. IV). Висота від рівня давньої підлоги 175 см, відстань від лівого кута стіни 116 см.

Опис. Незважаючи на пошкодження шару фарби, складові напису відносно добре читаються:

²⁷ В.В. Корнієнко, *Памятники эпиграфики юго-восточного фасада северной лестничной башины Софии Киевской в контексте ее сооружения*, Архитектурное наследие 50 (2009) 102–103, мал. на с. 105.

²⁸ *Ibid.*, с. 102–105, мал. на с. 105.

церко̀в:тѹжаѧ:

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

Церков(ь) тѹжаѧ.

Церква скорботна.

Напис виконано на личкувальному розчині стіни. Це свідчить про те, що на момент виконання тексту давній фресковий тиньк відвалився. Появу напису вірогідніше пов'язувати з подіями початку XV ст., коли у Великому князівстві литовському було обрано митрополитом Григорія Цамблака замість митрополита Фотія, який занедбав головний храм митрополії: “паче то́чно при́ходы и прибы́тки церковны́а собира́етъ, всякое у́зорочіе, старое устро́ение, и вещи дра́гиа и всю че́сть великіа Кіевскіа церкви на ино мѣсто преноситъ, идѣ́же живетъ, еже е́сть во глаголемый тамо градъ Москву; и се нынѣ́ до конца Кіевскѧа церковь, столъ митропольскій запустѣ́, и си́це намъ скорѣ́ и печаль велѧа о велицѣ́й соборнѣ́и церкви Кіевской”²⁹.

В цілому почерк подібний до писемних пам'яток XIV–XV ст. московської писемної школи³⁰, зокрема, Євангелія 1393 р., Київської Псалтирі 1397 р., Євангелії Хитрово початку XV ст., Євангелії Успенського собору Московського Кремля початку XV ст. Вплив цієї традиції на київську (софійську) писемну школу слід пов'язувати з перебуванням свити митрополита Кипріяна³¹, який з березня 1396 р. близько півтора року знаходився у Києві³².

Датування. Кінець XIV – початок XV ст.; за формою написання а з увігнутою перемичкою, нахиленої ліворуч є, к з нижньою засічкою, прямолінійної р з округлою петлею, що повністю знаходиться у рядку, ц зі зміщеним хвостом.

Категорія. Окремі слова та словосполучення.

Графіті № 611 (табл. VI, 2)

Публікації. В. Корнієнко³³.

Розташування. Знаходиться на фресковому тиньку фасадної стіни північної сходової вежі (табл. IV). Висота від рівня давньої підлоги 182 см, відстань від лівого кута стіни 165,5 см.

Опис. На фрагменті фрескового тиньку простежуються літери ПЮ, які найімовірніше розглядати як частину дієслова-прохання по[мози] ‘помози’.

Датування. Друга чверть XI – кінець XIII ст.; за формою написання п з виступом зверху.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 612 (табл. VI, 1)

Публікації. В. Корнієнко³⁴.

Розташування. Знаходиться на фресковому тиньку фасадної стіни північної сходової вежі (табл. IV). Висота від рівня давньої підлоги 138 см, відстань від лівого кута стіни 5 см.

²⁹ Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ), Т. XI: Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью, С прил. извлечений из монографии Б.М. Кlossа “Никоновский свод и русские летописи XVI – XVII веков”, Москва 2000, с. 223–224.

³⁰ Г. Вздорнов, Исследование о Киевской Псалтири, Москва 1978, с. 20–28.

³¹ Ibid., с. 31.

³² ПСРЛ, т. XI, с. 164, 166.

³³ В.В. Корнієнко, Памятники эпиграфики юго-восточного фасада..., с. 102, мал. на с. 104.

³⁴ Ibid., с. 102, мал. на с. 104.

Опис. На фрагменті фрескового тиньку простежується малюнок руки, що тримає чотириконечний хрест. Вочевидь, це незначна збережена частина більшого за розмірами малюнка святого.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Зображення ангелів та святих.

Графіті № 613 (табл. VI, 3)

Публікації. В. Корнієнко³⁵.

Розташування. Знаходиться на личкувальному розчині фасадної стіни північної сходової вежі (табл. IV). Висота від рівня давньої підлоги 154,5 см, відстань від лівого кута стіни 292 см.

Опис. По личкувальному розчину був прокреслений малюнок чотириконечного хреста, кінці якого мали розширення у вигляді трикутників.

Датування. Друге десятиліття XI ст.; за формою прорізів, що виконані по сиromу личкувальному розчину.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 614 (табл. VII, 1)

Публікації. В. Корнієнко³⁶.

Розташування. Знаходиться на фресковому тиньку фасадної стіни північної сходової вежі (табл. IV). Висота від рівня сучасної підлоги 31 см, відстань від лівого кута стіни 472 см.

Опис. Верхня частина малюнка знищена внаслідок обвалу тиньку, простежуються тільки зображення ступнів людини з позначенням пальців, що зверху прикриті довгим одягом, один кінець якого вільно звисає праворуч.

В цілому сюжет цього малюнка дуже нагадує зображення архангела Гавриїла в мозаїчному сюжеті “Благовіщення” Софійського собору³⁷. Така подібність дозволяє припустити, що невідомий автор намагався зобразити сюжет, побачений ним у стінах храму під час богослужіння. Наявний фрагмент малюнку виконаний на високому професійному рівні, що вказує на руку досвідченого художника.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Зображення ангелів та святих.

Графіті № 615 (табл. VI, 4)

Публікації. В. Корнієнко³⁸.

Розташування. Знаходиться на фресковому тиньку фасадної стіни північної сходової вежі (табл. IV). Висота від рівня давньої підлоги 101 см, відстань від лівого кута стіни 410 см.

Опис. Верхня частина малюнка не збереглась, проте за наявними фрагментами можемо встановити, що тут було зображено коня – добре простежується лінія тулуба та ноги тварини.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Зооморфні зображення.

³⁵ В.В. Корнієнко, *Памятники эпиграфики юго-восточного фасада...*, с. 102–103, мал. на с. 104.

³⁶ *Ibid.*, с. 102, мал. на с. 104.

³⁷ Н. Никитенко, *Святая София Киевская*, К. 2008, с. 168.

³⁸ В.В. Корнієнко, *Памятники эпиграфики юго-восточного фасада...*, с. 102–103, мал. на с. 104.

Графіті № 616 (табл. VII, 2)

Публікації. В. Корнієнко³⁹.

Розташування. Знаходиться на личкувальному розчині фасадної стіни північної схової вежі (табл. IV). Висота від рівня сучасної підлоги 152,5 см, відстань від лівого кута стіни 382 см.

Опис. На поверхні личкувального розчину подвійною рисою прокреслена овальна фігура, що дещо нагадує підкову.

Датування. Друге десятиліття XI ст.; за формою прорізів, що виконані по си-
рому личкувальному розчину.

Категорія. Емблеми.

II.2. Графіті на західній стороні північної лопатки стіни

Фреска на західній стороні північної лопатки стіни наразі повністю закрита кладкою підпінного стовпа під аркбутан, зведеного наприкінці XI ст.⁴⁰ Для дослідження доступна тільки невеличка ділянка зондажу, відкритого реставраторами на висоті 172 см (до нижнього краю зондажу) від рівня шиферних плит стародавньої підлоги. Зважаючи на інформацію графіті № 4250, на фресці наймовірніше був зображений св. Даниїл Стопник. Загалом у невеликому відкритому зондажем полі давньої фрески збереглось шість давніх графіті, яким надано номери від 4245-го по 4250-й (табл. IV, 2).

Графіті № 4245 (табл. VIII, 1)

Розташування. Висота від нижнього краю зондажу 5 см, відстань від лівого краю зондажу 4 см.

Опис. На поверхні фрескового тиньку лівим боком до глядача прокреслене схематичне зображення воїна, який правою рукою вертикально тримає довгий спис. Ліва частина малюнку знищена обвалом тиньку, проте за збереженими фрагментами можемо встановити, що обличчя воїна було деталізоване – збереглися частина ока та носу, на голові помітне курчаве волосся.

Датування. Друга чверть – кінець XI ст.; за особливостями розташування.

Категорія. Антропоморфні зображення.

Графіті № 4246 (табл. VIII, 2)

Розташування. Висота від нижнього краю зондажу 7 см, відстань від лівого краю зондажу 8,5 см.

Опис. Права частина напису закрита кладкою кінця XI ст., простежуються тільки п'ять літер початку рядка:

мцагз----

З розбивкою на слова та відновленням закритих фрагментів текст можемо реконструювати таким чином:

³⁹ В.В. Корнієнко, *Памятники эпиграфики юго-восточного фасада...*, с. 102–103, мал. на с. 104.

⁴⁰ Останні дослідження в цій частині собору були здійснені археологом М. Нікітенком спільно з автором цих рядків у 2010 р. Тоді було виявлено давню шиферну підлогу XI ст., відкриту ще у 1930-х рр., проте пізніше закриту чавунними плитами на засипці забрудненого піску. Тоді ж, у 2010 р., Р. Гуцуляком були проведені аналізи розчинів з цієї частини собору, які й дозволили встановити приблизний вік побудови підпінного стовпа під аркбутан. Дякую Р. Гуцуляку за надану інформацію.

М(ѣса)ца із {ока}...

Місяця червня...

Прикметне, що в написі згадується слов'янська форма назви місяця *изокъ*, замість очікуваного *июнь*.

Датування. Друга чверть – кінець XI ст.; за особливостями розташування.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4247 (табл. VIII, 3)

Розташування. Висота від нижнього краю зондажу 9 см, відстань від лівого краю зондажу 8,5 см.

Опис. Права частина напису закрита кладкою кінця XI ст., простежуються тільки чотири літери початку рядка: *ногн*.

Датування. Друга чверть – кінець XI ст.; за особливостями розташування.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4248 (табл. VIII, 4)

Розташування. Висота від нижнього краю зондажу 5 см, відстань від лівого краю зондажу 10 см.

Опис. На поверхні стіни простежується простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть – кінець XI ст.; за особливостями розташування.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4249 (табл. VIII, 5)

Розташування. Висота від нижнього краю зондажу 3 см, відстань від лівого краю зондажу 8 см.

Опис. Права частина пошкоджена вибоєм, проте за наявними фрагментами можемо встановити, що тут була прокреслена літера *М*.

Датування. Друга чверть – кінець XI ст.; за особливостями розташування.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4250 (табл. IX, 1)

Розташування. Висота від нижнього краю зондажу 2 см, відстань від лівого краю зондажу 5 см.

Опис. Нижня частина напису закрита кладкою кінця XI ст., збереглися тільки чотири знаки виконаного у стовпчик тексту:

Ⓐ | да | н-

З розбивкою на слова та відновленням закритих фрагментів текст можна представити таким чином:

О а(гюсѣ) Дан{ниль}.

Святий Даниїл.

Зважаючи на інформацію графіті, на фресці найвірогідніше зображений св. Даниїл Стовпник, однак через закриття поверхні фрески пізнішою кладкою перевірити іконографічну відповідність зображеному тут святому не виявляється за можливе. Напис частково пошкоджений малюнком воїна (№ 4245).

Датування. Друга чверть – кінець XI ст.; за особливостями розташування.

Категорія. Підпис до фрескового образу.

II.3. Графіті на внутрішній стороні аркбутана

На внутрішній поверхні аркбутана збереглась невелика ділянка фрескового тиньку з образом святого юного мученика у круглому медальйоні, трохи вище якого помітна нижня частина аналогічного медальйону. На підставі інформації графіті № 4252 образ цього незбереженого святого може бути ідентифікований як св. Миколай, мученик Севастійський. На цій ділянці виявлено два графіті, які отримали номери 4251 та 4252 (табл. IV, 2).

Графіті № 4251 (табл. IX, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 282 см, відстань від лівого ребра стіни 43 см.

Опис. Ліва частина напису знищена обвалом тиньку, проте в цілому збереженість напису дуже добра, його складові чітко читаються:

--помознмн | аминь

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

[Г(оспод)и] помози ми аминь.

Господи, помози мені, аминь.

Розміри літер зменшуються до кінця рядка.

Датування. Друга чверть XI – кінець XIV ст.; за формою написання нахиленої ліворуч з із переломом та и з високою перекладиною.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4252 (табл. X)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 266 см, відстань від лівого ребра стіни 24 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена, тому частина його складових не простежується:

сѣѣннѣкуламоли----

бжнѣаза-----

остнмаг-----

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

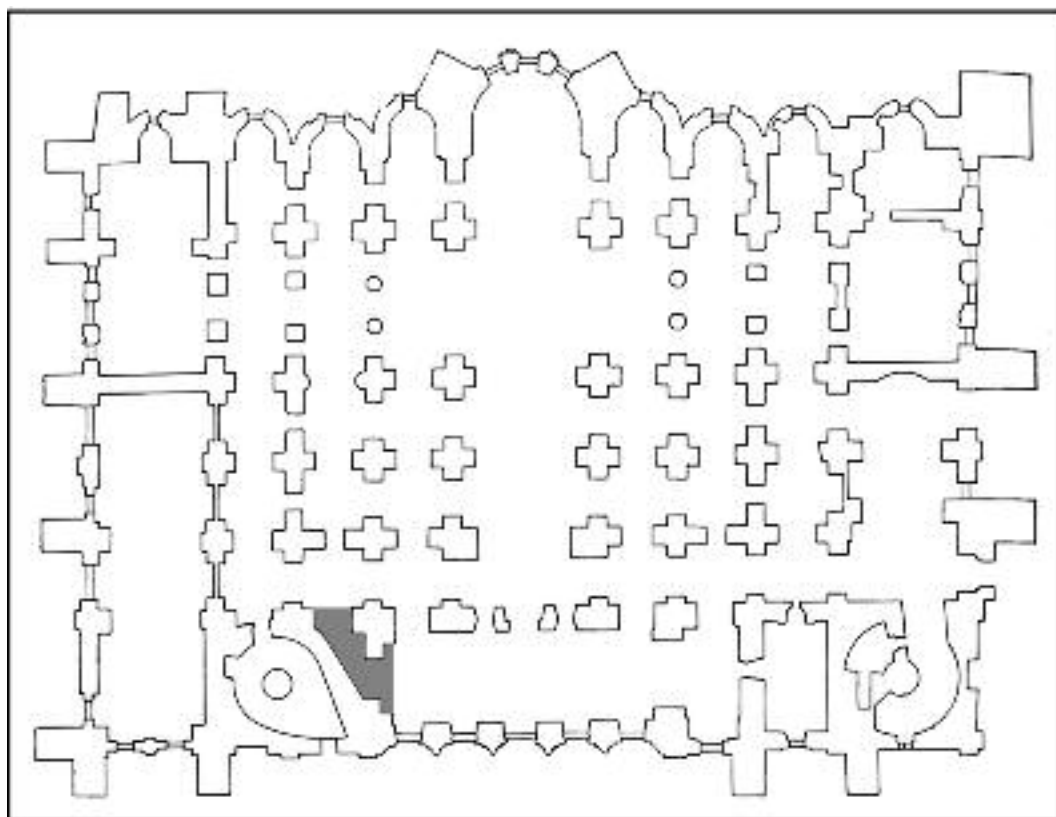
С(ва)ты(и) Никула моли [за раба] Б(о)жиѣ За[харию и пр]ости ма г[рѣшнаго].

Святий Нікола, моли за раба Божого Захарію і прости мене грішного.

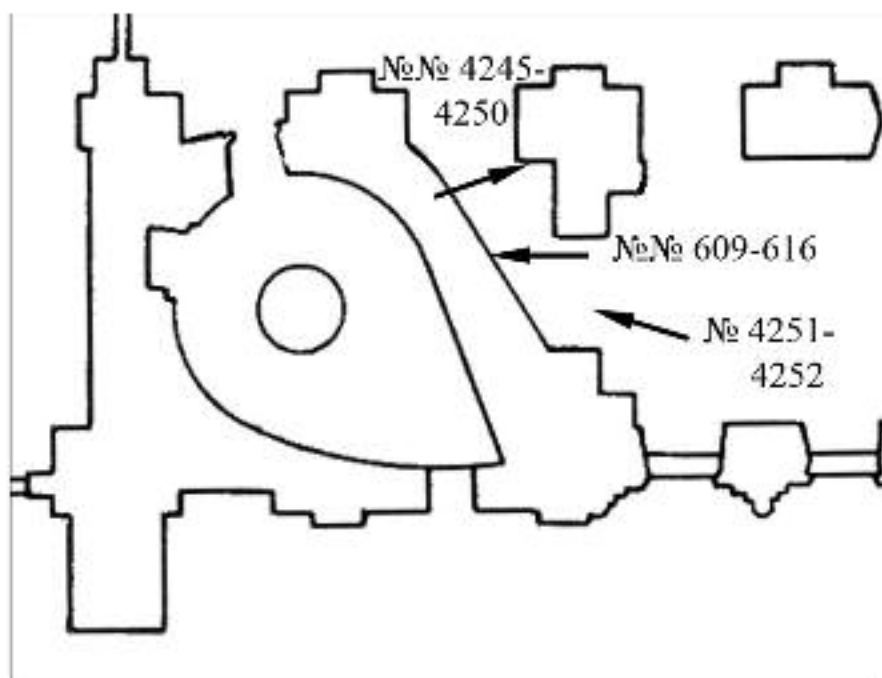
Розміри літер зменшуються до кінця рядка.

Датування. Друга чверть XI – кінець XII ст.; за формою написання ѣ з видовженою спинкою та виконаною у три змахи зіркоподібною ж.

Категорія. Молитовний напис.

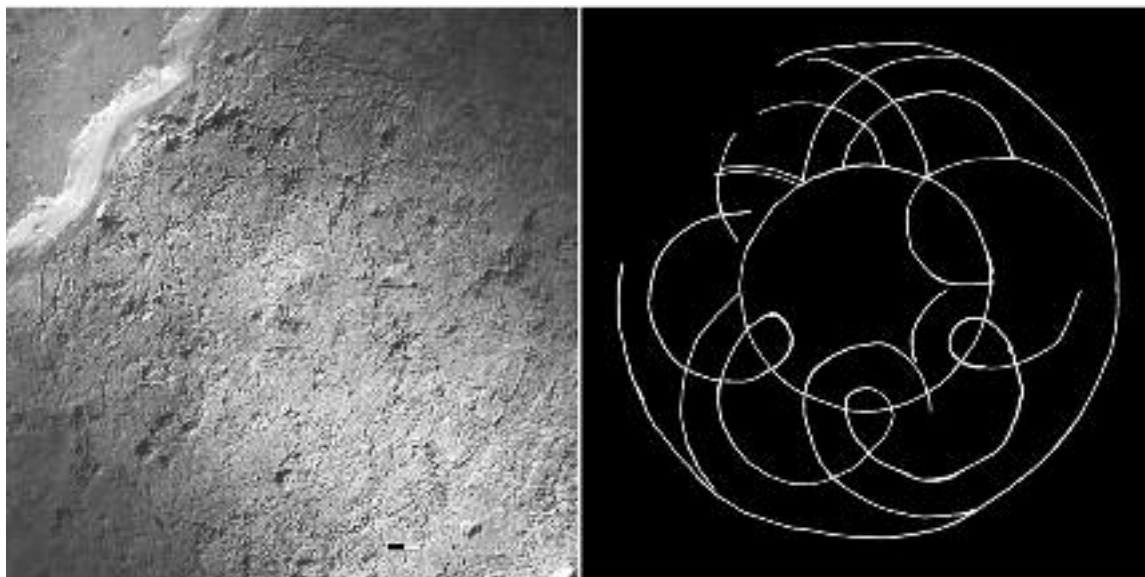
1

2

Таблиця IV

Схема першого поверху Софійського собору з позначенням досліджуваної ділянки (1) та місця розташування епіграфічних пам'яток (2)

1

2

Таблиця V

Фотографія та прорисовка епіграфічних пам'яток: 1 – № 609, 2 – № 610

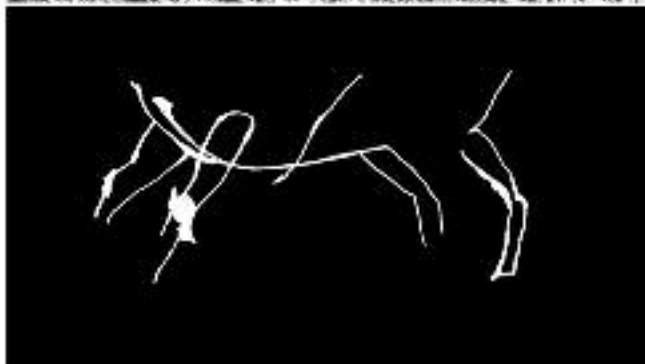
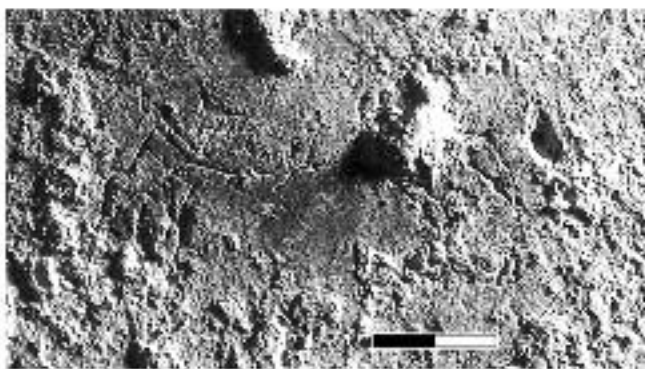
1

2

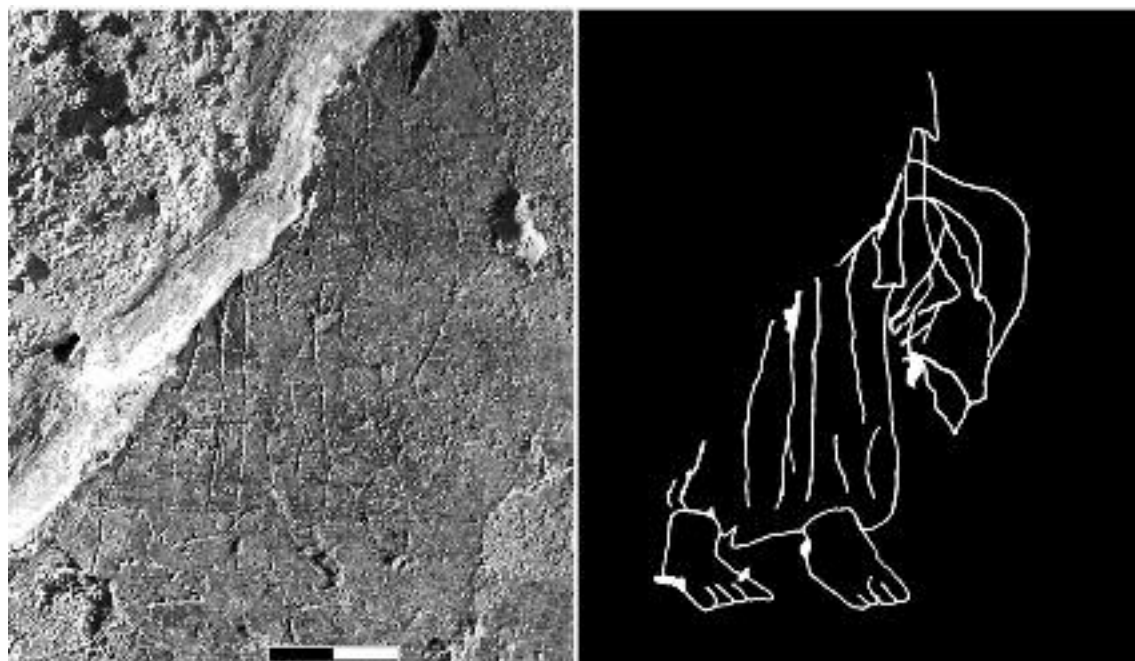
3

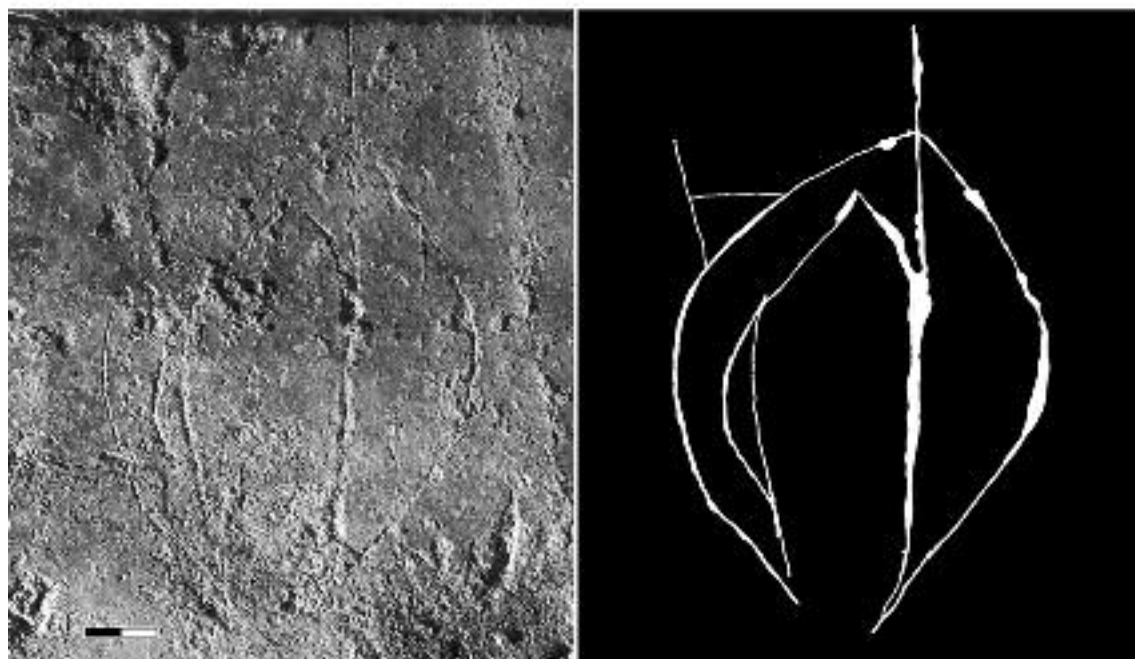
4

Таблиця VI

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 612, 2 – № 611, 3 – № 613, 4 – № 615

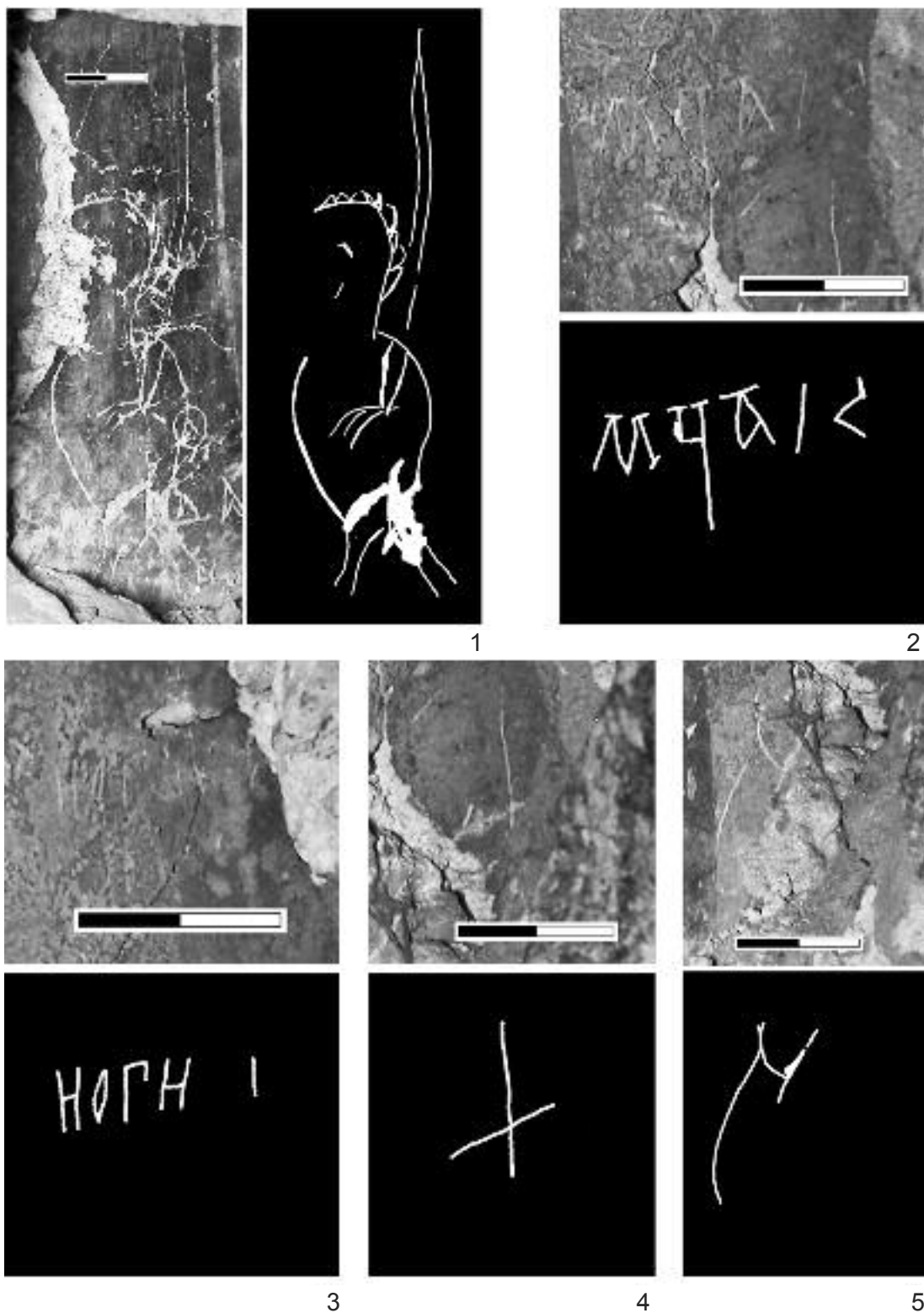

1

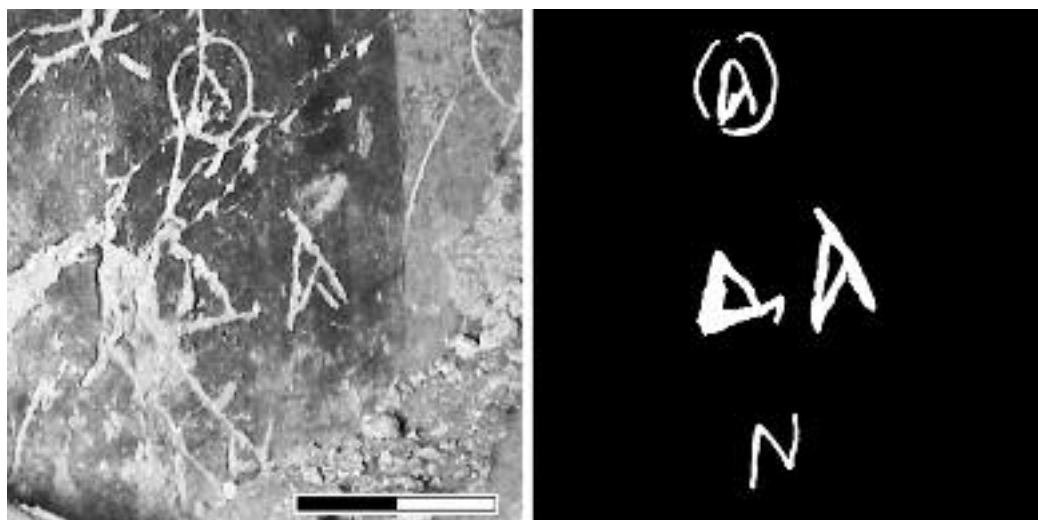
2

Таблиця VII
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 614, 2 – № 616

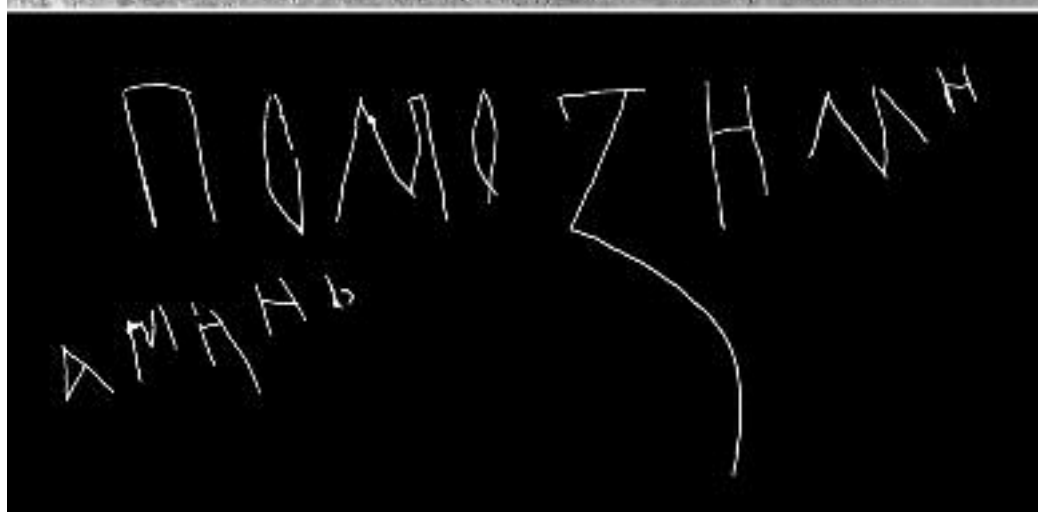
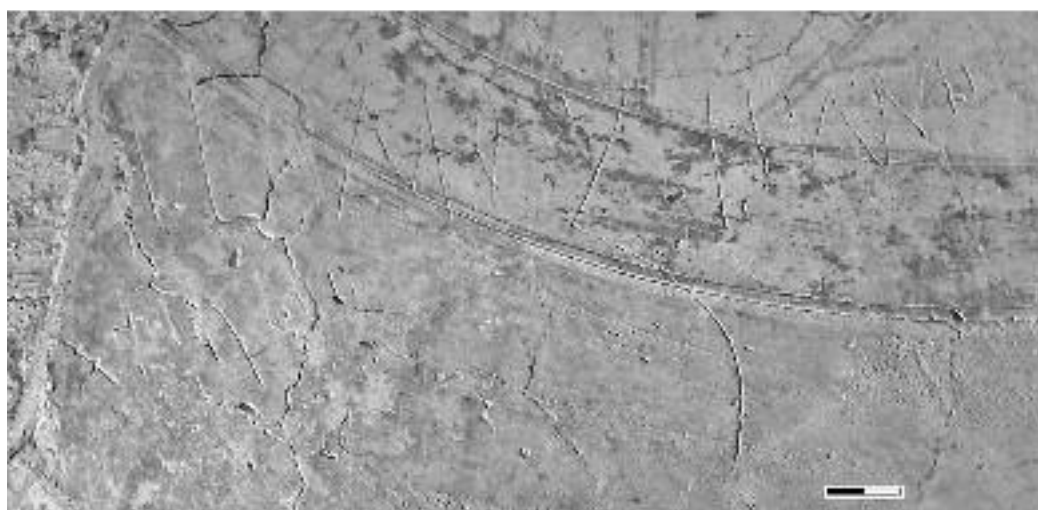

Таблиця VIII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4245, 2 – № 4246, 3 – № 4247, 4 – № 4248, 5 – № 4249

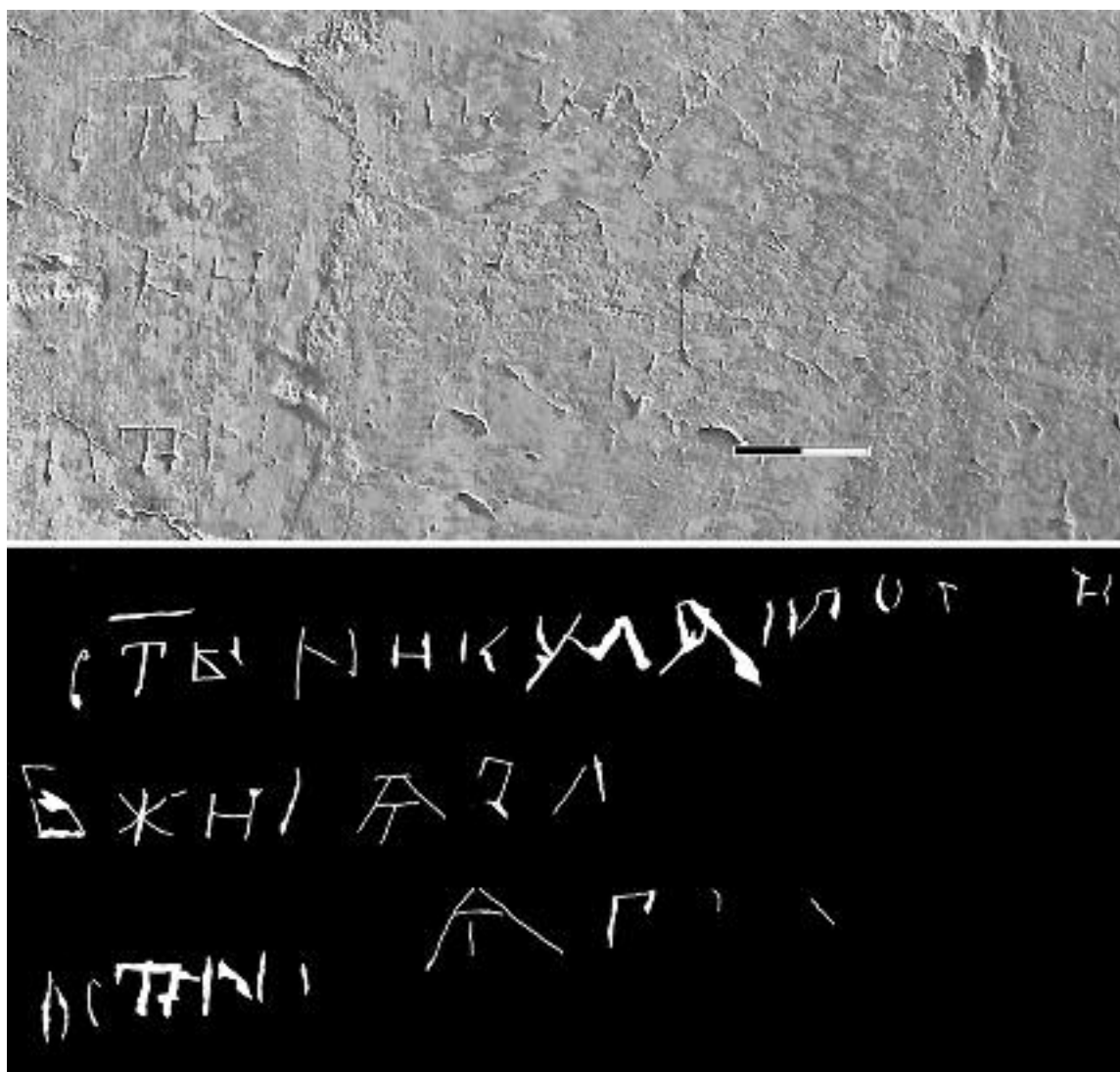
1

2

Таблиця IX

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4250, 2 – № 4251

Таблиця X

Фотографія та прорисовка графіті № 4252

ГРАФІТИ НА МАРМУРОВИХ КОЛОНАХ У НАРТЕКСІ СОФІЙСЬКОГО СОБОРУ

Цей розділ присвячений публікації епіграфічних пам'яток, що знаходяться на поверхні двох мармурових колон, які нині експонуються у нартесі Софії Київської під східною стіною обабіч входу до храму. Ці мармурові колони були виявлені архітектором М. Шуруповим у 1838 р., який провів розкопки на Софійському подвір'ї (“у кількох місцях церковної огорожі”) та виявив низку мармурових архітектурних деталей, в тому числі й дві колони⁴¹. Оскільки означені колони, як вважається, прикрашали західну частину Софійського собору⁴², то епіграфічні пам'ятки, що знаходяться на них, публікуються у цій частині “Корпусу”.

III.1. Графіті на мармуровій колоні у північній частині нартесу

Мармурова колона довжиною близько 3,5 м, що нині експонується в північній частині нартесу (табл. XI, 1), розбита на дві частини. Окрім самого тіла колони поруч експонується її мармурова база, у верхній частині якої поставлена робоча позначка у вигляді літери **Y** (табл. XI, 3). Така сама робоча позначка знаходиться на верхній площі колони (табл. XI, 4). Оскільки ця колона тонша і довша за іншу, в історіографії можна зустріти думку про приналежність цієї колони до оздоблення Десятинної церкви, яка походить з розкопок 1824 чи 1826 рр.⁴³ Однак, тільки за відмінностями у пропорціях колон, говорити про їх приналежність різним церквам середньовічного Києва складно. Тож вірогідніше, що колона походить все ж з Софійського собору. Епіграфічні пам'ятки знаходяться на нижньому фрагменті колони, їх нараховується дев'ять – №№ 4253–4261. Розташування та ступінь ерозії прорізів дозволяє встановити, що графіті наносили у той час, коли колона перебувала у вертикальному положенні, найімовірніше, до початку XVII ст. (якщо вона знаходилась біля західного portalу, що зруйнувався у цей час), або до межі XVII–XVIII ст., коли масштабні будівельні роботи змінили зовнішній вигляд храму і колони були забрані та перебували на софійському подвір'ї, допоки не були присипані землею до їх виявлення у 1838 р. На мій погляд, більш вірогідно віднести верхню межу часу можливої появи графіті на колоні до початку XVII ст.

Графіті № 4253 (табл. XII, 1)

Розташування. Висота від основи 110 см.

Опис. На поверхні мармурової колони подвійними замкненими рисками прокреслений малюнок хреста-якоря.

Датування. Друга чверть XI – початок XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

⁴¹ Н.А. Яковлев, *Начальный этап исследований Софийского собора в Киеве: работы архитектора М.А. Шурупова (1838)*, Российская археология 1 (2002) 114–115.

⁴² Ю.А. Нельговский, *Мраморы Софии Киевской*, София Киевская. Материалы исследований, К. 1973, с. 57.

⁴³ Е.И. Архипова, *Резной камень в архитектуре древнего Киева (конец X – первая половина XIII вв.)*, К. 2005, с. 30, 200 (табл. 3).

Графіті № 4254 (табл. XII, 2)

Розташування. Висота від основи 100 см.

Опис. На поверхні мармурової колони прокреслений чотириконечний хрест, кінці якого мали розширення у вигляді трикутників. Вони помітні у верхній частині щогли та правій частині перекладини.

Датування. Друга чверть XI – початок XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4255 (табл. XII, 3)

Розташування. Висота від основи 107 см.

Опис. Більша частина малюнка знищена ерозією поверхні мармуру, за збереженими фрагментами можемо встановити, що тут потрійними замкненими рисками був виконаний малюнок шестикічного хреста, що складався зі щогли, перекладини та символічної таблички над головою Ісуса Христа.

Датування. Друга чверть XI – початок XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4256 (табл. XII, 4)

Розташування. Висота від основи 87 см.

Опис. На поверхні колони прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – початок XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4257 (табл. XIII, 1)

Розташування. Висота від основи 109 см.

Опис. На поверхні мармурової колони подвійними замкненими рисками прокреслений чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – початок XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4258 (табл. XIII, 2)

Розташування. Висота від основи 121 см.

Опис. На поверхні мармурової колони подвійними замкненими рисками прокреслений чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – початок XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4259 (табл. XIII, 3)

Розташування. Висота від основи 203 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно затерта, одна зі складових знищена вибоєм. Тим не менше, наявні фрагменти дозволяють реконструювати текст як запис особового та родового імені автора Кл(иментъ) [С]иниски(и) ‘Климент Синиський’. Особу автора наразі ідентифікувати не вдалося.

Датування. Кінець XVI – початок XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4260 (табл. XIV, 1)

Розташування. Висота від основи 115 см.

Опис. На поверхні мармурової колони прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Кінець XVI – початок XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4261 (табл. XIV, 2)

Розташування. Висота від основи 209 см.

Опис. На поверхні мармурової колони прокреслені літери ИС, які, вірогідно, слід розглядати як складову теонімограми імені “Ісус”.

Датування. Кінець XVI – початок XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

III.2. Графіті на мармуровій колоні у південній частину нартексу

Мармурова колона довжиною близько 2,5 м, що нині експонується в північній частині нартексу (табл. XI, 2), частково пошкоджена, вона має більший діаметр та меншу висоту. Окрім самого тіла колони поруч експонується її мармурова база, у верхній частині якої поставлена робоча позначка у вигляді літери П (табл. XI, 5). Щодо цієї колони, то сумнівів у її походження з Софійського собору дослідники не висловлювали. Епіграфічних пам'яток на цій колоні також нараховується дев'ять – №№ 4262–4270. Розташування та ступінь ерозії прорізів дозволяє встановити, що шість з них (№№ 4262–4267) з'явилися у той час, коли колона перебувала у вертикальному положенні, найімовірніше, до початку XVII ст.; два (№ 4269 та № 4270) – коли колона вже лежала, тобто, десь до межі XVII–XVIII ст.; а одне (№ 4268) – нанесене правильно по відношенню до вертикального положення колони, проте ступінь ерозії прорізів (а також палеографія) вказує, що невдовзі після нанесення напису колона деякий час перебувала на софійському подвір'ї, а згодом була присипана землею. Можливо, під час відбудовчих робіт за гетьмана Івана Мазепи мармурові колони планувалось спершу використати для оздоблення храму, проте згодом від цієї ідеї відмовились.

Графіті № 4262 (табл. XIV, 3)

Розташування. Висота від основи 72 см.

Опис. На поверхні мармурової колони прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – початок XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4263 (табл. XIV, 4)

Розташування. Висота від основи 81 см.

Опис. На поверхні мармурової колони подвійними незамкненими рисками прокреслений чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – початок XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4264 (табл. XIV, 5)

Розташування. Висота від основи 102 см.

Опис. На поверхні мармурової колони прокреслені літери ΛΛ.

Датування. Кінець XI – кінець XII ст.; за формою написання λ з видовженою вгору спинкою.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4265 (табл. XIV, 6)

Розташування. Висота від основи 101 см.

Опис. На поверхні мармурової колони прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – початок XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4266 (табл. XV, 1)

Розташування. Висота від основи 106 см.

Опис. На поверхні мармурової колони прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – початок XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4267 (табл. XV, 2)

Розташування. Висота від основи 118 см.

Опис. На поверхні мармурової колони прокреслені літери НН.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за формою написання н з діагональною перемичкою.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4268 (табл. XV, 3)

Розташування. Висота від основи 216 см.

Опис. На поверхні мармурової колони прокреслені літери ЦР.

Датування. Кінець XVII – початок XVIII ст.; за формою написання ц зі зміщеним хвостом та за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4269 (табл. XV, 4)

Розташування. Висота від основи 117 см.

Опис. На поверхні мармурової колони прокреслена літера Ц.

Датування. Початок XVII – початок XVIII ст.; за формою написання ц зі зміщеним хвостом та особливостями розташування.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4270 (табл. XV, 5)

Розташування. Висота від основи 172 см.

Опис. На поверхні мармурової колони прокреслені літери ПІ.

Датування. Початок XVII – початок XVIII ст.; за особливостями розташування.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

III.3. Графіті на мармуровій колоні з експозиції у Трапезній церкві

Фрагмент мармурової колони довжиною близько 1,5 м, що нині експонується у Трапезній церкві Національного заповідника “Софія Київська” (табл. XVI, 1), як вважають дослідники, також походить з Софійського собору і може бути віднесений до тих мармурових деталей, що були виявлені М. Щуруповим на подвір’ї Софійського собору у 1838 р.⁴⁵ Ця колона, вочевидь, вже в давнину була зруйнована і її використали для виготовлення надгробку, нанісши на поверхню напис, від якого залишилась тільки права частина. Звісно це графіті не має прямого відношення до епіграфічного корпусу Софії Київської, позаяк виникло, найвірогідніше, поза її межами. Проте для надгробку був використаний елемент архітектурного оздоблення Софійського собору і, можливо, слугував людині, яка була похована на цвинтарі біля Святої Софії і могла входити до її кліру. Тому вважаю за доцільне все ж включити цей напис у загальний корпус софійських епіграфічних пам’яток під № 4271.

Графіті № 4271(табл. XVI, 2)

Публікації. Згадувався в роботі Ю. Нельговського з посиланням на прочитання тексту С. Висоцьким⁴⁶.

Опис. Ліва частина напису не збереглась, проте складові правої простежуються досить чітко:

-----кѣ прѣтави рѣ бѣжи ѿома

З відновленням пропущених фрагментів текст виглядає таким чином:

... кѣ прѣтавис(а) раб(ъ) Б(о)жи ѿома.

... 22-ге приставився раб Божий Фома.

На жаль, встановити, ким був згаданий в цьому написі Фома, не виявляється за можливе. Найвірогідніше, він входив до кліру Святої Софії і був похований на монастирському цвинтарі. А для надгробку використали мармурову деталь з собору, у якому він служив.

Датування. Початок XV – початок XVI ст.; за формою написання вертикальної а, широко розставлених петель в, ж з високою щоглою та малих скісних, и зі скісною перемичкою, м з низько опущеною петлею, вертикальної р з маленькою округлою петлею.

Категорія. Пам’ятний напис.

⁴⁴ Ю.А. Нельговский, *Op. cit.*, К. 1973, с. 57; Е.И. Архипова, *Op. cit.*, с. 58, 153, 229 (табл. 32).

⁴⁵ Ю.А. Нельговский, *Op. cit.*, с. 57.

1

2

3

4

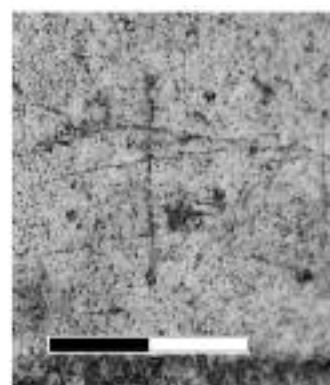
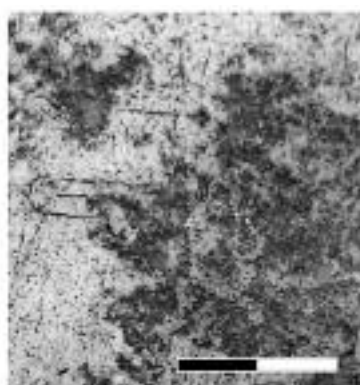
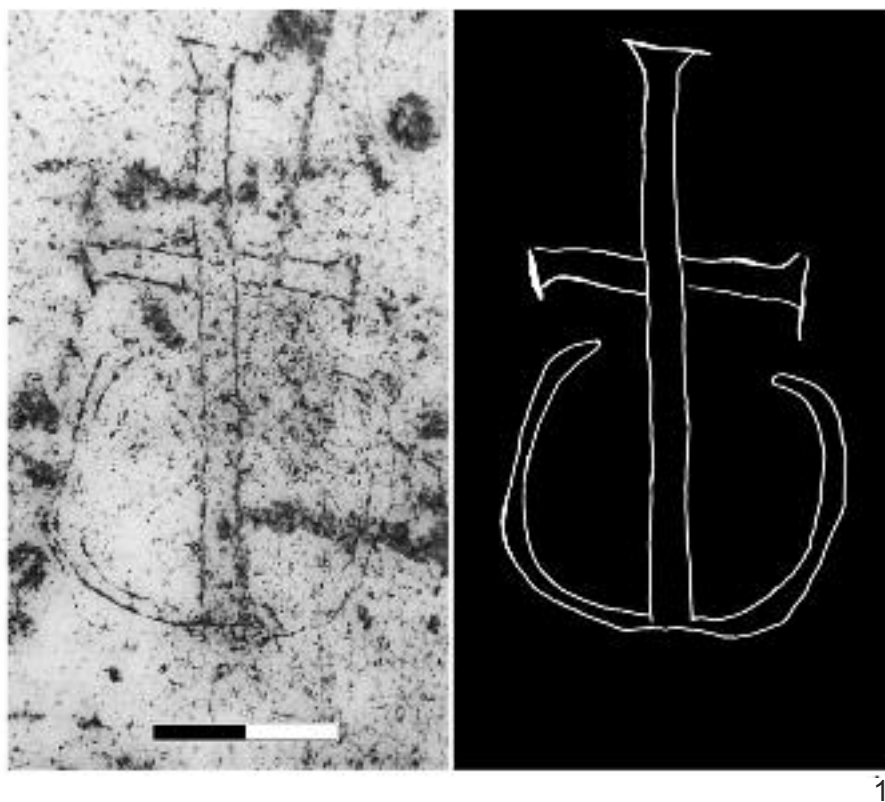

5

Таблиця XI

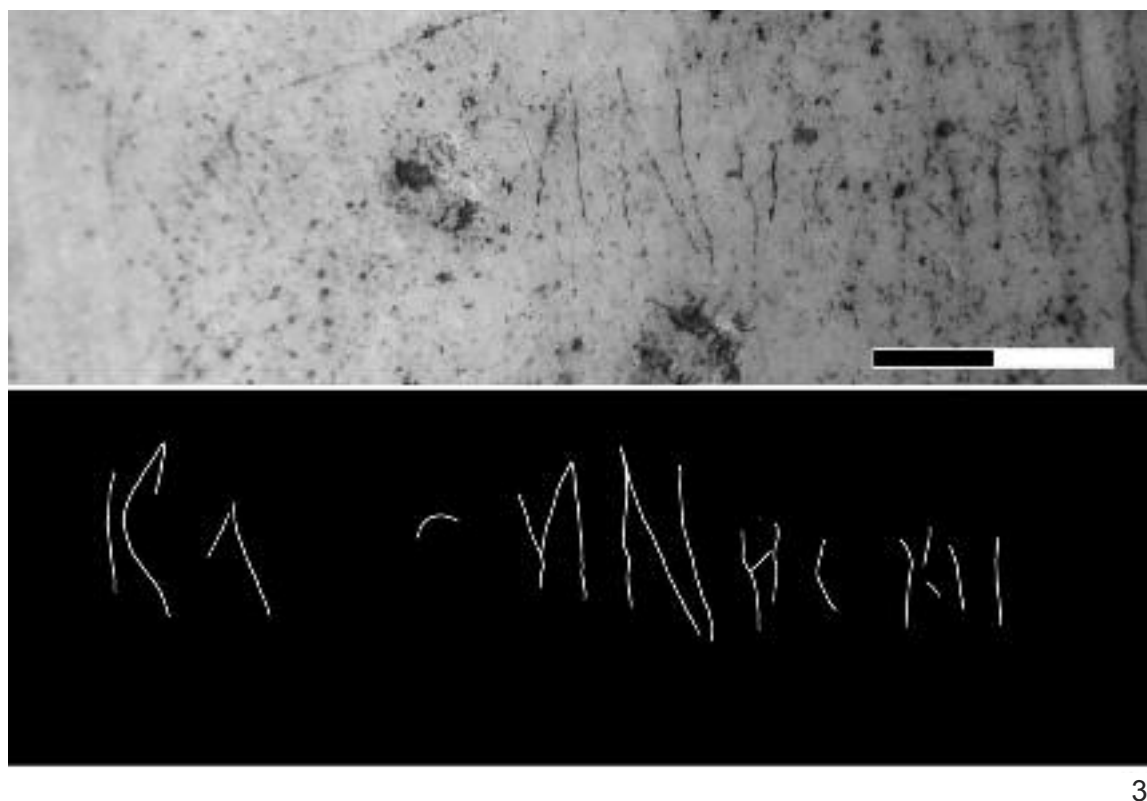
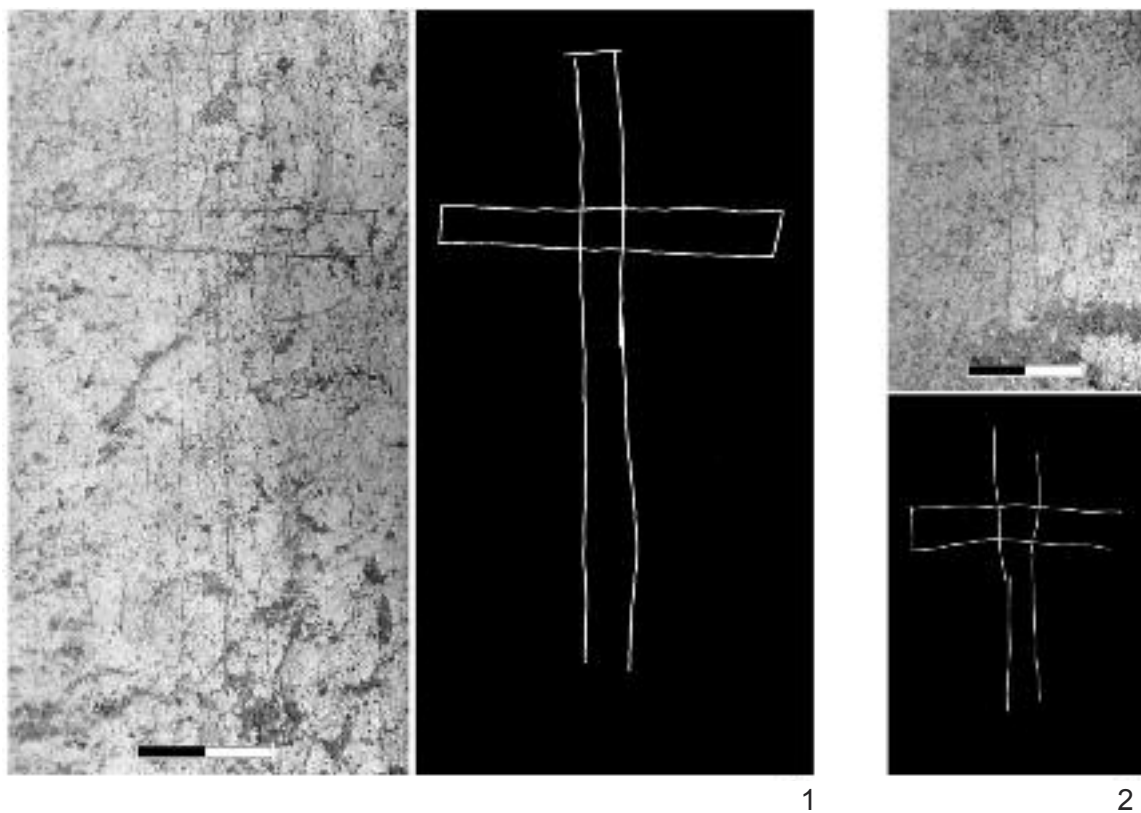
Мармурові колони в експозиції нартексу Софійського собору:

1 – колона та база у північній частині нартексу; 2 – колона та база у південній частині нартексу; 3 – верхня частина бази колони у північній частині нартексу з робочою позначкою; 4 – верхня частина колони у північній частині нартексу з робочою позначкою; 5 – верхня частина бази колони у південній частині нартексу з робочою позначкою

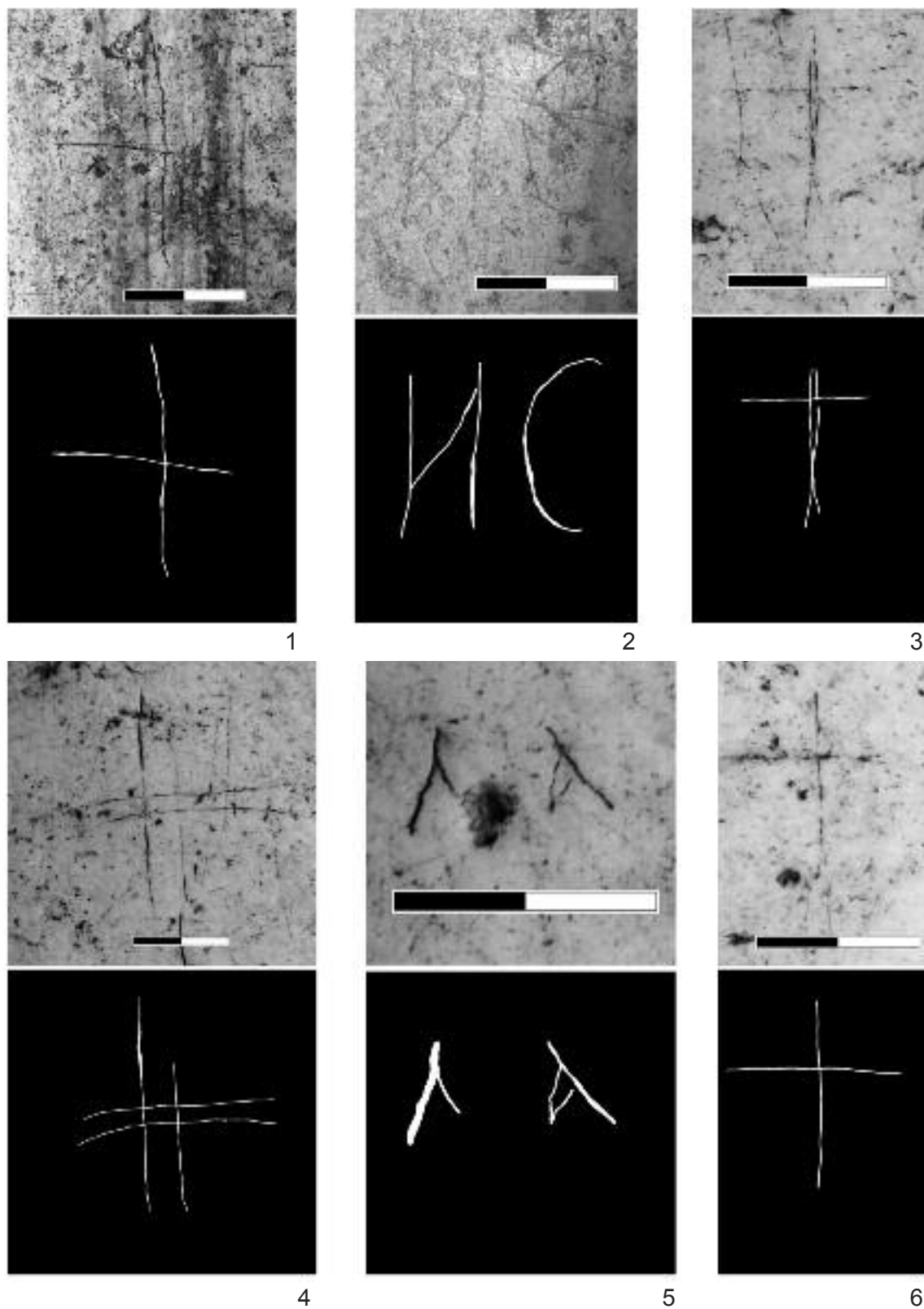
Таблиця XII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4253, 2 – № 4254, 3 – № 4255, 4 – № 4256

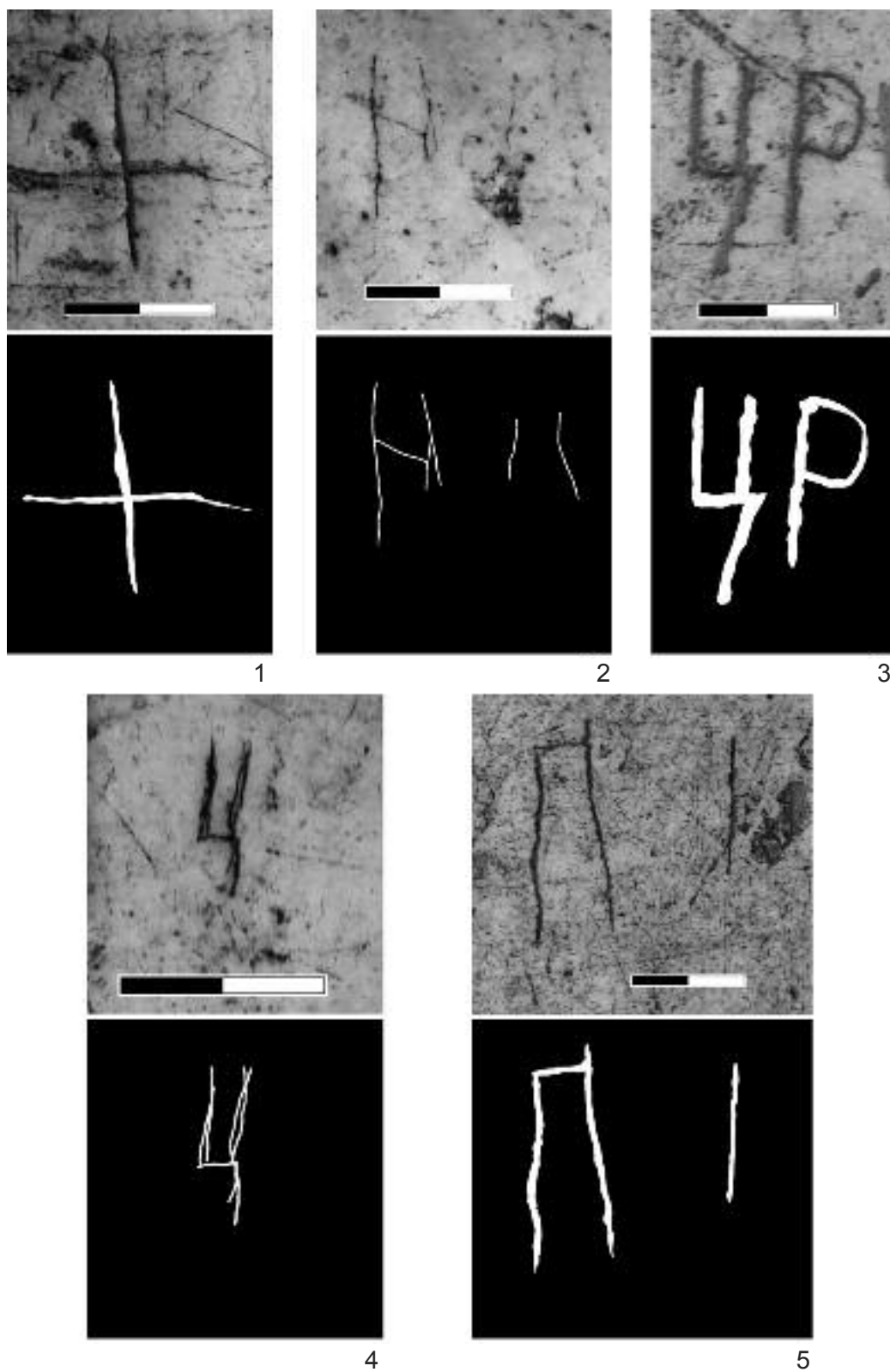
Таблиця XIII

Фотографія та прорисовка графіті: **1** – № 4257, **2** – № 4258, **3** – № 4259

Таблиця XIV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4260, 2 – № 4261, 3 – № 4262, 4 – № 4263,
5 – № 4264, 6 – № 4265

4

5

Таблиця XV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4266, 2 – № 4267, 3 – № 4268, 4 – № 4269, 5 – № 4270

1

2

Таблиця XVI

1 – загальний вигляд фрагмента колони в експозиції Трапезної церкви; 2 – фотографія та прорисовка графіті № 4271

ГРАФІТІ У ХРЕЩАЛЬНІ СОФІЙСЬКОГО СОБОРУ

Хрещальня Софійського собору (табл. XVII, 1) первісно, в XI ст., була частиною відкритої зовнішньої галереї храму, що з півдня обмежувалась стіною сходовою вежі, а з трьох інших сторін мала відкриті арки. Наприкінці XI ст. під аркбутан, як і у випадку з північною стороною відкритої зовнішньої галереї, був зведений підпірний стовп, який закрив собою первісну фреску. У першій чверті XII ст., за князювання Володимира Мономаха, зі сходу була збудована апсида, тож це приміщення стало окремим об'ємом⁴⁶ (табл. XVII, 2). З огляду на це, епіграфічні пам'ятки цього архітектурного об'єму розглядаються окремим розділом. Причому спершу висвітлюватимуться написи та малюнки на фресках XI ст., а згодом – на фресках XII ст. Варто також одразу зазначити, що у хрещальні, як і по всій західній зовнішній галереї (за винятком невеликої ділянки в північній частині), рівень підлоги відповідає рівню підлоги XX ст., тобто, він приблизно на 1 м вищий від стародавньої. Тож не виключено, що декілька графіті на фресках хрещальні можуть бути виявлені під час подальших археологічних розкопок в цьому приміщенні.

IV.1. Графіті на західній стороні північного виступу стіни

На сьогоднішній день ця ділянка стіни, де зберігся фресковий тиньк з розписом другої чверті XI ст., практично повністю закрита кладкою підпірного стовпа під аркбутан, що був зведений наприкінці XI ст. Між ним та первісною стіною знаходиться невелика шпарина, ширина якої не дозволяє ані сфотографувати графіті, що знаходяться тут, ані зняти якісні кальки з поверхні фрески. Тому в цьому підрозділі епіграфічні пам'ятки публікуються без фотографій та прорисів. Загалом тут вдалося виявити вісім графіті, яким надані номери від 4272-го по 4279-й (табл. XVIII, 1).

Графіті № 4272

Розташування. Висота від сучасної підлоги 108 см, відстань від правого ребра 4 см.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть – кінець XI ст.; за особливостями розташування.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4273

Розташування. Висота від сучасної підлоги 85 см, відстань від правого ребра 20 см.

Опис. Рахункова частина дворядкового запису обчислення кількості проведених поминальних служб. Точну кількість вертикальних засічок, з яких він складається, встановити не вдається.

⁴⁶ З останніх робіт щодо історії цього приміщення, у якій врахована історіографія, див.: Н.Н. Никитенко, *Хрещальня Софії Київської: к проблеме функционального назначения и датировки*, Архитектурное наследие 58 (2013) 15–30.

Датування. Друга чверть – кінець XI ст.; за особливостями розташування.

Категорія. Запис лічби.

Графіті № 4274

Розташування. Висота від сучасної підлоги 33 см, відстань від правого ребра 6 см.

Опис. На поверхні фрескового тиньку прокреслений чотириконечний хрест з розширеними кінцями, між частинами щогли та перекладини якого знаходяться складові теонімограми ІС ХС вгорі та НИ КА внизу.

Датування. Друга чверть – кінець XI ст.; за особливостями розташування.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4275

Розташування. Висота від сучасної підлоги 77 см, відстань від правого ребра 7 см.

Опис. Рахункова частина однорядкового запису обчислення кількості проведених поминальних служб. Точну кількість вертикальних засічок, з яких він складається, встановити не вдається.

Датування. Друга чверть – кінець XI ст.; за особливостями розташування.

Категорія. Запис лічби.

Графіті № 4276

Розташування. Висота від сучасної підлоги 73 см, відстань від правого ребра 7 см.

Опис. Рахункова частина однорядкового запису обчислення кількості проведених поминальних служб. Точну кількість вертикальних засічок, з яких він складається, встановити не вдається.

Датування. Друга чверть – кінець XI ст.; за особливостями розташування.

Категорія. Запис лічби.

Графіті № 4277

Розташування. Висота від сучасної підлоги 84 см, відстань від правого ребра 11 см.

Опис. Рахункова частина однорядкового запису обчислення кількості проведених поминальних служб. Точну кількість вертикальних засічок, з яких він складається, встановити не вдається. Закінчення рядка дугою вигинається вгору.

Датування. Друга чверть – кінець XI ст.; за особливостями розташування.

Категорія. Запис лічби.

Графіті № 4278

Розташування. Висота від сучасної підлоги 99 см, відстань від правого ребра 10 см.

Опис. Рахункова частина однорядкового запису обчислення кількості проведених поминальних служб. Точну кількість вертикальних засічок, з яких він складається, встановити не вдається. Чотири засічки заходять на сусідню південну сторону виступу.

Датування. Друга чверть – кінець XI ст.; за особливостями розташування.

Категорія. Запис лічби.

Графіті № 4279

Розташування. Висота від сучасної підлоги 106 см, відстань від правого ребра 12 см.

Опис. Рахункова частина однорядкового запису обчислення кількості проведених поминальних служб. Точну кількість вертикальних засічок, з яких він складається, встановити не вдається.

Датування. Друга чверть – кінець XI ст.; за особливостями розташування.

Категорія. Запис лічби.

IV.2. Графіті на фресці з зображенням орнаменту

Фреска розташована у північно-східному куті хрещальні, на південній грані західної лопатки виступу стіни. Поверхня фрески вкрита численними вибоями та подряпинами, біля ребра наявний вивал давнього тиньку, на ній також наявні кілька сучасних написів. На досліджуваній ділянці стіни виявлено двадцять графіті, які отримали номери від 484-го по 493-й та від 601-го по 608-й; окрім того, два отримали номери 608а та 608б, оскільки повторне вивчення фрески дозволило встановити, що вони відносяться до інших текстів (табл. XVIII, 2).

Графіті № 484 (табл. XIX, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 88 см, відстань від правого кута 23 см.

Опис. На фресці прокреслений елемент плетеного орнаменту.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Ембеми.

Графіті № 485 (табл. XIX, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 91,5 см, відстань від правого кута 17 см.

Опис. На поверхні фрески простежуються літери **САМО**, які, можливо, варто розглядати як незавершений запис імені **Само{уиъ}** ‘Самуїл’.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 486 (табл. XIX, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 83,5 см, відстань від правого кута 27 см.

Опис. На фресці прокреслений елемент плетеного орнаменту.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Ембеми.

Графіті № 487 (табл. XIX, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 98 см, відстань від правого кута 5,5 см.

Опис. На поверхні стіни у стовпчик прокреслені літери **NW**.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та фактом вживання латиниці.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 488 (табл. XX, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 80 см, відстань від правого кута 26 см.

Опис. Збереженість напису добра, його складові чітко читаються:

гнпомазнравоу | своємоуПавъ | лоу

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

Г(оспод)и помази равоу своємоу Павлу.

Господи, помози рабу своему Павлу.

Датування. Друга чверть XI – кінець XII ст.; за формою написання а з видовженою спинкою, в з округлою нижньою петлею або широкою верхньою, нахиленої ліворуч з із переломом, п з виступом зверху, р з маленькою голівкою, оу зі зменшеним о; найімовірніше, середина – кінець XII ст., зважаючи на можливий смисловий зв'язок з написом № 493.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 489 (табл. XX, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 64 см, відстань від правого кута 25,5 см.

Опис. Ліва сторона напису знищена обвалом тиньку:

--па | --анаа | --еееегог

Подібні записи вже траплялись серед графіті Софійського собору, текст цього подібний написам, що виявлені мною у приділі архангела Михаїла⁴⁷.

Датування. Друга чверть XI – кінець XII ст.; за формою написання а з видовженою спинкою та нахиленої праворуч є.

Категорія. Написи музичного змісту.

Графіті № 490 (табл. XXI, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 83,5 см, відстань від правого кута 18 см.

Опис. На поверхні стіни прокреслена літера Σ.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 491 (табл. XXI, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 36 см, відстань від правого кута 12 см.

Опис. На поверхні стіни прокреслена кисть руки в жесті благословення.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Символи, пов'язані з частинами людського тіла.

Графіті № 492 (табл. XXI, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 46 см, відстань від правого кута 19 см.

Опис. На поверхні стіни у стовпчик прокреслені літери ВП.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

⁴⁷ В.В. Корнієнко, *Корпус графіті Софії Київської...*, ч. VI..., с. 103–104.

Графіті № 493 (табл. XXI, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 78 см, відстань від правого кута 23,5 см.

Опис. Напис виконаний поруч із молитвою Павла (№ 488), тому на перший погляд може здаватись, ніби він є її продовженням. Насправді вони виконані різними інструментами та з різним натиском на лезо різця.

Складові напису пошкоджені, частина їх ледь простежується:

---уко | упнр

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст можна представити таким чином: [л]уко упир(ь).

Слово *луко* може розглядатись в цьому тексті як особове ім'я “Лука” в кличному відмінку, тоді весь текст слід інтерпретувати як звернення до Луки, автор якого називає адресата “упирем”. В іншому випадку слово можна розглядати як похідне від слова *лжж* ‘хитрість’, а весь запис – як приписку до молитви Павла, автор якого називає останнього “хитроупирем”. Зважаючи на випадки навмисного паплюження окремих молитовних написів⁴⁸, тлумачення графіті як вияву негативного ставлення невідомого автора до Павла є найбільш вірогідним.

Датування. Середина XII – кінець XIII ст.; за формою написання широкої *р* з відкритою округлою петлею; найімовірніше, середина – кінець XII ст., зважаючи на можливий смисловий зв'язок з написом № 488.

Категорія. Окремі слова та словосполучення.

Графіті № 601 (табл. XXII, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 71 см, відстань від правого кута 28 см.

Опис. Збереженість напису добра, всі його складові чітко простежуються:

шьльєудокна | панкрат-

В написі чітко читаються два імені *єудокна* ‘Євдокия’ та *Панкрат[ъ]* ‘Панкрат’. Перше слово *шьль* найвірогідніше розглядати як форму дієслова *йти* ‘*йти*’ у минулому часі *шьль* ‘*йшов*’. Проте, через неузгодження відмінку дієслова з іменами, значення тексту встановити складно, окрім того, що всі три слова виконані одним автором.

Датування. Друга чверть XI – середина XIII ст.; за формою написання прямо-лінійної *р* з округлою петлею та *ь* з відкритою петлею.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 602 (табл. XXII, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 66 см, відстань від правого кута 19 см.

Опис. Рахункова частина дворядкового запису обчислення кількості проведених поминальних служб, що містить 24 вертикальні засічки у верхньому рядку та 13 – у нижньому. Можливо, напис пов'язаний з іменами Євдокиї та Панкрата (№ 601), що розташований вище. Однак впевнено про це говорити складно.

⁴⁸ В. Корнієнко, *До питання про інституційний характер, час та форми діяльності церковної цензури (за результатами епіграфічних досліджень у Софії Київській та церкві Спаса на Берестові)*, Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. Матеріали Дев'ятої Міжнародної наукової конференції (25–27 травня 2011 р.), К. 2011, с. 102.

Датування. Друга чверть XI – кінець XIV ст.; за типологічним методом.

Категорія. Запис лічби.

Графіті № 603 (табл. XXIII, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 52 см, відстань від правого кута 22 см.

Опис. Ліва частина напису знищена обвалом тиньку, проте наявні складові добре простежуються:

--пом--рабоу своємоу | --це грѣшьнамоу

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

[Г(оспод)]и пом[о]и рабоу своємоу [Лу]це грѣшьнамоу.

Господи, помози рабу своєму Луці грішному.

Датування. Середина XII – початок XIII ст.; за формою написання а з видовженою вгору спинкою, в, в та ѣ з округлими петлями, нахиленої праворуч є, прямолінійної р з петлею кутом вперед, ш з платформою по низу рядка, ь з відкритою петлею.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 604 (табл. XXIII, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 61 см, відстань від правого кута 23 см.

Опис. Ліва частина напису знищена обвалом тиньку, проте наявні складові добре простежуються:

помѣни раба П

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

Помѣни раба П.

Пом'яни раба П.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер, формою прорізів та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 605 (табл. XXIV, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 43 см, відстань від правого кута 20 см.

Опис. Ліва частина напису знищена обвалом тиньку, проте наявні складові добре простежуються:

-нпомоу раба | --оого лазара

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

[Г(оспод)]и помози раба [св]оого Лазара.

Господи, помози раба свого Лазаря.

У написі прикметним є неузгодженість відмінків між дієсловом та рештою тексту, що видає руку недосвідченого писця.

Датування. Середина XII ст.; за формою написання а з видовженою спинкою, в та прямолінійної р з петлею кутом вперед, нахилених ліворуч є та з із переломом.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 606 (табл. XXIV, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 49 см, відстань від правого кута 21 см.

Опис. Збереженість напису дуже добра, всі його складові чітко простежуються:

ГНПОМОЗНРАБОУСВО | НМЖО

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

Г(оспод)и помози рабу своимъ.

Господи, помози рабу своему.

Датування. Друга чверть – середина XI ст.; за формою написання а з видовженою спинкою, в та прямолінійної р з округлими петлями, R-подібної в з ширшою за нижню верхньою петлею, нахиленої ліворуч з із розвилкою.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 607 (табл. XXV, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 56 см, відстань від правого кута 22 см.

Опис. Збереженість напису дуже добра, всі його складові чітко читаються як ім'я Козьма 'Кузьма'.

Датування. Кінець XV – кінець XVI ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 608 (табл. XXV, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 42 см, відстань від правого кута 19,5 см.

Опис. На фресці прокреслений восьмикінечний хрест, що складається зі щогли, перекладини, символічної таблички над головою Ісуса Христа та горизонтального підніжжя. Основа щогли спирається на відкриту донизу прямокутну Голгофу.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 608а (табл. XXV, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 41 см, відстань від правого кута 22 см.

Опис. Ліва частина напису не збереглась через обвал тиньку, простежуються тільки три літери №Б.

Датування. Остання чверть XIII – кінець XV ст.; за формою написання в з високою петлею, вертикальної є та н з діагональною перемичкою.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 608б (табл. XXV, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 46 см, відстань від правого кута 21 см.

Опис. На поверхні стіни прокреслена літера Ж.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

IV.3. Графіті на фресці з зображенням св. Марка

Фреска розташована у північно-східному куті хрещальні, на західній площині східної стіни. Образ святого ідентифікується завдяки двом написам-графіті, які повідомляють його ім'я (№ 432 та № 433)⁴⁹. Поверхня фрески вкрита численними вибоями та подряпинами, місцями сильно затерта, особливо в нижній частині та ближче до лівого кута, де знаходиться більшість графіті. Під час дослідження С. Висоцького було опубліковано сім графіті, що тут розташовані – №№ 14, 72–74, 147, 152 та 265. Загалом тут знаходиться шістдесят одне графіті, окрім згаданих вище, це №№ 430–443, 445–449, 467–480, 494, 582–600 та 600а (табл. XVIII, 3).

Графіті № 14 (табл. XXV, 5)

Публікації. С. Висоцький⁵⁰, коригування – А. Залізняк⁵¹.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 73 см, відстань від лівого кута 61 см.

Опис. Графіті містить дві складові – малюнок та напис. Збереженість останнього досить добра, його складові чітко простежуються:

БЛЖДЪ | СЪТВО | РИХ⁵²ЪВЪ | СВАТЪ | ДЪН⁵³

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

БЛЖДЪ СЪТВОРИХЪ ВЪ СВАТЪ ДЪНЬ.

Блуд створив у святий день.

По завершенню напису автор виконав праворуч малюнок шестикінецьного хреста, що складається зі щогли, перекладини та символічної таблички над головою Ісуса Христа. Основа щогли спирається на відкриту донизу одноступінчасту Голгофу. Від кінців перекладини над вершиною щогли прокреслене відкрите донизу півколо, на краях та посередині якого знаходяться чотирикінечні хрестики⁵⁴.

Датування. Кінець XI – кінець XII ст.; за формою написання в та ъ з розімкнутими петлями, в з верхньою петлею, що ширша за нижню, р з петлею, що не змикається зі щоглою⁵⁵.

Категорія. Напис-покаяння.

Графіті № 72 (табл. XXVI)

Публікації. С. Висоцький⁵⁶.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 71 см, відстань від лівого кута 32 см.

Опис. На поверхні фрески подвійними замкненими рисками виконаний малюнок шестикінецьного напрестольного хреста, що складається зі щогли, перекладини та символічної таблички над головою Ісуса Христа. Довкола перетину щогли та перекладини

⁴⁹ В.В. Корнієнко, *Граффити-молитвы к Сорока святым мученикам в хрещальне Софийского собора: к проблеме изучения культов святых в Киевской Руси*, Софійські читання. Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції “Пам’ятки Національного заповідника “Софія Київська”: культурний діалог поколінь” (Київ, 25–26 жовтня 2007 р.), К. 2009, с. 240–241.

⁵⁰ С.А. Висоцкий, *Древнерусские надписи Софии Киевской. XI–XIV вв. Выпуск I*, К. 1966, с. 52–53, табл. XIX, 1; XX, 1.

⁵¹ А.А. Залізняк, *К изучению древнерусских надписей...*, с. 269.

⁵² С. Висоцький ідентифікував цю літеру як л, А. Залізняк правильно відкоригував її прочитання як х.

⁵³ У цьому місці знаходяться кілька прорізів та подряпин, що нагадують літеру ф, а літера ь написана дещо на віддалі. Це свідчить про наявність тут в давнину, на момент виконання напису, якихось подряпин, через які автор і переніс останню літеру свого напису.

⁵⁴ Ця деталь у С. Висоцького відсутня.

⁵⁵ С. Висоцький відносив графіті до XI ст.

⁵⁶ С.А. Висоцкий, *Древнерусские надписи Софии Киевской...*, с. 108–109, табл. LXVII; LXVIII.

прокреслене коло. Над символічною табличкою обабіч щогли прокреслені літери ІС ХС. Основа щогли спирається на престол, поділений на чотири стовпчики у два рядки. В нижній частині він має прямокутні ніжки. Під перекладиною на престолі зображено обабіч щогли по три свічки, з довгими середніми та короткими бічними. Під перекладиною обабіч праворуч від довгих свічок виконані літери НН КЛ. Праві клітинки престолу в обох рядках не мають літер, натомість в усіх інших вони видряпані – по одній в кожному. У верхньому рядку це І А Ю, у нижньому – А І Ю. Значення цих позначок наразі встановити складно. Обабіч престолу виконані літери А та Ѡ, що відсилають глядача до рядків Святого Писання: “Я Альфа і Омега, говорить Господь, Бог, Той, Хто є, і Хто був, і Хто має прийти, Вседержитель!” (Об. 1:8).

На думку С. Висоцького, на фресці представлений малюнок “Йордані”, яку споруджують на річці під час хрещенських свят. Ця версія дослідника спиралась на текст напису № 73, який він вважав пов’язаним з малюнком. Однак сучасні дослідження графіті не підтвердили версії про їх спільний зв’язок, тож вірогідніше, що невідомий автор зобразив на фресці хрест на престолі, який він міг бачити у вівтарі Софійського собору, або навіть у тій же хрещальні.

Датування. Середина XII – кінець XIV ст.; за формою написання дзеркальної а з відкритою петлею, ї з двома крапками вгорі, ѡ з верхньою засічкою.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 73 (табл. XXVII, 1)

Публікації. С. Висоцький⁵⁷, уточнений варіант прочитання – В. Корнієнко⁵⁸.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 72 см, відстань від лівого кута 45 см.

Опис. Збереженість напису доволі добра, його складові чітко читаються:

олътарь пламаны | ацъръ ле дана нолъта | рьпогаснетъ гн⁵⁹ церкыро⁶⁰ | стаєть

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

Олътарь пламаны а цркы ле дана, и олътарь погаснетъ, Г(осподни)и, церкы ростаєть.

Вівтар полум’яний, а церква крижана, як вівтар погасне Господній – церква розтане.

В. Німчук вбачав у цьому написі силабічний вірш⁶¹. Зважаючи на ритмічну організацію тексту, таке тлумачення є цілком прийнятним.

С. Висоцький пов’язував напис з малюнком, що розглядався вище, проте, на мою думку, доцільніше пов’язати текст з символічним описом подвигу Сорока Севастійських мучеників, зображених у хрещальні на північній стіні. В цьому контексті “церква крижана” символізує тіла святих мучеників (пор. 1 Кор. 6:19), яких поставили замерзати на озері, а “вівтар полум’яний” – божественне світло, яке осяяло з неба мучеників, вогонь Духа Святого, який запалав у їхніх тілах. Натомість один з воїнів загасив свій “вівтар полум’яний”, побігши до лазні, яка була спеціально розпалена на березі для мучеників, аби ті зріклися Христа.

Датування. Середина XII – перша чверть XIII ст.; за формою написання криволинійної р з округлою петлею, п з виступами зверху, ь з високою петлею, ы та љ без перемички.

Категорія. Цитати та посилання на твори книжної писемності.

⁵⁷ С.А. Висоцкий, *Древнерусские надписи Софии Киевской...*, с. 109, табл. LXVII; LXVIII.

⁵⁸ В.В. Корниенко, *Граффити-молитвы к Сорока святым мученикам...*, с. 238–240, рис.31.

⁵⁹ Літери ги були пропущені С. Висоцьким.

⁶⁰ Літери ро були пропущені С. Висоцьким.

⁶¹ В.В. Німчук, *Давньокиївські написи – пам’ятки літератури XI–XIII ст.*, Писемність Київської Русі і становлення української літератури, К. 1988, с. 29–30.

Графіті № 74 (табл. XXVII, 2)

Публікації. С. Висоцький⁶².

Розташування. Висота від сучасної підлоги 65 см, відстань від лівого кута 33 см.

Опис. Напис виконаний під малюнком № 72, між ніжками вівтаря, його збереженість добра, складові простежуються чітко:

Г҃нпомилонпомози | поманиданила

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

Г(оспод)и помили помози помани Данила.

Господи, помилуй, помози, пом'яни Данила.

Датування. Середина XII – остання чверть XIII ст.; за формою написання дзеркальної а з покриттям, д, л та Ѧ з покриттям, вертикальної з із переломом.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 147 (табл. XXVIII, 1)

Публікації. С. Висоцький⁶³.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 57 см, відстань від лівого кута 56 см.

Опис. Збереженість напису добра, його складові чітко читаються:

Г҃нпомънравоу | своємоуГригори | рнѣвнѣ

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

Г(оспод)и помъзи равоу своємоу Григориєви.

Господи, помози рабу своєму Григорієві.

Датування. Середина XII – остання чверть XIII ст.; за формою написання дзеркальної а, и та ѣ з покриттям, в та в з виступами зверху, и та ѣ з верхніми та нижніми засічками, м з верхніми засічками, криволінійної р з петлею кутом донизу, ѣ з пересічкою⁶⁴.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 152 (табл. XXIX, 1)

Публікації. С. Висоцький⁶⁵.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 85 см, відстань від лівого кута 4 см.

Опис. Напис знаходиться маже біля кута стіни, де в стовпчик було виконано кілька текстів, тому це графіті, яке збереглося порівняно з іншими краще, було відділено горизонтальними рисками зверху та знизу:

преста | вис- | рабъ⁶⁶бо⁶⁷ | жнлазо | р⁶⁸ѣмѣца | ноуна | въѣ⁶⁹дь⁷⁰ | нь⁷¹

З розбивкою на слова та відновленням втраченого фрагмента текст виглядає таким чином:

Преставис[а] рабъ Божи Лазоръ м(ѣ)с(а)ца иоуна въ ѣ днь.

Приставився раб Божий Лазоръ місяця червня у 9-й день.

⁶² С.А. Висоцкий, *Древнерусские надписи Софии Киевской...*, с. 109–110, табл. LXVII; LXVIII.

⁶³ С.А. Висоцкий, *Средневековые надписи Софии Киевской (по материалам граффити XI–XVII вв.)*, К. 1976, с. 58, табл. LVI, 3; LVII, 3.

⁶⁴ С. Висоцький відносив графіті до XII ст.

⁶⁵ С.А. Висоцкий, *Средневековые надписи Софии Киевской...*, с. 63, табл. LVIII, 2; LIX, 2.

⁶⁶ Літера була пропущена С. Висоцьким.

⁶⁷ Літера була пропущена С. Висоцьким, замість неї вказувалась ж, що знаходиться в наступному рядку.

⁶⁸ У С. Висоцького літера вказана як втрачена, проте вона збереглась.

⁶⁹ Літера ѣ не відділяється у тексті крапками.

⁷⁰ Літера була пропущена С. Висоцьким.

⁷¹ Цей рядок був пропущений С. Висоцьким.

Датування. Друга чверть XII – початок XIII ст.; за формою написання дзеркальної а з опуклою петлею, в з виступом зверху, А-подібної д, нахиленої праворуч з із переломом⁷².

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 265 (табл. XXVIII, 2)

Публікації. С. Висоцький⁷³.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 86 см, відстань від лівого кута 16 см.

Опис. На поверхні фрески подвійними рисками прокреслений малюнок чотириконечного хреста, кінці якого розширюються у вигляді трикутників. Перехрестя обведене в коло, яке, подібно розширенню, прикрашене штриховкою. Згадані С. Висоцьким літери обабіч хреста відсутні.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 430 (табл. XXX, 1)⁷⁴

Розташування. Висота від сучасної підлоги 78 см, відстань від лівого кута 67,5 см.

Опис. На фресці прокреслений чотириконечний хрест, кінці якого розширюються у вигляді лілій.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 431 (табл. XXIX, 2)

Публікації. Н. Сінкевич та В. Корнієнко⁷⁵.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 113 см, відстань від лівого кута 46 см.

Опис. Незважаючи на пошкодження тиньку, складові напису добре читаються:

hyc fuit Albertus Wisensky | anno d--ini 1582

Перед початком першого рядка помітні виконані тим же автором літери **AD 1**, тобто, **a(nno) D(omini) 1** 'року Божого 1'. Альберт почав писати дату свого перебування у Святій Софії на рівні першого рядка, але помітивши, що залазить на основний текст, почав писати знову з наступного рядка.

З відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Hyc fuit Albertus Wisensky anno D[om]ini 1582.

Був тут Альберт Вісенський року Божого 1582.

Особа автора наразі не ідентифікована.

Датування. 1582 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 432 (табл. XXX, 2)

Публікації. В. Корнієнко⁷⁶.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 116 см, відстань від лівого кута 64 см.

Опис. Збереженість напису добра, він чітко читається як ім'я **Марко(с) 'Марк'**.

⁷² С. Висоцький відносив графіті до XII ст.

⁷³ С.А. Висоцкий, *Средневековые надписи Софии Киевской...*, с. 122, табл. CXLV.

⁷⁴ Під час публікації № 14 потрапив на фотографію С. Висоцького, проте в описі не згадувався.

⁷⁵ Н. Сінкевич, В. Корнієнко, *Op. cit.*, с. 168.

⁷⁶ В.В. Корниенко, *Граффити-молитвы к Сорока святым мученикам...*, с. 240–241, рис. 33.

Датування. Друга чверть XI – початок XIV ст.; за формою написання прямолінійної ρ з округлою петлею та ІС-подібною κ.

Категорія. Підпис до фрескового образу.

Графіті № 433 (табл. XXX, 3)

Публікації. В. Корнієнко⁷⁷.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 97 см, відстань від лівого кута 62 см.

Опис. Збереженість напису добра, його складові чітко читаються як запис імені Μαρ|κος ‘Марк’.

Датування. Друга чверть XI – початок XIV ст.; за формою написання криволінійної ρ з округлою петлею.

Категорія. Підпис до фрескового образу.

Графіті № 434 (табл. XXXI, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 95 см, відстань від лівого кута 62 см.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 435 (табл. XXXI, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 61 см, відстань від лівого кута 48 см.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 436 (табл. XXXI, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 49 см, відстань від лівого кута 9,5 см.

Опис. На фресці прокреслений чотириконечний хрест з розширеними у вигляді заглиблених крапок кінцями.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 437 (табл. XXXI, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 19 см, відстань від лівого кута 44 см.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 438 (табл. XXXI, 5)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 63 см, відстань від лівого кута 68 см.

Опис. На фресці прокреслений чотириконечний хрест з розширеними у вигляді трикутників кінцями.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

⁷⁷ В.В. Корниенко, *Граффити-молитвы к Сорока святым мученикам...*, с. с. 240–241, рис. 34.

Графіті № 439 (табл. XXXI, 6)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 53 см, відстань від лівого кута 45 см.

Опис. На фресці прокреслений малюнок шестикінечної хризми, причому середня риска у верхній частині має розширення у вигляді трикутника.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 440 (табл. XXXII, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 98 см, відстань від лівого кута 49,5 см.

Опис. На фресці прокреслений малюнок шестикінечного хреста, що складається зі щогли, перекладини та символічної таблички над головою Ісуса Христа. Основа щогли спирається на прямокутну відкриту донизу одноступінчасту Голгофу.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 441 (табл. XXXII, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 99 см, відстань від лівого кута 65 см.

Опис. На фресці прокреслена літера Z.

Датування. Друга чверть XI – початок XIV ст.; за формою написання нахиленої праворуч з із розвилкою.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 442 (табл. XXXII, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 107 см, відстань від лівого кута 38,5 см.

Опис. На фресці прокреслені літери NW.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та фактом вживання латиниці.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 443 (табл. XXXII, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 58 см, відстань від лівого кута 68 см.

Опис. На фресці прокреслений чотирикінечний хрест з розширеними у вигляді трикутників кінцями.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 445 (табл. XXXII, 5)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 48 см, відстань від лівого кута 67 см.

Опис. На фресці прокреслені чотири вертикальні вигнуті дугою риски.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 446 (табл. XXXIII, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 88 см, відстань від лівого кута 64 см.

Опис. Трирядковий запис обчислення кількості проведених поминальних служб.

У верхньому виконанні літери **Ѧ** текстової частини та шістнадцять вертикальних засічок рахункової. У середньому рядку помітні тринадцять вертикальних засічок, у нижньому – вісімнадцять. Завдяки особливостям скорочення текстової частини можемо встановити, що поминальні служби здійснювались за душу Гавриїла.

Датування. Кінець XI – кінець XII ст.; за формою написання **Ѧ** з видовженою вгору спинкою.

Категорія. Запис лічби.

Графіті № 447 (табл. XXXIII, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 68 см, відстань від лівого кута 64 см.

Опис. Трохи нижче простежується літера **Н** та знак, який нагадує не зовсім вдало виконану **Н** або **Н**. Утім, можлива, хоча й менш вірогідна, її ідентифікація і як **Ѧ** з незамкненими в нижній частині петлями або глаголичної літери **Ѧ**.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за формою написання **н** з діагональною перемичкою.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 448 (табл. XXXIV)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 126 см, відстань від лівого кута 65 см.

Опис. Збереженість напису добра, його складові чітко читаються:

госъподнпо | мознравсво | емоугавърило | вн

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

Госъподи помози рабоу своєму Гаврилови.

Господи, помози рабу своєму Гаврилові.

Датування. Середина XII ст.; за формою написання **Ѧ** з верхньою засічкою, **в** з петлею кутом вперед та виступом зверху, **в** з округлою або кутом вперед перемичкою з переломом при щоглі, нахиленої ліворуч **є**, нахиленої праворуч **з** із переломом, прямилої **р** з округлою або кутом вперед петлею, **ъ** з петлею кутом вперед.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 449 (табл. XXXV, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 33 см, відстань від лівого кута 62 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування малюнка пошкоджена вибоями та подряпинами, проте в цілому контури малюнка простежуються добре. Тут було прокреслене дерево, на якому знаходиться змії, який обкрутився довкола стовбура. Вочевидь, сцена має зображати диявола в образі змія-спокусника.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Сюжетні зображення.

Графіті № 467 (табл. XXXV, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 54 см, відстань від лівого кута 58 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно затерта та пошкоджена вибоями, тому частина з його складових не простежується:

Ѧнпомознравсво--Ѧ | ом---єгн

З розбивкою на слова та відновленням пропущених фрагментів текст виглядає таким чином:

Г(оспод)и помози рабу сво[ем]у Ом[єл]є Г(оспод)и.

Господи, помози рабу своєму Омелі, Господи.

Датування. Друга чверть XI – середина XII ст.; за формою написання в та в з петлею кутом вперед, нахиленої праворуч є, нахиленої праворуч з із переломом, криволінійної р з маленькою петлею.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 468 (табл. XXXVI, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 107 см, відстань від лівого кута 65 см.

Опис. Трирядковий запис обчислення кількості проведених поминальних служб. У верхньому рядку простежуються літери ЮА текстової частини, далі помітні тринадцять вертикальних засічок рахункової. У середньому рядку збереглось сімнадцять вертикальних засічок, у нижньому – п'ятнадцять. Особливості скорочення дозволяють визначити, що заупокійні служби проводились за душу людини на ім'я Йоанн.

Датування. Кінець XIII – кінець XIV ст.; за формою написання о з прямою замість дуги.

Категорія. Запис лічби.

Графіті № 469 (табл. XXXVI, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 63 см, відстань від лівого кута 57 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування графіті затерта та пошкоджена вибоями, тому закінчення другого рядка не збереглось:

Гнпомозн | рабуу своєму дъмн-р--

З розбивкою на слова та відновленням пропущених фрагментів текст виглядає таким чином:

Г(оспод)и помози рабу своєму Дъми[т]р[ию].

Господи, помози рабу своєму Дмитру.

Датування. Середина XI – середина XII ст.; за формою написання а з округлою петлею, в, в та ъ з петлею кутом вперед, вертикальної є, нахиленої праворуч з із переломом, прямолінійної р з округлою петлею.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 470 (табл. XXXVI, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 60,5 см, відстань від лівого кута 56,5 см.

Опис. На фресці прокреслені літери АВ.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 471 (табл. XXXVII, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 90 см, відстань від лівого кута 34 см.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 472 (табл. XXXVII, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 92 см, відстань від лівого кута 38 см.

Опис. Тиньк в місці розташування напису пошкоджений, його закінчення зовсім не збереглося:

Г҃нпомо--

Характер пошкоджень тиньку вказує, що втрачено не більше двох-трьох літер, що дозволяє розглядати запис як скорочений варіант традиційної молитовної формули Г(оспод)и помо[зи] ‘Господи, помози’.

Датування. Друга чверть XI – кінець XIV ст.; за формою написання г з виступом зверху.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 473 (табл. XXXVII, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 78,5 см, відстань від лівого кута 51 см.

Опис. На фресці прокреслена літера А.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 474 (табл. XXXVII, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 91 см, відстань від лівого кута 10,5 см.

Опис. На фресці помітні виконані у стовпчик літери ПЮ та МН, які слід розглядати як незавершений або скорочений запис дієслова-прохання поми{лоуи} ‘помилуй’.

Датування. Друга чверть XI – кінець XIII ст.; за формою написання п з виступом зверху та и з горизонтальною перемичкою.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 475 (табл. XXXVII, 5)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 51 см, відстань від лівого кута 19 см.

Опис. На фресці прокреслений шестикінечний хрест, що складається зі щогли, перекладки та символічної таблички над головою Ісуса Христа. Основа щогли спирається на одноступінчасту відкриту донизу Голгофу.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 476 (табл. XXXVIII, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 80 см, відстань від лівого кута 42 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена, проте збережені складові дозволяють повністю відтворити текст:

Г҃нпомо | своємоу | нлннгреш҃нмѣ | амин

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

Г(оспод)и помо(зи) своємоу Илии греш҃н(о)мѣ амин.

Господи, помози своєму Іллі грішньому, аминь.

Впадає у вічі низка допущених автором помилок та пропущених літер, що видає руку недосвідченого писця.

Датування. Друга чверть XI – друга чверть XII ст.; за формою написання в з петлею кутом вперед та переломом з петлями, що не торкаються щогли, прямолінійної р з округлою петлею та ш з платформою над рядком.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 477 (табл. XXXVIII, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 130 см, відстань від лівого кута 5 см.

Опис. На фресці прокреслене слово-звернення Господи ‘Господи’.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 478 (табл. XXXIX, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 71 см, відстань від лівого кута 3,5 см.

Опис. Незважаючи на пошкодження тиньку довкола напису, його складові добре простежуються:

Г҃нпомо | з҃нрабоу | своємоу | мн҃халовнн

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

Г(оспод)и помози рабоу своємоу Ми҃халови и...

Господи, помози рабу своєму Михайлові та...

Рівна поверхня тиньку за останньою літерою свідчить, що графіті залишилось незавершеним.

Датування. Середина XI – кінець XII ст.; за формою написання а з округлою чи опуклою петлею, в з округлою нижньою петлею, яка менша за верхню, нахиленої праворуч з із переломом, р із S-подібною щоглою.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 479 (табл. XXXIX, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 107 см, відстань від лівого кута 4 см.

Опис. Тиньк в місці розташування шестирядкового напису сильно пошкоджений, права його частина майже повністю знищена:

Г҃п----- | о----- | т----- | л-----г-- | лл---н----- | матаг-----мо--

Через значні пошкодження реконструювати текст не виявляється за можливе, за винятком перших двох слів Г(осподи) п[омози] ‘Господи, помози’.

Датування. Друга чверть XI – кінець XII ст.; за формою написання а з видовженою спинкою.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 480 (табл. XXXIX, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 71 см, відстань від лівого кута 49 см.

Опис. Незважаючи на затертість тиньку, виконані голкою літери читаються доволі впевнено:

Г҃нпомозн

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

Г(оспод)и помози.

Господи, помози.

Датування. Друга чверть XI – кінець XIII ст.; за формою написання вертикальної з із переломом та п з виступом зверху.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 494 (табл. XL, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 97 см, відстань від лівого кута 4 см.

Опис. Складові напису пошкоджені дрібними вибоями, проте в цілому чітко читаються:

Г҃нпонозѣн | рабоуѣн | свѣтаа-о | ѿнеда- | сп҃сєннє | власнѣю

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Г(оспод)и понози рабоу и св(а)таа [С]ѿѿне да[и] сп(а)сєннє Власнѣю.

Господи, помози рабу і свята Софіє, дай спасіння Власію.

Датування. Середина XII – початок XIII ст.; за формою написання в з округлою петлею, А-подібної д, вертикальної з із переломом хвоста та прямолінійної р з петлею кутом догори.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 582 (табл. XL, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 100 см, відстань від лівого кута 35 см.

Опис. На фресці видряпане особове та родове імена автора **Andreas Sylewycki** ‘Андрій Силевицький’.

Особу автора наразі не ідентифіковано.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та фактом вживання латиниці.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 583 (табл. XL, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 112 см, відстань від лівого кута 27 см.

Опис. Напис сильно пошкоджений № 431, так що від нього залишилось тільки особове ім’я **Roman** ‘Роман’ та невиразні фрагменти родового імені.

Датування. Кінець 1570-х – початок 1580-х рр. (до 1582 р.); за особливостями розташування.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 584 (табл. XLI, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 41 см, відстань від лівого кута 48 см.

Опис. На фресці прокреслений чотириконечний хрест, основа щогли якого спирається на відкриту донизу одноступінчасту Голгофу. Вершина, кінці перекладини та середина нижньої частини щогли з’єднані скісними відрізками таким чином, що утворюють ромб. Схожий малюнок хреста вже зустрічався серед графіті Софійського собору, його публікував С. Висоцький⁷⁸.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 585 (табл. XLI, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 34 см, відстань від лівого кута 41 см.

Опис. Дуже пошкоджений малюнок відкритої долоні руки.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Символи, пов’язані з частинами людського тіла.

⁷⁸ С.А. Висоцкий, *Древнерусские надписи Софии Киевской...*, с. 113, табл. LXXIV, 2.

Графіті № 586 (табл. XLI, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 34 см, відстань від лівого кута 49 см.

Опис. На фресці простежуються дуже пошкоджені літери ГНПО та ліва щогла незавершеної або пошкодженої літери М. Тобто, тут знаходиться незавершена традиційна молитовна формула Г(оспод)и по{мози} ‘Господи, помози’.

Датування. Друга чверть XI – кінець XIII ст.; за формою написання п з виступом зверху.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 587 (табл. XLI, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 27 см, відстань від лівого кута 35 см.

Опис. Напис сильно пошкоджений вибоями та затертий, тож частина його складових не простежується:

Гн--о |стнме--

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Г(оспод)и [пр]ости ме[не].

Господи, прости мене.

Датування. Друга чверть XII – кінець XV ст.; за формою написання є з язичком кутом донизу та і з горизонтальною перемичкою.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 588 (табл. XLII, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 32 см, відстань від лівого кута 23 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування графіті сильно пошкоджена, права частина напису втрачена:

нау----- | азъб-га-ы | н⁷⁹стхъмвоі | м

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Нау[мъ грѣхы] азъ б[о]га[т]ыи с(ва)т(ы)хъ ѿ воімі.

Наум, гріхами я багатий, святих 40 воїнів.

Оскільки напис не містить дієслова-прохання, то можна зробити висновок, що він, найвірогідніше, залишився незавершеним.

Датування. Кінець XI – кінець XII ст.; за формою написання а з видовженою вгору спинкою, вертикальної з із переломом та V-подібної у.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 589 (табл. XLII, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 40 см, відстань від лівого кута 48 см.

Опис. Запис обчислення кількості проведених поминальних служб, що складається з малюнку хреста на початку рядка та двадцяти чотирьох видимих вертикальних засічок рахункової частини.

Датування. Кінець XI – кінець XIV ст.; за типологічним методом.

Категорія. Запис лічби.

⁷⁹ Пошкодження тиньку справляють враження, ніби літера відділена крапками, проте вивчення форми “крапок” дозволило встановити їх випадковий характер.

Графіті № 590 (табл. XLII, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 27 см, відстань від лівого кута 45 см.

Опис. Складові напису сильно пошкоджені подряпинами та вибоями, проте в цілому простежуються добре:

оуѣмпро | стнмакѣ | сѣмоуоуѣ

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

Оуѣ м̑ прости ма Кѣсѣмоу оуѣ.

Ох, сороковиця, прости мене, Кузьму, ох.

Датування. Остання чверть XII – кінець XIII ст.; за формою написання п з вис-тупом та прямолінійної р з петлею кутом донизу.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 591 (табл. XLII, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 56,5 см, відстань від лівого кута 36 см.

Опис. Складові напису сильно пошкоджені подряпинами та вибоями, збереглась тільки частина з них в кінці рядка, що може бути прочитана як слово меѣѣан 'міѣѣан'.

Датування. Кінець XV – кінець XVI ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 592 (табл. XLIII, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 59 см, відстань від лівого кута 4 см.

Опис. Напис практично повністю знищений, у верхньому рядку помітні літери ПР, у середньому – В, у нижньому – В та, на деякій відстані, А. Розміри літер в написі поступово збільшуються.

Датування. Середина XI – перша чверть XIV ст.; за формою написання а з округлою петлею та прямолінійної р з округлою петлею.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 593 (табл. XLIII, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 52 см, відстань від лівого кута 4 см.

Опис. Збереженість напису доволі добра, вибоями знищені тільки дві літери в передостанньому рядку:

ѣнпомо | з | ннеѣо-- | вн

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Г(оспоѣ)и помози Несто[ро]ви.

Господи, помози Несторові.

Датування. Друга чверть XII – кінець XIII ст.; за формою написання в з виступом зверху, є з язичком донизу, Ѣ-подібної з та и з довгими засічками.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 594 (табл. XLIV, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 57 см, відстань від лівого кута 41 см.

Опис. Неподалік від запису № 591, але на деякій відстані, прокреслені скорописні літери ѠНІЖѢ, далі знаходиться пошкоджена літера, за якою помітна И. За нею

тиньк пошкоджений, тож тут, найвірогідніше, могли знаходитись й інші літери. Через значні втрати реконструкція тексту неможлива.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 595 (табл. XLIV, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 57 см, відстань від лівого кута 21 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно затерта, простежуються тільки невелика частина його складових:

ГНПО----- | НМ-----

Зважаючи на втрати, реконструювати можна тільки початок фрази Г(оспод)и по[моз]и ‘Господи, помози’.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за формою написання и з горизонтальною перемичкою та за структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 596 (табл. XLIV, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 38 см, відстань від лівого кута 30 см.

Опис. Напис практично повністю знищений. У верхньому рядку простежуються літера Н, у нижньому – НВЗ.

Датування. Друга чверть XI – кінець XIII ст.; за формою написання в з виступом зверху та переломом з неторкуючимися до щогли петлями.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 597 (табл. XLIV, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 40 см, відстань від лівого кута 35 см.

Опис. На поверхні фрески помітні літери $\omega\lambda$. Зважаючи на наявність титла та вибоїну перед першою літерою, текст найвірогідніше реконструювати як запис імені $[\Pi]\omega\lambda(\nu\zeta)$ ‘Йоанн’.

Датування. Середина XI – кінець XII ст.; за формою написання а з опуклою петлею та видовженою спинкою.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 598 (табл. XLIV, 5)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 54 см, відстань від лівого кута 33 см.

Onuc. На фресці виконаний малюнок простого чотириконечного хреста.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 599 (табл. XLV, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 31 см, відстань від лівого кута 55 см.

Опис. На фресці виконані три фігури, які нагадують різні варіанти орнаментів.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 600 (табл. XLV, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 89 см, відстань від лівого кута 31,5 см.

Опис. На фресці прокреслена літера Г.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 600а (табл. XLV, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 53 см, відстань від лівого кута 30 см.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

IV.4. Графіті на фресці з зображенням св. Анфіма

Фреска розташована у південно-східному куті хрещальні. Образ святого ідентифікується завдяки написам-графіті, що містять ім'я святого – № 499, № 500 та № 568. У нижній частині фреска має сліди ремонту – первісний тиньк XI ст. відсутній, а на його місці знаходиться вставка, за своїм складом ідентична фресковому тиньку апсиди XII ст. Вочевидь, під час будівництва апсиди фреска була пошкоджена та відремонтована, або майстри відбили тут тиньк, який погано тримався. Графіті виявлені саме на цій, відновленій у XII ст. ділянці стіни, їх тридцять дев'ять, вони отримали номери 481–482, 498–501, 543–575 (табл. XVIII, 9).

Графіті № 481 (табл. XLV, 5)

Публікації. В. Корнієнко⁸⁰.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 65 см, відстань від лівого кута 36,5 см.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XII – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 482 (табл. XLV, 6)

Публікації. В. Корнієнко⁸¹.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 70,5 см, відстань від лівого кута 30,5 см.

Опис. На фресці прокреслений квадрат, розділений хрестом на чотири рівні частини, в кожній з яких прокреслена крапка.

Датування. Друга чверть XII – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 498 (табл. XLV, 3)

Публікації. В. Корнієнко⁸².

Розташування. Висота від сучасної підлоги 107 см, відстань від лівого кута 25 см.

⁸⁰ В.В. Корнієнко, *Дослідження графіті на фресці “Святий Анфім” в хрещальні Софії Київської*, Чернігівські старожитності. Науковий збірник, Чернігів 2008, с. 151.

⁸¹ *Ibid.*, с. 151, мал. 8.

⁸² *Ibid.*, с. 151, мал. 8.

Опис. Незважаючи на пошкодження тиньку, на фресці читається запис особового та родового імен автора: **Stanislaw Jagocki** ‘*Станіслав Ягоцький*’.

Відомостей про автора напису розшукати не вдалося, представники родини, зокрема, смоленський чашник Казимир Ягоцький, згадуються з кінця XVII ст. (1688 р.)⁸³.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та фактом вживання латиниці.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 499 (табл. XLVI, 1)

Публікації. В. Корнієнко⁸⁴.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 94 см, відстань від лівого кута 9 см.

Опис. Незважаючи на пошкодження тиньку, на фресці чітко простежується виконаний у чотири рядки підпис до фрескового образу – о агнос Анѳимос ‘*святий Анфім*’.

Датування. Середина XII – початок XIII ст.; за формою написання а звичайного вигляду та дзеркальної.

Категорія. Підпис до фрескового образу.

Графіті № 500 (табл. XLVI, 2)

Публікації. В. Корнієнко⁸⁵.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 87 см, відстань від лівого кута 47 см.

Опис. На фресці досить великими літерами виконаний напис:

пом-ни | стъ- | анѳн | мос

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином

Пом[А]ни с(вА)ты[и] Анѳимос.

Помяни святий Анфім.

Датування. Друга чверть XII – кінець XV ст.; за формою написання н з діагональною та н з горизонтальною перемичкою, та ы без перемички.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 501 (табл. XLVII, 1)

Публікації. В. Корнієнко⁸⁶.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 57 см, відстань від лівого кута 37,5 см.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XII – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 543 (табл. XLVI, 3)

Публікації. В. Корнієнко⁸⁷.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 45 см, відстань від лівого кута 35 см.

Опис. Початок та закінчення напису не збереглись, простежується тільки середня його частина, яка реконструюється як слово-звернення [Гос]под[и] ‘*Господи*’.

⁸³ A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. 8: Humańscy – Jelonek, Warszawa 1905, s. 25–26.

⁸⁴ В.В. Корнієнко, *Дослідження графіті на фресці “Святий Анфім”*..., с. 149, мал. 2.

⁸⁵ *Ibid.*, с. 149, мал. 3.

⁸⁶ *Ibid.*, с. 151.

⁸⁷ *Ibid.*, с. 150.

Датування. Друга чверть XII – кінець XV ст.; за формою написання гостроверхої д на трикутних ніжках, о з вертикальною стороною замість дуги.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 544 (табл. XLVIII, 1)

Публікації. В. Корнієнко⁸⁸.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 30 см, відстань від лівого кута 64 см.

Опис Поверхня фрескового тиньку в місці розташування напису сильно пошкоджена, частина складових напису втрачена:

п- | мо-- | гнрл | вуєво | є-уст | єфа--

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

П[о]мо[зи] Г[оспод]и рабу своє[м]у Стефа[ну].

Помози, Господи, рабу своєму Стефану.

Датування. Середина XII – кінець XV ст.; за формою написання є з язичком донизу, и з горизонтальною перемичкою, прямолінійної р з петлею кутом донизу, а також за структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 545 (табл. XLVII, 2)

Публікації. В. Корнієнко⁸⁹.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 20 см, відстань від лівого кута 46 см.

Опис Права частина напису знищена обвалом тиньку, за збереженими фрагментами можемо встановити, що тут знаходилась традиційна формула Г[оспод]и п[омози] ‘Господи помози’.

Датування. Друга чверть XII – кінець XV ст.; за формою написання и з горизонтальною перемичкою та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 546 (табл. XLVII, 3)

Публікації. В. Корнієнко⁹⁰.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 42 см, відстань від лівого кута 32 см.

Опис На фресці прокреслений малюнок хижого птаха, орла або чайки.

Датування. Друга чверть XII – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Орнітоморфні зображення.

Графіті № 547 (табл. XLVII, 4)

Публікації. В. Корнієнко⁹¹.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 28 см, відстань від лівого кута 30 см.

Опис На фресці прокреслений малюнок голуба.

Датування. Друга чверть XII – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Орнітоморфні зображення.

⁸⁸ В.В. Корнієнко, *Дослідження графіті на фресці “Святий Анфім”...*, с. 150.

⁸⁹ *Ibid.*, с. 150.

⁹⁰ *Ibid.*, с. 151.

⁹¹ *Ibid.*, с. 151, мал. 9.

Графіті № 548 (табл. XLVII, 5)

Публікації. В. Корнієнко⁹².

Розташування. Висота від сучасної підлоги 24 см, відстань від лівого кута 48 см.

Опис. На фресці прокреслені літери ВО.

Датування. Друга чверть XII ст.; за формою написання в з нижньою петлею кутом вперед.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 549 (табл. XLIX, 1)

Публікації. В. Корнієнко⁹³.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 44 см, відстань від лівого кута 52 см.

Опис. На фресці прокреслений малюнок людини, що стоїть на колінах.

Датування. Друга чверть XII – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Антропоморфні зображення.

Графіті № 550 (табл. XLVII, 6)

Публікації. В. Корнієнко⁹⁴.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 46 см, відстань від лівого кута 36 см.

Опис. Малюнок дуже пошкоджений, в цілому він має обриси погрудного зображення людини. Вірогідно, автор прагнув зобразити святого.

Датування. Друга чверть XII – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Зображення ангелів та святих.

Графіті № 551 (табл. XLVIII, 2)

Публікації. В. Корнієнко⁹⁵.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 30,5 см, відстань від лівого кута 56 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування малюнку сильно пошкоджена, внаслідок чого він набув обрисів геральдичного орла. Однак ретельне дослідження прорізів цього “орла” дозволило встановити, що спершу тут було виконане зображення ангела, яке потім через зашпакльовані вибої отримало “дзьоб”.

Датування. Друга чверть XII – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Зображення ангелів та святих.

Графіті № 552 (табл. XLIX, 2)

Публікації. В. Корнієнко⁹⁶.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 30,5 см, відстань від лівого кута 56 см.

Опис. Закінчення напису не збереглося через вибій, проте збережені складові дозволяють реконструювати слово-звернення Госпо[ди] ‘Господи’.

Датування. Кінець XV – кінець XVI ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

⁹² В.В. Корнієнко, *Дослідження графіті на фресці “Святий Анфім”*..., с. 150.

⁹³ *Ibid.*, с. 151.

⁹⁴ *Ibid.*, с. 151, мал. 9.

⁹⁵ *Ibid.*, с. 151, мал. 10.

⁹⁶ *Ibid.*, с. 151.

Графіті № 553 (табл. L, 1)

Публікації. В. Корнієнко⁹⁷.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 92 см, відстань від лівого кута 24 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена вибоями, внаслідок чого більша частина складових знищена:

Гнпо--знрб- | своєму-м--зку-- | оунп--анн--н

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст можна представити таким чином:

Г(оспод)и по[мо]зи рб[у] своєму М[ер]зку[ри]оу и п[ом]ани {ма} [Г](оспод)и.

Господи, помози рабу своєму Меркурію та пом'яни мене, Господи.

Датування. Друга чверть XII – початок XIII ст.; за формою написання а з видовженою спинкою, в, верхня петля якої ширша за нижню, нахиленої праворуч є, прямолінійної р з петлею кутом вгору; з притаманних цьому періоду палеографічних ознак випадає тільки літера ь, що має петлю з двома заломами, але це наслідок невдалого виконання літери автором напису.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 554 (табл. L, 2)

Публікації. В. Корнієнко⁹⁸.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 86 см, відстань від лівого кута 19 см.

Опис. Складові напису пошкоджені, проте збереженість їх відносно добра, вони читаються як дієслово-прохання помани 'пом'яни'.

Датування. Середина XV – кінець XVI ст.; за формою написання и з діагональною перемичкою та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 555 (табл. L, 3)

Публікації. В. Корнієнко⁹⁹.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 86 см, відстань від лівого кута 19 см.

Опис. Початок напису знищений обвалом тиньку, наявні чотири літери можна реконструювати як молитовне звернення [пома]ни Г(оспод)и 'пом'яни, Господи'.

Датування. Друга чверть XII – кінець XIV ст.; за формою написання г з виступом зверху.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 556 (табл. LI, 1)

Публікації. В. Корнієнко¹⁰⁰.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 101 см, відстань від лівого кута 20 см.

Опис. Закінчення напису знищене обвалом тиньку, наявні три літери можна реконструювати як молитовне звернення Г(оспод)и п[омози] 'Господи, помози'.

Датування. Друга чверть XII – кінець XIV ст.; за формою написання г з виступом зверху.

Категорія. Молитовний напис.

⁹⁷ В.В. Корнієнко, *Дослідження графіті на фресці "Святий Анфім"...*, с. 150, мал. 7.

⁹⁸ *Ibid.*, с. 150.

⁹⁹ *Ibid.*, с. 150.

¹⁰⁰ *Ibid.*, с. 150.

Графіті № 557 (табл. LI, 2)

Публікації. В. Корнієнко¹⁰¹.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 79,5 см, відстань від лівого кута 13,5 см.

Опис. Малюнок пошкоджений вибоями, проте можна встановити, що тут подвійними замкненими рисками був прокреслений чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XII – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 558 (табл. LI, 3)

Публікації. В. Корнієнко¹⁰².

Розташування. Висота від сучасної підлоги 63 см, відстань від лівого кута 15 см.

Опис. Права частина напису знищена обвалом тиньку:

СѢНННН----- | ЗРАБА-----

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст можна реконструювати таким чином:

С(ва)ты(и) Ники[форе] {моли Бога} за раба...

Святий Никифоре, моли Бога за раба...

Прикметне, що автор звертається з проханням молитовної допомоги до святого Никифора, у той час як на фресці зображений св. Анфім. Ймовірно, він міг сплутати схожі зовні образи цих святих. Це означає, що на час виконання графіті дипінті, яке називало ім'я святого, вже не простежувалось.

Датування. Друга чверть XII – початок XIII ст.; за формою написання а з опуклою петлею, в з виступом зверху, нахиленої ліворуч з із переломом, ы без перемички.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 559 (табл. LI, 4)

Публікації. В. Корнієнко¹⁰³.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 58 см, відстань від лівого кута 18 см.

Опис. Права частина напису знищена обвалом тиньку, проте складові збереглись добре, текст впевнено реконструюється як Г(оспод)и помилу[и] 'Господи, помилуй'.

Датування. Друга чверть XII – кінець XV ст.; за формою написання и з горизонтальною перемичкою.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 560 (табл. LI, 3)

Публікації. В. Корнієнко¹⁰⁴.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 69 см, відстань від лівого кута 15 см.

Опис. Права частина напису знищена обвалом тиньку, проте наявні складові збереглись добре, текст відновлюється як фраза Г(оспод)и пом[ози] 'Господи, помози'.

Датування. Друга чверть XII – кінець XV ст.; за формою написання и з горизонтальною перемичкою та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

¹⁰¹ В.В. Корнієнко, *Дослідження графіті на фресці "Святий Анфім"*..., с. 151.

¹⁰² *Ibid.*, с. 149–150, мал. 5.

¹⁰³ *Ibid.*, с. 150.

¹⁰⁴ *Ibid.*, с. 150.

Графіті № 561 (табл. ЛІІ, 2)

Публікації. В. Корнієнко¹⁰⁵.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 75 см, відстань від лівого кута 9 см.

Опис. На фресці прокреслені літери АП.

Датування. Друга чверть XII – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 562 (табл. ЛІІ, 1)

Публікації. В. Корнієнко¹⁰⁶.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 70 см, відстань від лівого кута 7 см.

Опис. Права частина напису знищена обвалом тиньку, проте його складові збереглись доволі добре, текст впевнено реконструюється як традиційна молитва, що складається зі слова-звернення Г(оспод)[и] ‘Господи’.

Датування. Друга чверть XII – кінець XV ст.; за структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 563 (табл. ЛІІ, 4)

Публікації. В. Корнієнко¹⁰⁷.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 66,5 см, відстань від лівого кута 9 см.

Опис. На фресці прокреслені літери ГН, що є традиційним скороченням слова-звернення Г(оспод)[и] ‘Господи’.

Датування. Друга чверть XII – кінець XV ст.; за формою написання и з горизонтальною перемичкою та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 564 (табл. ЛІІ, 5)

Публікації. В. Корнієнко¹⁰⁸.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 54 см, відстань від лівого кута 22 см.

Опис. Малюнок зберігся фрагментарно, він має вигляд прокресленої подвійною рискою закрученої стрічки. Найвірогідніше, що це ліва частина перекладкини та пагону проквітлого хреста.

Датування. Друга чверть XII – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 565 (табл. ЛІІІ, 1)

Публікації. В. Корнієнко¹⁰⁹.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 45,5 см, відстань від лівого кута 8 см.

Опис. На фресці прокреслені літери ГН, що є традиційним скороченням слова-звернення Г(оспод)[и] ‘Господи’.

Датування. Друга чверть XII – кінець XV ст.; за формою написання и з горизонтальною перемичкою та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

¹⁰⁵ В.В. Корнієнко, *Дослідження графіті на фресці “Святий Анфім”*..., с. 150.

¹⁰⁶ *Ibid.*, с. 150.

¹⁰⁷ *Ibid.*, с. 150.

¹⁰⁸ *Ibid.*, с. 151.

¹⁰⁹ *Ibid.*, с. 150.

Графіті № 566 (табл. LIII, 2)

Публікації. В. Корнієнко¹¹⁰.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 45 см, відстань від лівого кута 11 см.

Опис. На фресці прокреслені літери ГН, що є традиційним скороченням слова-звернення Г(оспод)[и] ‘Господи’.

Датування. Друга чверть XII – кінець XV ст.; за формою написання и з горизонтальною перемичкою та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 567 (табл. LIV, 1)

Публікації. В. Корнієнко¹¹¹.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 34 см, відстань від лівого кута 13,5 см.

Опис. На фресці прокреслена відкрита до глядача долоня руки.

Датування. Друга чверть XII – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Символи, пов’язані з частинами людського тіла.

Графіті № 568 (табл. LIII, 4)

Публікації. В. Корнієнко¹¹².

Розташування. Висота від сучасної підлоги 61 см, відстань від лівого кута 8 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена, проте за наявними трьома літерами можемо реконструювати написане у три рядки ім’я зображеного на фресці святого Анф[имос] ‘Анфім’.

Датування. Друга чверть XII – кінець XV ст.; за формою написання а з розкритою петлею та н зі скісною перемичкою.

Категорія. Підпис до фрескового образу.

Графіті № 569 (табл. LIII, 3)

Публікації. В. Корнієнко¹¹³.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 64 см, відстань від лівого кута 41,5 см.

Опис. Права частина напису знищена обвалом тиньку, простежуються літери со та фрагмент дуги ще однієї літери за ними.

Датування. Друга чверть XII – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 570 (табл. LIV, 3)

Публікації. В. Корнієнко¹¹⁴.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 59 см, відстань від лівого кута 51 см.

Опис. На фресці простежується слово Ром[а]на ‘Романа’, яке, зважаючи на рівну поверхню фрескового тиньку докола, було єдиною складовою тексту.

Датування. Друга чверть XV – кінець XVI ст.; за формою написання а з видовженою вертикальною спинкою.

Категорія. Молитовний напис.

¹¹⁰ В.В. Корнієнко, *Дослідження графіті на фресці “Святий Анфім”...*, с. 150.

¹¹¹ *Ibid.*, с. 151.

¹¹² *Ibid.*, с. 149.

¹¹³ *Ibid.*, с. 150.

¹¹⁴ *Ibid.*, с. 150.

Графіті № 571 (табл. LIV, 4)

Публікації. В. Корнієнко¹¹⁵.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 54 см, відстань від лівого кута 51 см.

Опис. На фресці прокреслений квадрат з крапкою посередині.

Датування. Друга чверть XII – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 572 (табл. LIV, 5)

Публікації. В. Корнієнко¹¹⁶.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 61,5 см, відстань від лівого кута 64 см.

Опис. На фресці прокреслений знак у вигляді цифри 8.

Датування. Друга чверть XII – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 573 (табл. LV, 1)

Публікації. В. Корнієнко¹¹⁷.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 55 см, відстань від лівого кута 64 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена вибоями, тож частина його складових не збереглась:

Г҃нпо | мо҃зн | --воу | ----л | оуце

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Г(оспо)ди помози [ра]воу [своємоу] Лоуце.

Господи, помози рабу своєму Луці.

Датування. Друга чверть XII – середина XIV ст.; за формою написання в з відкритою високою петлею, Ъ-подібною з; за типовістю поширення таких палеографічних ознак верхня ймовірна межа може бути окреслена першою третиною XIII ст.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 574 (табл. LIV, 2)

Публікації. В. Корнієнко¹¹⁸.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 52 см, відстань від лівого кута 60 см.

Опис. На фресці прокреслений літери ПОМ, що найвірогідніше реконструювати тут скорочену форму дієслова-прохання пом(ози) ‘помози’.

Датування. Друга чверть XIII – кінець XV ст.; за формою написання о з прямою замість дуги.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 575 (табл. LV, 2)

Публікації. В. Корнієнко¹¹⁹.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 38,5 см, відстань від лівого кута 20 см.

Опис. На фресці прокреслений схематичний малюнок людини.

¹¹⁵ В.В. Корнієнко, *Дослідження графіті на фресці “Святий Анфім”*..., с. 151.

¹¹⁶ *Ibid.*, с. 151–152.

¹¹⁷ *Ibid.*, с. 150.

¹¹⁸ *Ibid.*, с. 150.

¹¹⁹ *Ibid.*, с. 151.

Датування. Друга чверть XII – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Антропоморфні зображення.

IV.5. Графіті на фресці з зображенням Сорока мучеників Севастійських

Фреска розташована на південній стіні хрещальні, сюжет впевнено визначається завдяки іконографії та численним написам-графіті, що називають зображених тут святих. Давній тиньк має значні втрати, розділяючи композицію на три нерівні частини, між якими помітне мурування. Фреска втрачена також і в нижній частині. Під час досліджень С. Висоцького було опубліковано сім графіті, що знаходяться тут – №№ 39–42, 156, 224 та 312. Окрім них, виявлено ще більше сотні графіті №№ 495–497, 502–510, 513–535, 617–625, 664–719, 719а–г та два дипінті (№ 719д та № 719е) (табл. XVIII, 10). Також на досліджуваній поверхні стіни знаходиться велика кількість сучасних написів, переважно залишених відвідувачами Софії Київської у другій половині 1940-х – 1950-х рр., які до “Корпусу” не включені.

Графіті № 39 (табл. LVI, 1)

Публікації. С. Висоцький¹²⁰; В. Корнієнко¹²¹.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 117,5 см, відстань від лівого кута 138 см.

Опис. Збереженість напису доволі добра, його складові чітко читаються:

С҃Т҃ЫИИ

З розбивкою на слова та відновленням пропущених фрагментів текст виглядає таким чином:

С(В)А)ТЫИ И.

Святі 40.

За останньою літерою помітна щогла ще однієї незакінченої, що свідчить про незавершеність напису, зверненого до зображених на фресці святих. Через наявність на стіні цього тексту автор графіті № 42 змушений був зсунути рядки праворуч.

Датування. Друга чверть XI – перша чверть XII ст.; за особливостями розташування¹²².

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 40 (табл. LVII, 1)

Публікації. С. Висоцький¹²³, текст коригував А. Залізняк¹²⁴; В. Корнієнко¹²⁵.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 111 см, відстань від лівого кута 121 см.

Опис. Під час реставраційних робіт та досліджень С. Висоцького початкові літери були розчищені від шпаклівки, внаслідок чого прорізи стали глибшими та ширшими порівняно з іншими. Саме цей розчищений та обрізаний текст і був опублікований. Загалом же збереженість напису добра, його складові чітко читаються:

¹²⁰ С.А. Висоцкий, *Древнерусские надписи Софии Киевской...*, с. 88, табл. XLI, 1; XLII, 1.

¹²¹ В.В. Корниенко, *Граффити-молитвы к Сорока святым мученикам...*, с. 220, рис. 3.

¹²² С. Висоцький відносив напис до XII ст.

¹²³ С.А. Висоцкий, *Древнерусские надписи Софии Киевской...*, с. 89, табл. XLI, 2; XLII, 2.

¹²⁴ А.А. Залізняк, *К изучению древнерусских надписей...*, с. 282.

¹²⁵ В.В. Корниенко, *Граффити-молитвы к Сорока святым мученикам...*, с. 220–221, рис. 4.

сѣтн:м̄м̄нкъ¹²⁶мо | лнѣзарѣбасвоего | мнхана

З розбивкою на слова та відновленням пропущених фрагментів текст виглядає таким чином:

С(ва)ти :м̄ м(оу)ч(є)н(и)къ молите за раба своего Михаила.

Святі 40 мучеників, моліть за раба свого Михайла.

Датування. Остання третина XII – початок XIII ст.; за формою написання а з покриттям, в з високою петлею, нахиленої праворуч з із переломом, р з вигнутою щоглою та петлею кутом вперед, ь з округлою петлею¹²⁷.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 41 (табл. LVII, 2)

Публікації. С. Висоцький¹²⁸; В. Корнієнко¹²⁹.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 107 см, відстань від лівого кута 116 см.

Опис. Під час реставраційних робіт та досліджень С. Висоцького початкові літери були розчищені від шпаклівки, внаслідок чого, як і в попередньому випадку, прорізи стали глибшими та ширшими порівняно з іншими. Саме цей розчищений та обрізаний текст був опублікований С. Висоцьким, хоча прорізи інших літер добре помітні на опублікованій ним фотографії та прорисовці. Загалом же збереженість напису добра, його складові чітко читаються:

сѣтн:м̄-м̄нкъмолнт-ѣаза ме | негрѣшнаго юана

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

С(ва)ти :м̄[:] м(оу)ч(є)н(и)къ молит[є] Б(ог)а за мене грѣшного Юана.

Святі 40 мучеників, моліть Бога за мене, грішного Йоанна.

Датування. Друга чверть XII – початок XIII ст.; за формою написання г з засічкою, є з засічкою на язичку, нахиленої праворуч з із переломом, р з маленькою голівкою, ѣ з бічними засічками¹³⁰.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 42 (табл. LVI, 2)

Публікації. С. Висоцький¹³¹; В. Корнієнко¹³².

Розташування. Висота від сучасної підлоги 120 см, відстань від лівого кута 141 см.

Опис. Збереженість напису досить добра, його складові чітко читаються:

сѣтн:м̄м̄жчє | нец¹³³нпо | з-згте | рабж | св

З розбивкою на слова та відновленням пропущених фрагментів текст виглядає так:

С(ва)ти м̄ мжчєнеци помоз/з/ь/гте рабж св{оєму}.

Святі 40 мучеників, допоможіть рабу своєму.

¹²⁶ С. Висоцький читав цю літеру як а, А. Залізник слушно виправив це прочитання на ь.

¹²⁷ С. Висоцький відносив напис до XII ст.

¹²⁸ С.А. Висоцький, *Древнерусские надписи Софии Киевской...*, с. 89, табл. XLI, 2; XLII, 2.

¹²⁹ В.В. Корнієнко, *Граффити-молитвы к Сорока святым мученикам...*, с. 220–221, рис. 5.

¹³⁰ С. Висоцький відносив напис до XII ст.

¹³¹ С.А. Висоцький, *Средневековые надписи Софии Киевской...*, с. 68–69, табл. LX, 2; LXI, 2.

¹³² В.В. Корнієнко, *Граффити-молитвы к Сорока святым мученикам...*, с. 221–222, рис. 6.

¹³³ У С. Висоцького літери вказані як ищ, так само були визначені у в моїй попередній публікації. Проте подальше вивчення прорізів довело, що ліва “щогла” це є засічкою на язичку ь, а частина платформи є наслідком невдалої розчистки прорізів, тож на фресці чітко читаються ь та дзеркальна ц.

Датування. Друга третина XII – початок XIII ст.; за формою написання, є з за-сичкою на язичку, з із переломом хвоста, прямолінійної р з петлею кутом вгору, дзер-кальної ц та ы молоточком з покриттям¹³⁴.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 156 (табл. LVIII, LIX)

Публікації. С. Висоцький¹³⁵, текст коригували В. Німчук¹³⁶ та А. Залізник¹³⁷; В. Корнієнко¹³⁸.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 90 см, відстань від лівого кута 385 см.

Опис. Незважаючи на пошкодження тиньку, який знищив частину складових напису, більшість з них піддається ідентифікації:

†СВТН:М:МѢНКЗ:ПОМНЛОУНТЕМА
ГРѢШѢ¹³⁹НАГОДАНТЕМНСКОНЪУАТН
ЗАВЕТЪ¹⁴⁰†ГН ПРОСТНА¹⁴¹ДБЫХЪ
ГРѢХЫ¹⁴²СВО¹⁴³---ОЧИСТНА¹⁴⁴НВЕЗУМЬЕ¹⁴⁵
ОТѢВѢРГ†¹⁴⁶ВЛАДЫКОПОМА
НН--Г--ШѢ¹⁴⁷НА-ОВЪЦЕСАРЪСТНН
СВОЕМЪАМННЪ¹⁴⁸

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

†СВ(А)ТИ :М: М(ОУ)Ч(Е)Н(И)КЪ: помилоуйте ма грѣшѣнаго дайте ми сконъвати заветъ † Г(оспод)и прости дабыхъ грѣхы сво[и] {азъ} очистилъ и безумство відкинув. Владико помани [ма] грѣшѣна[г]о въ цесарстии своемъ аминъ.

Святі 40 мучеників, помилуйте мене грішного, дайте скінчити завіт. Господи, прости мене, щоб гріхи свої я очистив та безумство відкинув. Владико, пом'яни мене грішного у царстві твоєму. Аминь.

Датування. Друга третина XII ст.; за формою написання вертикальної є, нахиленої праворуч з із переломом або вертикальної із розвилкою, прямолінійної р з петлею кутому вгору або кутом вперед, ч у вигляді пласкої чаші, ы без перемички, ѣ з покриттям та коромислом, яке торкається петлі¹⁴⁹.

Категорія. Молитовний напис.

¹³⁴ С. Висоцький відносив напис до XII ст.

¹³⁵ С.А. Висоцкий, *Древнерусские надписи Софии Киевской...*, с. 89, табл. XLI, 2; XLII, 2.

¹³⁶ В.В. Німчук, *Давньокієвські написи...*, с. 29.

¹³⁷ А.А. Залізник, *К изучению древнерусских надписей...*, с. 273.

¹³⁸ В.В. Корнієнко, *Граффити-молитвы к Сорока святым мученикам...*, с. 222–224, рис. 7.

¹³⁹ Літера ѣ простежується доволі чітко, проте С. Висоцький, В. Німчук та А. Залізник читали її як ь.

¹⁴⁰ С. Висоцький читав перші шість літер напису як зъватъ, В. Німчук – як животъ, А. Залізник слушно виправив це прочитання на з[а]в[е]тъ, щоправда показані як втрачені літери насправді збереглися.

¹⁴¹ Починаючи з літер ги ця частина напису не була прочитана С. Висоцьким тв. В. Німчуком.

¹⁴² С. Висоцький та В. Німчук читали тут ь.

¹⁴³ Замість літер сво С. Висоцький, В. Німчук та А. Залізник помилково читали тут во.

¹⁴⁴ С. Висоцький помилково читав замість складу лъ одну літеру є.

¹⁴⁵ Зважаючи на значні пошкодження, С. Висоцький та В. Німчук уникли прочитання та реконструкції цього рядка, А. Залізник запропонував читати його як фразу гр[ѣ]хы во[ш]ио[у] о[ч]и[с]ти[л]ъ и [в]езу[м]ье.

¹⁴⁶ С. Висоцький та В. Німчук уникли прочитання цієї частини напису, А. Залізник прочитав її частину як отъ[м]ѣ[лз].

¹⁴⁷ С. Висоцький, В. Німчук та А. Залізник помилково ідентифікували літеру як ь.

¹⁴⁸ Літери амннъ читаються, незважаючи на пошкодження, доволі чітко, проте В. Німчук їх пропустив.

¹⁴⁹ С. Висоцький відносив напис до XII ст.

Графіті № 224 (табл. LX, 1)

Публікації. С. Висоцький¹⁵⁰; В. Корнієнко¹⁵¹.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 132 см, відстань від лівого кута 65 см.

Опис. Збереженість напису доволі добра, його складові чітко читаються:

стн:М-мѣкъ¹⁵²м | олнѣзарѣа | своегогеорѣгнѣ

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

С(ва)ти :М[] м(оу)ч(ени)къ молите за раба своего Георѣгнѣ.

Святі 40 мучеників, моліть за раба свого Георгія.

Датування. Кінець XI – кінець XII ст.; за формою написання а з виступаючою вгору спинкою, нахиленої праворуч є, р з маленькою голівкою¹⁵³.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 312 (табл. LXI, 1)

Публікації. С. Висоцький¹⁵⁴.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 84 см, відстань від лівого кута 408 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена, проте його складові простежуються доволі добре:

Гнпомознравоу | своємоуиван¹⁵⁵овн | гр—

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

Г(оспод)и помози равоу своємоу Ивнови гр{ѣшьномуу}.

Господи, помози рабу своєму Іванові грішному.

Датування. Середина XII – кінець XIII ст.; за формою написання дзеркальної а, в з переломом при щоглі, нахиленої праворуч з із переломом, прямолінійної р з округлою петлею¹⁵⁶.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 495 (табл. LX, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 86 см, відстань від лівого кута 56 см.

Опис. На фресці прокреслені літери П Д Р Ф.

Датування. Друга чверть XI – кінець XIII ст.; за формою написання д з довгими ніжками, п з виступом зверху та прямолінійної р з округлою петлею.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 496 (табл. LXI, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 91 см, відстань від лівого кута 54 см.

Опис. Збереженість напису добра, його складові чітко простежуються:

помннГнамельѣа

З розбивкою на слова та відновленням пропущених фрагментів текст виглядає таким чином:

Пом(а)ни Г(о)с(под)и Амеля(на).

Пом'яни, Господи, Омеляна.

¹⁵⁰ С.А. Висоцкий, *Средневековые надписи Софии Киевской...*, с. 105–106, табл. CXIV, 3; CXV, 3.

¹⁵¹ В.В. Корниенко, *Граффити-молитвы к Сорока святым мученикам...*, с. 224–225, рис. 8.

¹⁵² С. Висоцький помилково ідентифікував літеру як і.

¹⁵³ С. Висоцький відносив напис до XIV ст.

¹⁵⁴ С.А. Висоцкий, *Киевские граффити...*, с. 33, табл. XIII, 3; 4.

¹⁵⁵ Через пошкодження тиньку ця літера була помилково прочитана С. Висоцьким як ш.

¹⁵⁶ С. Висоцький ніяк не датував це графіті.

Датування. Кінець XIV – кінець XV ст.; за формою написання *а* з майже вертикальною спинкою, *и* з горизонтальною та *н* з діагональною перемичками.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 497 (табл. LXII, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 78 см, відстань від лівого кута 64 см.

Опис. На поверхні фрески досить великими літерами виконаний напис: *Андрей протопоп 'Андрій протопоп'*.

Датування. Кінець XV – кінець XVI ст.; за формою написання *а* з горизонтальною перемичкою, *є* у вигляді дзеркальної трійки, *и* з діагональною та *н* з горизонтальною перемичками, *п* з виступом зверху, триногої *т*.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 502 (табл. LXII, 2)

Публікації. В. Корнієнко¹⁵⁷.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 96 см, відстань від лівого кута 56 см.

Опис. Збереженість напису добра, його складові чітко читаються:

сѣхъ ѿмѣкъ

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

с(ва)т(ы)хъ ѿ м(оу)ч(е)н(и)къ.

Святих 40 мучеників.

Датування. Друга чверть XII ст.; за формою написання *х* у вигляді ножиць з засічками, *ч* у вигляді пласкої чаші.

Категорія. Підпис до фрескового образу.

Графіті № 503 (табл. LXII, 3)

Публікації. В. Корнієнко¹⁵⁸.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 96 см, відстань від лівого кута 58 см.

Опис. Біля останнього слова попереднього напису в два рядки виконане слово м(оу)ч(е)н(и)ка 'мучеників', яке слід тлумачити як виправлення до тексту графіті № 502. На думку його автора, множина від слова мжчєникъ буде не мѣкъ, а мѣнка.

Датування. Друга чверть XII ст.; за формою написання *ч* у вигляді пласкої чаші та змістовним зв'язком з попереднім текстом.

Категорія. Підпис до фрескового образу.

Графіті № 504 (табл. LXIII, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 101,5 см, відстань від лівого кута 59 см.

Опис. Незважаючи на пошкодження тиньку іншим графіті, складові напису збереглись добре і чітко простежуються, завдяки чому можемо встановити, що тут була виконана традиційна форма молитви Госьподи помози 'Господи, помози'.

Датування. Друга чверть XI – кінець XII ст.; за формою написання нахиленої праворуч з із переломом.

Категорія. Молитовний напис.

¹⁵⁷ В.В. Корниенко, *Граффити-молитвы к Сорока святым мученикам...*, с. 225, рис. 9.

¹⁵⁸ *Ibid.*, с. 225–226, рис. 10.

Графіті № 505 (табл. LXIII, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 115 см, відстань від лівого кута 65 см.

Опис. На поверхні фрески прокреслене дієслово-звернення поман(и) ‘пом’яни’. Вигляд поверхні тиньку біля літер вказує, що текст містив тільки ці складові.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за формою написання н з нахиленою перемичкою.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 506 (табл. LXIII, 3)

Публікації. В. Корнієнко¹⁵⁹.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 107,5 см, відстань від лівого кута 157 см.

Опис. Збереженість напису доволі добра, його складові чітко простежуються:

сѣтнмоуѣнницн | молнтезарабасво | егонвана

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

С(ва)ти моуѣнищи молите за раба свого Ивана.

Святі мученики, молитъ за раба свого Ивана.

Датування. Друга третина XII – початок XIII ст.; за формою написання а з покриттям, в з виступом зверху та з нижньою петлею, що скісна до щогли, г з виступом зверху, вертикальної з із переломом, и та н з довгими засічками, прямолінійної р з округлою петлею, оу зі зменшеним о, ц з виступаючим над рядком хвостом.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 507 (табл. LXIV, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 108 см, відстань від лівого кута 140 см.

Опис. На поверхні фрески прокреслене особове та родове імена автора Teodor Woronkowsky ‘Федір Воронковський’. Особа автора наразі не ідентифікована.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; формою прорізів та фактом вживання латиниці.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 508 (табл. LXV, 1)

Публікації. В. Корнієнко¹⁶⁰.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 87 см, відстань від лівого кута 11,5 см.

Опис. Права частина напису знищена обвалом тиньку:

сѣтнн:ѣ----- | зам-----

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів наявний текст виглядає таким чином:

С(ва)тии :ѣ[:] ... за м[а]...

Святі 40 ... за мене...

Датування. Кінець XI – кінець XII ст.; формою написання а з видовженою вгору спинкою, нахиленої ліворуч з із переломом та м з провисаючою петлею.

Категорія. Молитовний напис.

¹⁵⁹ В.В. Корниенко, *Граффити-молитвы к Сорока святым мученикам...*, с. 226, рис. 11.

¹⁶⁰ *Ibid.*, с. 227, рис. 12.

Графіті № 509 (табл. LXIV, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 89 см, відстань від лівого кута 110 см.

Опис. Доволі великий напис, витягнутий в один рядок, зберігся доволі добре, його складові чітко читаються:

гипѣзирабѣсвоемѹпетрухромомѹписативседоброє

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

Г(оспод)и пом(о)зи рабѣ своємѹ Петру хромомѹ писати все доброє.

Господи, помози рабу своєму Петру кульгавому писати все добре.

Датування. Друга чверть – кінець XV ст.; формою написання а з видовженою вертикальною спинкою, и з діагональною перемичкою, прямолінійної р з петлею кутом донизу, а також за структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 510 (табл. LXV, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 92 см, відстань від лівого кута 107 см.

Опис. Незважаючи на пошкодження тиньку, напис зберігся доволі добре:

тѤтъ ѡу раѣ бѣжи | григор левоновѣ

З відновленням пропущених фрагментів текст виглядає таким чином:

ТѤтъ ѡу раѣ Б(о)жи Григор Леоновѣ.

Тут був раб Божий Григор Леонович.

Особа автора наразі не ідентифікована, оскільки серед відомої на теренах Київщини шляхетської родини Леоновичів¹⁶¹ інформацію про Григорія віднайти не вдалося.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою порізів.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 513 (табл. LXVI, 1)

Публікації. В. Корнієнко¹⁶².

Розташування. Висота від сучасної підлоги 93 см, відстань від лівого кута 11 см.

Опис. Права частина напису знищена обвалом тиньку:

сѣѣмѣ---- | молн-- | змаг-- | шьнаг----

З відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

С(в)а)ты(и) ѣ м[моученикѣ] моли[те] за ма г[р]ѣ)шьнаг[о].

Святі 40 мучеників, моли́ть за мене грішного.

Датування. Кінець XI – кінець XII ст.; за формою написання а з видовженою вгору спинкою, нахиленої праворуч з із переломом, ш з платформою над рядком.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 514 (табл. LXVI, 2)

Публікації. В. Корнієнко¹⁶³.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 143 см, відстань від лівого кута 113 см.

¹⁶¹ Н. Яковенко, *Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна*, К. 2008, с. 163; Н. Білоус, *Київ наприкінці XV – у першій половині XVII ст. Міська влада і самоврядування*, К. 2008, с. 152.

¹⁶² В.В. Корнієнко, *Граффити-молитвы к Сорока святым мученикам...*, с. 227–228, рис. 13.

¹⁶³ *Ibid.*, с. 228, рис. 14.

Опис. Збереженість напису добра, його складові, незважаючи на дрібні пошкодження тиньку, чітко читаються:

сѣѣ:мѣ:молите | гѣзѣма

З відновленням пропущених фрагментів текст виглядає таким чином:

С(ва)ты(и) :мѣ: молите Г(оспод)а за ма.

Святі 40, моліть Господа за мене.

Датування. Друга чверть XII – початок XIII ст.; за формою написання и, л, о та а з покриттям та нахиленої праворуч ъ-подібною з; найвірогідніше друга третина XII ст.; за типовістю поширення таких палеографічних ознак.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 515 (табл. LXVII, 1)

Публікації. В. Корнієнко¹⁶⁴.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 143 см, відстань від лівого кута 113 см.

Опис. Збереженість напису добра, його складові гарно простежуються:

сѣтн:мѣ: | моуче | ннципо | молите | сѣзѣ | рѣбасво | егопе | тра

З відновленням пропущених фрагментів текст виглядає таким чином:

С(ва)ти :мѣ: моученици помолитесь за раба своего Петра.

Святі 40 мучеників, помоліться за раба свого Петра.

Датування. Кінець XI – кінець XII ст.; за формою написання а з видовженою вгору спинкою, в з округлою нижньою петлею, є з засічкою на язичку, нахиленої ліворуч з із переломом, п з виступом зверху, прямолінійної р з округлою петлею, ц з платформою по низу рядка та широко розкритої ч.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 516 (табл. LXVIII, 1)

Публікації. В. Корнієнко¹⁶⁵.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 114 см, відстань від лівого кута 201 см.

Опис. Збереженість напису добра, майже всі його складові збереглися:

-ѣтнѣмоученикъ | молнтѣзамене грѣшънаго | нагоѣа

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

[С]в(а)ти мѣ моученикъ молите за мене грѣшънаго Г(оспод)а.

Святі 40 мучеників, моліть за мене, грішного, Господа.

Датування. Друга чверть XII – початок XIII ст.; за формою написання а з видовженою спинкою, нахиленої праворуч з із переломом, прямолінійної р з петлею кутом вгору та ч у вигляді пласкої чаші; найвірогідніше друга третина XII ст., відповідно до типовості поширення такої форми написання останньої літери

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 517 (табл. LXVII, 2)

Публікації. В. Корнієнко¹⁶⁶.

¹⁶⁴ В.В. Корниенко, *Граффити-молитвы к Сорока святым мученикам...*, с. 228–229, рис. 15.

¹⁶⁵ *Ibid.*, с. 229, рис. 16.

¹⁶⁶ *Ibid.*, с. 229, рис. 17.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 112 см, відстань від лівого кута 213 см.

Опис. Права частина напису не збереглась через затертість тиньку:

с̄тн¹⁶⁷є ммюу-----

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів наявний текст виглядає таким чином:

С(ва)тиє м юу[ченикъ].

Святі 40 мучеників.

Датування. Друга чверть XI – перша третина XIII ст.; за формою написання нахиленої праворуч є.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 518 (табл. LXIX, 1)

Публікації. В. Корнієнко¹⁶⁸.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 121 см, відстань від лівого кута 222 см.

Опис. Збереженість напису добра, його складові чітко простежуються:

стнвоннх̄внмолн | те̄ба̄за̄раба̄х̄ва | за̄ха̄риюу

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

С(ва)ти воїни Х(ристо)ви молите Б(ог)а за раба Х(ристо)ва Захаріюу.

Святі воїни Христові, моліть Бога за раба Христового Захарію.

Датування. Середина XII – початок XIII ст.; за формою написання а з видовженою вгору спинкою, в з округлою петлею, нахиленої ліворуч з із переломом та із заломом хвоста, нахиленої праворуч є, прямолінійної р з петлею кутом вперед.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 519 (табл. LXVIII, 2)

Публікації. В. Корнієнко¹⁶⁹.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 106 см, відстань від лівого кута 211 см.

Опис. Збереженість напису відносно добра, його складові чітко читаються:

с̄тн̄н̄м̄ч̄н̄цн̄молн | те̄ба̄за̄ма̄г

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

С(ва)тии м(юу)ч(є)н(и)ци молите Б(ог)а за ма г{р̄шьнаго}.

Святі мученики, моліть Бога за мене грішного.

Напис лишився незакінченим.

Датування. Кінець XI – кінець XII ст.; за формою написання а з видовженою вгору спинкою, є з засічкою на язичку, вертикальної з із розвилкою, и, н, л, м та а з довгими верхніми засічками, ч у вигляді кухлика.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 520 (табл. LXX, 1)

Публікації. В. Корнієнко¹⁷⁰.

¹⁶⁷ У моїй попередній публікації ця літера була неправильно зазначена як ы.

¹⁶⁸ В.В. Корниенко, *Граффити-молитвы к Сорока святым мученикам...*, с. 230, рис. 19.

¹⁶⁹ *Ibid.*, с. 230, рис. 19.

¹⁷⁰ *Ibid.*, с. 231, рис. 20.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 82 см, відстань від лівого кута 161 см.

Опис. Збереженість фрескового розчину в місці розташування напису добра, його складові чітко простежуються:

с̄вѣтнмюӯмоӯченицн:м̄:молнтѣба | за мене грѣшного Петра

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

Свати /моӯ/моӯченици :м̄: молите Б(ог)а за мене грѣшного Петра.

Святі мученики 40, моліть Бога за мене, грішного Петра.

Датування. Друга чверть XII – початок XIII ст.; за формою написання а з видовженою вгору спинкою, г з виступом зверху, нахиленої праворуч є, вертикальної з із переломом, п з виступом зверху, прямолінійної р з петлею кутом вперед, ч у вигляді пласкої чаші, з з петлею кутом вперед; найвірогідніше, друга третина XII ст., за типом поширення такої форми ч.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 521 (табл. LXX, 2)

Публікації. В. Корнієнко¹⁷¹.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 106 см, відстань від лівого кута 84 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису затерта, частина його складових не простежується:

с̄тнмммчн-- | молнтѣба | замагрр | ---наго

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

С(ва)ти м м(оу)чн(и)[кз] молите Б(ог)а за ма гр/р/[ѣшз]аго.

Святі 40 мучеників, моліть Бога за мене грішного.

Звертає на себе увагу помилкове подвійне написання р у передостанньому рядку.

Датування. Остання чверть XII – початок XIII ст.; за формою написання в з високою петлею, нахиленої праворуч з із переломом, р з маленькою голівкою.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 522 (табл. LXXI, 1)

Публікації. В. Корнієнко¹⁷².

Розташування. Висота від сучасної підлоги 108 см, відстань від лівого кута 203 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно затерта, частина його складових не простежується:

с̄вѣтн | мюӯе | ннцн | ----єза

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Свати мюӯеници [молит]є за...

Святі мученики, моліть за...

Датування. Друга чверть XI – початок XII ст.; за формою написання в з петлею кутом вперед, Z-подібної з, и та ч з верхніми засічками, ю з довгою перемичкою, що перетинаю праву частину літери.

Категорія. Молитовний напис.

¹⁷¹ В.В. Корниенко, *Граффити-молитвы к Сорока святым мученикам...*, с. 231–232, рис. 21.

¹⁷² *Ibid.*, с. 232, рис. 22.

Графіті № 523 (табл. LXXI, 2)

Публікації. В. Корнієнко¹⁷³.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 108 см, відстань від лівого кута 203 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно затерта, частина його складових не простежується:

СТНІМЧННБЗДНТЕ | МО-НТЬБ---М-

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

С(ВА)ТИ М(ОУ)Ч(Є)Н(И)ЦИ БЗДНТЕ МО[Л]ИТЬ Б(ОГ)[А ЗА] М[А]...

Святі 40 мучеників, бдіть, моліть Бога за мене.

Датування. Остання третина XII ст.; за формою написання Б з високою петлею та виступом зверху, Д з довгими ніжками, М з провисаючою петлею та нахиленими щоглами, Ч у вигляді пласкої чаші, З з виступом праворуч.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 524 (табл. LXX, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 98 см, відстань від лівого кута 192 см.

Опис. Напис зберігся доволі добре, його складові чітко простежуються:

ПОМЕНИМАГІ | РАБА СВОЕГОТИ | МОХВЕАИС

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

Помени мѧ Г(оспод)и раба своего Тимохвеа Ис(а)нова.

Пом'яни мене, Господи, раба свого Тимофія Йоаннова.

Останнє слово, що є скороченою формою від імені Йоанн, на мою думку доцільніше розглядати не як родове ім'я автора, а як батькове.

Датування. Друга чверть XV – кінець XVI ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 525 (табл. LXXII, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 97,5 см, відстань від лівого кута 265 см.

Опис. На фресці прокреслений чотириконечний хрест, праві сторони кінців перекладини та нижні сторони кінців щогли якого мають розширення трикутної або прямокутної форми.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 526 (табл. LXXII, 2)

Публікації. В. Корнієнко¹⁷⁴.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 84 см, відстань від лівого кута 96 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно затерта, частина його складових не простежується:

ММОУННЦНМ--- | ТЄЗ-ГР-----

¹⁷³ В.В. Корниенко, *Граффити-молитвы к Сорока святым мученикам...*, с. 232, рис. 22.

¹⁷⁴ *Ibid.*, с. 233, рис. 24.

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів наявний текст виглядає таким чином:

... м м(у)ґ(є)ници м[оли]те за гр[ѣшънаго]...

... 40 мучеників моліть за грішного ...

Датування. Друга третина XIII ст.; за формою написання г з виступом зверху, нахиленої праворуч є з довгим язичком, з із переломом хвоста та прямолінійної р з петлею кутом донизу¹⁷⁵.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 527 (табл. LXXIII, 1)

Публікації. В. Корнієнко¹⁷⁶.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 87,5 см, відстань від лівого кута 155 см.

Опис. Незважаючи на затертість тиньку та низький рельєф прорізів, складові напису простежуються доволі добре:

сѣнѣмъ помноу-те

З розбивкою на слова та відновленням втраченого фрагмента текст виглядає таким чином:

С(в)а ти м(у)ґ(є)ни къ помилоу[и]те.

Святі 40 мучеників, помилуйте.

Датування. Друга чверть XI – кінець XII ст.; за формою написання нахиленої праворуч є, м з нижніми засічками, ґ зі зменшеним верхом; остання третина XII ст., відповідно до типовості поширення таких форм літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 528 (табл. LXXIII, 2)

Публікації. В. Корнієнко¹⁷⁷.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 86 см, відстань від лівого кута 191 см.

Опис. Нижня частина напису затерта, закінчення останнього рядка знищене обвалом тиньку, тим не менше, більша частина його складових визначається добре:

мнѣнѣтыредесѣте | молѣте за ма грѣш[ъ]наго та ж[е] о[б]а...

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

М(у)ґ(є)ници чѣтыре десѣте молѣте за ма грѣш[ъ]наго та ж[е] о[б]а...

Мученики сорок, моліть за мене, грішного та убогого...

Датування. Середина XII – початок XIII ст.; за формою написання а з видовженою спинкою, А-подібної д, вертикальної є, нахиленої ліворуч з із переломом, прямолінійної р з петлею кутом вперед.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 529 (табл. LXXIV)

Публікації. В. Корнієнко¹⁷⁸.

¹⁷⁵ Попередньо напис датувався мною останньою чвертю XII ст.

¹⁷⁶ В.В. Корнієнко, *Граффити-молитвы к Сорока святым мученикам...*, с. 233; у виданні помилково під час верстки замість цього графіті були продубльовані фотографія та прорисовка № 526.

¹⁷⁷ *Ibid.*, с. 233–234, рис. 26.

¹⁷⁸ *Ibid.*, с. 234–235, рис. 27.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 81 см, відстань від лівого кута 352 см.

Опис. Нижня частина великого напису знищена обвалом тиньку, а частина збережених складових місцями пошкоджена вибоями та затерта:

сва---м҃чнкѣпомнлоу҃нтемагр-шзѣна-о
мїѣдантемн-нлостѣбжыѣ----ѣ-ѣ----
ѣнѣѣхѣнотѣ-дс-----

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів наявний текст виглядає таким чином:

сва[ти м] м(оу)҃ч(є)н(и)кѣ помилоу҃те ма гр[ѣ]шзѣна[г]о м(оу)҃ч(є)ниѣ дайте ми [м]илостѣ Бжю [от]ѣ [м]ѣ[кѣ] огнѣѣнѣхѣ и отѣ [д]дс[кѣ]хѣ] ...

Святі 40 мучеників, помилуйте мене грішного. Мученики, дайте мені милість Божу від мук вогняних і від пекельних ...

Датування. Друга чверть XI – кінець XII ст.; за формою написання а з видовженою спинкою з петлею із заломом або двома заломами, нахиленої праворуч, вертикальної або нахиленої ліворуч є, написаної у три змахи зіркоподібної ж, криволінійної р з округлою петлею, ы з високою перемичкою, дзеркального ѣ; найвірогідніше, друга чверть XII ст. відповідно до типовості поширення таких палеографічних ознак.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 530 (табл. LXXII, 3)

Публікації. В. Корнієнко¹⁷⁹.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 105,5 см, відстань від лівого кута 475 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно затерта, частина його складових не простежується:

ѡсѣтнѣ҃чн--- | мол---за----

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів наявний текст виглядає таким чином:

ѡ с(сва)ти [м]м(оу)҃ч(є)н[ици] мол[ите] за [ма]...

О святі мученики, моліть за мене...

Датування. Середина XI – кінець XIII ст.; за формою написання а з опуклою петлею, вертикальної з із переломом та округлої ѡ з верхніми засічками¹⁸⁰.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 531 (табл. LXIX, 2)

Публікації. В. Корнієнко¹⁸¹.

Розташування. Висота від сучасної підлоги 93 см, відстань від лівого кута 316 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно затерта, простежуються тільки окремі його складові:

сѣтнм м-н-----

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів наявний текст виглядає таким чином:

¹⁷⁹ В.В. Корнієнко, *Граффити-молитви к Сорока святым мученикам...*, с. 235, рис. 28.

¹⁸⁰ Попередньо напис датувався мною другою половиною XII ст.

¹⁸¹ В.В. Корнієнко, *Граффити-молитви к Сорока святым мученикам...*, с. 235–236, рис. 29.

С(ва)ти м м(оуґ) [н]и[кз]...

Святі 40 мучеників...

Датування. Друга чверть XI – кінець XIII ст.; за формою написання м з провисаючою петлею та нахиленими щоглами.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 532 (табл. LXXV, 1)

Публікації. В. Корнієнко¹⁸².

Розташування. Висота від сучасної підлоги 97 см, відстань від лівого кута 401 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно затерта:

стґы-----о | антєздґрабасвоегооан- | грґшґннка

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає так:

С(ва)ты[и] ... [м]олите за раба своего Иоан[н] грґшґнника.

Святі ... молять за раба свого Йоанна грішника.

Датування. Середина XII ст.; за формою написання в з високою петлею, вертикальної або нахиленої ліворуч є, нахиленої ліворуч з із переломом, криволінійної р з округлою або кутом вперед петлею, ш з платформою над рядком, ы з низькою перемичкою.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 533 (табл. LXXV, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 100 см, відстань від лівого кута 401 см.

Опис. На фресці прокреслений чотириконечний хрест з розширеними у вигляді заглиблених крапок кінцями.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 534 (табл. LXXV, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 101,5 см, відстань від лівого кута 330 см.

Опис. На фресці прокреслений чотириконечний хрест з розширеними у вигляді заглиблених крапок кінцями.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 535 (табл. LXXV, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 46,5 см, відстань від лівого кута 54,5 см.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 617 (табл. LXXVI, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 110 см, відстань від лівого кута 404 см.

¹⁸² В.В. Корниенко, *Граффити-молитвы к Сорока святым мученикам...*, с. 236, рис. 30.

Опис. Через дворядковий напис проходить вертикальна тріщина, що нині зашпакльована, яка пошкодила другу літеру у верхньому рядку і практично знищила другу – у нижньому; закінчення верхнього рядка також пошкоджене вибоєм, проте літера надійно ідентифікується за контурами вибою та збереженими фрагментами:

овъѣтатъ | п-салъ

З розбивкою на слова та відновленням втраченого фрагмента текст виглядає таким чином:

Овъѣтатъ п[і]салъ.

Овѣтат писав.

Датування. Кінець XII – початок XIII ст.; за формою написання в з нижньою петлею кутом вперед, і з пересічкою (яка, власне, і зберіглася від літери), та ѣ з висупом праворуч.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 618 (табл. LXXVI, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 67 см, відстань від лівого кута 66 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису затерта, права частина знищена обвалом тиньку:

пом'яни гди р-б- | своѣ--

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів наявний текст виглядає таким чином:

Пом'яни Г(оспо)ди р[а]б[а] своѣ[го]...

Пом'яни, Господи, раба свого...

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 619 (табл. LXXVI, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 92 см, відстань від лівого кута 75 см.

Опис. На фресці прокреслене дієслово-прохання пом'яни 'помяни'.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 620 (табл. LXXVI, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 81,5 см, відстань від лівого кута 72 см.

Опис. На фресці прокреслене дієслово-прохання пом'яни 'помяни' у верхньому рядку та літера н у нижньому, можливо, ініціал або недописане ім'я автора напису.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 621 (табл. LXXVII, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 104 см, відстань від лівого кута 378 см.

Опис. На фресці прокреслені літери NW.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 622 (табл. LXXVII, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 95,5 см, відстань від лівого кута 133 см.

Опис. На фресці прокреслені особове та родове імена автора Иванъ Рогѧ ‘Іван Рогач’. Особа автора наразі не ідентифікована. Найвірогідніше, що Іван походив з київських міщан.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 623 (табл. LXXVII, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 96 см, відстань від лівого кута 113 см.

Опис. На фресці прокреслена літера Z.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за формою написання нахиленої праворуч з із розвилкою.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 624 (табл. LXXVII, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 81 см, відстань від лівого кута 99 см.

Опис. На фресці простежується дієслово-звернення допомоги ‘поможи’ та щогла літери за нею, яка може інтерпретуватись як ініціал І або недописане ім’я автора.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 625 (табл. LXXVIII, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 108,5 см, відстань від лівого кута 211 см.

Опис. На фресці прокреслена літера А.

Датування. Друга чверть XI – кінець XII ст.; за формою написання літери з видовженою спинкою.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 664 (табл. LXXVIII, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 144 см, відстань від лівого кута 230 см.

Опис. На фресці прокреслене слово рабъ ‘раб’.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Окремі слова та словосполучення.

Графіті № 665 (табл. LXXVIII, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 144 см, відстань від лівого кута 235 см.

Опис. На фресці тим же автором прокреслені літери РА, вочевидь, незавершене слово ра{въ} ‘раб’.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Окремі слова та словосполучення.

Графіті № 666 (табл. LXXVIII, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 138 см, відстань від лівого кута 367 см.

Опис. На фресці знаходиться малюнок простого чотириконечного хреста, над яким прокреслене відкрите донизу півколо.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 667 (табл. LXXVIII, 5)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 129 см, відстань від лівого кута 367 см.

Опис. На фресці знаходиться малюнок простого чотириконечного хреста, вписаного до відкритого донизу напівовала. Над фігурою тією ж рукою прокреслений ще один простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 668 (табл. LXXVIII, 6)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 84 см, відстань від лівого кута 335 см.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 669 (табл. LXXIX, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 134 см, відстань від лівого кута 370 см.

Опис. Текстова частина запису обчислення кількості проведених поминальних служб у вигляді малюнка простого чотириконечного хреста та літер МН. Відсутність вертикальних засічок свідчить, що лічба так і не була розпочата. За особливостями скорочення повна форма імені особи, за душу якої належало проводити поминальні служби, відновлюється як Мѣхѣилъ ‘Михайло’¹⁸³.

Датування. Друга чверть XI – кінець XIV ст.; типологічним методом.

Категорія. Запис лічби.

Графіті № 670 (табл. LXXIX, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 85 см, відстань від лівого кута 351 см.

Опис. На фресці прокреслений простий шестикінецьний хрест, що складається зі щогли, перекладини та символічної таблички над головою Ісуса Христа.

¹⁸³ Див., напр.: В. Корнієнко, *Корпус графіті...*, ч. IV..., с. 609.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 671 (табл. LXXIX, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 83 см, відстань від лівого кута 484 см.

Опис. На фресці прокреслений стилізований малюнок листка.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 672 (табл. LXXIX, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 78,5 см, відстань від лівого кута 360 см.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 673 (табл. LXXIX, 5)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 94 см, відстань від лівого кута 348 см.

Опис. На поверхні фрески простежуються літери ОР. Тиньк довкола них пошкоджений, тож вірогідно, що це – частина більшого за обсягом тексту.

Датування. Друга чверть XI – початок XIV ст.; за формою написання прямолінійної р з округлою петлею.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 674 (табл. LXXIX, 6)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 84 см, відстань від лівого кута 438 см.

Опис. На поверхні фрески частково зберігся дворядковий напис. У верхньому рядку простежується запис імені Ілиа ‘Ілля’, у нижньому – літера І та М, які, вочевидь, варто розглядати як скорочену форму родового імені автора.

Датування. Друга чверть XV – початок XVI ст.; за формою написання и з діагональною перемичкою, ь з видовженою спинкою та нахиленою перемичкою.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 675 (табл. LXXX, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 103 см, відстань від лівого кута 343 см.

Опис. У середній частині напис пошкоджений вибоєм, який знищив декілька його складових:

пом’яни Г-----мѧ

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Пом’яни Г[осподи] мѧ.

Пом’яни, Господи, мене.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 676 (табл. LXXX, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 77 см, відстань від лівого кута 395 см.

Опис. На фресці прокреслені літери ГНПО, що є незавершеною формою традиційної формули Г(оспод)и по {мози} ‘Господи, помози’.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за формою написання и з горизонтальною перемичкою та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 677 (табл. LXXX, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 87 см, відстань від лівого кута 395 см.

Опис. На фресці прокреслені літери ГН, що є традиційним скороченням слова-звернення Г(оспод)и ‘Господи’.

Датування. Друга чверть XI – початок XIV ст.; за формою написання и з горизонтальною перемичкою та верхніми засічками.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 678 (табл. LXXX, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 100 см, відстань від лівого кута 431 см.

Опис. На фресці прокреслений чотириконечний хрест. Його виконана подвійною рисою основа щогли спирається на видряпану подвійною рисою відкриту донизу одноступінчасту Голгофу. Перекладина хреста тільки намічена одинарною рисою.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 679 (табл. LXXX, 5)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 100,5 см, відстань від лівого кута 349 см.

Опис. Закінчення напису не збереглось внаслідок обвалу тиньку, проте наявні складові дозволяють без труднощів прочитати напис:

по меним-

З розбивкою на слова та відновленням втраченого фрагмента текст виглядає таким чином:

По мени м[ѣ].

Пом’яни мене.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 680 (табл. LXXXI, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 95,5 см, відстань від лівого кута 508 см.

Опис. На фресці прокреслений малюнок простого чотириконечного хреста, над яким виконане зображення півкола.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 681 (табл. LXXXI, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 101 см, відстань від лівого кута 426 см.

Опис. На фресці подвійними замкненими рисками прокреслений малюнок чотириконечного хреста.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 682 (табл. LXXXI, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 98,5 см, відстань від лівого кута 426 см.

Опис. На фресці прокреслені літери ГН та щогла літери П за ними, що є незавершеною формою традиційної формули Г(оспод)и {помози} ‘Господи, помози’.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за формою написання и з горизонтальною перемичкою та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 683 (табл. LXXXI, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 98 см, відстань від лівого кута 342 см.

Опис. На фресці подвійними рисками прокреслений малюнок чотириконечного хреста, у правій частині перекладини якого намічене декорування у вигляді ламаної лінії.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 684 (табл. LXXXI, 5)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 97 см, відстань від лівого кута 340 см.

Опис. На фресці прокреслений шестикінецьний хрест, що складається зі щогли, перекладини та символічної таблички над головою Ісуса Христа. Основа щогли спирається на трикутну Голгофу, причому перетинає її приблизно на ½ висоти.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 685 (табл. LXXXI, 6)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 84 см, відстань від лівого кута 497 см.

Опис. На фресці прокреслені літери SĦĖ, що є записом 6605 (1097) р.

На жаль, автор напису не згадав самої події, яка спонукала його виконати графіті. Однак, зважаючи на його наявність у стінах митрополичої резиденції на фресці з зображенням Сорока мучеників, найвірогідніше пов’язати його або з особою осліпленого Василька Ростиславича Тербовлянського, підкресливши його мучеництво. Проте не виключено й те, що напис виник як своєрідне прохання успішної місії посланців князя Святополка II до Володимира Мономаха – княгині Всеволодової, дружини померлого та похованого у Софійському соборі у 1093 р. Всеволода Ярославича, та київського митрополита Миколая, які мали примирити ворогуючих князів та припинити міжусобицю, що виникла внаслідок осліплення Василька¹⁸⁴.

¹⁸⁴ Докл. див.: Е.А. Романова, *О некоторых событиях 1097 г. и их отражении в русском летописании, Ладога и эпоха викингов. Четвертые чтения памяти Анны Мачинской, Старая Ладога, 21–23 декабря 1998 г. Материалы к чтением, Санкт-Петербург 1998, с. 85–89.*

Датування. 1097 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 686 (табл. LXXXII, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 183 см, відстань від лівого кута 460 см.

Опис. Збереженість напису доволі добра, його складові чітко простежуються як запис особового та родового імені автора **Lucas Horain** 'Лукаш Горайн'. За останнім словом, після невеликої тріщини, помітна літера **S**, тиньк за нею рівний. Зважаючи на ідентифікацію автора запису, найвірогідніше розглядати її як недописане слово **s{tolnik}** 'стольник'.

Автор відомий за писемними джерелами. Він походив з родини Горайнів або Гораймів (герб Шренява)¹⁸⁵ і був стольником Чернігова (до 1673 р.)¹⁸⁶.

Датування. Середина – третя чверть XVII ст.; за формою прорізів та ідентифікацією автора.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 687 (табл. LXXXII, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 144 см, відстань від лівого кута 431 см.

Опис. На фресці виконаний запис імені Василя 'Василя'. Відмінок імені, що співвідноситься з дієсловами-проханнями *пом'яни, помилуй* або *спаси*, дозволяє визначити, що перед нами скорочена форма молитовного звернення.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 688 (табл. LXXXII, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 91 см, відстань від лівого кута 542 см.

Опис. На фресці подвійними замкненими рисками прокреслена відкрита донизу овальна фігура, що має вигляд підкови.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 689 (табл. LXXXII, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 83 см, відстань від лівого кута 519 см.

Опис. На фресці прокреслене людське обличчя: простежується овал голови та очі з бровами над ними.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Символи, пов'язані з частинами людського тіла.

¹⁸⁵ K. Niesiecky, *Korona Polska przy złotey wolności starożytnemi Rycerstwa Polskiego y Wielkiego Xięstwa Litewskiego kleynotami nuywyższymi Honorami Heroicznym, Męstwem y odwagą, Wytworną Nauką a naypierwey Cnotą, nauką Pobożnością, y Świątobliwością ozdobiona Potomnym zaś wiekom na zaszczyt y nieśmiertelną sławę Pamiętnych w tey Oyczyźnie Synow podana* (далі – *Korona Polska*), t. 2, Lwów 1738, s. 370–371; A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. 7: Grabowscy – Hulkiewiczowie, Warszawa 1904, s. 331–334.

¹⁸⁶ *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII – XVIII wieku*, t. III, z. 4: *Urzednicy wojewodztw Kijowskiego i Chernihowskiego XV–XVIII wieku*: spisy, Kornik 2002, s. 191.

Графіті № 690 (табл. LXXXII, 5)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 83 см, відстань від лівого кута 521 см.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 691 (табл. LXXXIII, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 168 см, відстань від лівого кута 590 см.

Опис. На фресці доволі великими літерами прокреслене слово *мрець* ‘*мрець*’. Напис виконаний на зображенні одного з сорока воїнів, який не витримав випробування та побіг до розтопленої на березі лазні, позбувшись мученицького вінця. Відтак, означене графіті пояснює сенс зображеного на фресці.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Підпис до фрескового образу.

Графіті № 692 (табл. LXXXIII, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 99 см, відстань від лівого кута 505 см.

Опис. Напис сильно пошкоджений вибоями:

по----в-с-----

З відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

По[м'яни] в[д]с[илина].

Пом'яни Василя.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 693 (табл. LXXXIII, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 114,5 см, відстань від лівого кута 487 см.

Опис. Напис сильно пошкоджений вибоями, проте за наявними складовими та пошкодженими частинами можемо визначити, що він містив одне дієслово-прохання пом[яни] ‘*пом'яни*’.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 694 (табл. LXXXIII, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 155 см, відстань від лівого кута 204 см.

Опис. Напис практично повністю знищений, від нього залишились тільки літери НМУ. Значні втрати перешкоджають реконструкції тексту.

Датування. Друга чверть XI – кінець XIII ст.; за формою написання літер и, м та у з покриттям.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 695 (табл. LXXXIII, 5)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 141 см, відстань від лівого кута 370 см.

Опис. На фресці прокреслене особове та родове імена автора **Jan Kaminski** ‘Ян Камінський’.

У Речі Посполитій було кілька родин Камінських (Kaminski або Kamienski)¹⁸⁷, тому достеменно визначити, з якої із них походив автор напису з таким поширеним ім’ям як “Ян”, не виявляється за можливе.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та фактом вживання латиниці.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 696 (табл. LXXXIV, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 76,5 см, відстань від лівого кута 503 см.

Опис. На фресці прокреслені літери ГН, що є традиційним скороченням слова-звернення Г(оспод)и ‘Господи’.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за формою написання и з горизонтальною перемичкою та за структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 697 (табл. LXXXIV, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 189 см, відстань від лівого кута 602 см.

Опис. Права частина напису знищена вибоями, за наявними фрагментами можемо встановити, що тут було виконане дієслово-прохання пом[ани] ‘пом’яни’.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 698 (табл. LXXXIV, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 172 см, відстань від лівого кута 452 см.

Опис. Збереженість напису досить добра, всі його складові, хоча і виконані доволі незграбно, чітко простежуються. На фресці виконане особове та родове імена автора Ю́рко Росотинчакъ ‘Юрко Росотинчак’.

Особу автора наразі ідентифікувати не вдалося, ймовірно, він належав до міщан.

Датування. Середина – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 699 (табл. LXXXV, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 244 см, відстань від лівого кута 430 см.

¹⁸⁷ K. Niesiecky, *Korona Polska*., t. 2, s. 474–475; A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. 9: Jelowscy – Kęstowiczowie, Warszawa 1906, s. 185–212.

Опис. На фресці прокреслене особове та родове імена автора **Piotr Jasnoborsky** ‘Петро Ясноборський’.

А. Бонецький згадує Яна (Івана) Ясноборського з Війська Запорізького, який у 1649 р. отримав шляхетство¹⁸⁸. Вочевидь, автор напису на стіні хрещальні походив з тієї самої родини.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та фактом вживання латиниці.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 700 (табл. LXXXV, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 162 см, відстань від лівого кута 520 см.

Опис. Напис пошкоджений вибоями, тож внаслідок цього частина його складових не простежується:

ІАРАБЪБОЖИ--ВА--

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

ІА РАБЪ Божи[и И]ВА[НЪ].

Я, раб Божий Іван.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 701 (табл. LXXXV, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 133 см, відстань від лівого кута 445 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена вибоями та затерта, наслідок чого частина його складових не простежується:

ПОМ-----ПОДИ-----ЦАА--

Через значні втрати реконструкції підлягає тільки початок напису:

ПОМ[АНИ ГОС]ПОДИ...

Пом’яни, Господи.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 702 (табл. LXXXVI, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 103 см, відстань від лівого кута 140 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена вибоями та дуже затерта, тому частина його не зовсім вправно виконаних складових не збереглася:

ІОАНЪІОАНІЙСМ----ВІУЪ

Найвірогідніше реконструювати текст як подвоєний запис особового та родового імен автора:

¹⁸⁸ А. Boniecki, *Herbarz polski*, t. 8: Humańscy – Jelonek, Warszawa 1905, s. 311.

ЮАНЪ ЮАН(Ъ) М(А)РК(ОВІЧЪ) М[АРКО]ВІЧЪ.

Йоанн Йоанн Маркович Маркович.

Спостереження над формою виконання запису дозволяє припустити, що автор спершу виконав центральну частину тексту у скороченій формі, а потім обабіч видряпав у розширеній.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 703 (табл. LXXXVI, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 97 см, відстань від лівого кута 484 см.

Опис. Збереженість напису доволі добра, його складові, незважаючи на пошкодження тиньку, чітко читаються:

ФЕДѢДѢ МИХАИЛОВИ

З відновленням пропущених фрагментів текст виглядає таким чином:

ФЕДѢДОР(Ъ) МИХАИЛОВИ(ЧЪ).

Федір Михайлович.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 704 (табл. LXXXVI, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 80 см, відстань від лівого кута 372 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена, внаслідок чого частина складових не простежується:

ПОМЕН-----О-ОМАНѢДИ

З відновленням втрачених фрагментів наявний текст виглядає таким чином:

ПОМЕН[И] ... [СВОЕГО] [Р]ОМАНА Г(ОСПО)ДИ.

Пом'яни ... свого Романа, Господи.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 705 (табл. LXXXVII, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 103 см, відстань від лівого кута 87 см.

Опис. Напис виконаний доволі великими літерами, тож, незважаючи на пошкодження тиньку, його складові добре простежуються:

ШБОГДАНІКОПІНІАХОІАМІ

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

Ш БОГДАН(Ъ) ІІ КОТИН(Ъ) ІІ АХО І АМІ(НЬ).

Богдан Котін. 1670. Амінь.

Прикметно, що автор тексту розділяє слова вертикальними рисками, кількість яких поступово зменшується в напрямку до кінця рядка.

Особа автора наразі не ідентифікована.

Датування. 1670 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 706 (табл. LXXXVII, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 162 см, відстань від лівого кута 257 см.

Опис. Напис виконаний доволі великими літерами, тож, незважаючи на пошкодження тиньку, його складові чітко простежуються:

Tut byl ja Moysky.

Тут був я, Мойський.

Права частина напису знищена обвалом тиньку. Можливо, тут знаходилося особове ім'я автора.

Автор напису походив з родини Мойських (герб Яструбець)¹⁸⁹.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та фактом вживання латиниці.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 707 (табл. LXXXVII, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 80 см, відстань від лівого кута 398 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена подряпинами та затерта, права частина повністю знищена вибоями, внаслідок чого більша частина його складових втрачена:

лѢ БЫЛ СИМ-----

хлю-----

З відновленням втрачених фрагментів верхній рядок напису можна реконструювати таким чином:

Тут был Сим[еонъ]...

Тут був Симон...

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 708 (табл. LXXXVIII, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 153 см, відстань від лівого кута 395 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена вибоями та затерта, тож частина його складових не збереглась:

по--- Гѣ сидораана--юра-ѡди-ри----

З відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

По[мани] Г[оспод]и Сидора Ана[ни]ю Ра-ѡдил[а Г]ри[гория].

Пом'яни, Господи, Сидора, Ананію, Рафаїла, Григорія.

Зважаючи на колективний характер молитви та вживання у тексті тільки особових імен кількох авторів, доцільно припустити, що в цьому написі згадуються ченці, які в певний час та за певних обставин, найвірогідніше, як паломники, відвідали Софійський собор та молились у його стінах.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

¹⁸⁹ K. Niesiecky, *Korona Polska...*, t. 3, Lwów 1740, s. 316.

Графіті № 709 (табл. LXXXVIII, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 138 см, відстань від лівого кута 423 см.

Опис. Незважаючи на пошкодження поверхні фрески, напис в цілому зберігся доволі добре:

—оменѣнѣ рабѣ своѣ ѡбѣи и рабѣ своѣ ѡгафію

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

[П]омени Г(оспо)ди рабѣ своѣ ѡбѣи и рабѣ своѣ ѡгафію.

Пом'яни, Господи, рабу свою Ксенію та рабу свою Огафію.

Датування. Перша чверть XIV ст.; за формою написання в з виступом зверху, в з переломом при щоглі, и з горизонтальною перемичкою, криволінійної р з округлою петлею.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 710 (табл. LXXXIX, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 163,5 см, відстань від лівого кута 183 см.

Опис. Поверхня стіни в місці виконаного дуже дрібним почерком напису сильно пошкоджена та затерта, внаслідок чого частина його складових не простежується або ідентифікується не зовсім впевнено:

рокѣ ѡхѣне юнаѣ ѡбѣи дна был т[ут]...
а-юоп--оаашор-до--м-----пор-----

Зважаючи на значні втрати, впевненій реконструкції підлягає тільки початок верхнього рядка напису:

Рокѣ ѡхѣне [и] юнаѣ ѡбѣи дна был т[ут]...

Року 1655-го червня 19-го дня був тут...

Датування. 1655 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 711 (табл. LXXXIX, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 420 см, відстань від лівого кута 593 см.

Опис. Ліва верхня частина обведеного рамкою напису знищена обвалом тиньку, проте збереженість його складових доволі добра, вони чітко читаються:

----ηθη | ---σον | δουλον | κυρια | κονα | μην

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

[Κ(υριε) βο]ηθη [τον] σον δουλον Κυριακον αμην.

Κύριε βοήθει τόν σόν δοῦλον Κυριακόν ἀμήν.

Господи, помози рабу своєму Киріяку амінь.

Особливості розташування напису-графіті не лишають сумніву в тому, що його було нанесено під час виконання оздоблювальних робіт у хрещальні, коли тут стояло рихтування та розписувалась верхня частина композиції “Сорок мучеників Севастійських”, що складалась з мандорли із зображенням Ісуса Христа у центрі зверху та вінців мучеників обабіч неї нижче. Вивчення стиків фрескової штукатурки, так званих

“швів денної роботи” показує, що настил риштування проходив на висоті трохи більше двох метрів від сучасної поверхні підлоги¹⁹⁰. Відтак, напис міг бути виконаний автором тільки тоді, коли він знаходився на риштуванні.

Найвірогідніше, виконання цього запису засвідчує завершення роботи автора над верхньою частиною фрески та прохання Господньої допомоги у подальшій роботі для завершення усієї композиції – зображенні самих мучеників на озері та лазні у правій частині фрески для одного з відступників. Композиція ця виконувалась у два етапи з перспективою від ближчого до глядача лівого кута фрески до відділених від нього постатей з винесенням на передній план сюжету з відступником від сорока, який тікає до лазні. Саме цим композиційним рішенням, на мою думку, слід пояснювати певні відмінності особливостях виконання двох ділянок нижньої частини фрески, а не виконанням двома майстрами незалежно один від одного, які навіть не намагалися узгодити свою роботу¹⁹¹.

На сьогоднішній день це вже другий автограф художника-фрескіста, який розписував Софійський собор. Інша молитва майстра – Георгія, знаходиться у Михайлівському приділі Святої Софії на фресці з образом Чесного Хреста¹⁹².

Датування. Друге десятиліття XI ст.; за особливостями розташування.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 712 (табл. ХС, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 131 см, відстань від лівого кута 460 см.

Опис. На фресці прокреслені літери ИИИИ.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 713 (табл. ХС, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 81,5 см, відстань від лівого кута 395 см.

Опис. На фресці прокреслений схематичний малюнок коня.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Зооморфні зображення.

Графіті № 714 (табл. ХС, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 135 см, відстань від лівого кута 360 см.

Опис. На фресці прокреслена монограма ПІ та, на деякій відстані, літери АМБ схематичний малюнок коня.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

¹⁹⁰ Ю. Коренюк, *Деякі спостереження над композицією “Сорок мучеників Севастійських” хрещальні Софійського собору в Києві і проблеми дослідження індивідуальних манер виконавців софійських фресок*, Софійські читання. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції “Пам’ятки Національного заповідника “Софія Київська” та сучасні тенденції музейної науки” (м. Київ, 24–25 листопада 2005 р.), К. 2007, с. 173.

¹⁹¹ *Ibid.*, с. 175–176.

¹⁹² Див.: В.В. Корнієнко, *Корпус графіті Софії Київської*., ч. VI., с. 66–67, табл. ХСII.

Графіті № 715 (табл. ХС, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 95 см, відстань від лівого кута 131 см.

Опис. Напис частково пошкоджений записом Івана Рогача, однак за наявними фрагментами всі його складові можуть бути відновлені як фраза *я раб[ъ] 'я раб'*. Вочевидь, це початок незавершеного напису.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 716 (табл. ХСІ)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 141 см, відстань від лівого кута 332 см.

Опис. Напис виконаний досить розмашистим почерком, так що на перший погляд видається, ніби його складові виконані різними авторами. Проте форма прорізів та особливості їх виконання ідентичні, тож на фресці автор виконав молитву:

Помени Г(оспо)ди мѧ.

Пом'яни, Господи, мене.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 717 (табл. ХСІІ, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 163,5 см, відстань від лівого кута 540 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена, частина його складових не збереглася, а частина не може бути впевнено ідентифікована:

сѣрени---гив---ив---

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 718 (табл. ХСІІ, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 120 см, відстань від лівого кута 250 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена вибоями, тож частина його складових не збереглася:

помени григѣром---

ѳѣдора ѡѣи-и-а--

З відновленням втрачених фрагментів текст виглядає так:

Помени Григѣре(ѧ) Ром[ѧна] ѳѣдора Ѡл(ѣ)ѡи[ѧ] И[ѡ]ѧ[ѧа].

Пом'яни Григорія, Романа, Федора, Олексія, Йоанна.

Зважаючи на колективний характер молитовного звернення та вживання у тексті тільки особових імен авторів, доцільно припустити, що у тексті згадуються ченці, які відвідали Святу Софію.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 719 (табл. ХСІІІ, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 144 см, відстань від лівого кута 242 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена вибоями та затерта, тому частина його складових не збереглася:

поменима-роко---
спасу твоє---аба

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Помени [П]роко[пи]а] спасу твоє[го р]аба.

Пом'яни Прокопія, спаси твого раба.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 719а (табл. ХСІІІ, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 131 см, відстань від лівого кута 435 см.

Опис. На фресці прокреслене дієслово-прохання помени 'пом'яни'.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 719б (табл. ХСІІІ, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 96,5 см, відстань від лівого кута 204 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно затерта, тому збереглась тільки середня частина напису:

-цамолюпом-----

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

[Б](огороди)ца молю пом[илуй].

Богородице, молю, помилуй.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 719в (табл. ХСV, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 171 см, відстань від лівого кута 223 см.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 719г (табл. ХСV, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 115 см, відстань від лівого кута 305 см.

Опис. Незважаючи на пошкодження тиньку, складові напису чітко простежуються. На фресці виконане молитовне звернення:

Помени Марка.

Пом'яни Марка.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Дипінті № 719д (табл. XCIV, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 120 см, відстань від лівого кута 222 см.

Опис. Напис виконаний червоною фарбою по поверхні фрески, він зберігся дуже погано, простежуються окремі його складові:

-----o-----c-----
п-----ia-----
-----ω--п-----ia-----
-----en-----

Вочевидь, напис був затертий під час реставраційних робіт, коли з фрески знімався олійний живопис.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та за аналогією з іншими написами-дипінті Софії Київської, виконаними такою ж червоною фарбою.

Категорія. Фрагмент напису.

Дипінті № 719е (табл. XCIV, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 120 см, відстань від лівого кута 112 см.

Опис. Напис виконаний червоною фарбою по поверхні фрески, він зберігся дуже погано, простежуються тільки фрагменти його складових.

Вочевидь, напис був затертий під час реставраційних робіт, коли з фрески зчищався олійний живопис.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та за аналогією з іншими написами-дипінті Софії Київської, виконаними такою самою червоною фарбою.

Категорія. Фрагмент напису.

IV.6. Графіті на фресці з зображенням орнаменту

Фреска розташована у південно-західному куті хрещальні, де від часів побудови собору знаходився виступ стіни південного схилу арки, яка вела до відкритої південної галереї, а згодом, після побудови апсиди – до хрещальні. Стародавній тиньк тут зберігся частково, на ньому виявлене одне графіті, якому надано номер 4280 (табл. XVIII, 11).

Графіті № 4280 (табл. XCV, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 131 см, відстань від лівого кута 4 см.

Опис. На фресці подвійними незамкненими рисками прокреслений чотирико-
нечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

IV.7. Графіті на фресці з зображенням св. Григорія Богослова та св. Йоанна Золотоустого

Фреска розташована на північній стороні апсиди хрещальні. Образи святих надійно ідентифікуються за іконографією¹⁹³. Структура фрескового тиньку XII ст.¹⁹⁴ відзначається більшою крихкістю порівняно з розчином XI ст., тому під тиском різця він сильно кришиться, а під дією природних чинників з часом прорізи сильно розширюються, що перешкоджає їх впевненій ідентифікації. Так само через крихкість тиньку XII ст. на поверхні фрески знаходиться величезна кількість вибоїв, що нині закриті реставраційною шпаклівкою. Окрім того, в апсиді наявні пізні написи, переважно другої половини 1940-х – 1950-х рр., нанесені тоді, коли до хрещальні був відкритий доступ відвідувачів; більша частина їх також закриті реставраційною шпаклівкою; такі написи до “Корпусу” не включені. Структура тиньку разом з пізнішими пошкодженнями зумовила погане збереження епіграфічних пам’яток на цій ділянці, яких зараз нараховуємо тридцять. Цим графіті надані порядкові номери від 4281-го до 4310-го (табл. XVIII, 4).

Графіті № 4281 (табл. XCV, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 100 см, відстань від лівого ребра 78 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена, тож частина складових не простежується:

--- І--- ІОАН̄ ИЛАРИОН̄
30 -Ю-----

З розбивкою на слова наявний текст виглядає таким чином:

... ІОАН(Ъ) ИЛАРИОН(О)ВИ[҃](Ь) 30 [И]Ю[НА] ...

... Йоанн Іларіонович 30 червня ...

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4282 (табл. XCVI, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 146 см, відстань від лівого ребра 62 см.

Опис. Тиньк в місці розташування напису пошкоджений вибоями, тому частина його складових не простежується:

п-мѧни ги евъѣиѧю | кѣ-панѧина

З відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

¹⁹³ Н. Никитенко, В. Корнієнко, *Собор святых Софии Киевской*..., с. 135–136.

¹⁹⁴ Ю.М. Стріленко, *Аналіз зразків фрескових та будівельних розчинів Софії Київської*, Стародавній Київ, К. 1975, с. 195, 199.

П[о]міани Г(оспод)и Євѣфимию К[о]нстанина.

Пом'яни, Господи, Євфимію (та) Костянтина.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4283 (табл. ХСVI, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 113 см, відстань від лівого ребра 77 см.

Опис. Складові напису пошкоджені вибоями, закінчення не збереглося:

малѣи сос----

Оскільки закінчення напису знищене обвалом тиньку, то встановити родове ім'я автора графіті не виявляється за можливе. Особове ім'я збереглося добре, воно чітко читається як Мартин 'Мартин'.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4284 (табл. ХСVII, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 105 см, відстань від лівого ребра 69 см.

Опис. Напис практично повністю знищений вибоями, залишилась тільки літера ІА та фрагмент ще однієї літери за нею.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4285 (табл. ХСVII, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 105 см, відстань від лівого ребра 51 см.

Опис. На поверхні фрески виконаний малюнок чотириконечного хреста. Основа щогли спирається на відкриту донизу прямокутну одноступінчасту Голгофу. У верхній частині щогли прокреслене відкрите донизу півколо. Обабіч кінців перекладки прокреслені літери ІС ХС.

Датування. Друга чверть XII – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4286 (табл. ХСVII, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 121 см, відстань від лівого ребра 68 см.

Опис. На початку однорядкового напису читаються літери РИ. Далі простежуються сильно пошкоджені ерозією літери, що не можуть через це бути впевнено ідентифіковані, над ними помітна надрядкова Д. Наприкінці рядка впевнено ідентифікуються літери РИ. На жаль, через втрати, реконструювати текст не виявляється за можливе.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4287 (табл. ХСVII, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 100 см, відстань від лівого ребра 47 см.

Опис. На поверхні фрески прокреслена фігура, в основу якої покладене коло, а поруч по обидва боки знаходяться хвилясті лінії.

Датування. Друга чверть XII – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 4288 (табл. ХСVIII, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 133 см, відстань від лівого ребра 75 см.

Опис. Напис сильно пошкоджений вибоями, простежується літера А на початку збереженої частини рядка та склад МО наприкінці.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4289 (табл. ХСVIII, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 108 см, відстань від лівого ребра 40 см.

Опис. На поверхні ще вологого фрескового тиньку було прокреслене велике коло, всередині якого містилося приблизно вдвічі менше коло.

Датування. Друга чверть XII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 4290 (табл. ХСVIII, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 102 см, відстань від лівого ребра 91 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена, права частина знищена обвалом тиньку:

вЪ-- | дЬ-- | ---- | кн--

Через пошкодження може бути відновлена тільки частина напису:

Въ ... дь[нь]...

У ... день...

Датування. Друга чверть XII – початок XIII ст.; за формою написання А-подібної д.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4291 (табл. ХСVIII, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 50 см, відстань від лівого ребра 16 см.

Опис. Тиньк в місці розташування дворядкового напису сильно пошкоджений вибоями, у верхньому рядку помітний склад ГА, у нижньому під ним – склад НА.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4292 (табл. ХСІХ, 1)**Розташування.** Висота від сучасної підлоги 90 см, відстань від лівого ребра 95 см.**Опис.** Поверхня фрескового тиньку пошкоджена вибоями, тому більша частина складових напису не збереглась:

---цркѣг---- | ---наг--- | гѣ---

Через значні пошкодження можемо впевнено прочитати тільки слово цр(ь)кы ‘церква’ у верхньому рядку та г(осподин)ѣ ‘пан’.

Датування. Друга чверть XII – початок XIV ст.; за формою написання прямо-лінійної р та ы молоточком.**Категорія.** Фрагмент напису.**Графіті № 4293 (табл. ХСІХ, 2)****Розташування.** Висота від сучасної підлоги 84 см, відстань від лівого ребра 37 см.**Опис.** Поверхня фрескового тиньку вкрита вибоями, тому загальну кількість складових трирядкового напису визначити неможливо. Наявні літери пошкоджені настільки, що часто не можуть бути впевнено ідентифіковані. У верхньому рядку чітко читається літера А наприкінці рядка, у середньому – склад ТА посередині, у нижньому – літера Н.**Датування.** Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.**Категорія.** Фрагмент напису.**Графіті № 4294 (табл. ХСІХ, 3)****Розташування.** Висота від сучасної підлоги 91,5 см, відстань від лівого ребра 30 см.**Опис.** Напис сильно пошкоджений вибоями, тому частина складових у середній частині не збереглась:

Гѣпом---мѣ

З відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Г(оспод)и пом[ѣни] мѣ.

*Господи, пом’яни мене.***Датування.** Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.**Категорія.** Молитовний напис.**Графіті № 4295 (табл. С)****Розташування.** Висота від сучасної підлоги 86 см, відстань від лівого ребра 49 см.**Опис.** Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена, тому частина його складових не збереглась:г----о | гн-----оємѣ | --ефану--- | павѣ¹⁹⁵ѣдору--- | га-- | гѣднлн---о--- | пн рѣвуєв--- | нност- | пану

Через низку втрат повна реконструкція тексту ускладнена, відновленню підлягають тільки початок та закінчення напису:

Г(оспод)[и пом]ози ... [єв]оємѣ [Ст]ефану ... Пав(лоу) ѣдору ... рѣвуєв[оєму]... и Ио[ану], Ст[е]пану.

¹⁹⁵ Тиньк в місці розташування літери викришився, але вона впевнено визначається за контурами вибою та контекстом.

Господи, помози ... своєму Стефану ..., Павлу, Федору ... рабу своєму ... та Йоанну, Степану.

Остання фраза від слів “рабу своєму” була дописана до основного тексту, проте тим же інструментом і тим самим автором – Стефаном.

Датування. Кінець XIII – перша чверть XIV ст.; за формою написання в, г та п з виступами зверху, в з високою петлею, д із довгими ніжками, Ъ-подібної з, прямо-лінійної р з округлою петлею або криволінійної з петлею кутом донизу.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4296 (табл. CI, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 75,5 см, відстань від лівого ребра 43 см.

Опис. Напис сильно пошкоджений вибоями, збереглися тільки окремі літери – М у верхньому рядку та склад ЛѢ в нижньому.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4297 (табл. CI, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 91 см, відстань від лівого ребра 18 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена. У верхньому рядку збереглися літери К та, на деякій відстані, О. У нижньому рядку помітні літери АѢА, які, найвірогідніше, розглядати як початок імені АѢд[наси] ‘Атанасій’.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4298 (табл. CI, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 105,5 см, відстань від лівого ребра 58 см.

Опис. Складові напису сильно пошкоджені ерозією, тому не можуть бути впевнено ідентифіковані.

Датування. Друга чверть XII – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4299 (табл. CI, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 75 см, відстань від лівого ребра 35 см.

Опис. На фресці збереглися літери ЛА та фрагменти ще двох літер за ними. Найвірогідніше реконструювати текст як ім’я Лд[рионъ] ‘Ларіон’.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4300 (табл. CII, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 89,5 см, відстань від лівого ребра 38 см.

Опис. Збереженість напису доволі добра, його складові чітко читаються як традиційне молитовне звернення:

Сп(а)си ма.

Спаси мене.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4301 (табл. СII, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 36 см, відстань від лівого ребра 44 см.

Опис. Початок та закінчення напису знищені обвалом тиньку, збереглось тільки словосполучення ρα[βα] свого ‘раба свого’.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4302 (табл. СIII, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 75 см, відстань від лівого ребра 71 см.

Опис. Напис практично повністю знищений вибоями. У верхньому рядку залишилась тільки літера Π, у середньому – літера Γ та, на деякій відстані, склад ΜΙ, у нижньому – склад ΣΘ.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4303 (табл. СIII, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 103 см, відстань від лівого ребра 40 см.

Опис. Складові напису виконані доволі схематично, вони пошкоджені вибоями, тому впевнено можуть бути ідентифіковані тільки кілька з них – УΓΛΔΒΡΒ у середньому рядку, можливо ΧΛ у верхньому та Β – в нижньому.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Написи, зміст яких не встановлений.

Графіті № 4304 (табл. СIV, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 88,5 см, відстань від лівого ребра 32 см.

Опис. Збереженість напису добра, його складові чітко читаються:

πομα-ιγδ | μα

З відновленням втраченого фрагмента текст виглядає таким чином:

Πομα[η]и Γ(οспо)Δ(и) ма.

Пом’яни, Господи, мене.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4305 (табл. CIV, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 81 см, відстань від лівого ребра 71 см.

Опис. Початок та закінчення напису знищені вибоями, залишилися тільки три літери від фрази [пома]и р[а][ва] ‘*пом’яни раба*’.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4306 (табл. CIV, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 116 см, відстань від лівого ребра 38 см.

Опис. Виконані голкою складові напису сильно затерті та пошкоджені вибоями. У верхньому рядку читається особове ім’я Павл ‘*Павло*’. У нижньому літери збереглись гірше, впевнено ідентифікується тільки перша 0. За структурою подібних графіті, тут мало бути видряпане родове ім’я автора.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4307 (табл. CIV, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 121 см, відстань від лівого ребра 16 см.

Опис. Напис практично повністю знищений вибоєм, залишилась тільки частина літери У.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4308 (табл. CIV, 5)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 23 см, відстань від лівого ребра 60 см.

Опис. На фресці прокреслена літера П.

Датування. Друга чверть XII – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4309 (табл. CV, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 117 см, відстань від лівого ребра 26 см.

Опис. Напис зберігся добре, його складові чітко читаються як запис особового імені автора Аїм ‘*Яким*’.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4310 (табл. CV, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 50 см, відстань від лівого ребра 40 см.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XII – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

IV.8. Графіті з зображенням орнаменту

Фреска розташована на південному схилі невеликої арки, закритої нині фанерним щитом, а в давнину наскрізної, що сполучала апсиду хрещальні та західну внутрішню галерею Софійського собору. Збереженість тиньку відносно добра, незважаючи на низку вибоїв. На поверхні фрески виявлено одне графіті, яке отримало номер 4311 (табл. XVIII, 5).

Графіті № 4311 (табл. CV, 3)

Розташування. Висота від низу закладу арки 71 см, відстань від правого ребра 10 см.

Опис. На фресці по вогкому тиньку прокреслений малюнок простого чотириконечного хреста.

Датування. Друга чверть XII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

IV.9. Графіті на фресці з зображенням невідомих святих

Фреска розташована на південній стороні апсиди хрещальні, образи святих наразі не ідентифіковані. Як і в у випадку з фрескою на північній стороні, через структуру фрескового тиньку XII ст. прорізи дуже руйнуються, що перешкоджає впевненій ідентифікації літер. Разом з великою кількістю вибоїв на поверхні фрески, що нині закриті реставраційною шпаклівкою, це створює погані умови для збереження графіті, тому більшість з них сильно фрагментована. Загалом на південній стороні апсиди нараховується тридцять шість графіті, яким надані порядкові номери від 4312-го до 4347-го (табл. XVIII, 6). Окрім того, на фресці наявні кілька написів XX ст., які до корпусу не включені.

Графіті № 4312 (табл. CV, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 75 см, відстань від правого ребра 22 см.

Опис. На фресці прокреслені літери ПОМ, які найвірогідніше розглядати як скорочену форму дієслова-звернення пом(а)ни 'пом'яни'.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4313 (табл. CV, 5)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 110 см, відстань від правого ребра 31 см.

Опис. На фресці прокреслена літера П.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4314 (табл. CVI, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 115 см, відстань від правого ребра 15 см.

Опис. Права частина напису знищена обвалом тиньку. У верхньому рядку залишився склад **МО** та невеликий фрагмент щогли літери за ним. У нижньому рядку помітні літери **ѠѢДО** та щогла літери **Р** за ними. Зважаючи на структуру подібних написів, поширених у ранньомодерну добу, найвірогідніше реконструювати текст як особове та родове імена автора **Мо[исей] ѠѢдор[рович]** ‘*Мойсей Федорович*’.

Особа автора наразі не ідентифікована.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4315 (табл. CVI, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 89 см, відстань від правого ребра 26 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена вибоями, які знищили частину його складових:

пом--иги | р-б-свое--

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Пом[АН]и Г(оспод)и р[А]б[А] свое[ГО].

Пом’яни, Господи, раба свого.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4316 (табл. CVI, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 83 см, відстань від правого ребра 26 см.

Опис. На фресці прокреслене дієслово-прохання помани ‘*пом’яни*’.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4317 (табл. CVI, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 108 см, відстань від правого ребра 53 см.

Опис. На фресці прокреслена монограма імені Ісус Христос у вигляді літери **Х**, яку вертикально перетинає літера **І**. Утім, не виключена її інтерпретація як літери **Ж**, проте вона менш вірогідна.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4318 (табл. CVII, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 123 см, відстань від правого ребра 79 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена вибоями, тому частина складових не збереглась:

п-ман | --ѧ.

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

П[о]ман[и м]ѧ.

Пом'яни мене.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4319 (табл. CVII, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 86 см, відстань від правого ребра 43,5 см.

Опис. На фресці прокреслене дієслово въ 'був'. Вочевидь, напис лишився незавершеним.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4320 (табл. CVII, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 50 см, відстань від правого ребра 14 см.

Опис. Напис практично повністю знищений, залишилась тільки літера Н.

Датування. Друга чверть XII – кінець XV ст.; за формою прорізів та формою написання и з горизонтальною перемичкою.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4321 (табл. CVII, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 89 см, відстань від правого ребра 32 см.

Опис. На фресці прокреслене слово добро 'добро'.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Окремі слова та словосполучення.

Графіті № 4322 (табл. CVII, 5)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 79 см, відстань від правого ребра 22,5 см.

Опис. На фресці прокреслена літера П.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, слова та окремі літери.

Графіті № 4323 (табл. CVIII, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 102 см, відстань від правого ребра 53 см.

Опис. На фресці прокреслене особове ім'я автора запису фѣдѣ 'Федір' та літера Ж – найвіргодніше, початок незавершеного або скороченого родового імені.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4324 (табл. CVIII, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 98 см, відстань від правого ребра 54 см.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XII – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4325 (табл. CVIII, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 85 см, відстань від правого ребра 51 см.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XII – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4326 (табл. CVIII, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 107 см, відстань від правого ребра 25 см.

Опис. На фресці помітна невеличка літера Р, яка є єдиною складовою напису.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4327 (табл. CVIII, 5)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 60 см, відстань від правого ребра 41 см.

Опис. Напис повністю знищений вибоями, на поверхні тиньку помітна тільки нижня петля літери В.

Датування. Друга чверть XII – середина XIII ст.; за формою написання в з округлою нижньою петлею.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4328 (табл. CVIII, 6)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 68,5 см, відстань від правого ребра 11 см.

Опис. Напис повністю знищений вибоями. У верхньому рядку помітні пошкоджені літери ГДИ, у нижньому – МЄ та щогла наступної літери.

З відновленням втрачених фрагментів наявний текст реконструюється таким чином:

Г(оспо)ди [по]ме[ни]...

Господи, пом'яни...

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4329 (табл. СІХ, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 118 см, відстань від правого ребра 31 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена кількома вибоями та подряпинами, проте в цілому його складові збереглись добре:

л-^т бѣ рѣвѣ бѣжи юа | н-

З відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Т[у]т был рѣвѣ Б(о)жи(и) Иоан[ъ].

Тут був раб Божий Йоанн.

Прикметно, що дві останні літери Йоанн переніс на інший рядок, оскільки йому заважало продовжувати текст запис Григорія (№ 4334).

Датування. Кінець XVI ст. – 1634 р.; за формою прорізів, скорописними формами написання літер та особливостями розташування.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4330 (табл. СІХ, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 95 см, відстань від правого ребра 25 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена кількома вибоями, особливо постраждало закінчення рядка:

молилигѣ-ом

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Молили Г(оспод)а [п]ом(ани).

Молили Господа, пом'яни.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4331 (табл. СХ, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 110 см, відстань від правого ребра 25 см.

Опис. Напис сильно пошкоджений вибоями, особливо постраждав верхній рядок. За наявними складовими напис може бути прочитаний як особове та родові імена автора **Maciej Domansky** 'Мацей Доманський'.

Автор напису походив з родини Доманських (герб Ларисса)¹⁹⁶, особа з таким ім'ям згадується наприкінці XVI ст.¹⁹⁷, що не суперечить датуванню графіті.

Датування. Кінець XVI ст.; за формою прорізів, фактом вживання латиниці та за контекстним аналізом.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4332 (табл. СХ, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 105 см, відстань від правого ребра 22 см.

¹⁹⁶ K. Niesiecky, *Korona Polska* ..., t. 2, s. 58.

¹⁹⁷ A. Boniecki, *Herbarz polski*..., t. 4: Czetwertyńscy – Dowiakowscy, Warszawa 1901, s. 360.

Опис. Напис виконаний дрібними літерами, частково пошкоджений вибоями та подряпиною. Тим не менше, його збереженість задовільна й текст повністю підлягає прочитанню: **Anna Laszczo[wa]** ‘*Анна Ляцова*’.

Авторка напису походила з родини Лящ (герб Правдич)¹⁹⁸. У цій родині було кілька осіб з таким ім’ям, які теоретично могли залишити свій автограф на стіні Святої Софії у XVII ст.¹⁹⁹ Проте найвірогідніше, авторкою напису була Анна Лящ, вдова Адама Жулинського († 1645 р.)²⁰⁰, дідица Новосілок²⁰¹, що знаходяться неподалік від Києва²⁰². Тож Анна мала добру нагоду відвідати Софійський собор.

Датування. Перша половина XVII ст.; за формою прорізів, фактом вживання латиниці та контекстним аналізом.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4333 (табл. CX, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 108 см, відстань від правого ребра 22 см.

Опис. Напис виконаний, як і в попередньому випадку, доволі дрібними літерами, частково пошкоджений вибоями та записом Мойсея Федоровича (№ 4315), який знищив закінчення напису. Тим не менше, текст повністю підлягає прочитанню: **Piotr Stojows[ky]** ‘*Петро Стойовський*’.

Автор напису походив з родини Стойовських (герб Тромби) Краківського воєводства²⁰³. На жаль, відомостей про особу з таким ім’ям віднайти не вдалося.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та фактом вживання латиниці.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4334 (табл. CX, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 125,5 см, відстань від правого ребра 12 см.

Опис. Складові напису сильно пошкоджені вибоями, права частина не збереглась через вивал давнього тиньку:

григор--- | 16-4 и---

З відновленням пропущених фрагментів наявний текст реконструюється так:

Григор[ии] ... 16[3]4 и[юна]...

Григорій ..., 1634-го, червня...

Датування. 1634 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4335 (табл. CXI, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 96 см, відстань від правого ребра 23 см.

¹⁹⁸ K. Niesiecky, *Korona Polska* ..., t. 3, s. 46–49; A. Boniecki, A. Reyski, *Herbarz polski*..., t. 15: Liwscy – Łopuscy, Warszawa 1912, s. 211–222.

¹⁹⁹ Див., напр.: A. Boniecki, A. Reyski, *Herbarz polski*..., t. 15, s. 218.

²⁰⁰ K. Niesiecky, *Korona Polska*..., t. 3, s. 48; A. Boniecki, A. Reyski, *Herbarz polski*..., t. 15..., s. 216–217.

²⁰¹ K. Niesiecky, *Korona Polska*..., t. 4, s. 762.

²⁰² *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, pod. red. B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. 7: Netrebka – Perepiat, Warszawa 1886, 283–286. Нині – с. Новосілки Макарівського району Київської області.

²⁰³ K. Niesiecky, *Korona Polska*..., t. 4, s. 210.

Опис. Напис пошкоджений вибоями. На початку рядка читається літера К, дали знаходиться вибій, який за контурами дозволяє реконструювати тут літеру У або Р, за нею – літери ЛИН, далі знов міститься округлий вибій, який знищив ще одну літеру.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4336 (табл. CXI, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 107 см, відстань від правого ребра 30 см.

Опис. Незважаючи на пошкодження тиньку, напис чітко читається:

Писал я.

Писав я.

Датування. Кінець XVII ст.; за формою прорізів та за формою написання літери я.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4337 (табл. CXI, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 101 см, відстань від правого ребра 32 см.

Опис. На фресці читається особове ім'я автора запису Семен 'Семен'. Родове ім'я автора знищене вибоями, від його складових залишилися тільки невиразні фрагменти літер.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4338 (табл. CXI, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 60 см, відстань від правого ребра 33 см.

Опис. Початок та закінчення напису знищені вибоями, залишилось тільки слово Иѡ[д]на 'Йоанна'. Вжитий відмінок дозволяє встановити, що текст був молитовною формулою, найвірогідніше, з проханням до Господа пом'янути її автора.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4339 (табл. CXII, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 83 см, відстань від правого ребра 34 см.

Опис. Напис пошкоджений вибоями, частина його складових знищена:

помени --- | стѣѡд-д

З відновленням втрачених фрагментів наявний текст виглядає таким чином:

Помени ... Стѣѡд[н]д.

Пом'яни Стефана.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4340 (табл. СХІІ, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 112 см, відстань від правого ребра 67 см.

Опис. Напис пошкоджений, частина його складових знищена вибоями:

поА--- | Іванап | моу--- | лица

З відновленням втрачених фрагментів наявний текст виглядає таким чином:

Пома[ни] ... Івана...

Пом'яни ... Івана...

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4341 (табл. СХІІ, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 105 см, відстань від правого ребра 68 см.

Опис. Незважаючи на низку вибоїв, складові напису збереглись доволі непогано, він впевнено читається:

Авраамъ многѣшній.

Авраам многогрішній.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4342 (табл. СХІІІ, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 80 см, відстань від правого ребра 50,5 см.

Опис. Тиньк в місці розташування напису сильно пошкоджений, збереглась тільки літера М із дуже провисаючою петлею, та фрагменти інших літер обабіч неї.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4343 (табл. СХІІІ, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 27 см, відстань від правого ребра 40 см.

Опис. Тиньк в місці розташування напису сильно пошкоджений численними вибоями, простежується літера А, щогла іншої літери за нею та фрагмент ще однієї літери А наприкінці.

Датування. Друга чверть XII – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4344 (табл. СХІІІ, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 110 см, відстань від правого ребра 60 см.

Опис. Напис виконано голкою невеликими літерами. Він зберігся вкрай погано через затертість тиньку та його пошкодження дрібними вибоями. З усіх складових впевнено визначається тільки одна літера Г посередині рядка.

Датування. Друга чверть XII – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4345 (табл. CXIII, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 49 см, відстань від правого ребра 60 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена вибоями, тому тут простежуються тільки дві фрагментовані літери ДІА.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4346 (табл. CXIII, 5)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 79 см, відстань від правого ребра 29 см.

Опис. Напис повністю знищений молитвою Стефана (№ 4339), збереглися тільки незначні фрагменти літер.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4347 (табл. CXIII, 6)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 87 см, відстань від правого ребра 55 см.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XII – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

IV.10. Графіті на фресці з зображенням невідомого святого

Фреска розташована на західній стороні південного виступу апсиди хрещальні, образ святого через значні втрати фрескового тиньку не може бути впевнено ідентифікований. Поверхня фрескового тиньку дуже крихка, тому тут наявна величезна кількість вибоїв та подряпин, які негативно вплинули на стан збереження графіті на цій ділянці, яких тут нараховуємо дванадцять. У процесі дослідження вони отримали номери від 4348-го до 4359-го (табл. XVIII, 7).

Графіті № 4348 (табл. CXIV, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 114,5 см, відстань від лівого ребра 39 см.

Опис. Напис практично повністю знищений вибоями, проте за його збереженнями складовими можемо реконструювати виконане на фресці дієслово-звернення [п]ом[Ѧ]н[и] ‘пом’яни’.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4349 (табл. CXIV, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 120 см, відстань від лівого ребра 43,5 см.

Опис. Права частина напису знищена обвалом тиньку, а збережені складові пошкоджені вибоями. У верхньому рядку наявна літера К та фрагменти інших літер за нею. У нижньому залишились літера В, далі Ы або ЪС чи Ъ та І, потім И. Неоднозначність в ідентифікації низки літер та їх суттєві пошкодження перешкоджають реконструкції тексту.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4350 (табл. CXIV, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 111 см, відстань від лівого ребра 36 см.

Опис. Напис практично повністю знищений, збереглась тільки його середня частина, до того ж також пошкоджена. У верхньому рядку бачимо залишки двох літер – Z та Ё, О або С, у середньому чотирьох – Ъ, Ф, Ё та О або С, у нижньому чотирьох – А, М, П та О. Через втрати реконструювати текст не виявляється за можливе.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4351 (табл. CXIV, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 111 см, відстань від лівого ребра 36 см.

Опис. Напис пошкоджений вибоями, закінчення другого рядка знищене обвалом тиньку. Тим не менше, його збережені складові ідентифікуються добре, а сам текст піддається повній реконструкції:

С[т]ѣф/а/ань Иван[овичь].

Стефан Іванович.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4352 (табл. CXV, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 104 см, відстань від лівого ребра 36 см.

Опис. Напис знищений вибоями. На невеликій ділянці збереженого тиньку залишилась тільки одна літера А.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4353 (табл. CXV, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 83 см, відстань від лівого ребра 17 см.

Опис. Напис знищений вибоями. На невеликій ділянці тиньку збереглась тільки літера А або права частина літери М.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4354 (табл. CXV, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 100 см, відстань від лівого ребра 51 см.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена вибоями. У верхньому рядку збереглися літери Н та, на деякій відстані, А. У середньому рядку залишилась тільки Н, у нижньому – фрагментована Ү.

Датування. Друга третина XII ст.; за формою написання Ү у вигляді пласкої чаші.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4355 (табл. CXV, 4)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 85 см, відстань від лівого ребра 28 см.

Опис. Напис практично повністю знищений вибоями, проте за збереженими його складовими можна реконструювати тут слово п[ома]ни ‘пом’яни’.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4356 (табл. CXVI, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 125 см, відстань від лівого ребра 31 см.

Опис. Напис практично повністю знищений вибоями, на початку та наприкінці рядка помітна скорописні літери А.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4357 (табл. CXVI, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 108 см, відстань від лівого ребра 32 см.

Опис. Початок та закінчення напису не збереглося внаслідок вибоїв, його складові також пошкоджені:

---ниг-р--

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів наявний текст виглядає таким чином:

[Пома]ни Г(оспод)[и] р[аба]...

Пом’яни, Господи, раба...

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4358 (табл. CXVI, 3)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 98 см, відстань від лівого ребра 34 см.

Опис. Фресковий тиньк в місці розташування напису пошкоджений численними вибоями, тож більша частина його складових не збереглась:

---та---- | сем-----

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів наявний текст виглядає таким чином:

[Пом]А[ни] ... Сем[єна].

Пом'яни ... Семена.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4359 (табл. CXVII, 1)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 78,5 см, відстань від лівого ребра 27 см.

Опис. Закінчення напису знищене обвалом тиньку, збереглися тільки початкові літери ГНПЮ, що є початком формули Г(оспод)и по[мози] ‘Господи, помози’.

Датування. Друга чверть XII – кінець XV ст.; за формою написання и з горизонтальною перемичкою та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

IV.10. Графіті на фресці з зображенням орнаменту

Фреска розташована на південній стороні південного виступу апсиди хрещальні. Структура фрескового тиньку XII ст. визначається крихкістю, тому поверхня досліджуваної ділянки вкрита великою кількістю вибоїв та подряпин. Тут виявлено одне графіті, яке отримало порядковий номер 4360 (табл. XVIII, 8).

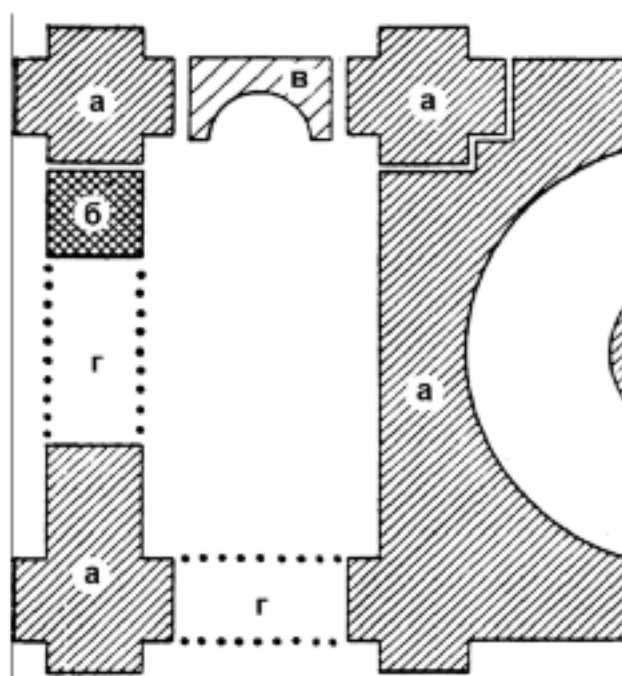
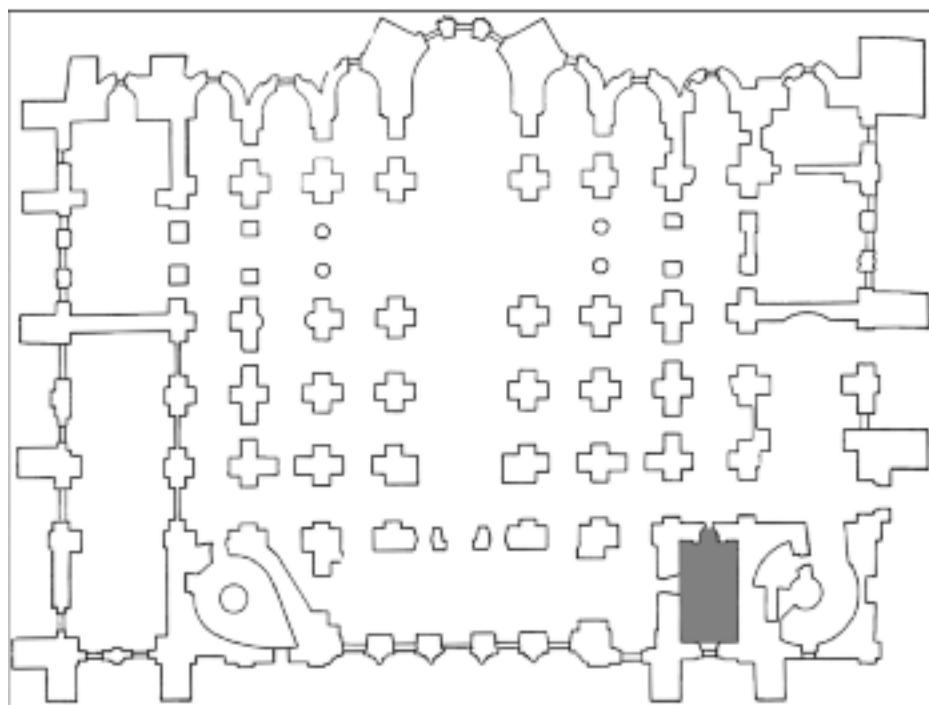
Графіті № 4360 (табл. CXVII, 2)

Розташування. Висота від сучасної підлоги 69 см, відстань від лівого ребра 7 см.

Опис. Нижні рядки напису практично повністю знищені вибоями, залишився тільки верхній рядок, в якому читається дієслово-прохання помани ‘пом'яни’.

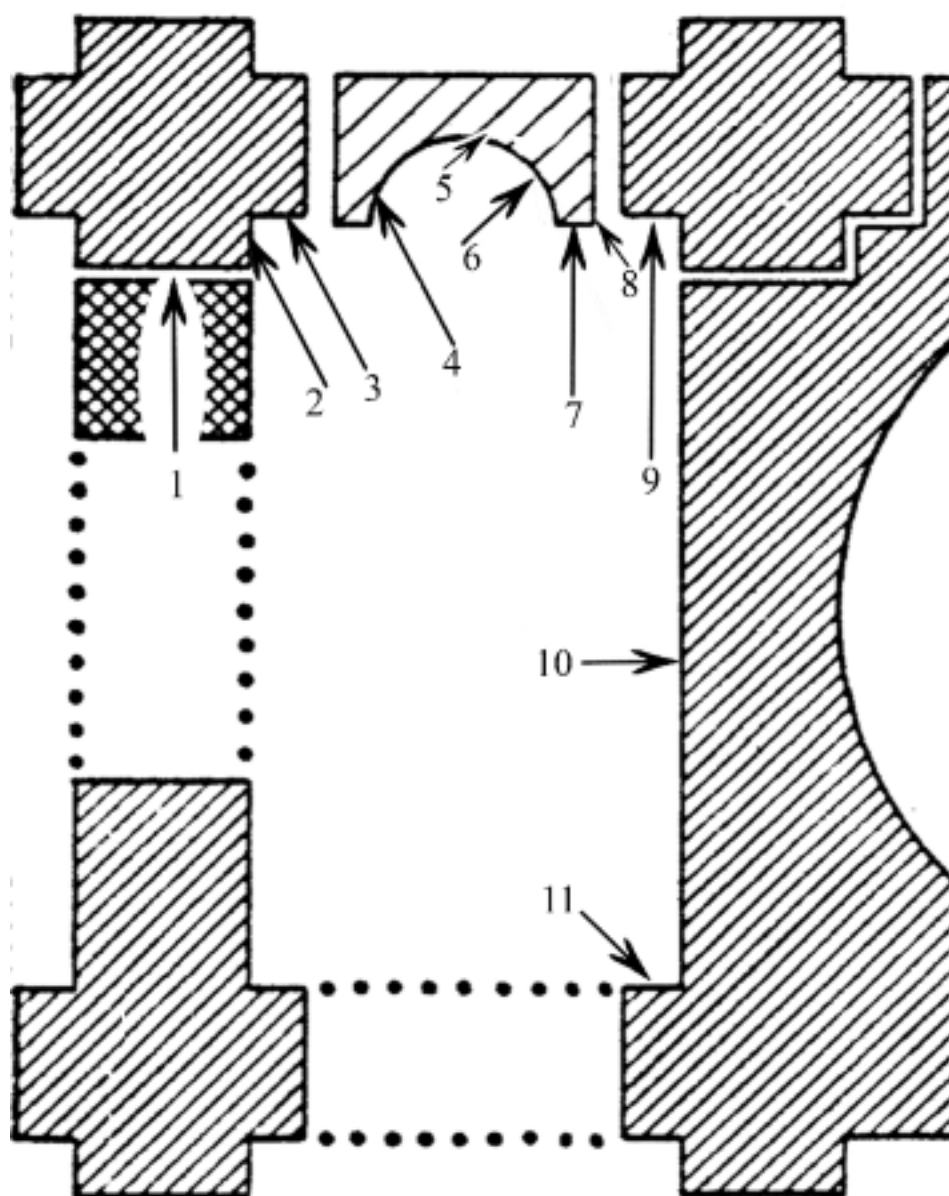
Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

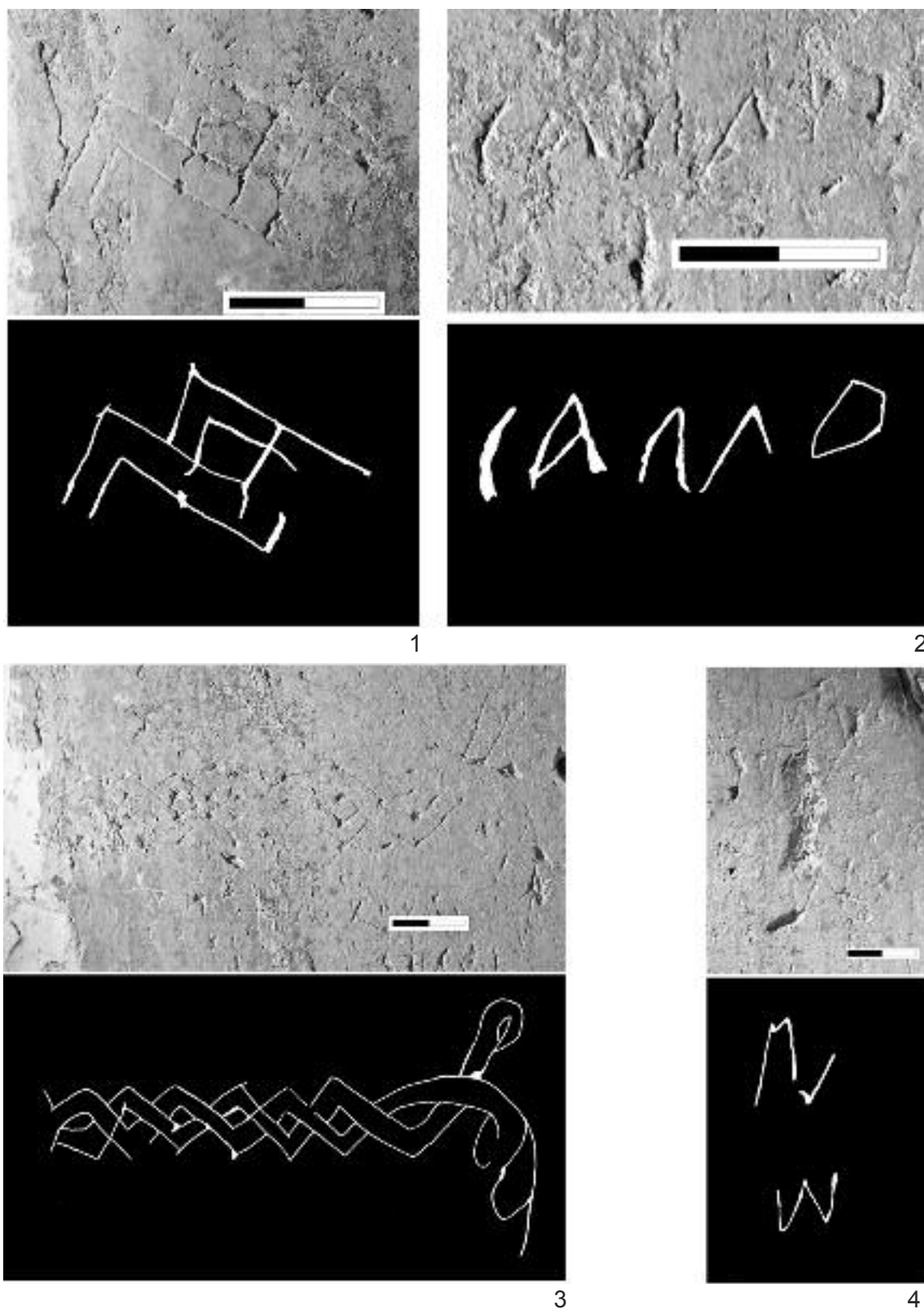
Таблиця XVII

1 – схема першого поверху Софійського собору з позначенням досліджуваного архі-
тектурного об'єму; **2** – розташування давнього мурування у хрещальні (за Н. Нікі-
тенко): **а** – первісне мурування XI ст.; **б** – мурування підпiрного під аркбутан стовпа
XI ст.; **в** – мурування апсиди XII ст.; **г** – давні (XI ст.) пройми арок галереї, закла-
дені під час пізніших перебудов

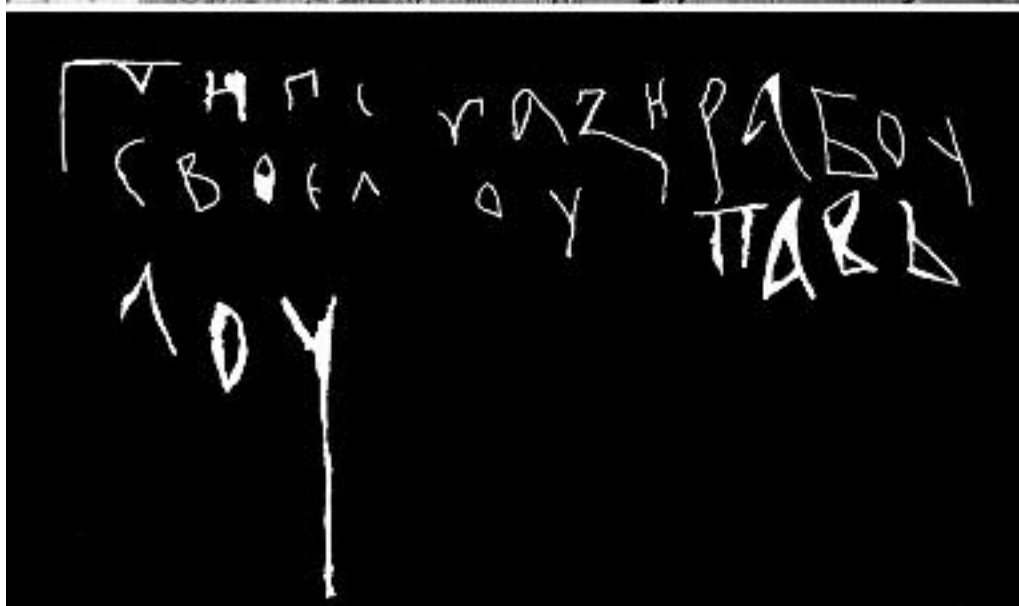
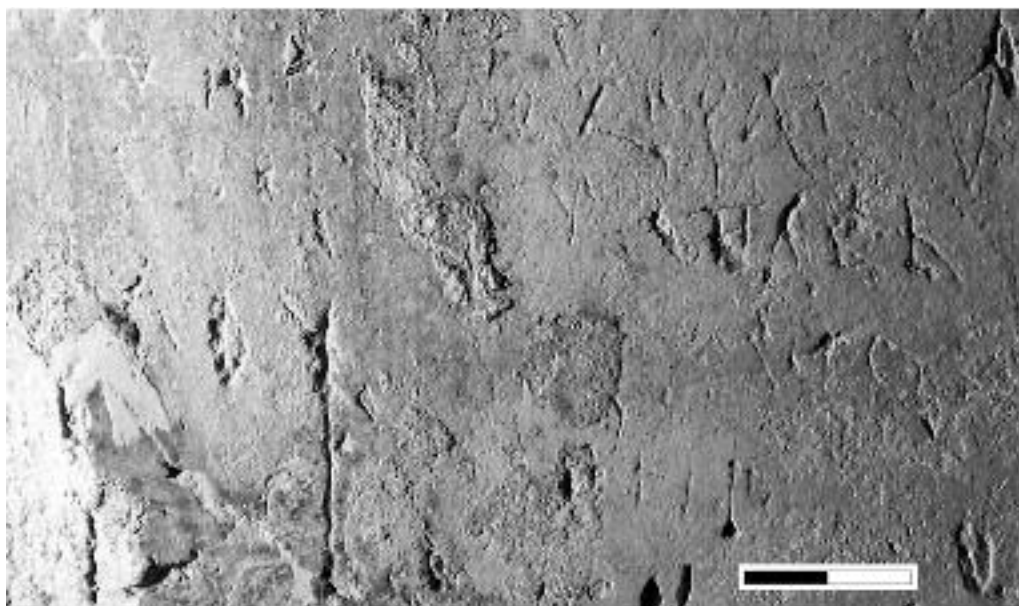
Таблиця XVIII

Схема хрещальні Софійського собору з позначенням місця розташування графіті та дипінті: **1** – на західній стороні північного виступу стіни, №№ 4272–4279; **2** – на фресці з зображенням орнаменту, №№ 484–493, 601–608; **3** – на фресці з зображенням св. Марка, №№ 14, 72–74, 147, 152, 265, 430–443, 445–449, 467–480, 494, 582–600, 600а; **4** – на фресці з зображенням св. Григорія Богослова та Йоанна Золотустого, №№ 4281–4310; **5** – на фресці з зображенням орнаменту, № 4311; **6** – на фресці з зображенням невідомих святих, №№ 4312–4347; **7** – на фресці з зображенням невідомого святого, №№ 4348–4359; **8** – на фресці з зображенням орнаменту, № 4360; **9** – на фресці з зображенням св. Анфіма, №№ 481–482, 498–501, 543–575; **10** – на фресці з зображенням Сорока мучеників Севастійських, №№ 39–42, 156, 224, 312, 495–497, 502–510, 513–535, 617–625, 664–719, 719а–е; **11** – на фресці з зображенням орнаменту, № 4280.

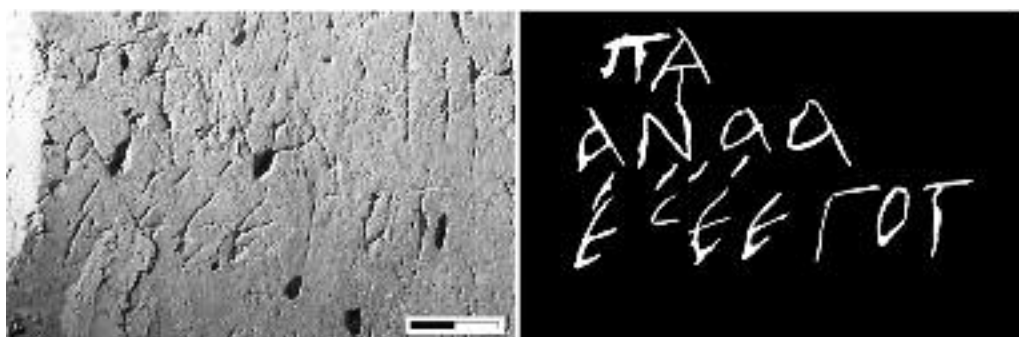

Таблиця XIX

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 484, 2 – № 485, 3 – № 486, 4 – № 487

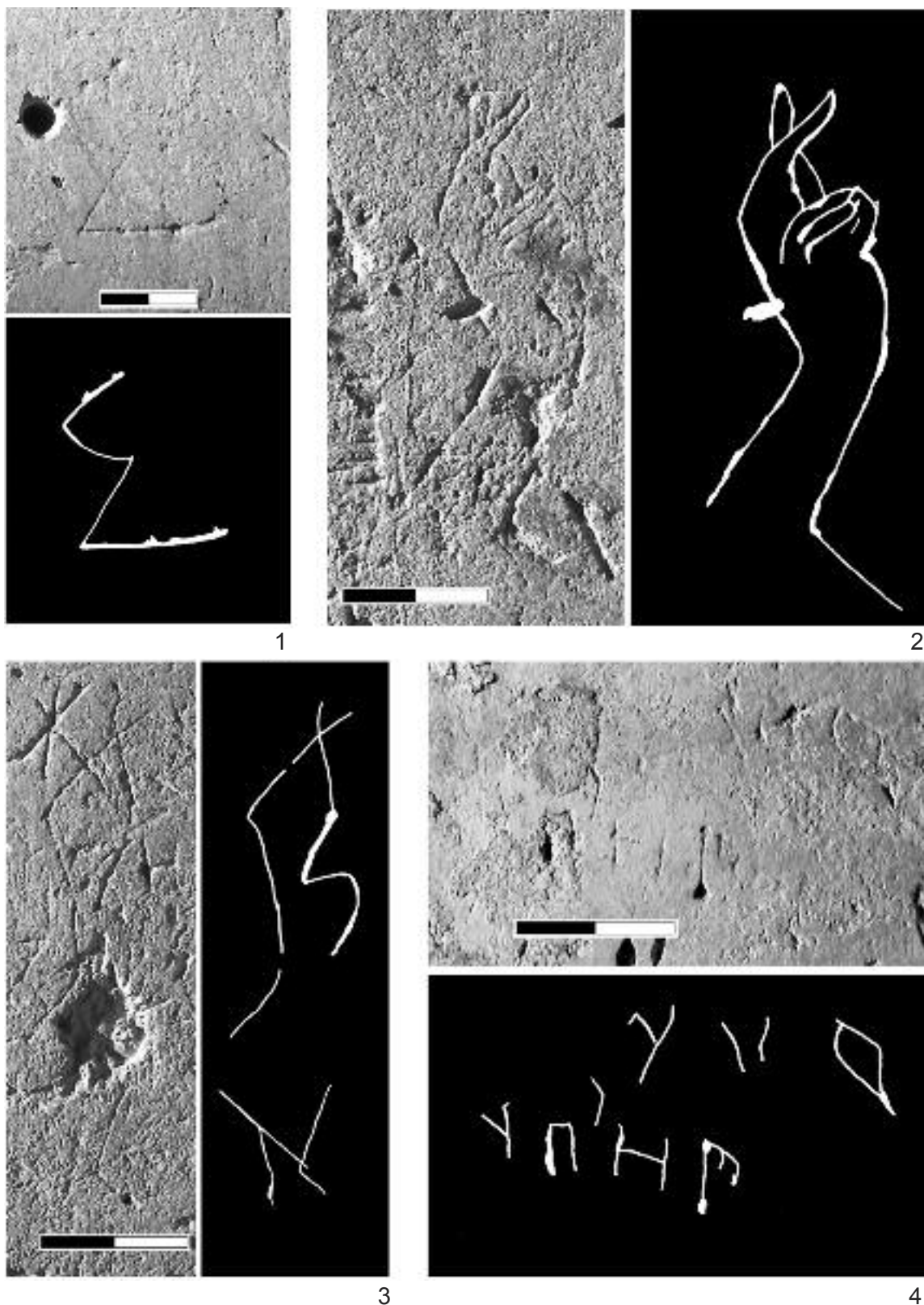
1

2

Таблиця XX

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 488, 2 – № 489

Таблиця XXI

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 490, 2 – № 491, 3 – № 492, 4 – № 493

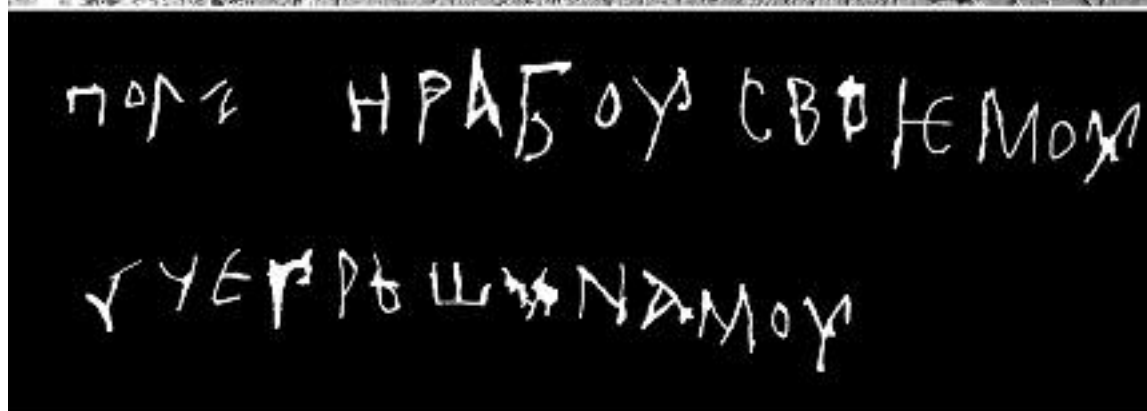
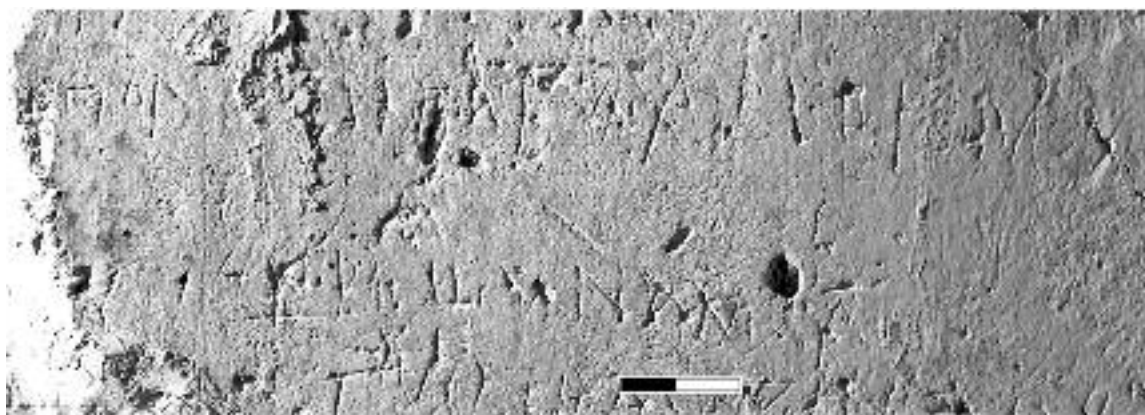
1

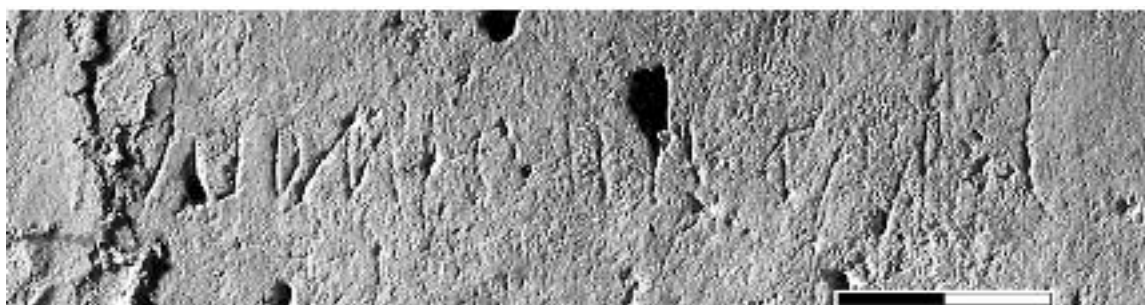
2

Таблиця XXII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 601, 2 – № 602

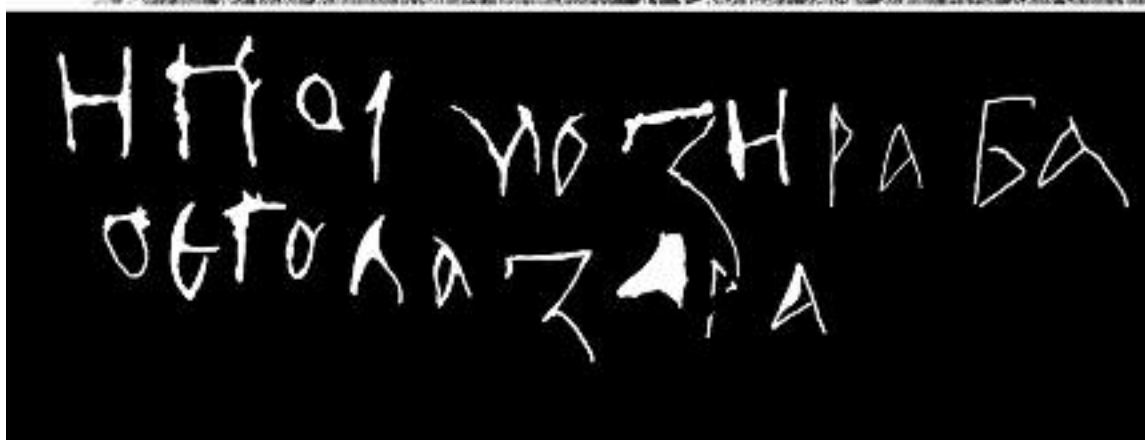
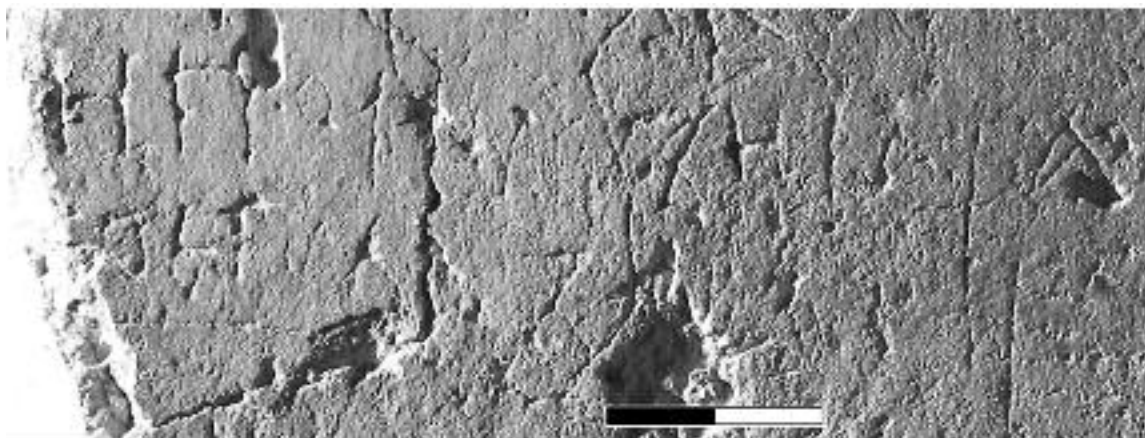
1

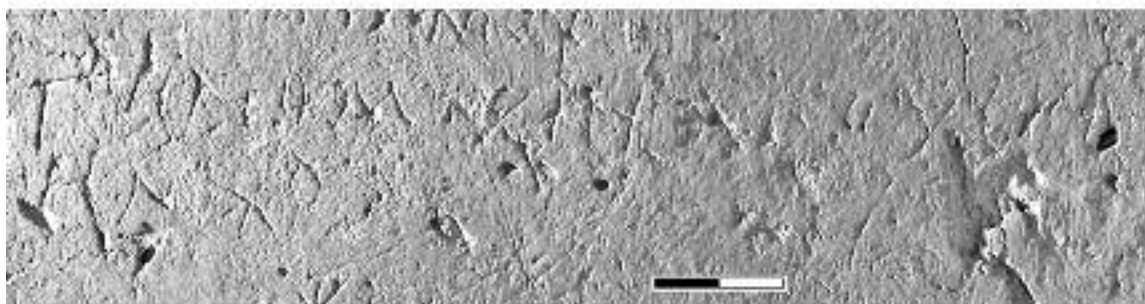
2

Таблиця XXIII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 603, 2 – № 604

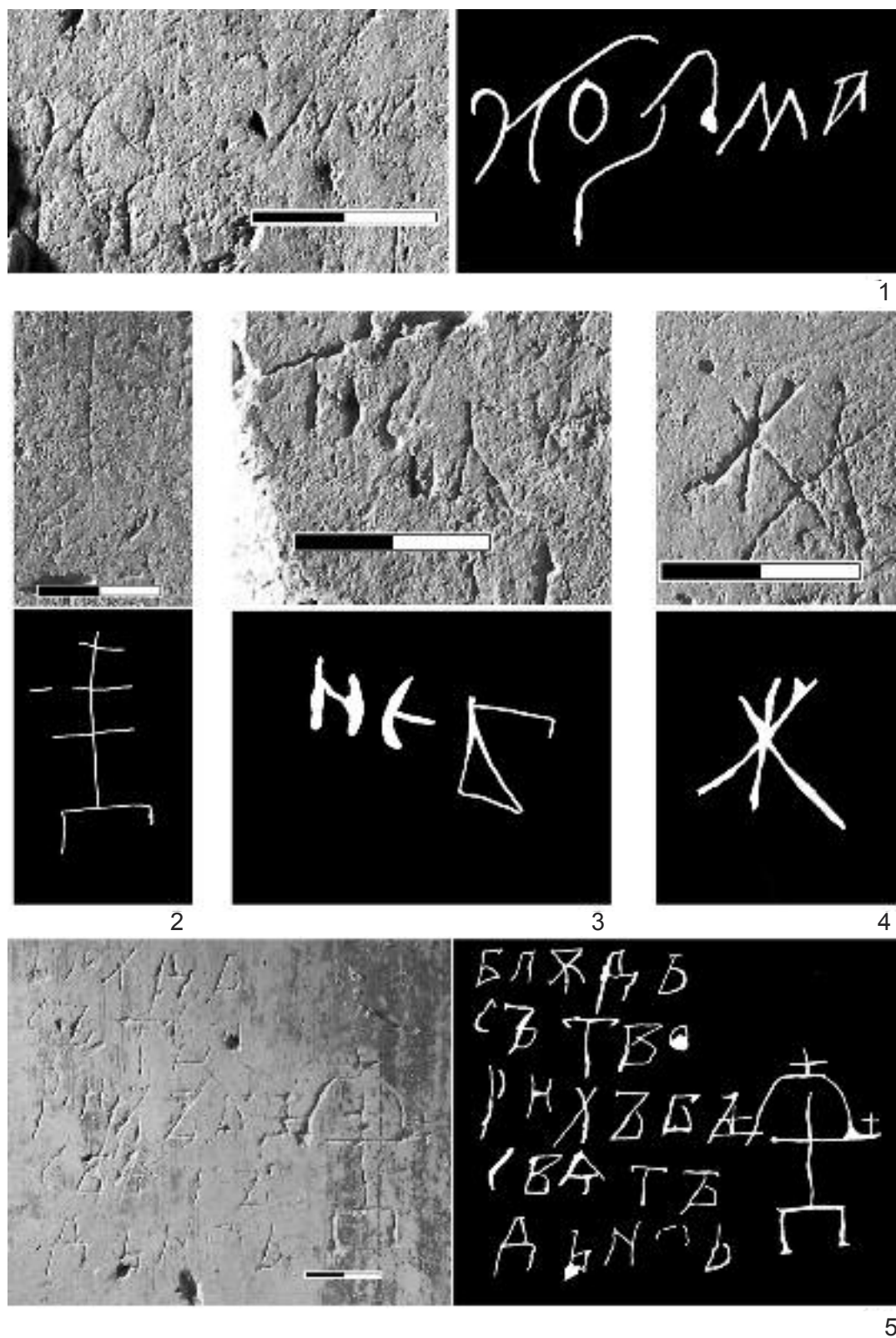
1

2

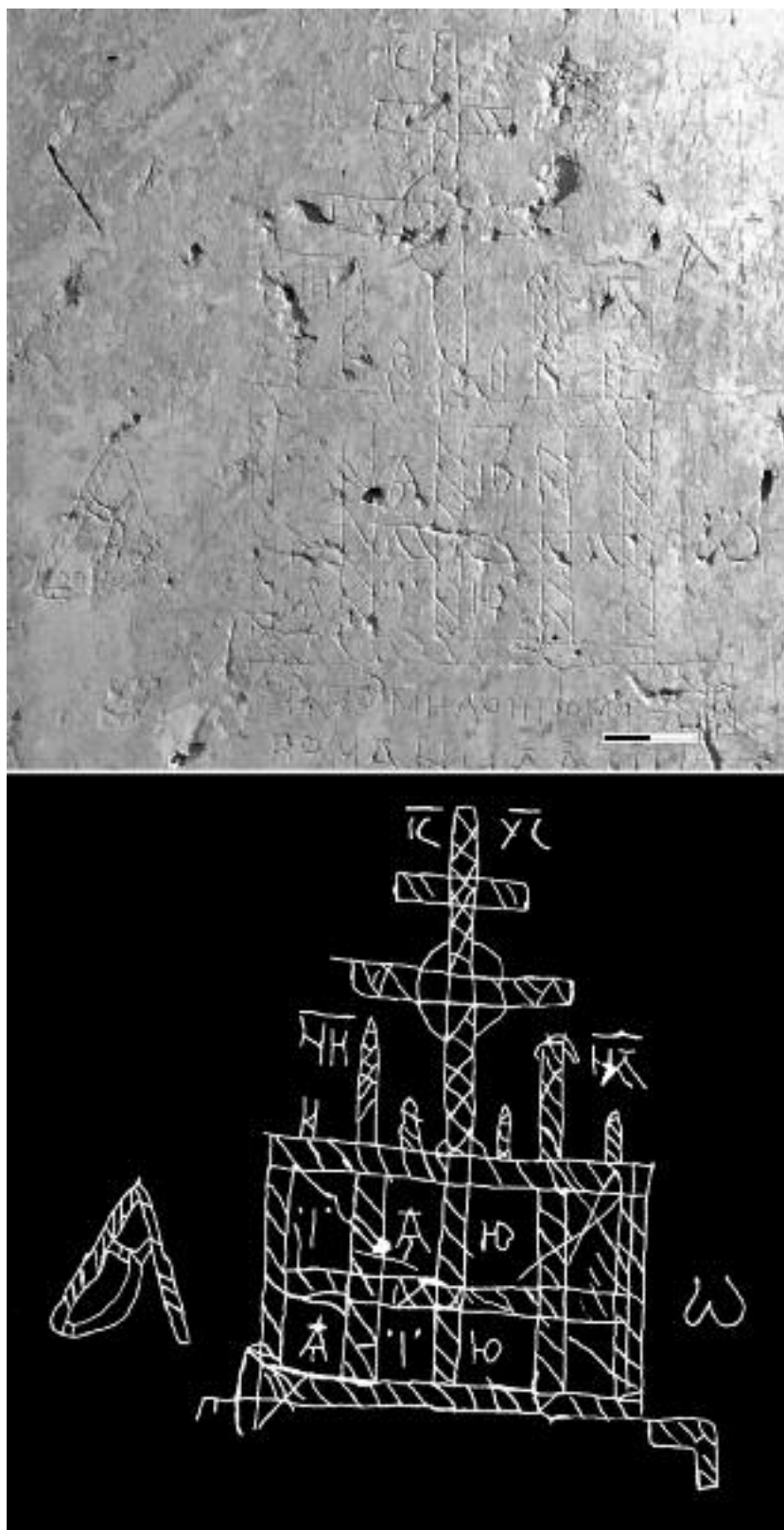
Таблиця XXIV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 605, 2 – № 606

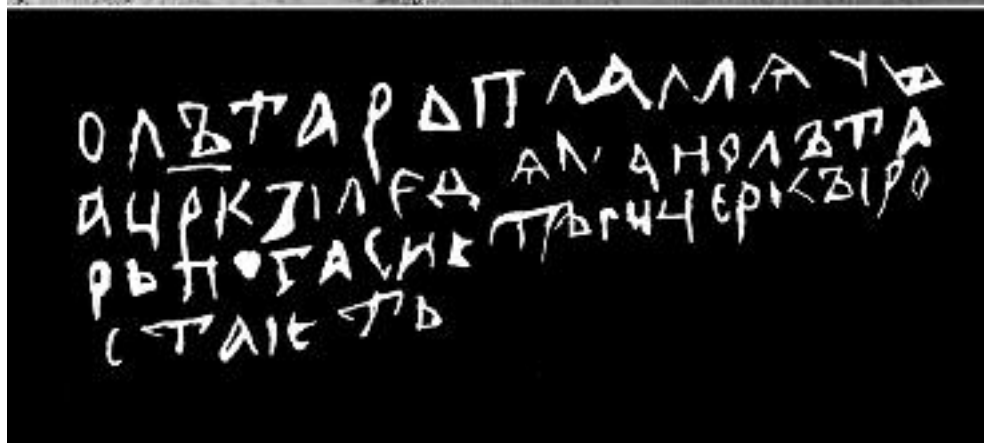

Таблиця XXV

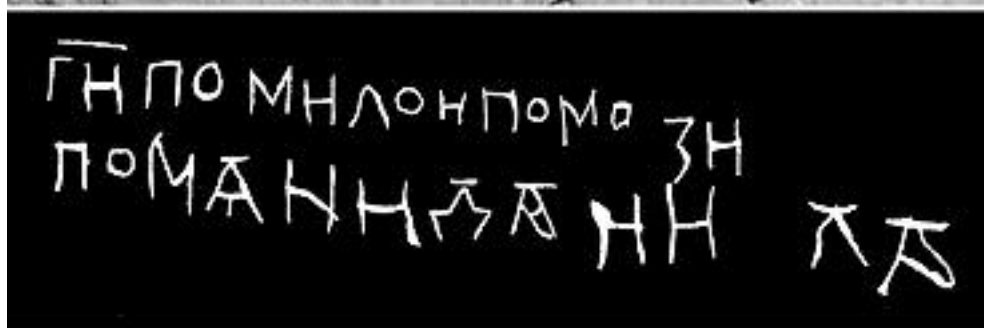
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 607, 2 – № 608, 3 – № 608а, 4 – № 608б, 5 – № 14

Таблиця XXVI
Фотографія та прорисовка графіті № 72

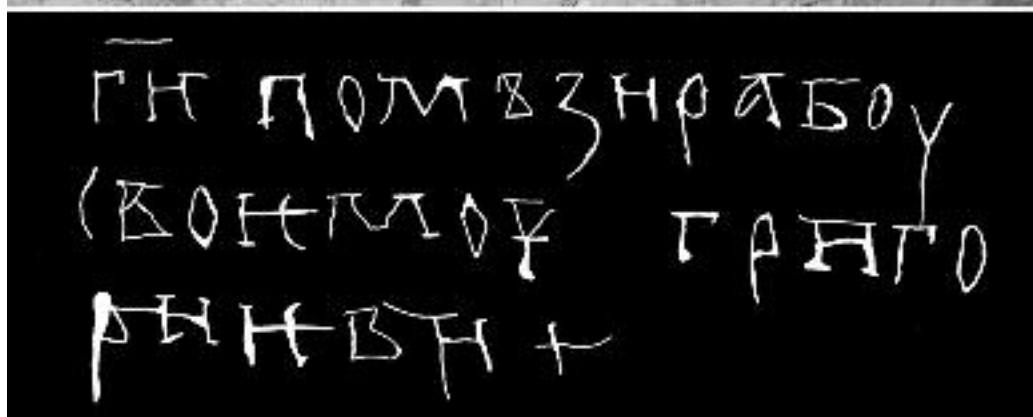
1

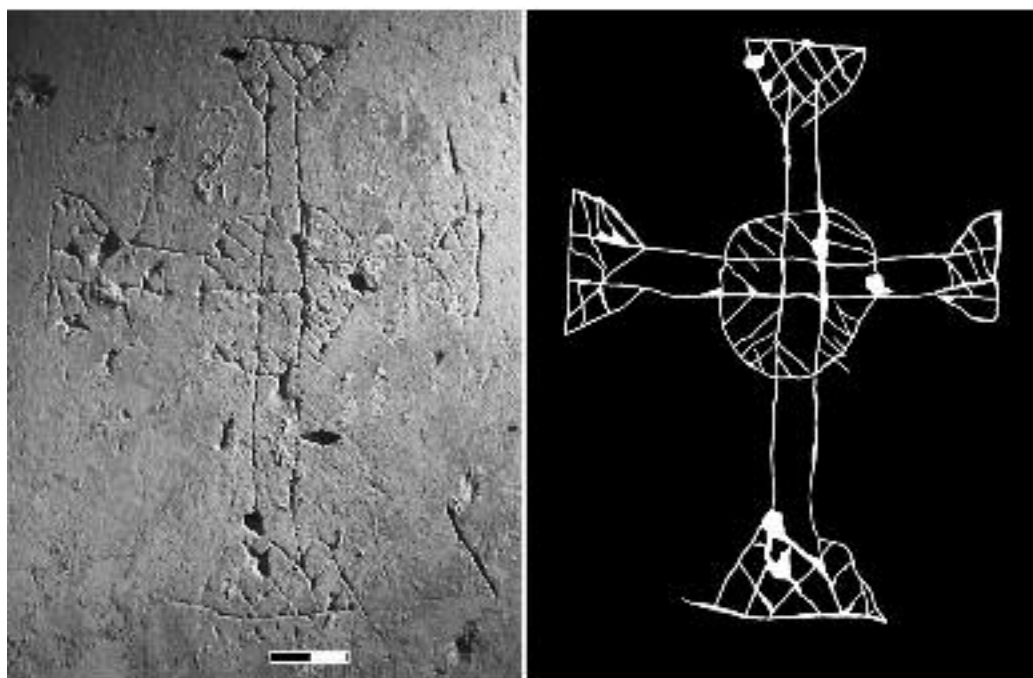
2

Таблиця XXVII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 73, 2 – № 74

1

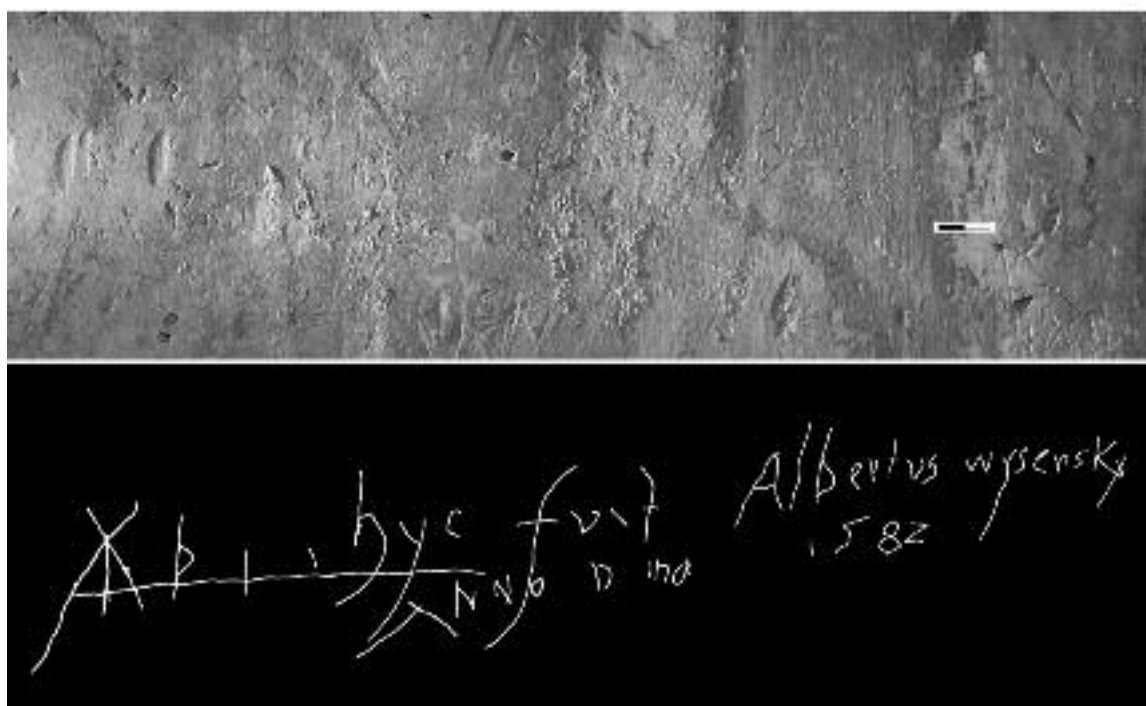
2

Таблиця XXVIII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 147, 2 – № 265

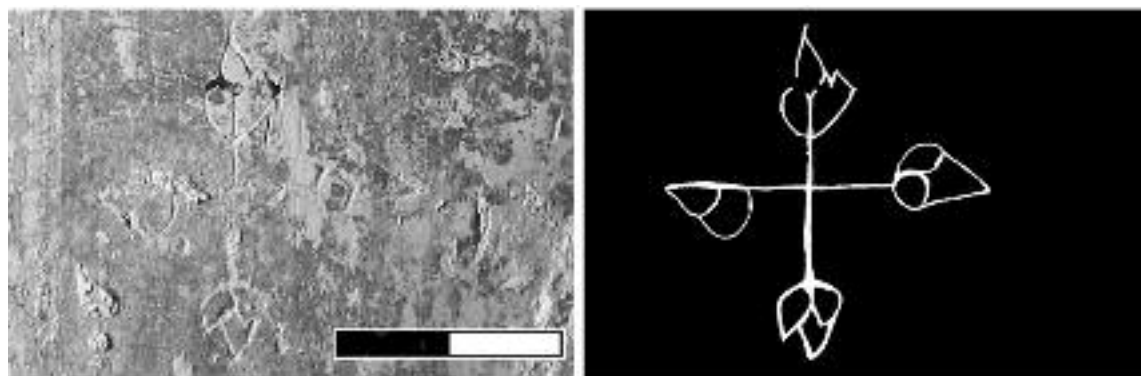
1

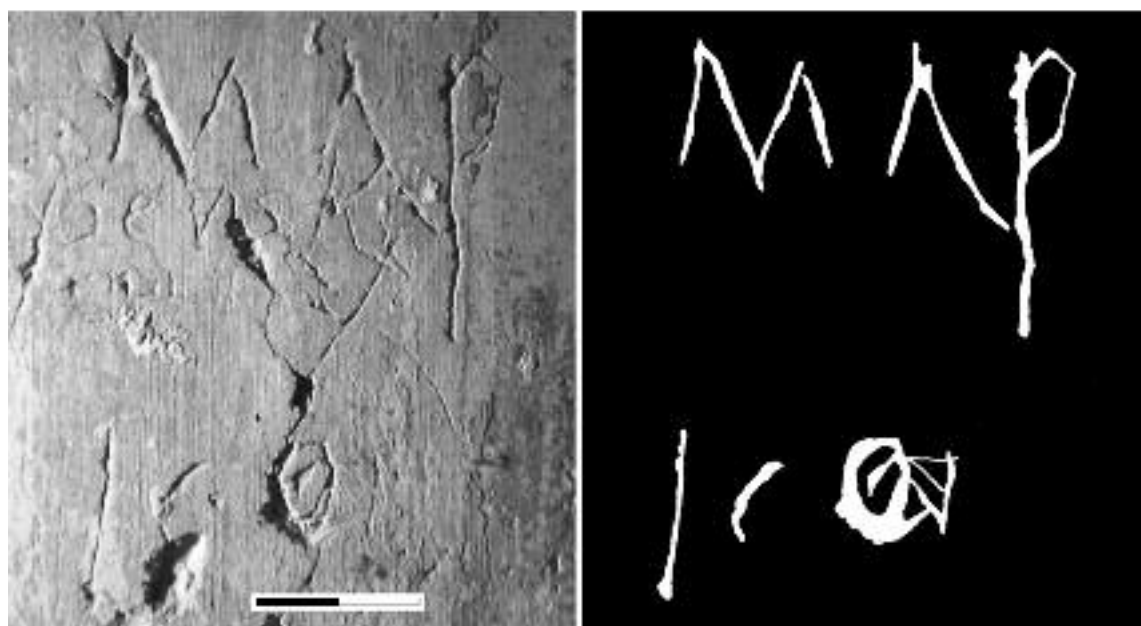
2

Таблиця XXIX

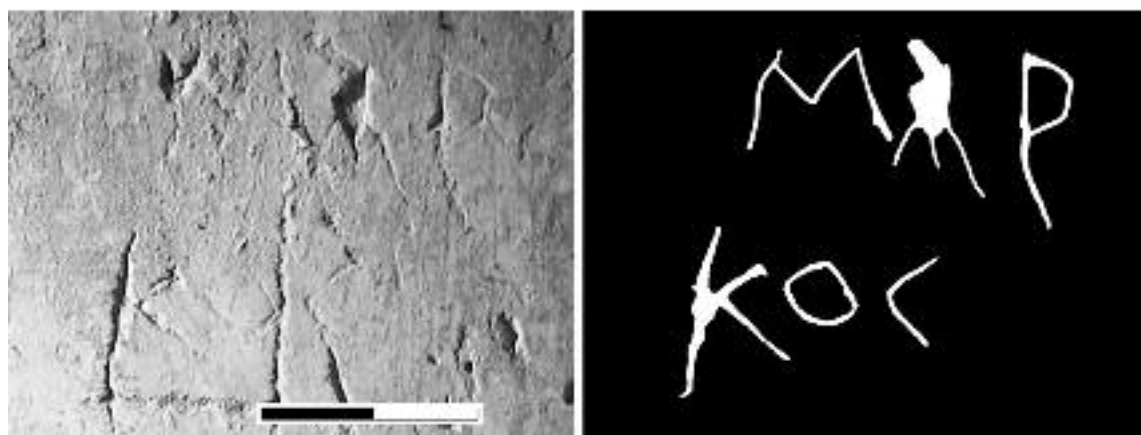
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 152, 2 – № 431

1

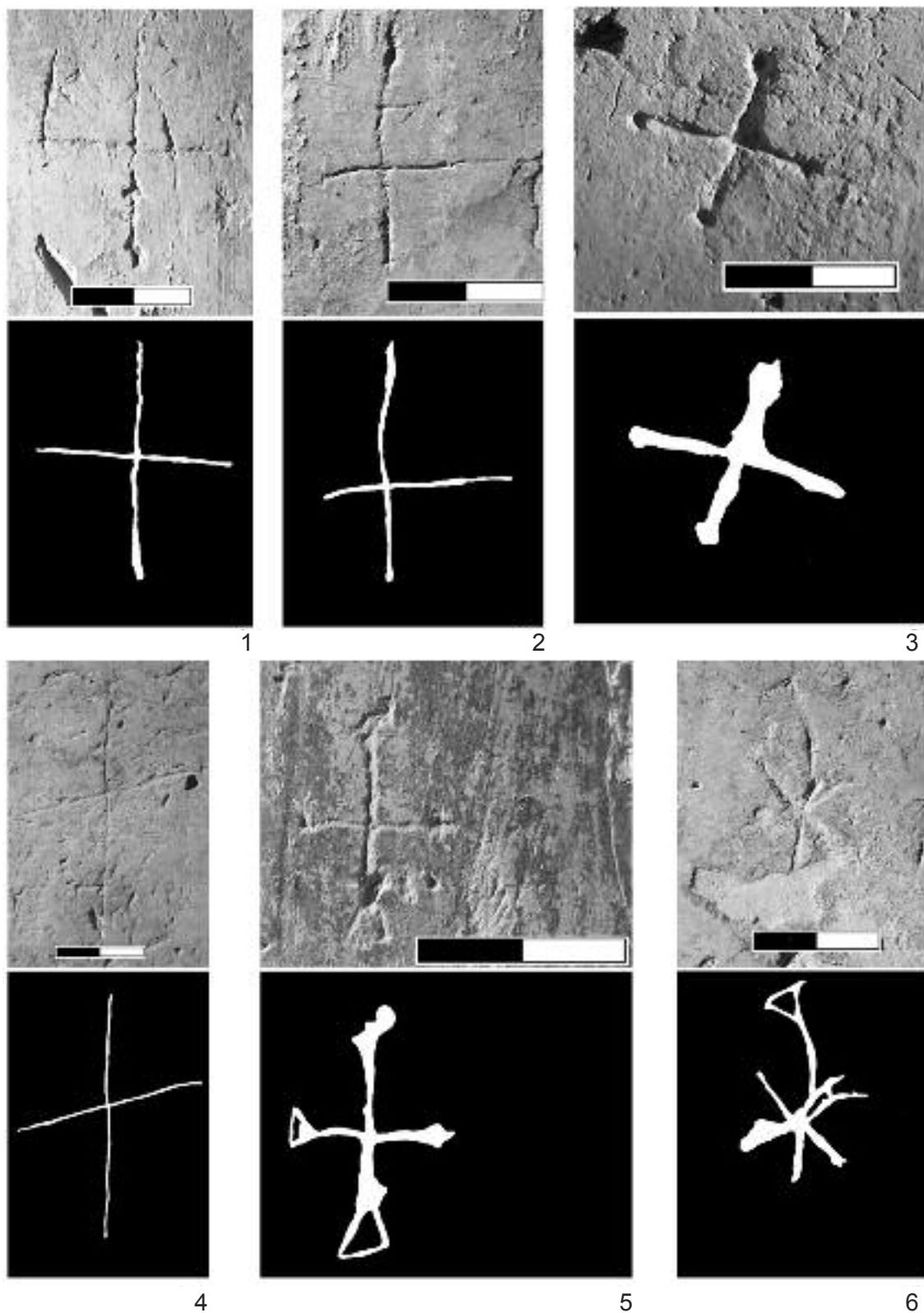
2

3

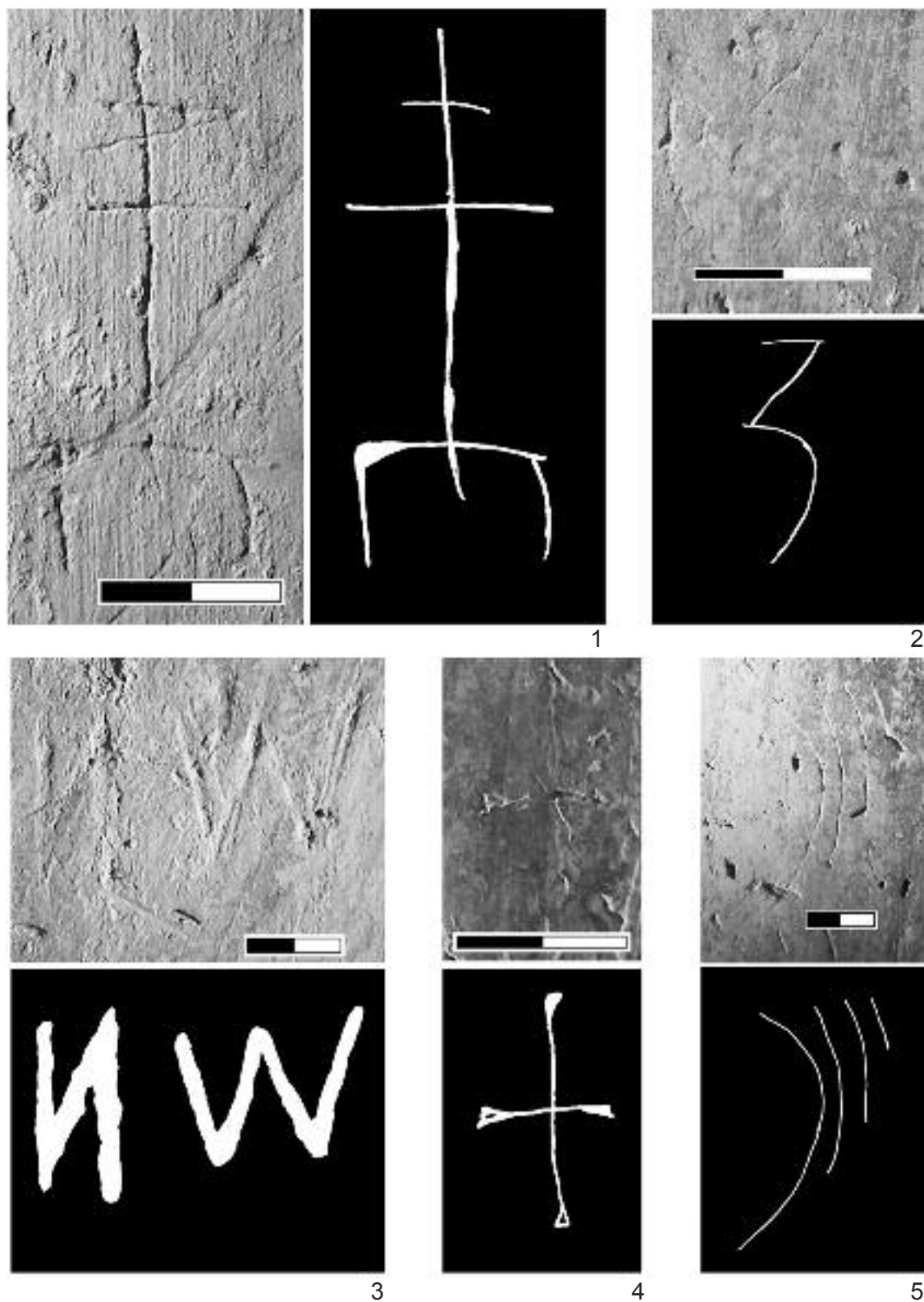
Таблиця XXX

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 430, 2 – № 432, 3 – № 433

Таблиця XXXI

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 434, 2 – № 435, 3 – № 436, 4 – № 437,
5 – № 438, 6 – № 439

Таблиця XXXII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 440, 2 – № 441, 3 – № 442, 4 – № 443, 5 – № 445

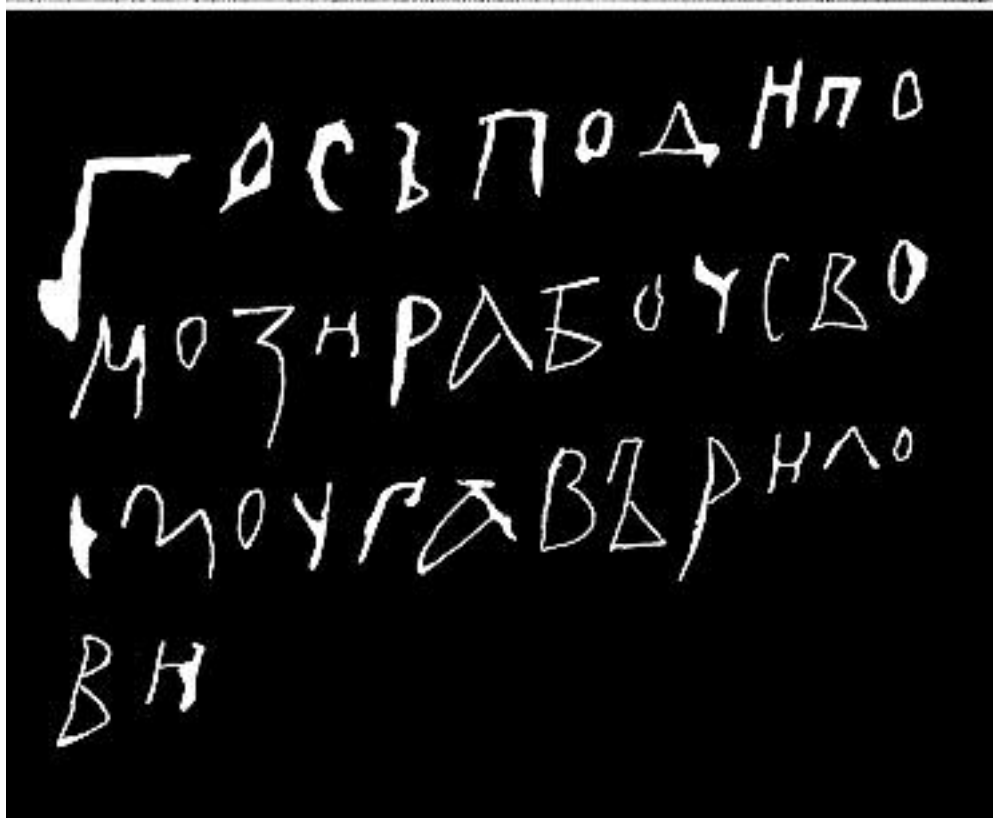
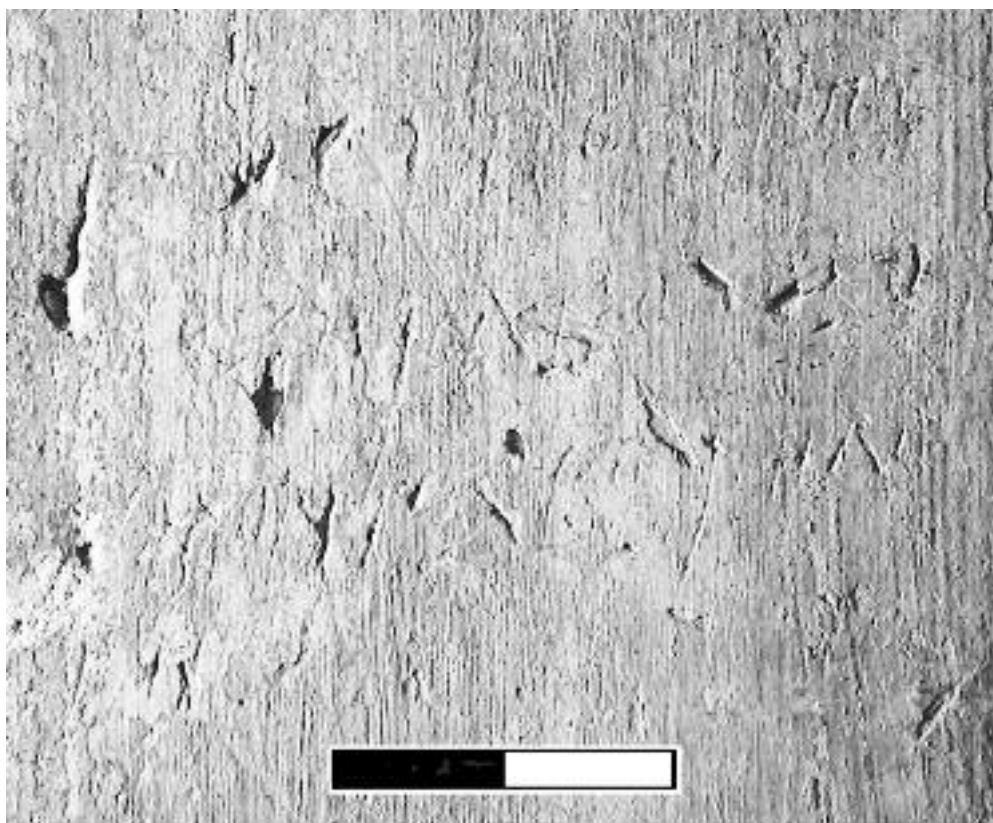
1

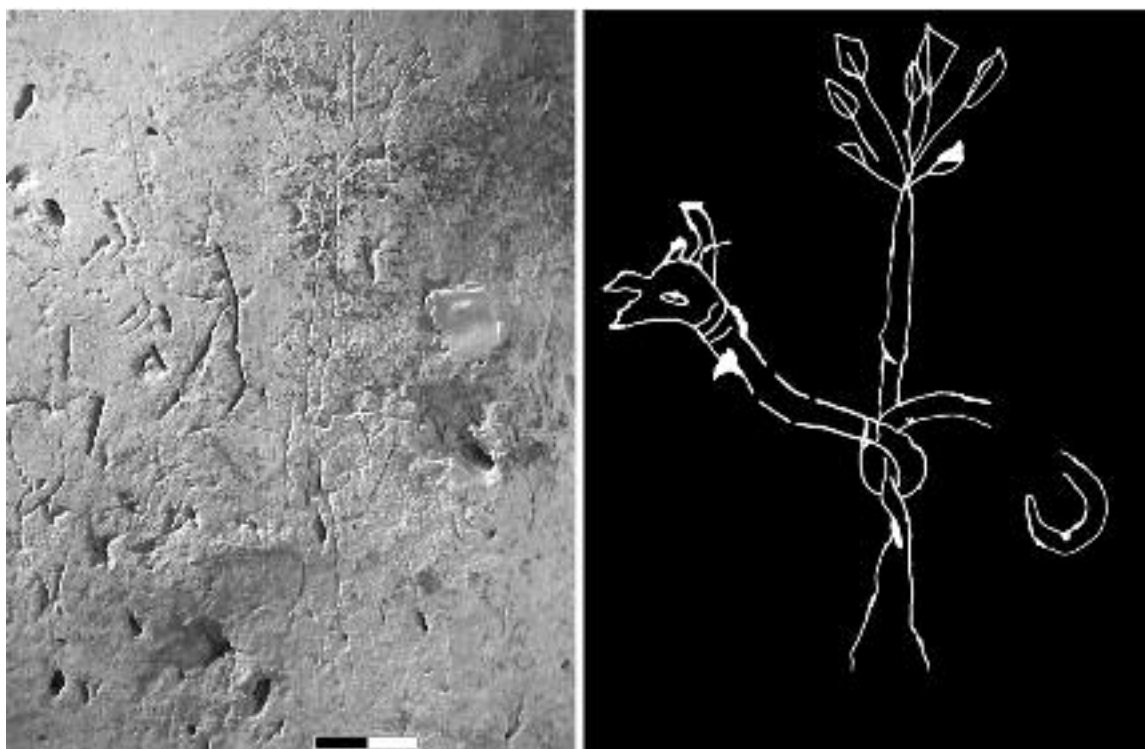
2

Таблиця XXXIII

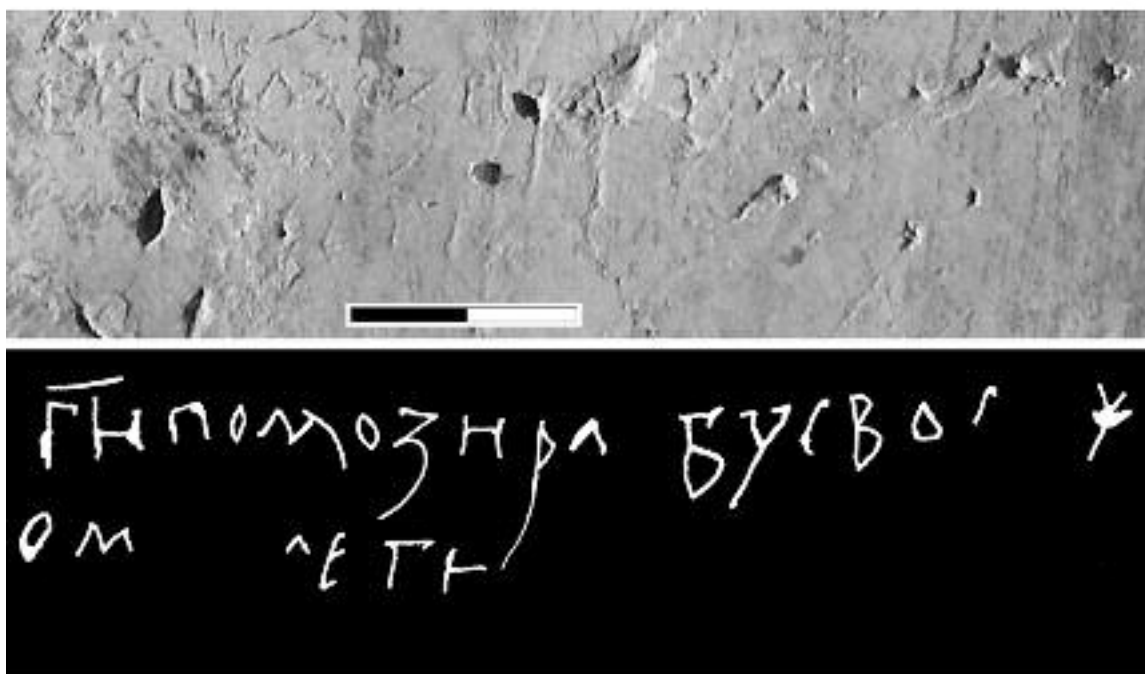
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 446, 2 – № 447

Таблиця XXXIV
Фотографія та прорисовка графіті № 448

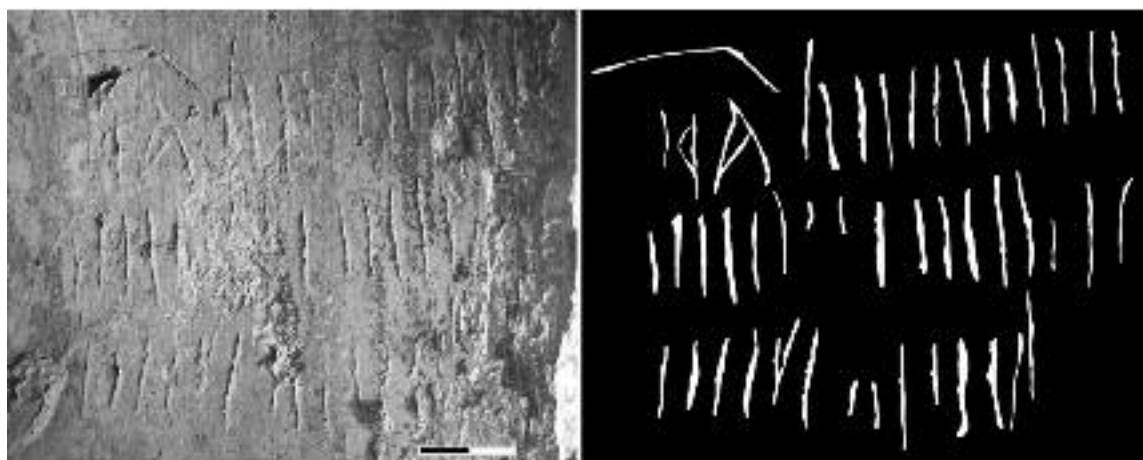

1

2

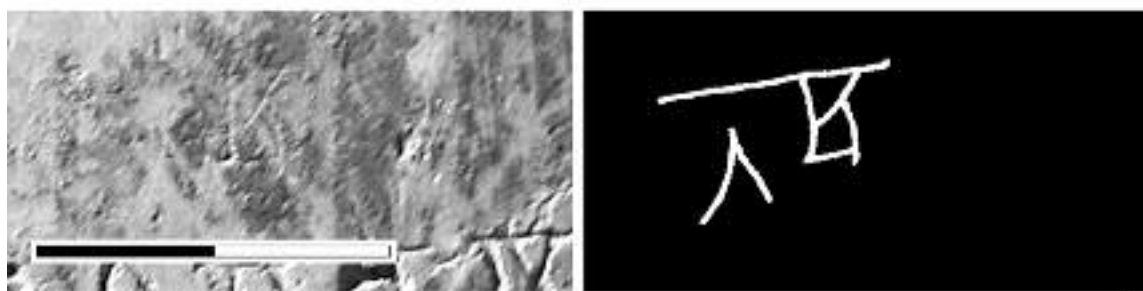
Таблиця XXXV
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 449, 2 – № 467

1

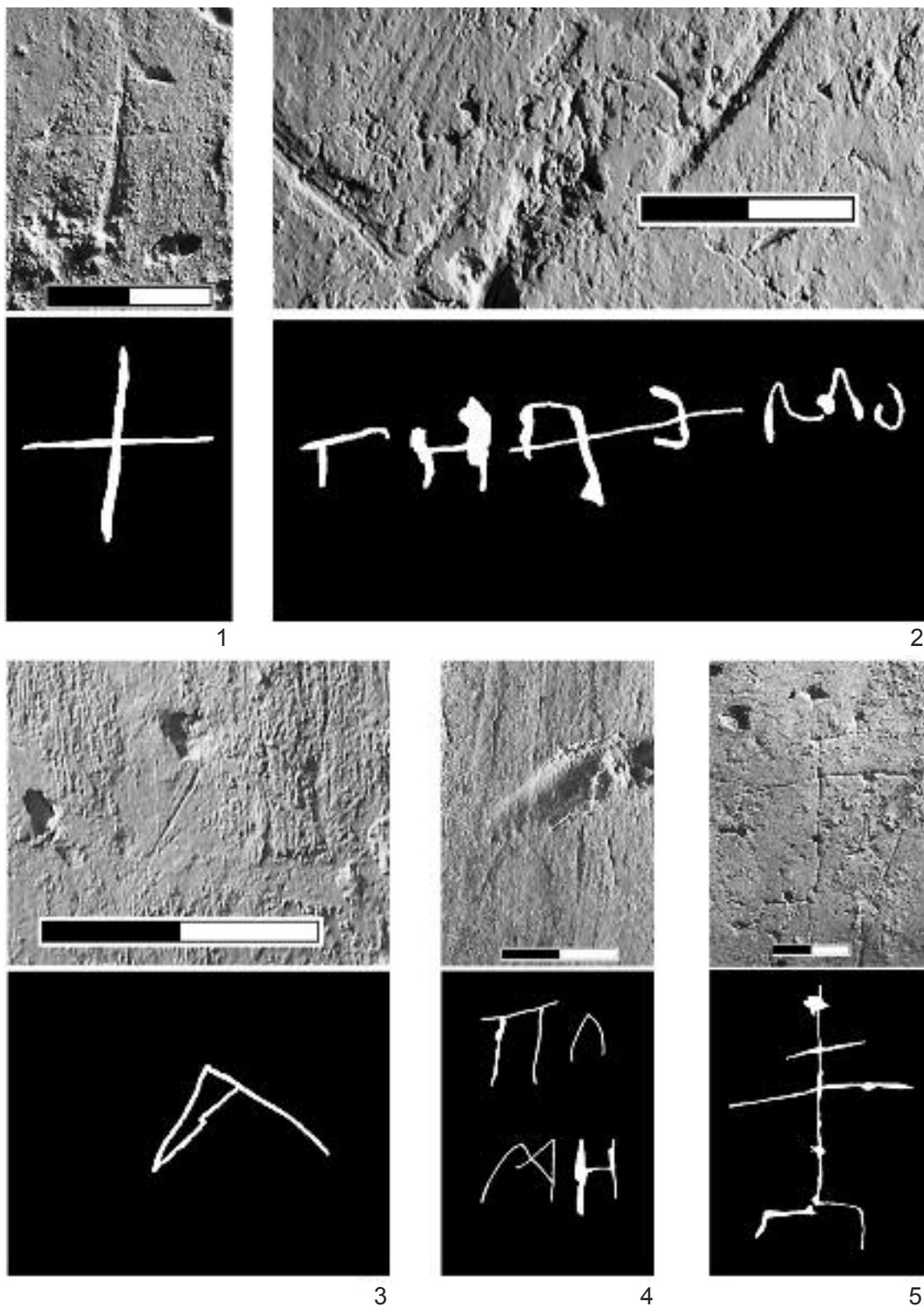
2

3

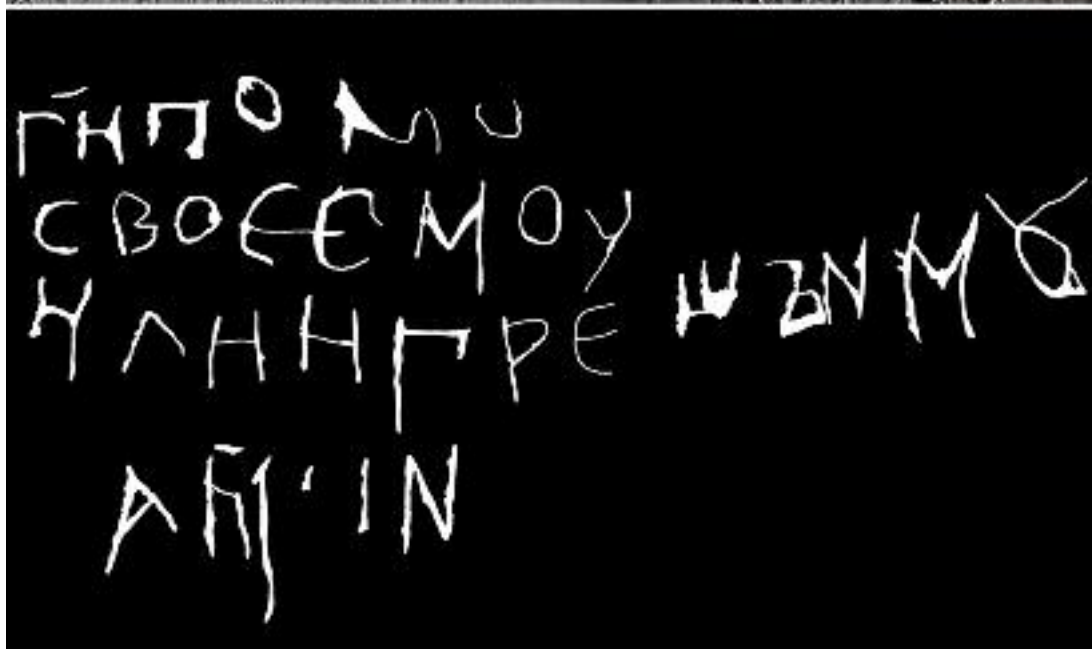
Таблиця XXXVI

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 468, 2 – № 469, 3 – № 470

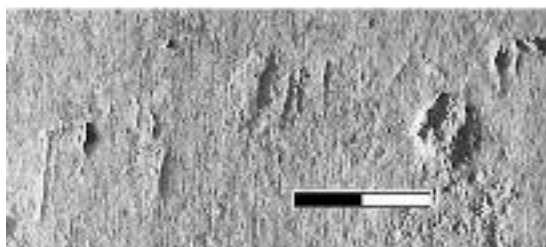

Таблиця XXXVII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 471, 2 – № 472, 3 – № 473, 4 – № 474, 5 – № 475

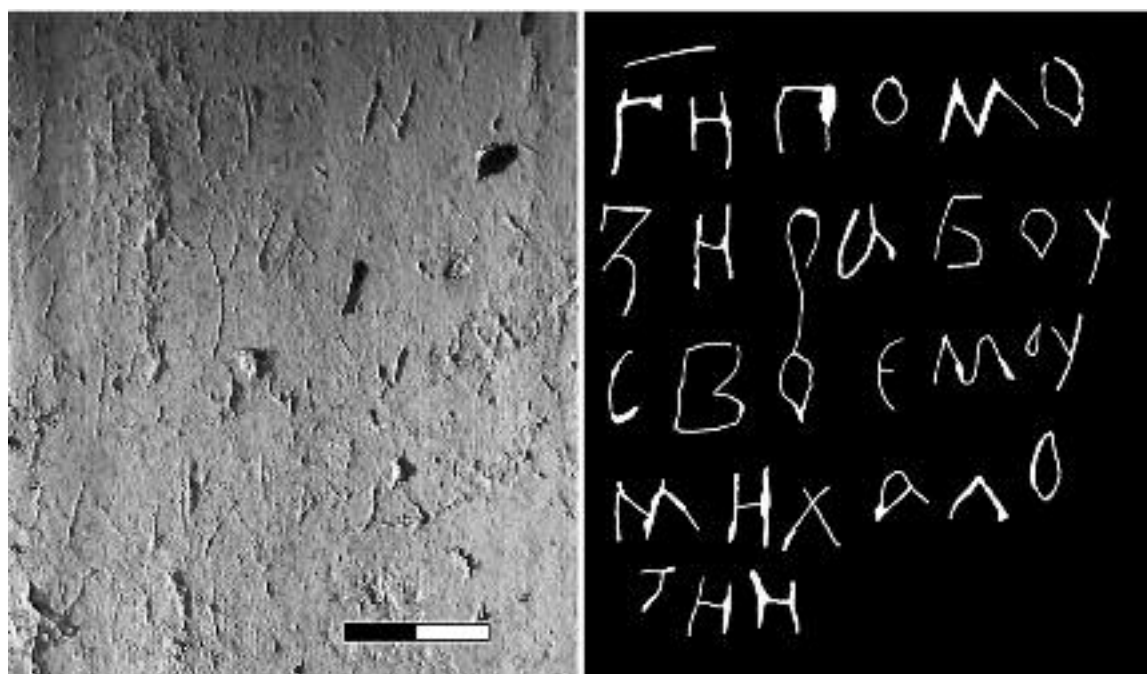
1

2

Таблиця XXXVIII

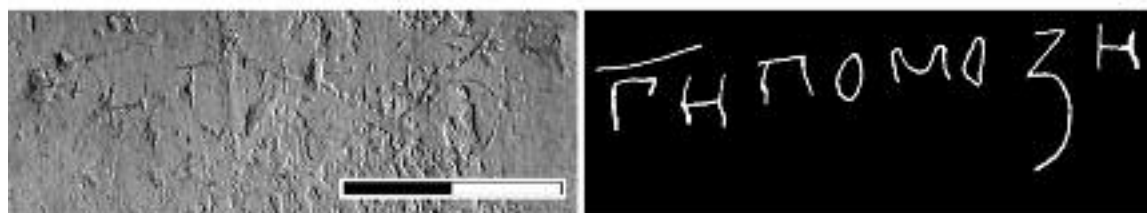
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 476, 2 – № 477

1

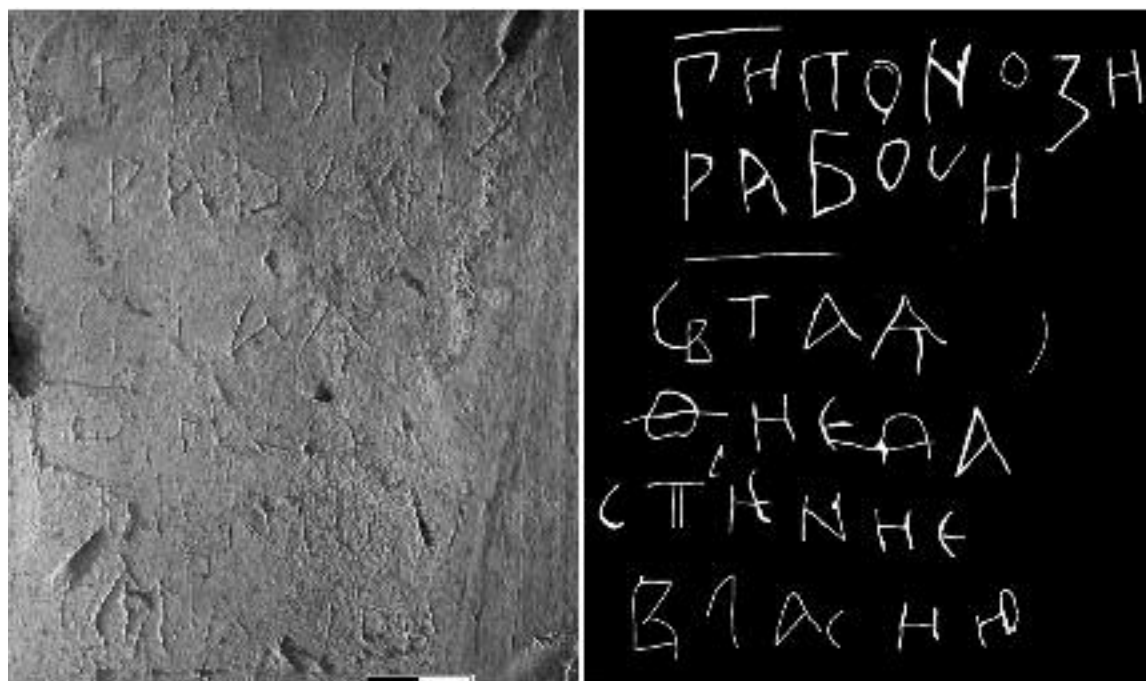
2

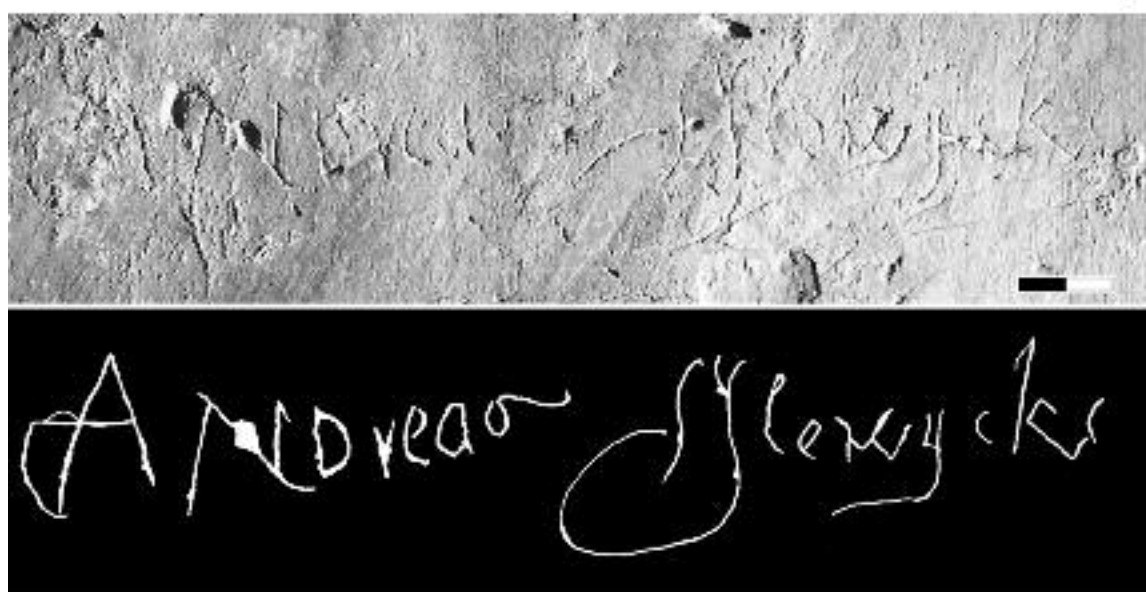
3

Таблиця XXXIX

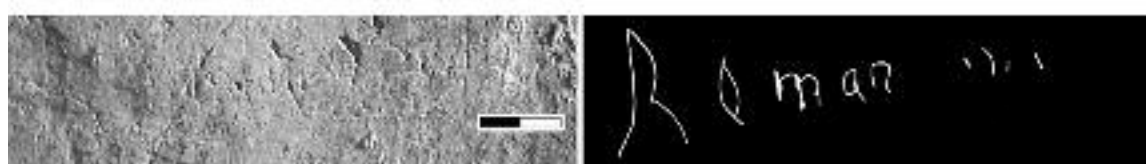
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 478, 2 – № 479, 3 – № 480

1

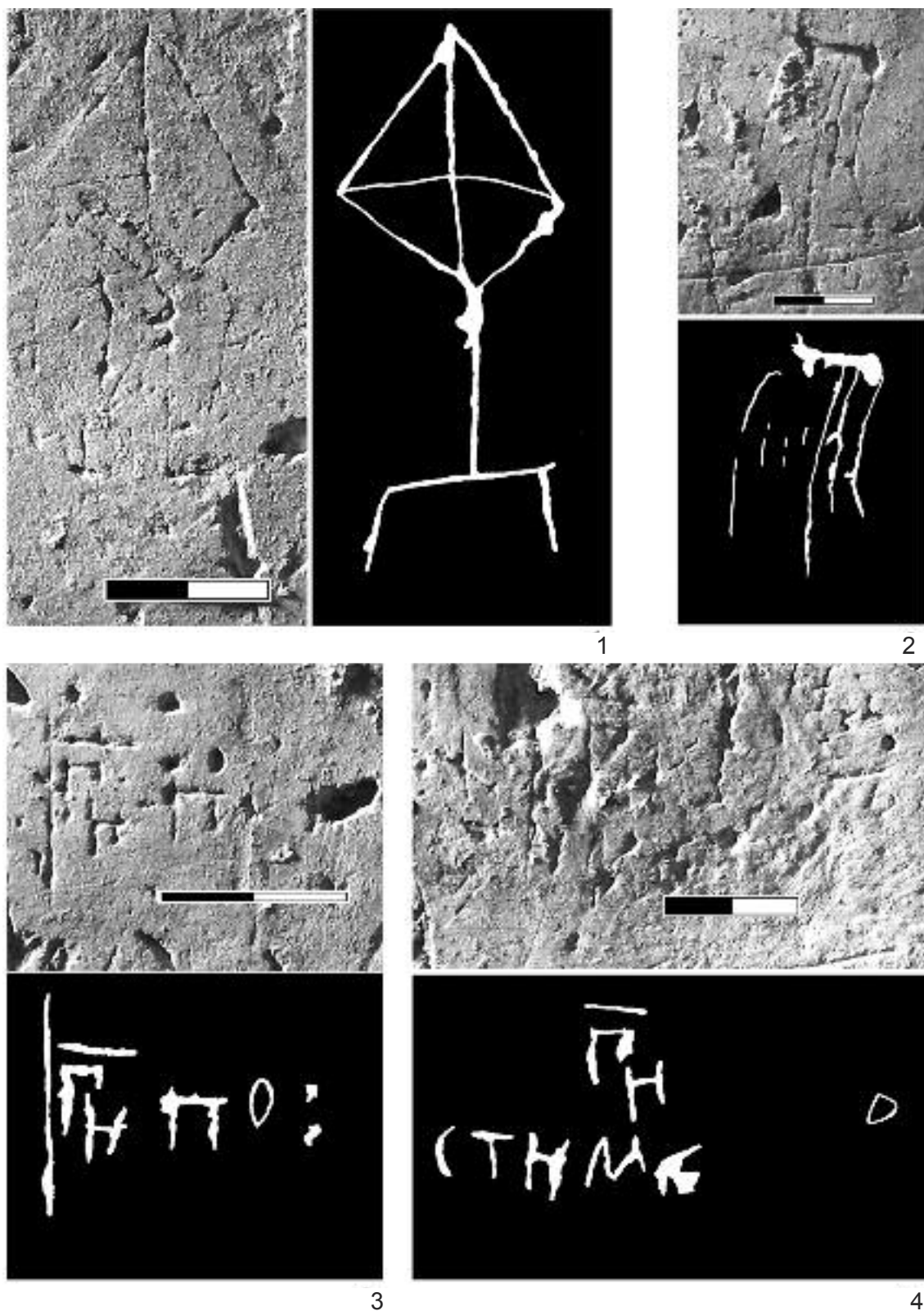
2

3

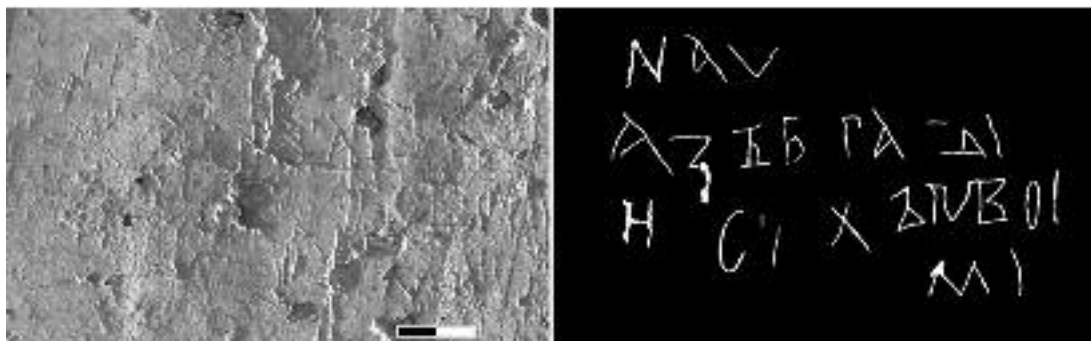
Таблиця XL

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 494, 2 – № 582, 3 – № 583

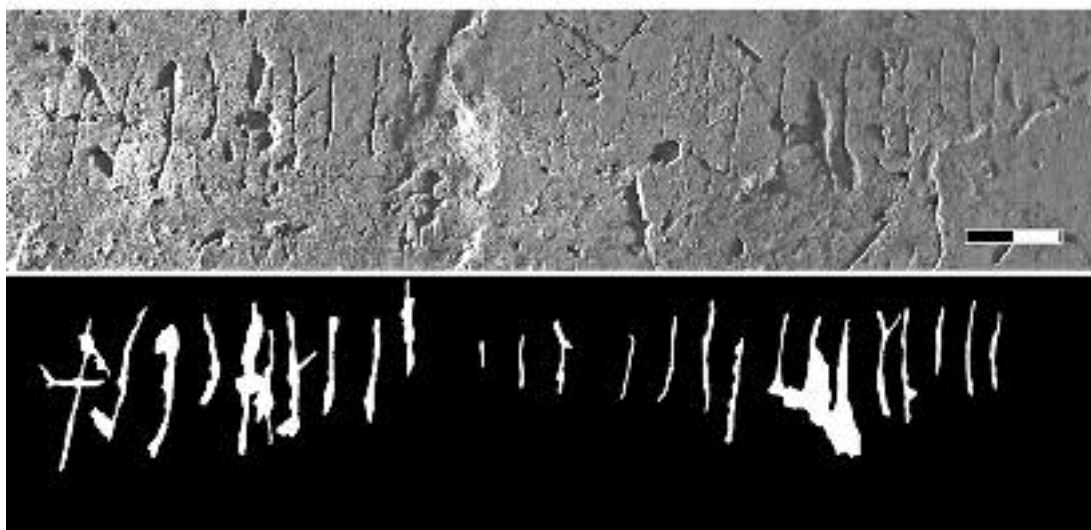

Таблиця ХІІ

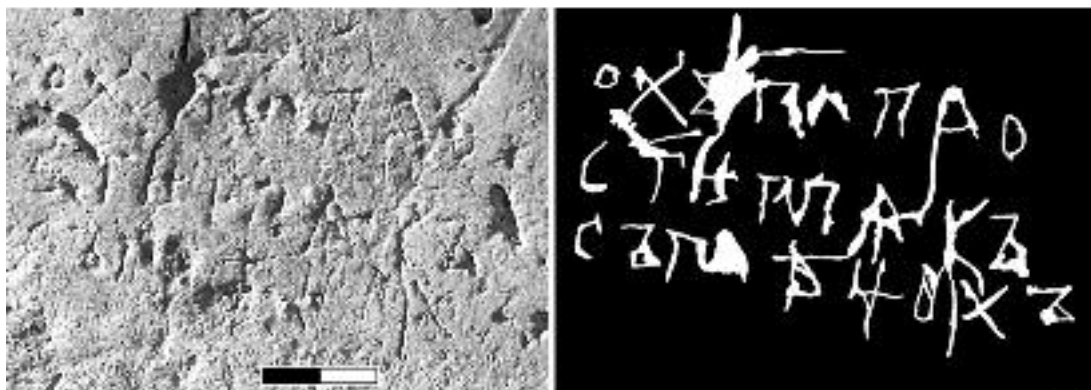
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 584, 2 – № 585, 3 – № 586, 4 – № 587

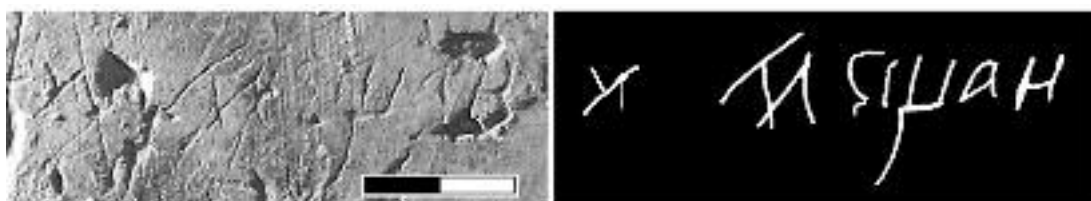
1

2

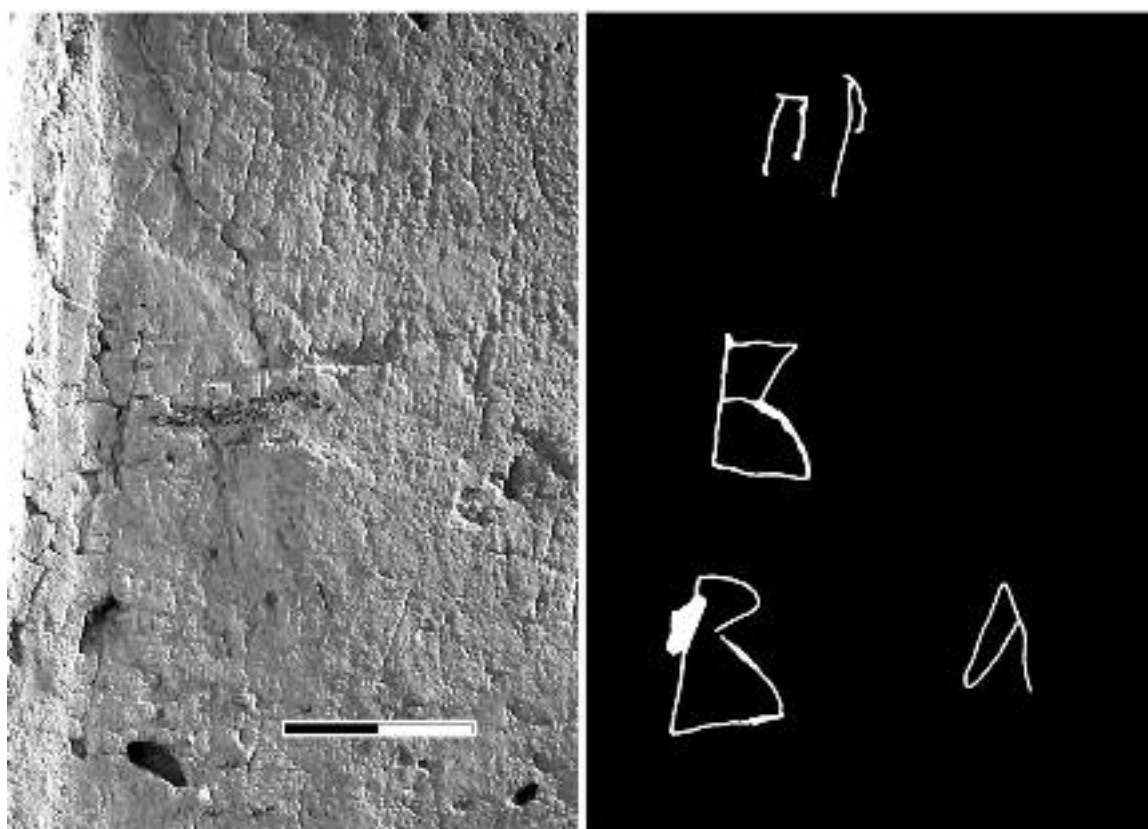
3

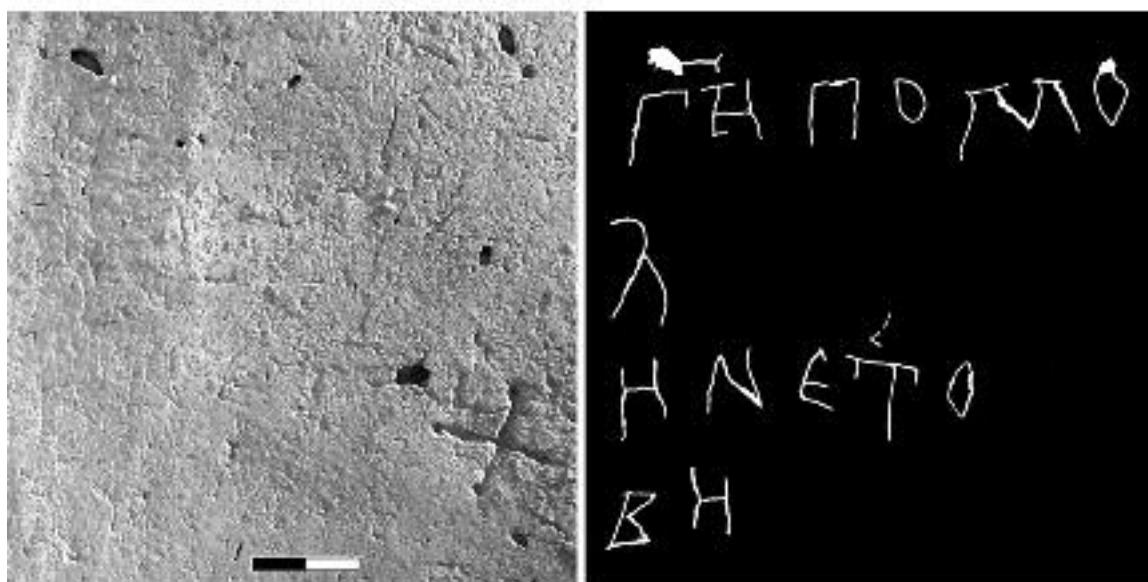
4

Таблиця XLII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 588, 2 – № 589, 3 – № 590, 4 – № 591

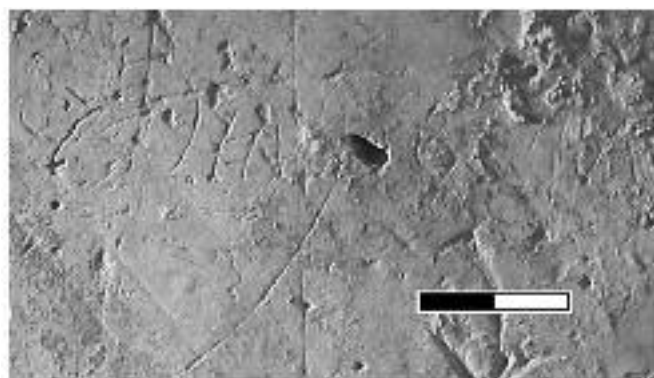

1

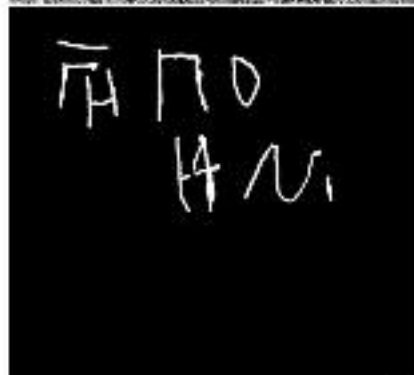
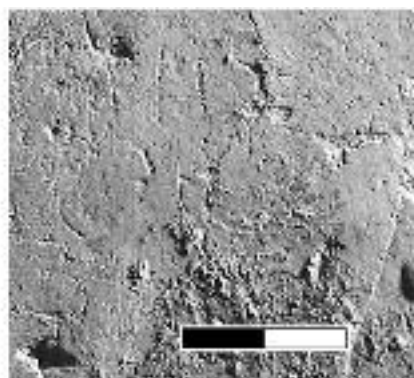

2

Таблиця XLIII
 Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 592, 2 – № 593

1

2

3

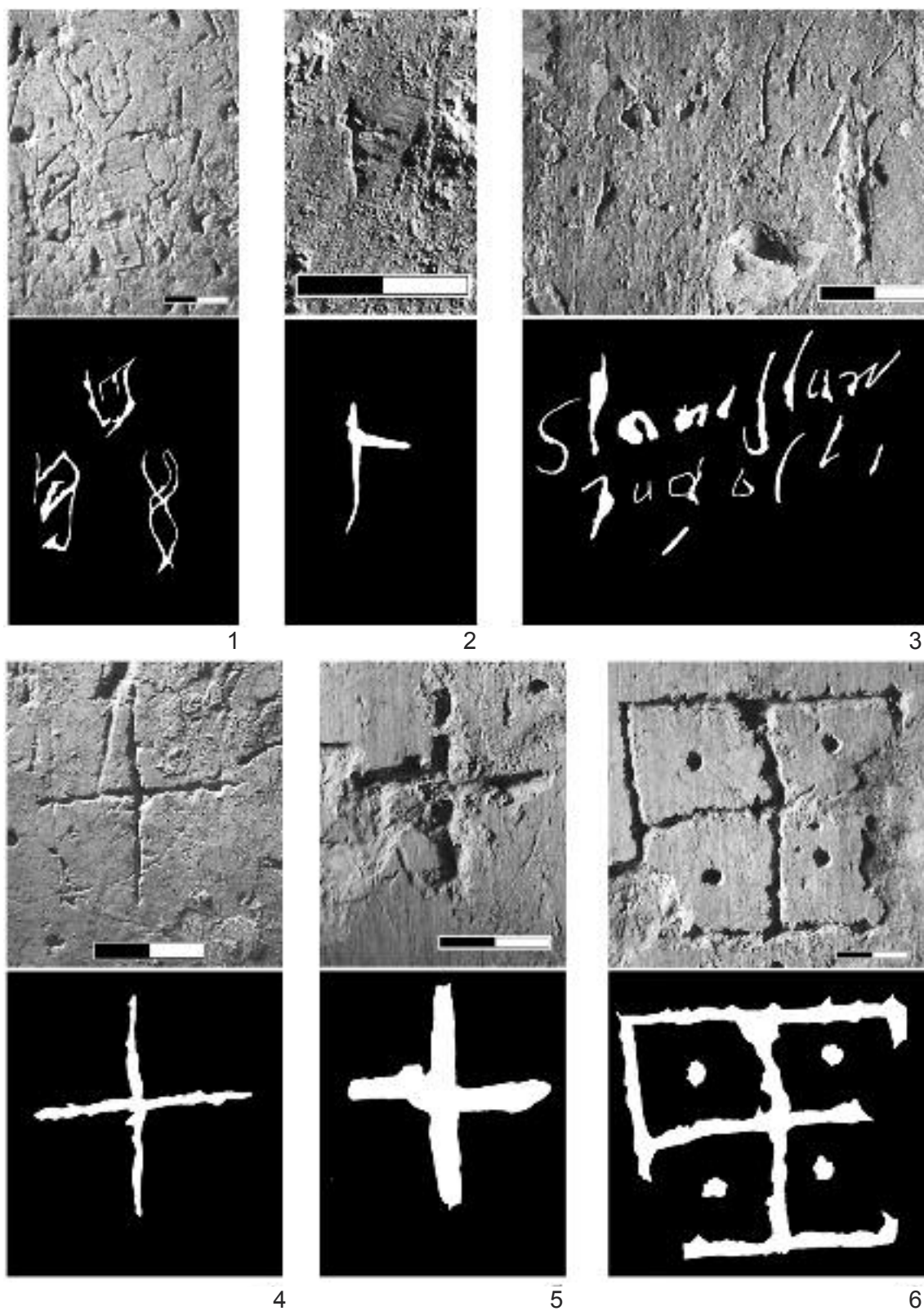
4

5

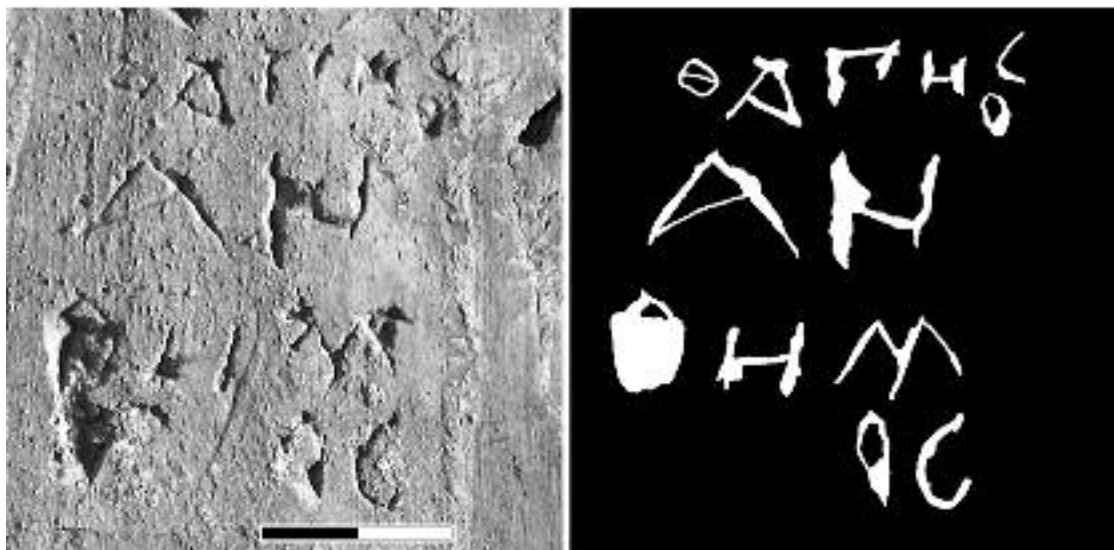
Таблиця XLIV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 594, 2 – № 595, 3 – № 596, 4 – № 597,
5 – № 598

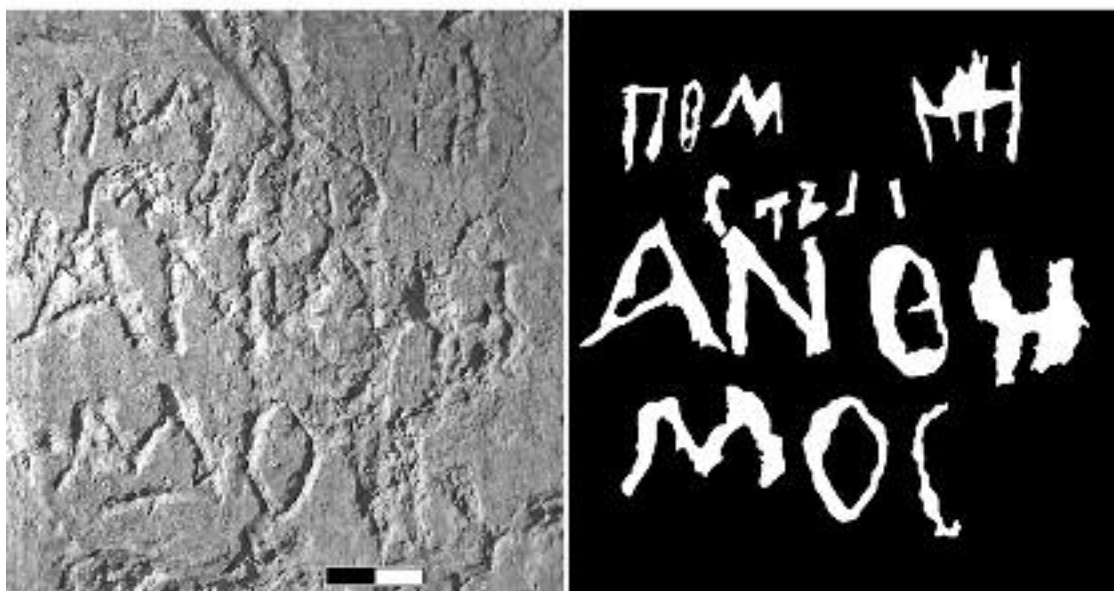

Таблиця XLV

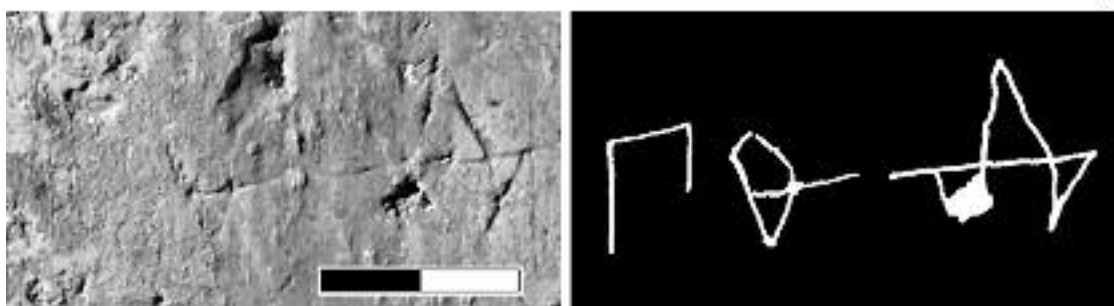
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 599, 2 – № 600, 3 – № 498, 4 – № 600а,
5 – № 481, 6 – № 482

1

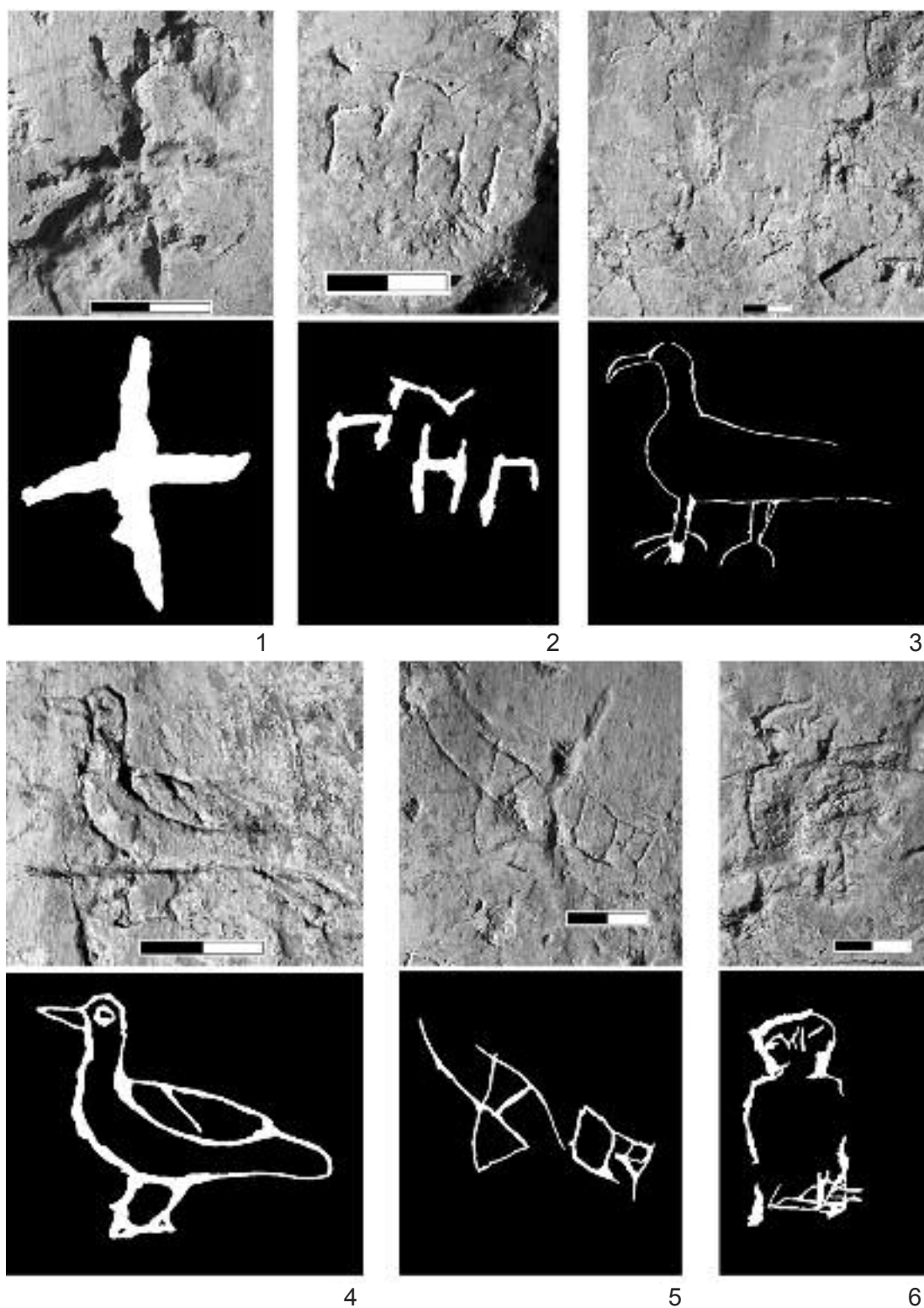
2

3

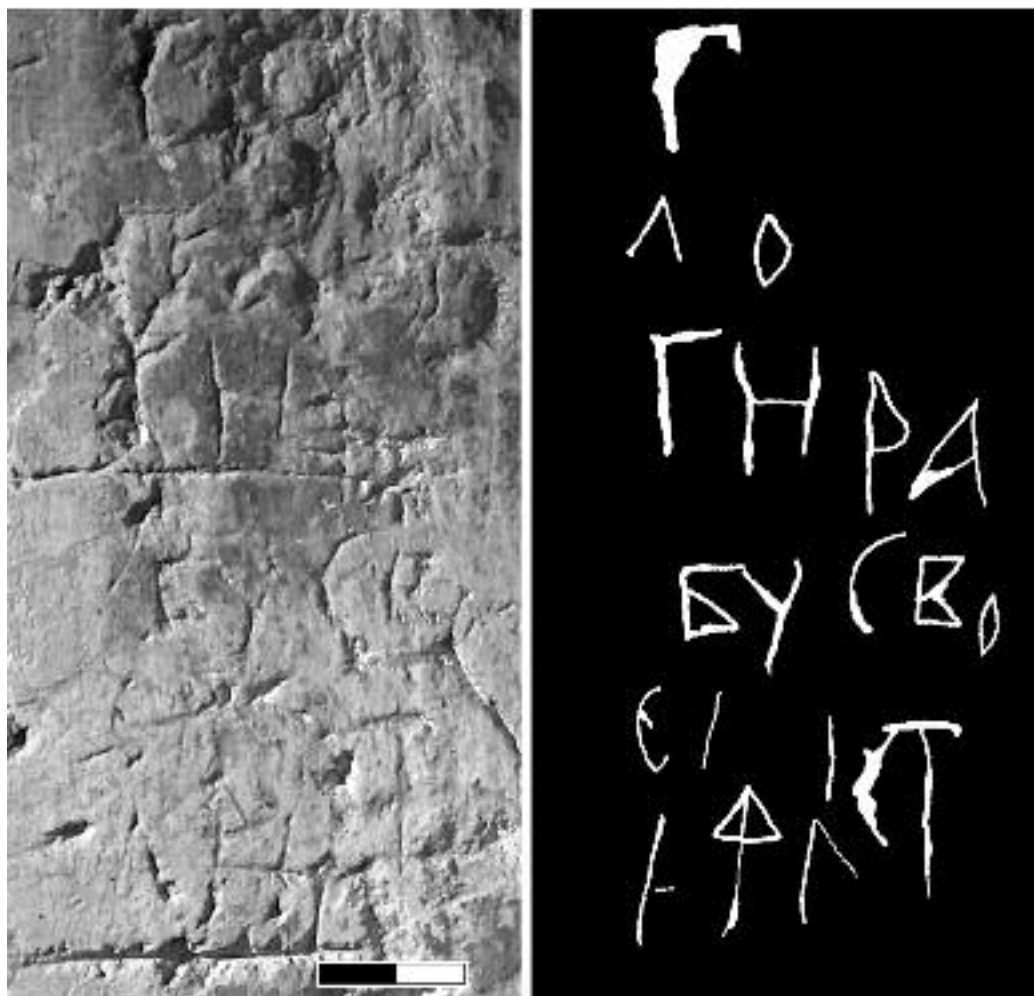
Таблиця XLVI

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 499, 2 – № 500, 3 – № 543

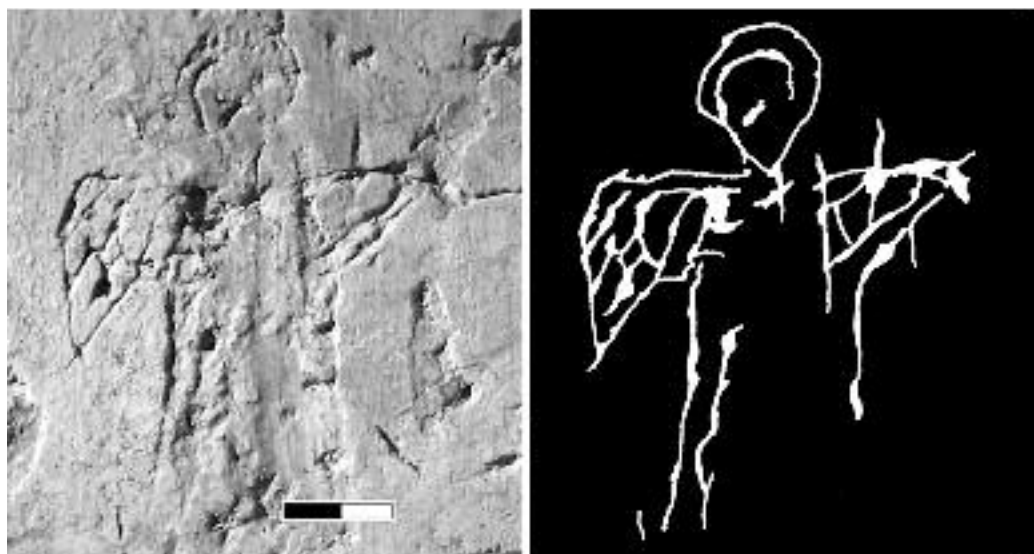

Таблиця XLVII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 501, 2 – № 545, 3 – № 546, 4 – № 547,
5 – № 548, 6 – № 550

1

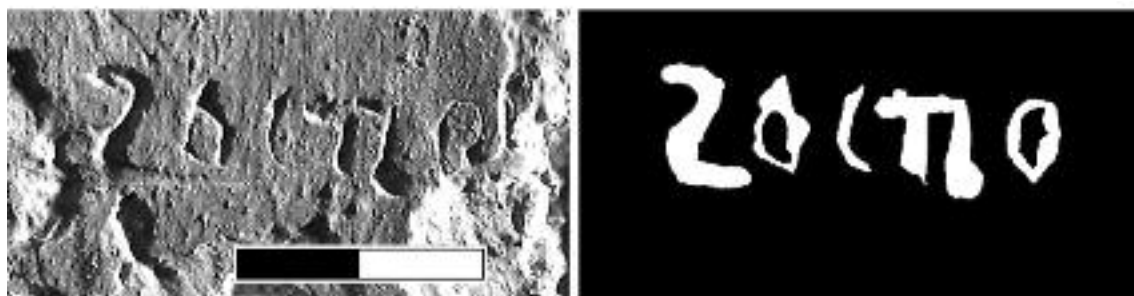

2

Таблиця XLVIII
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 544, 2 – № 551

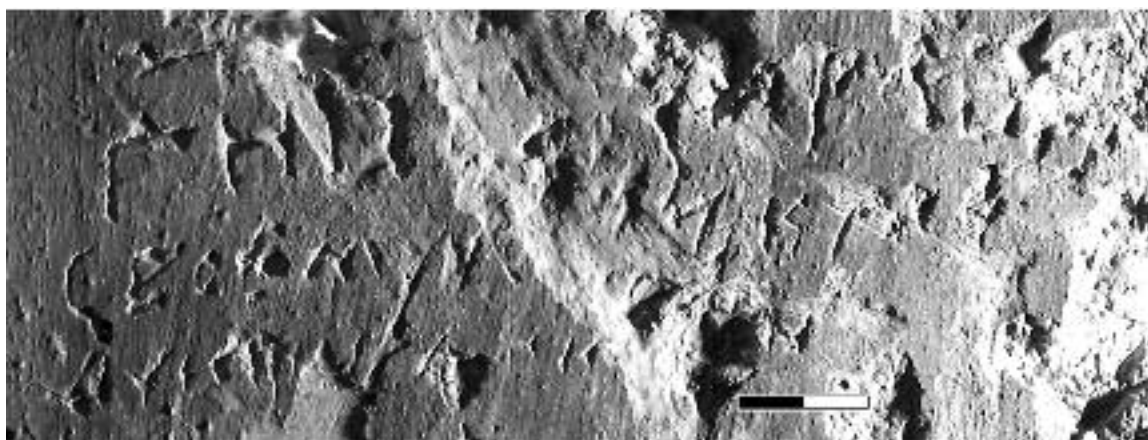

1

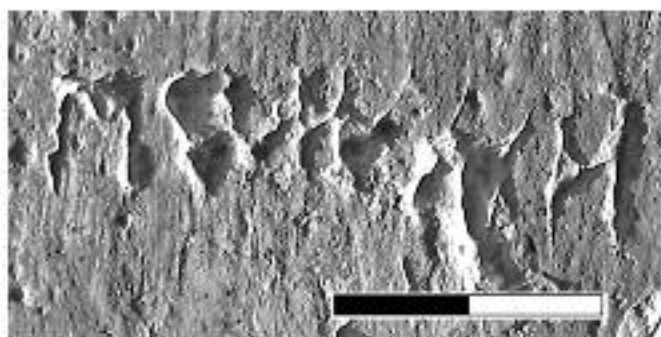

2

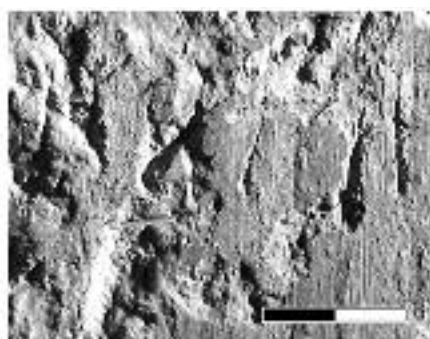
Таблиця XLIX
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 549, 2 – № 552

1

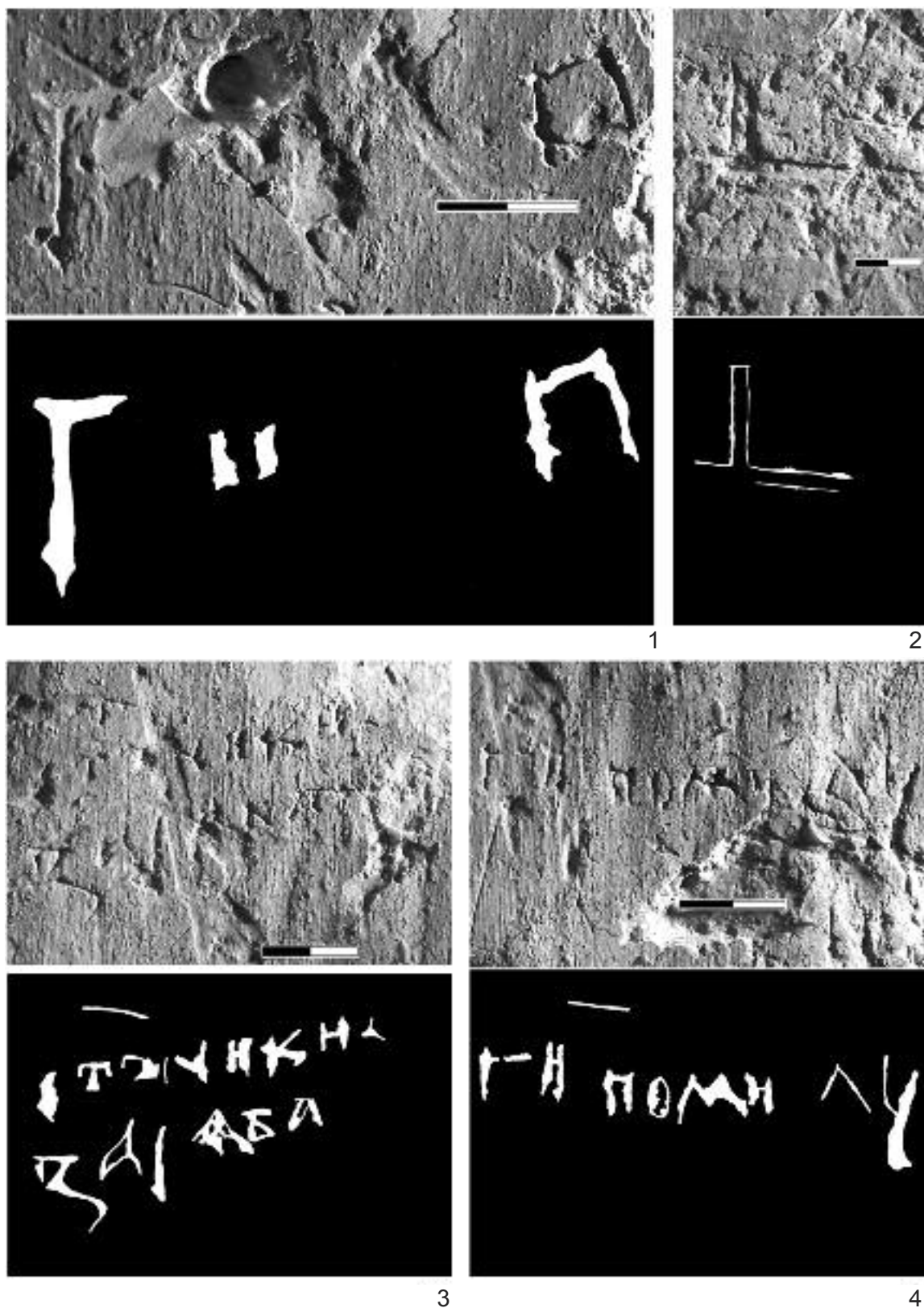
2

3

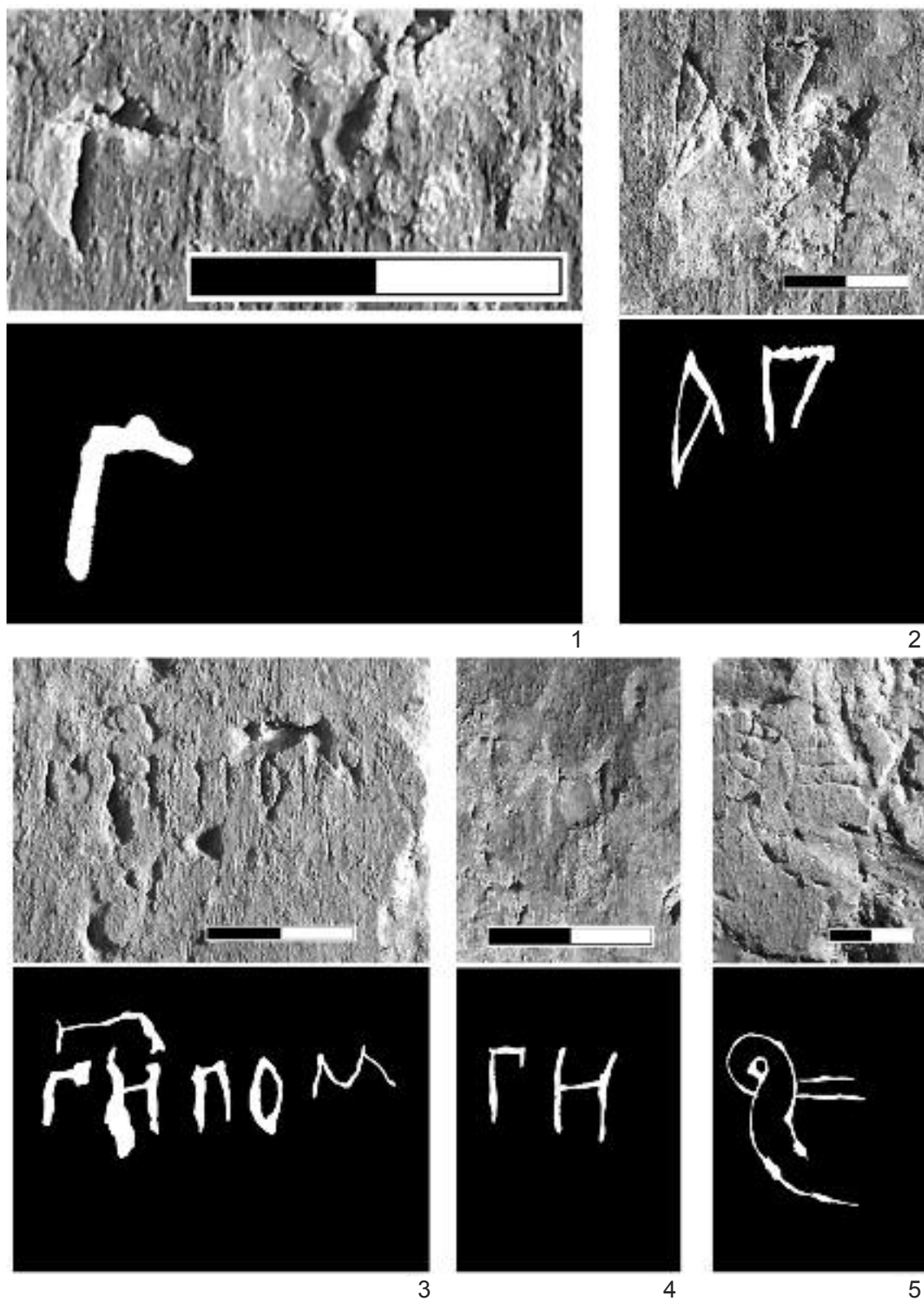
Таблиця L

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 553, 2 – № 554, 3 – № 555

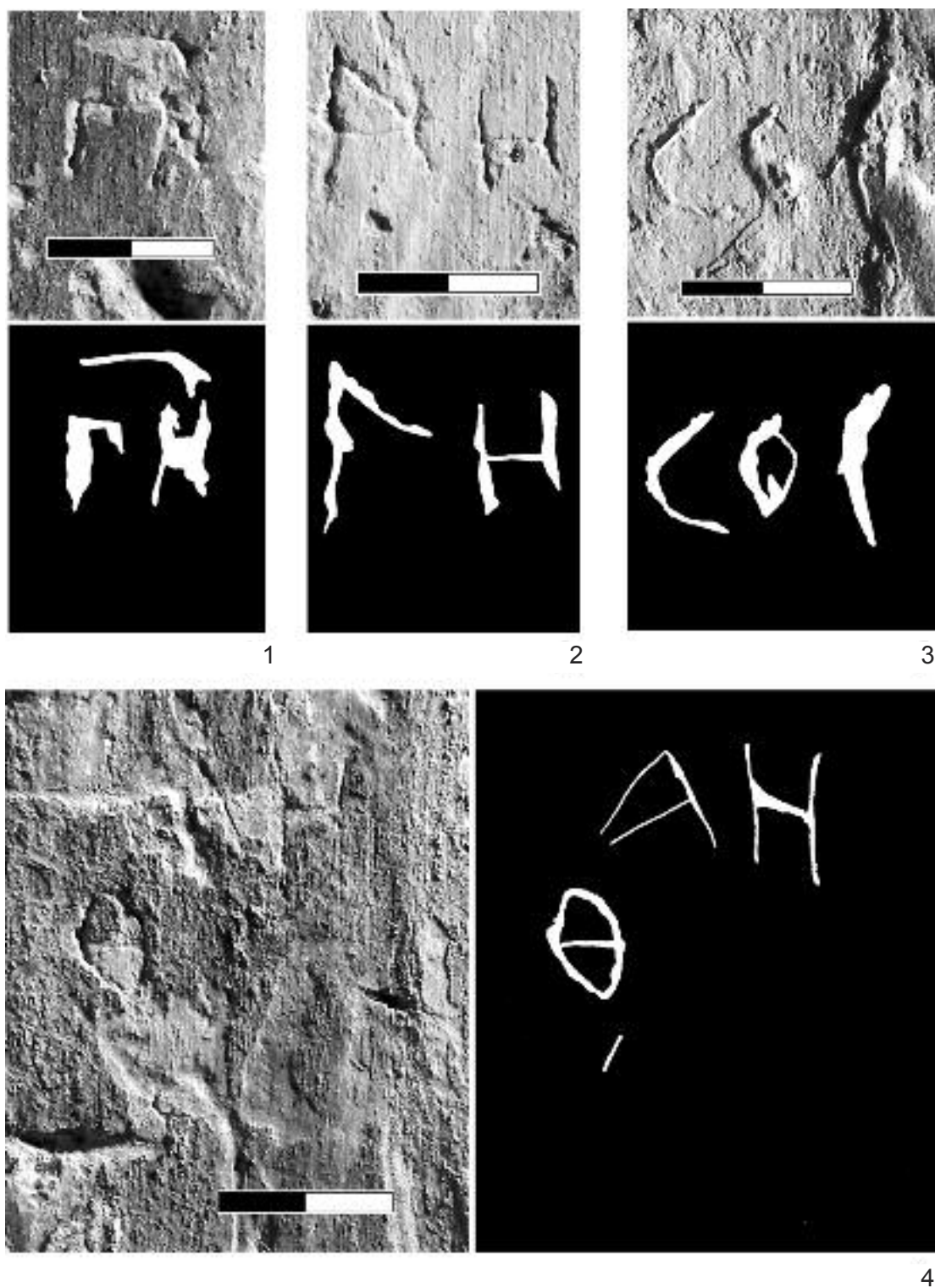
Таблиця LI

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 556, 2 – № 557, 3 – № 558, 4 – № 559

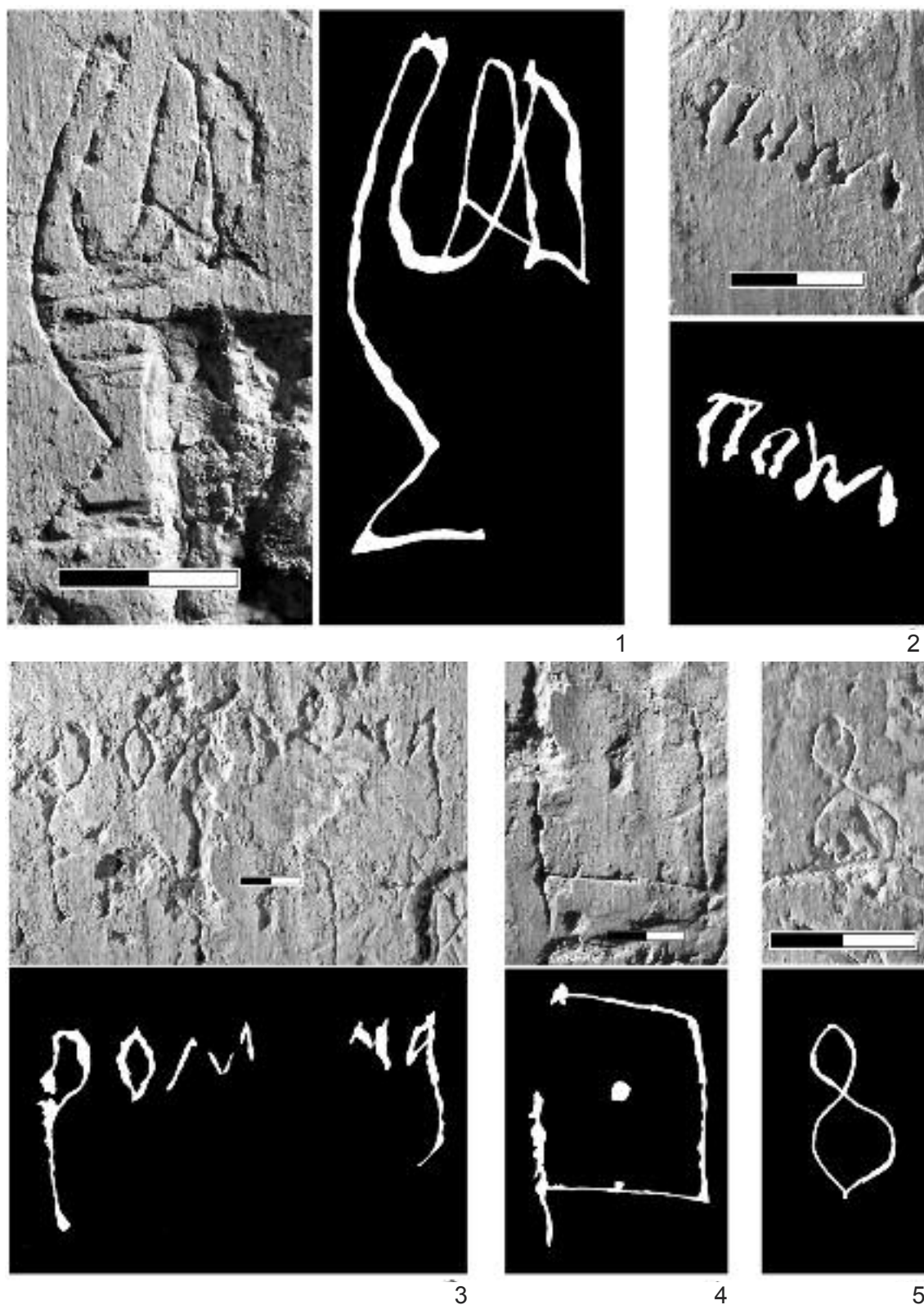
Таблиця ЛІІ

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 562, 2 – № 561, 3 – № 560, 4 – № 563, 5 – № 564

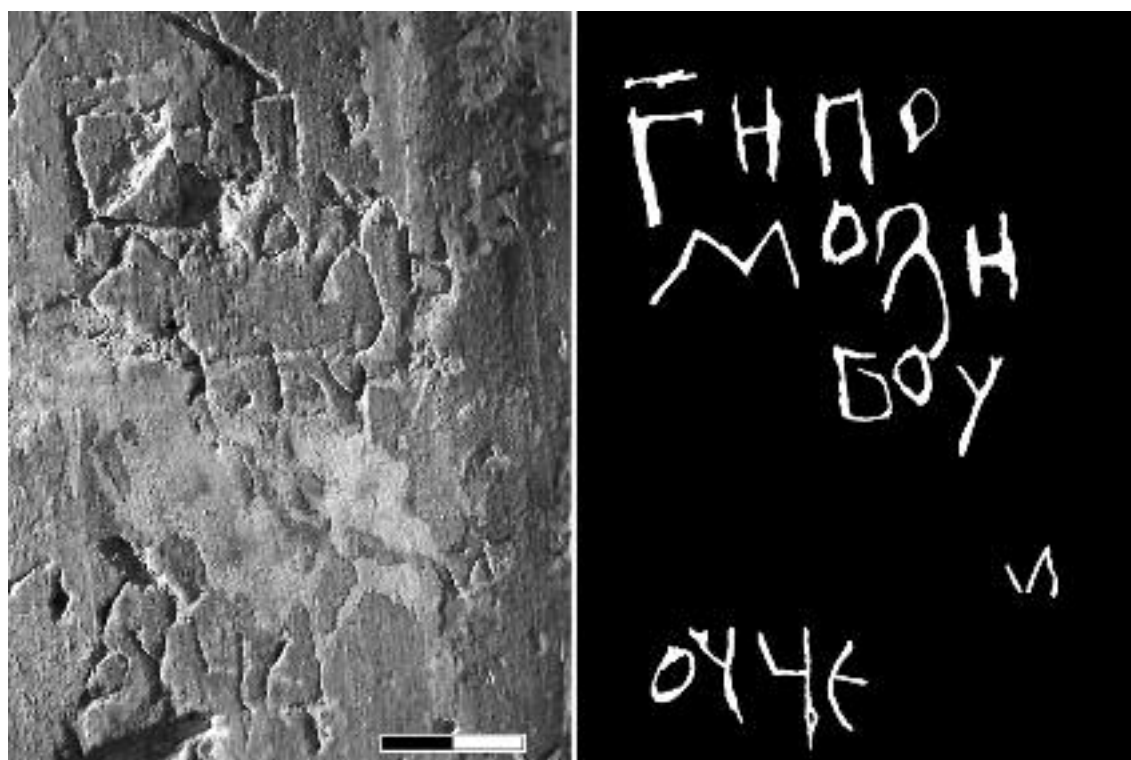
Таблиця LIII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 565, 2 – № 566, 3 – № 569, 4 – № 568

Таблиця LIV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 567, 2 – № 574, 3 – № 570, 4 – № 571,
5 – № 572

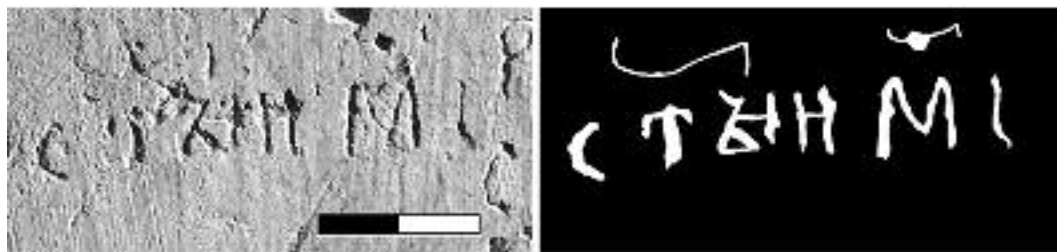
1

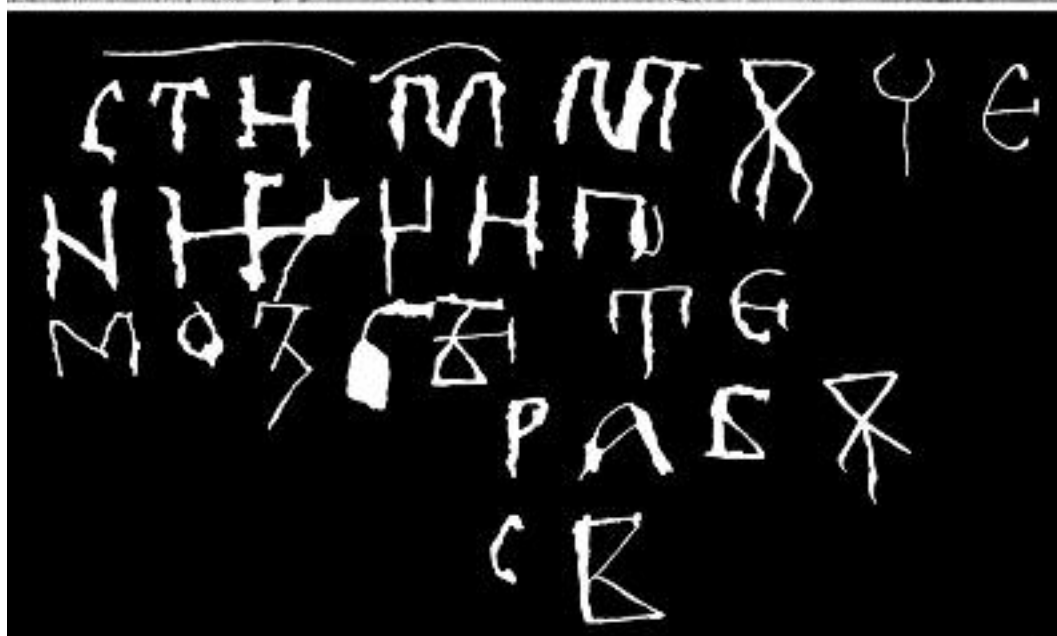
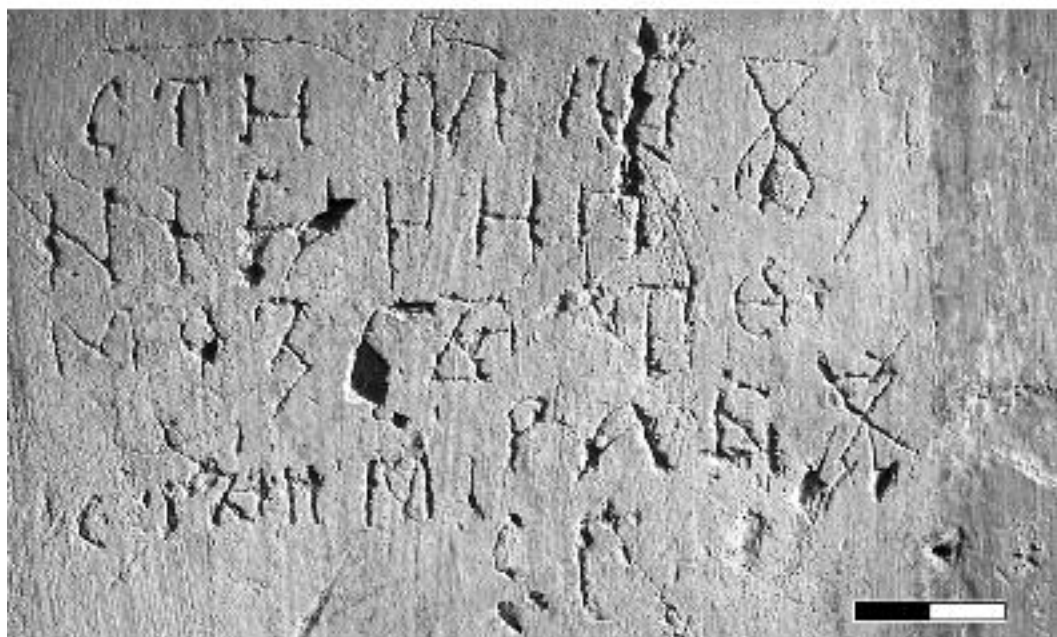
2

Таблиця LV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 573, 2 – № 575

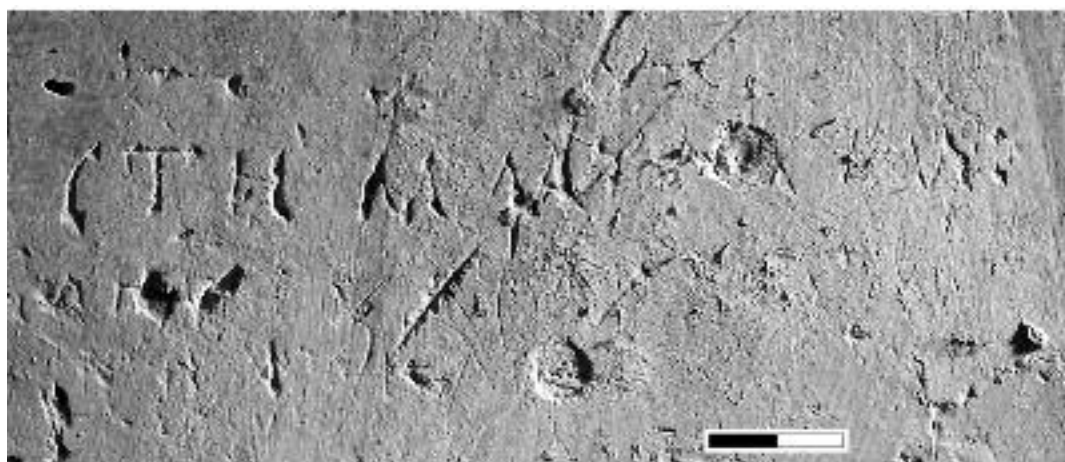
1

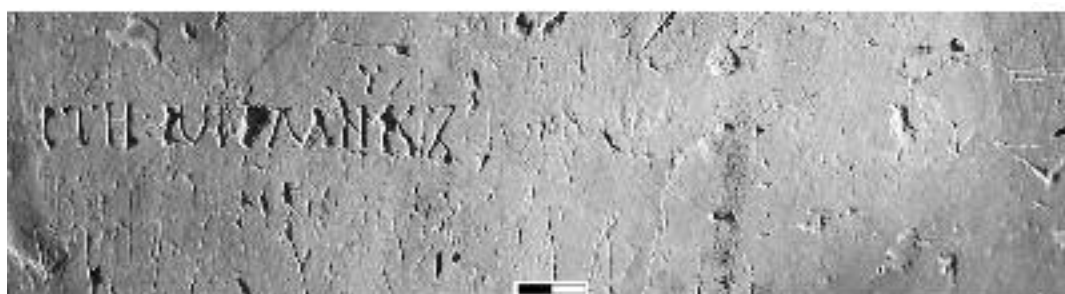
2

Таблиця LVI

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 39, 2 – № 42

1

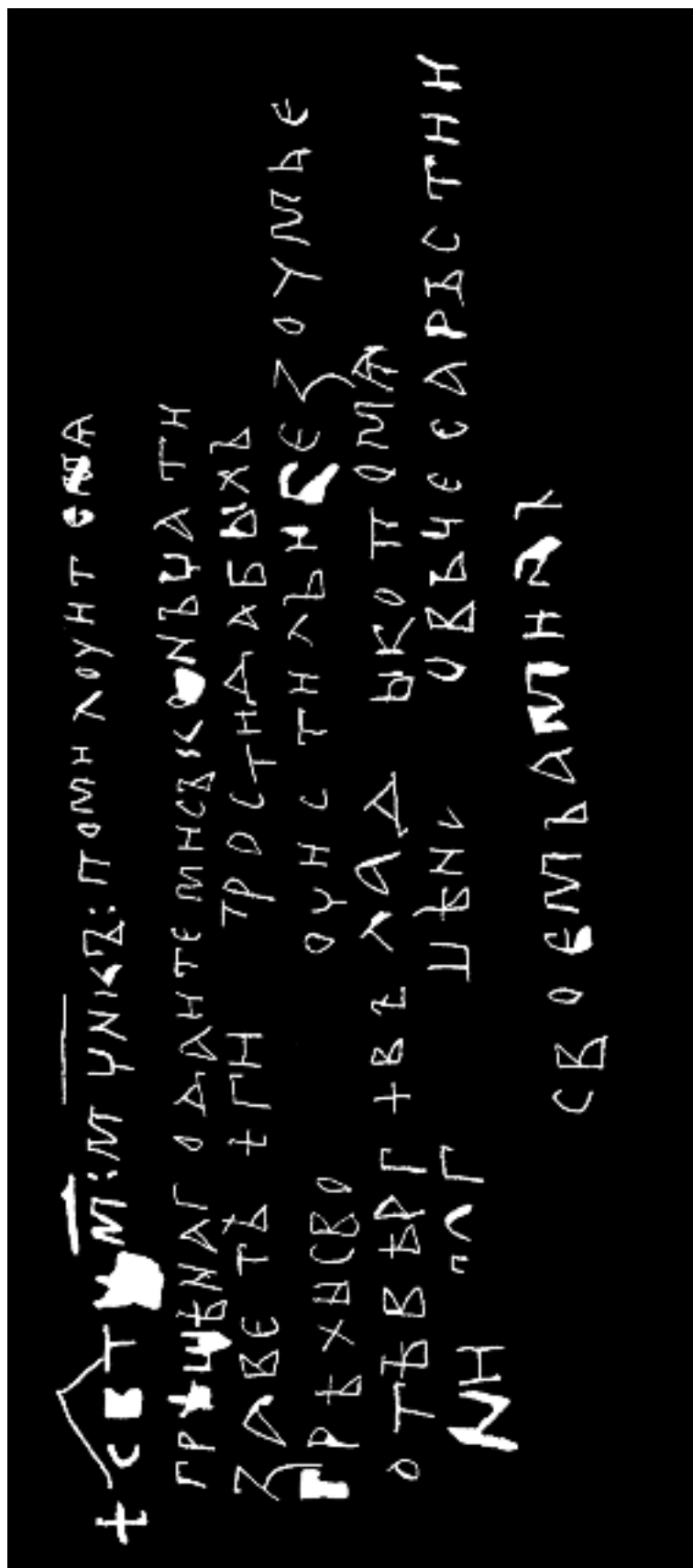
2

Таблиця LVII

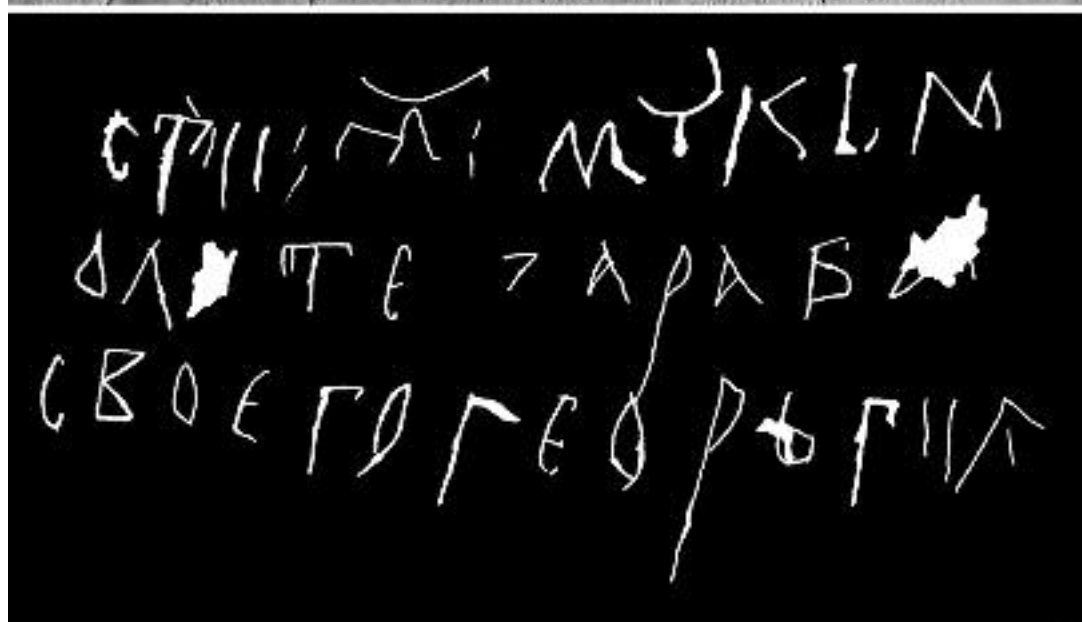
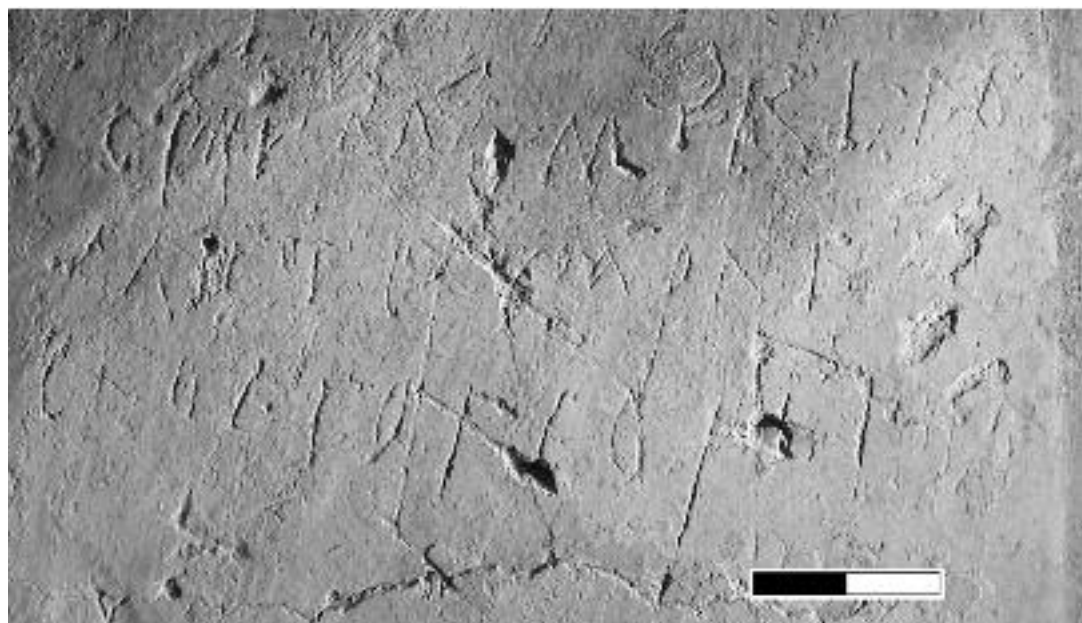
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 40, 2 – № 41

Таблиця LVIII
Фотографія графіті № 156

Таблиця LIX
Прорисовка графіті № 156

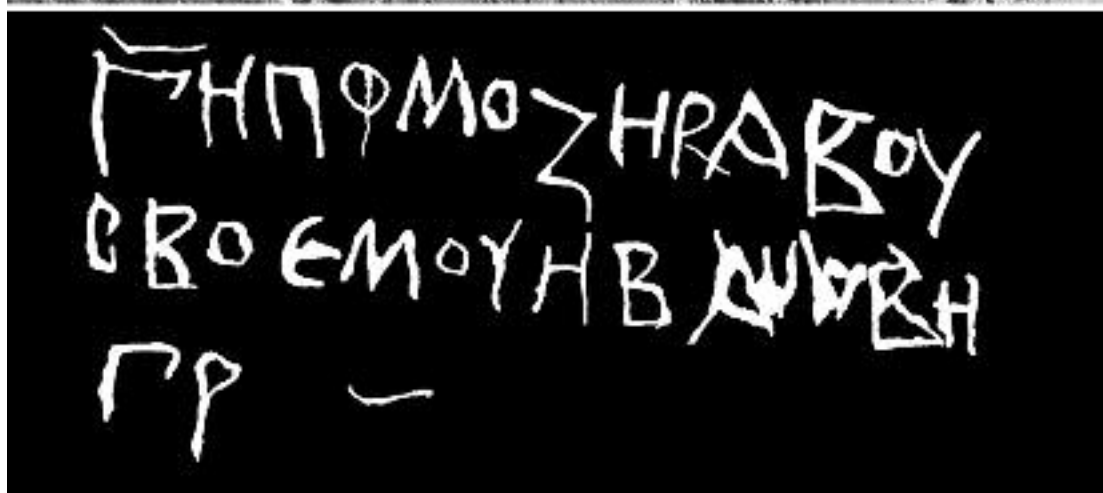
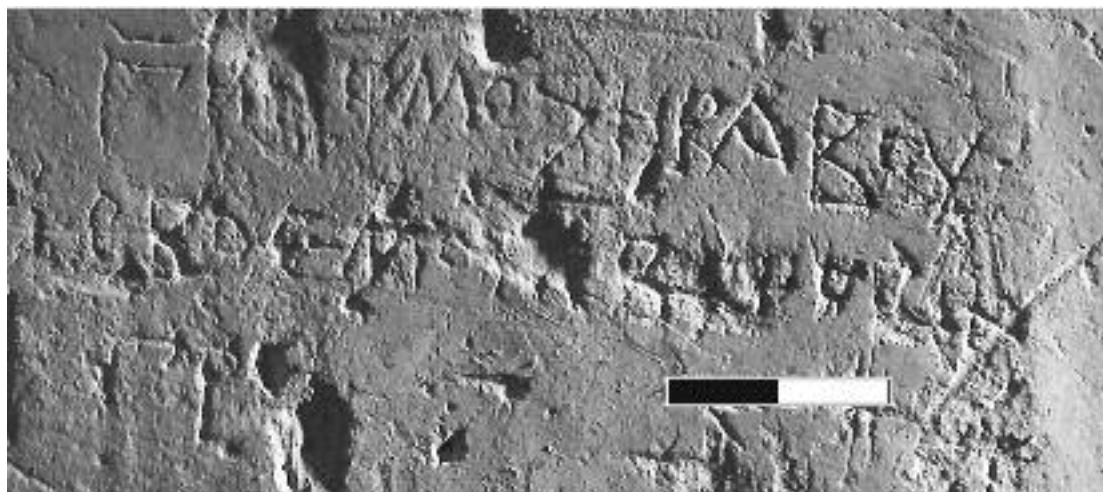
1

2

Таблиця LX

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 224, 2 – № 495

1

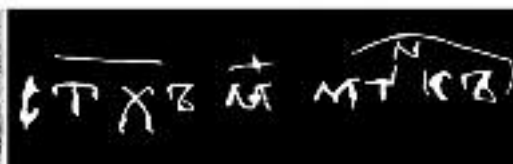
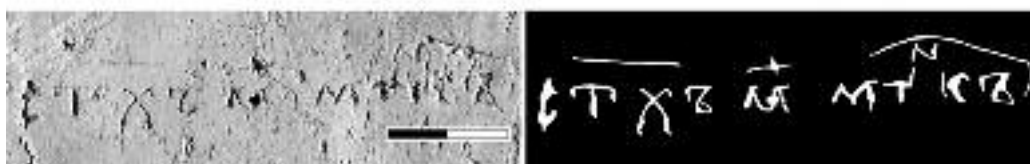
2

Таблиця LXI

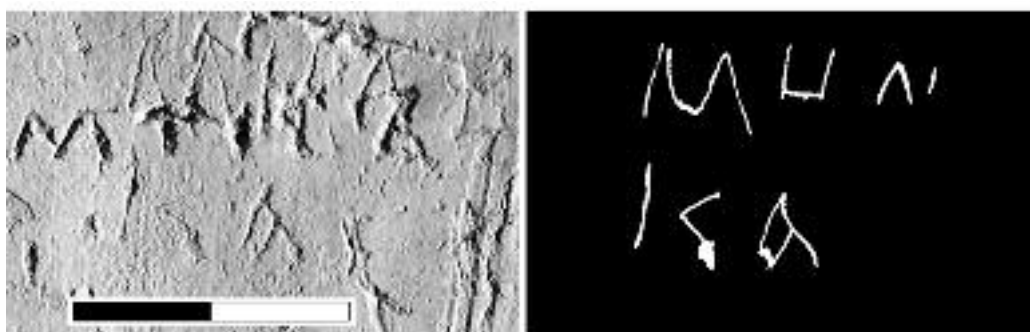
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 312, 2 – № 496

1

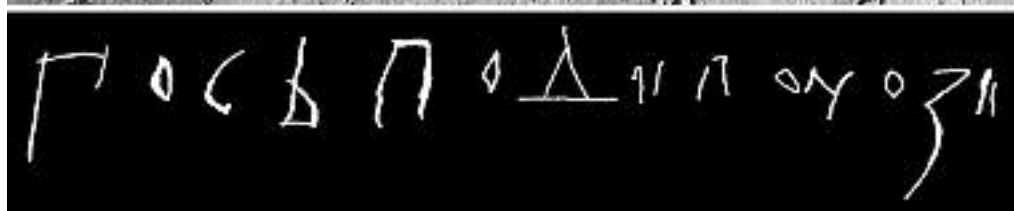
2

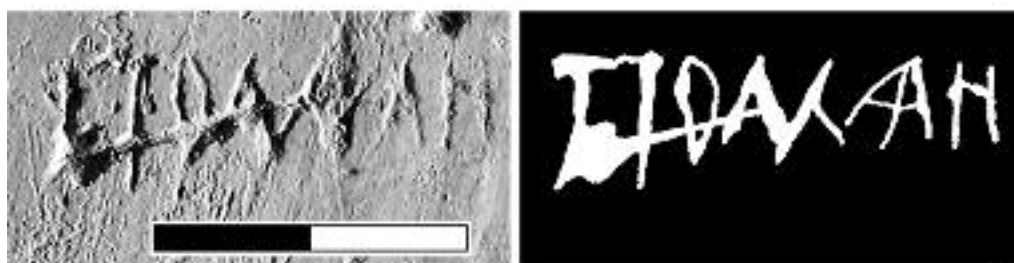
3

Таблиця LXII

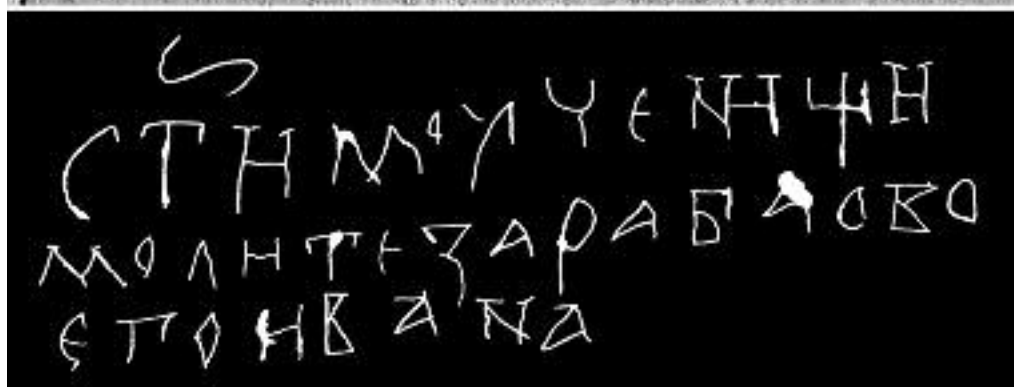
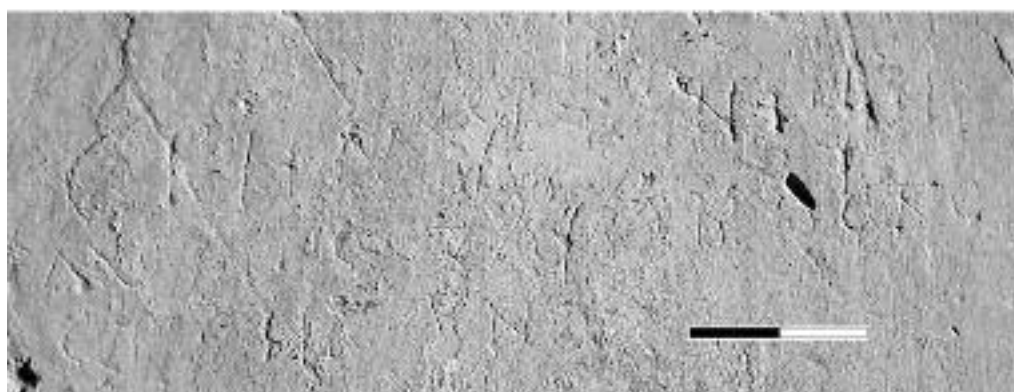
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 497, 2 – № 502, 3 – № 503

1

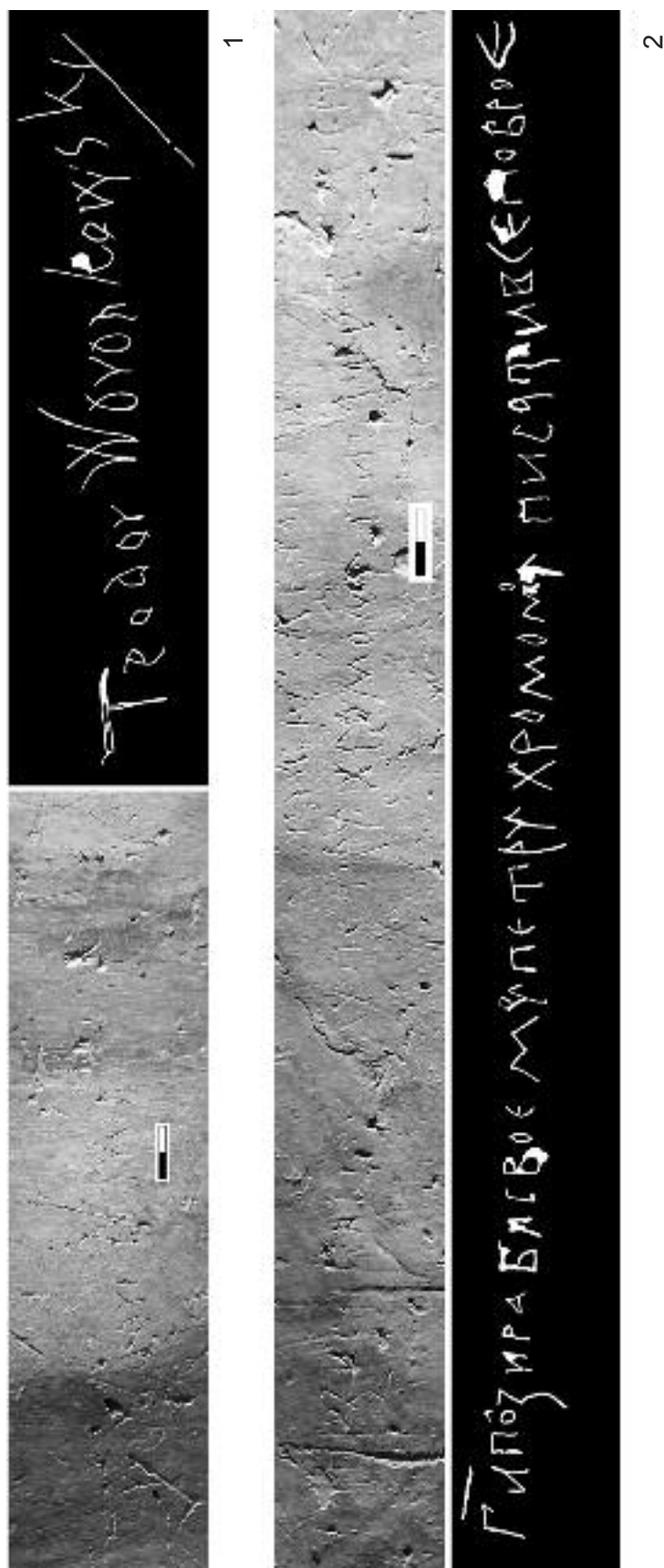
2

3

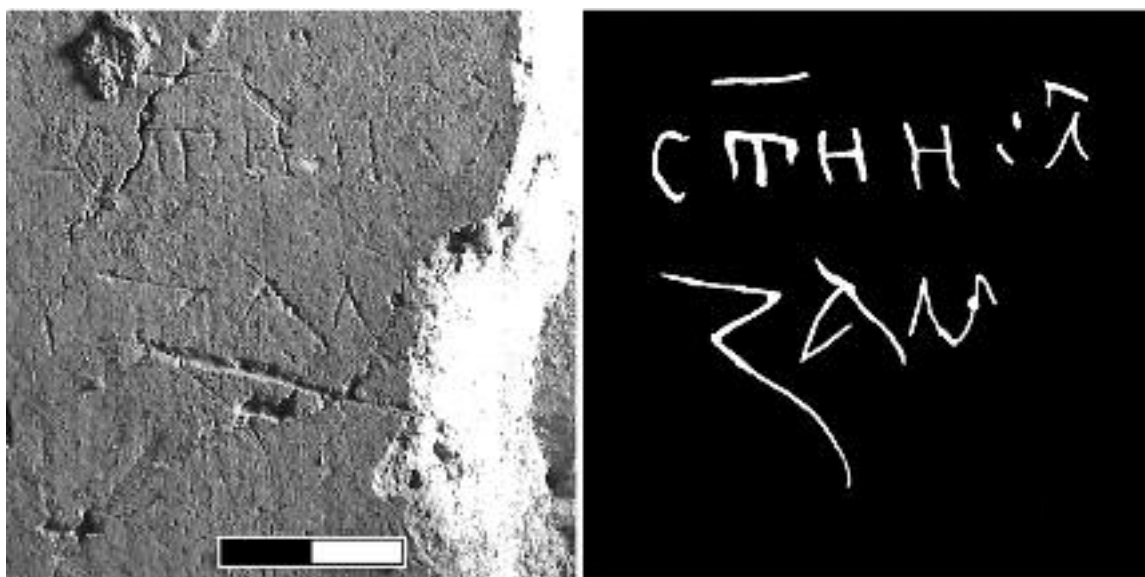
Таблиця LXIII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 504, 2 – № 505, 3 – № 506

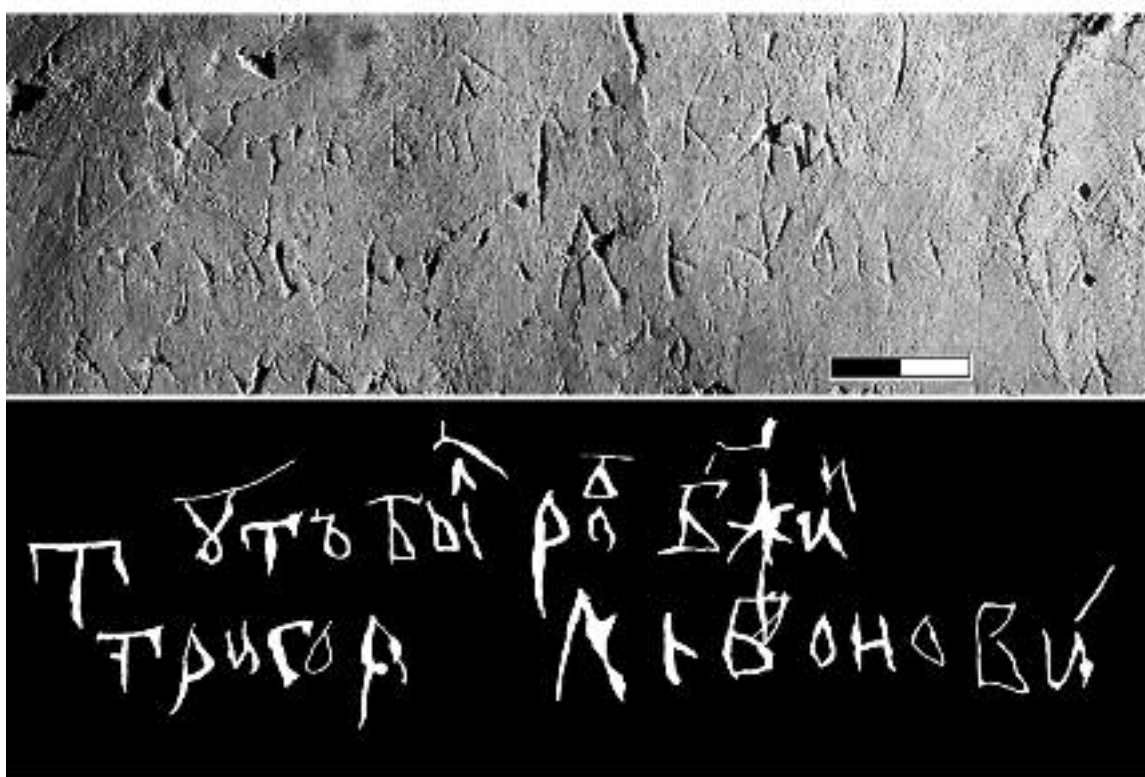

Таблиця LXIV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 507, 2 – № 509

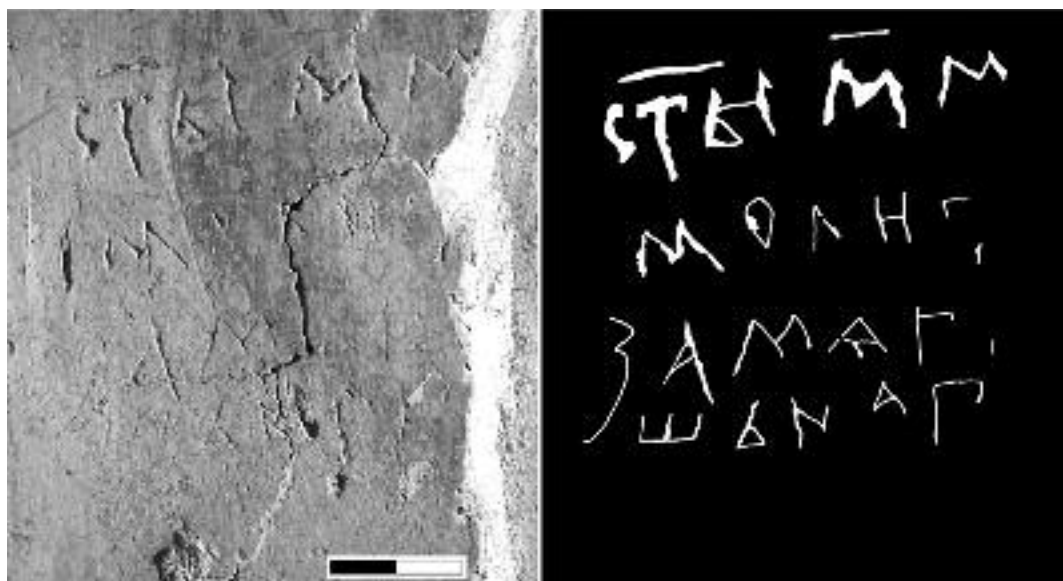
1

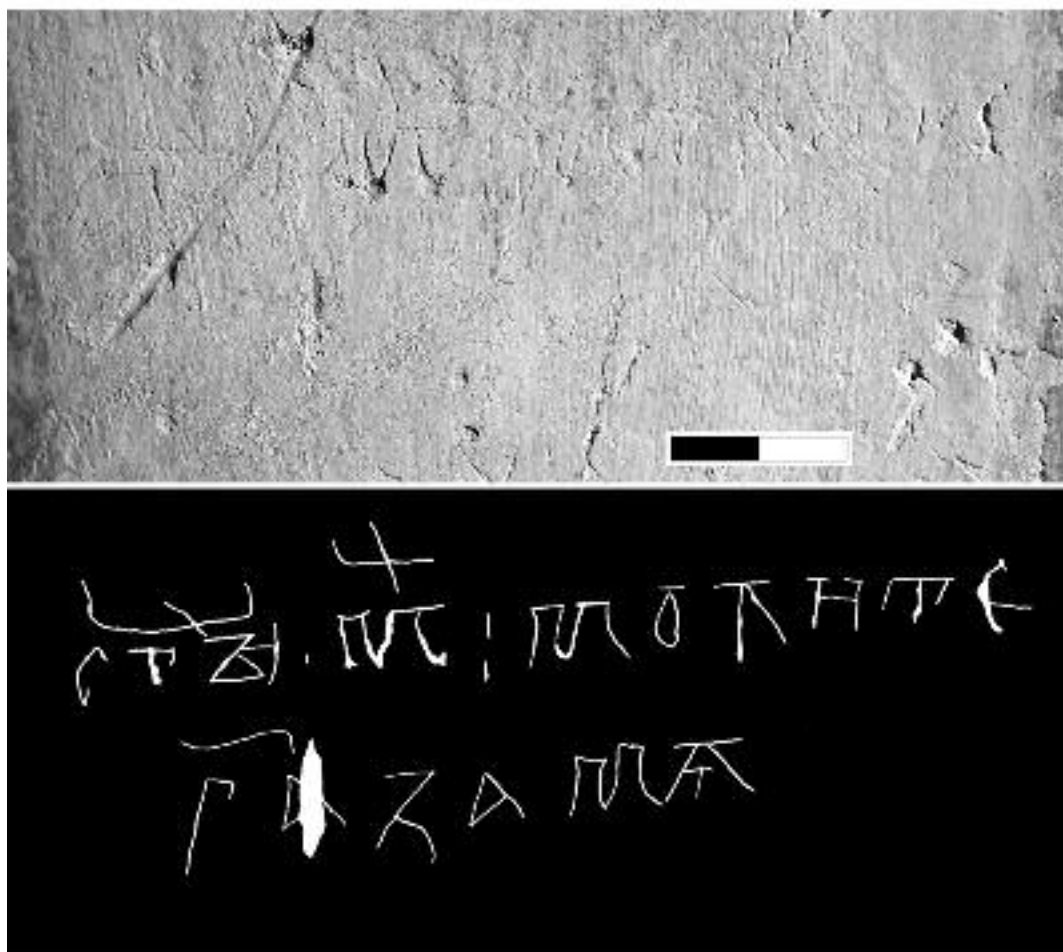
2

Таблиця LXV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 508, 2 – № 510

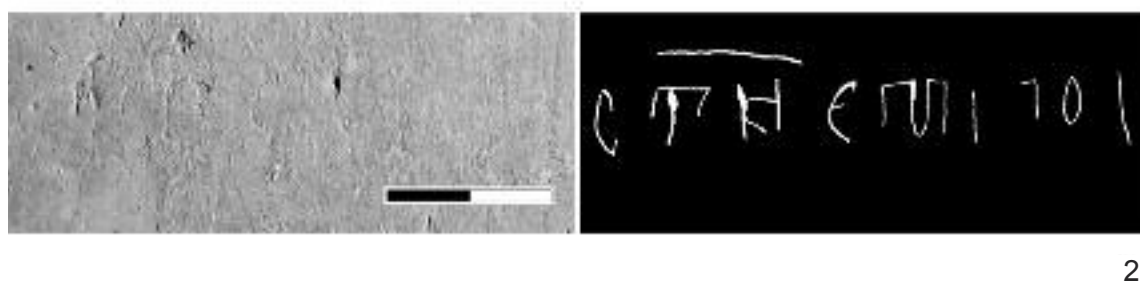
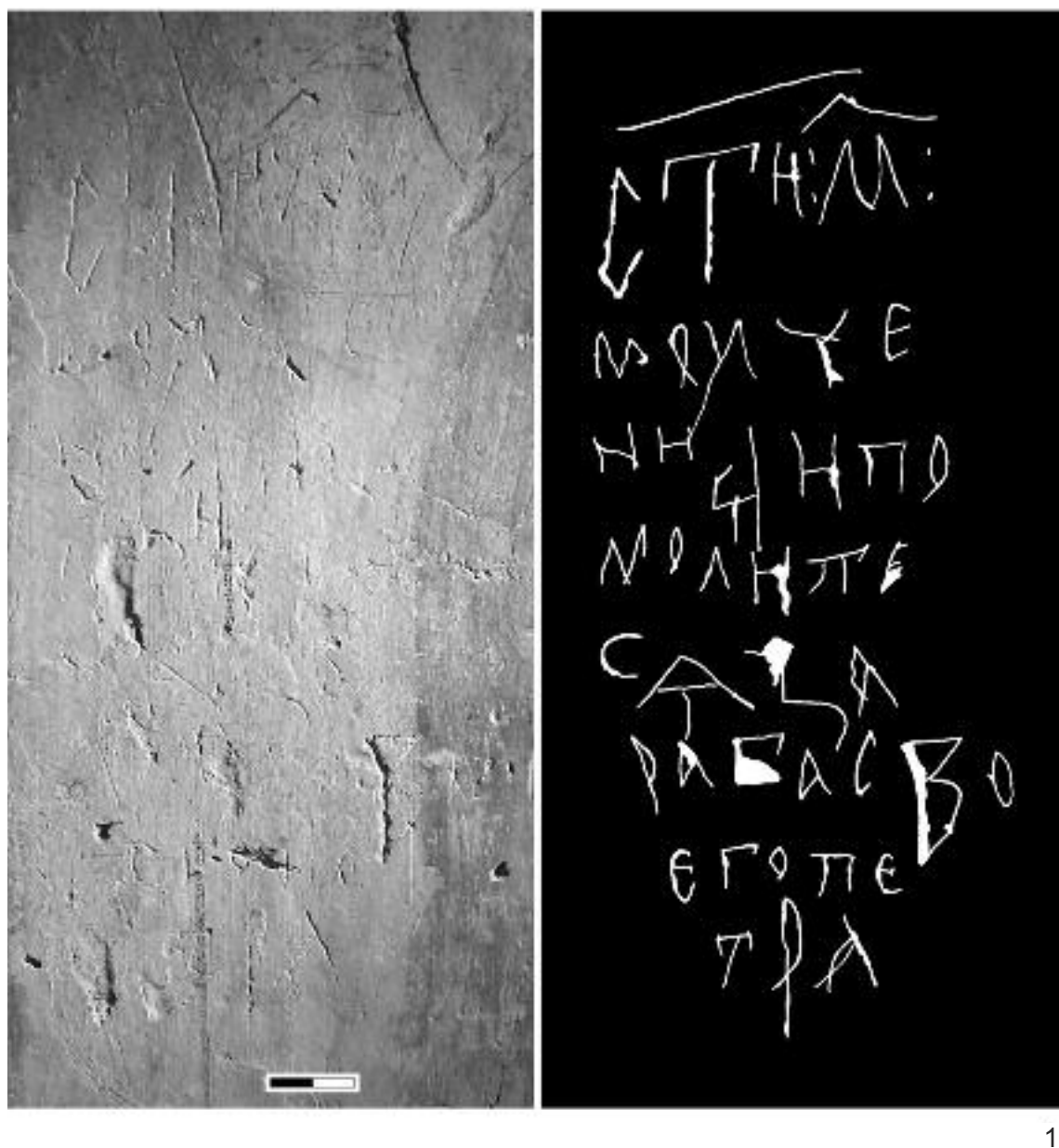
1

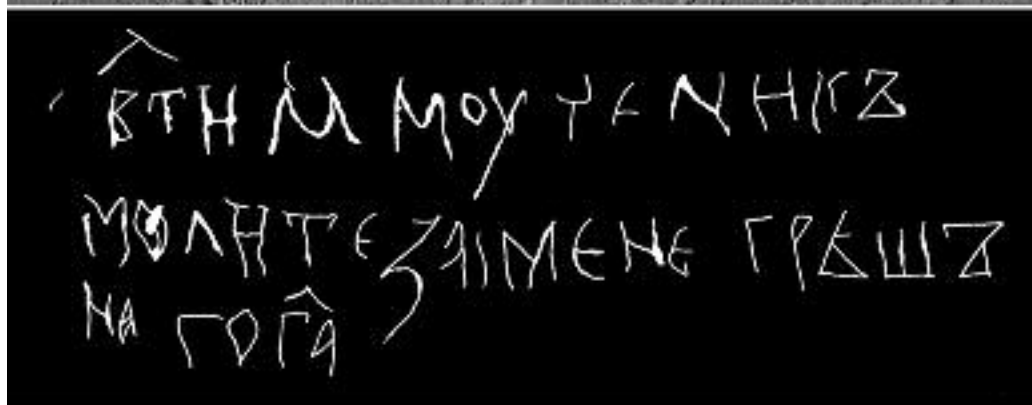
2

Таблиця LXVI

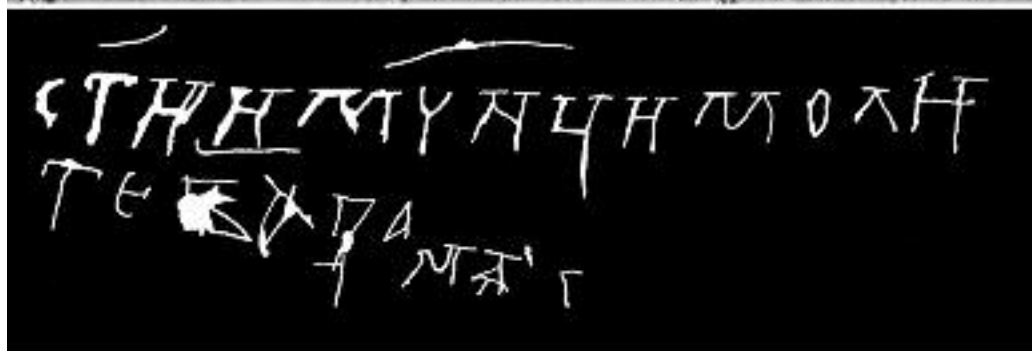
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 513, 2 – № 514

Таблиця LXVII
 Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 515, 2 – № 517

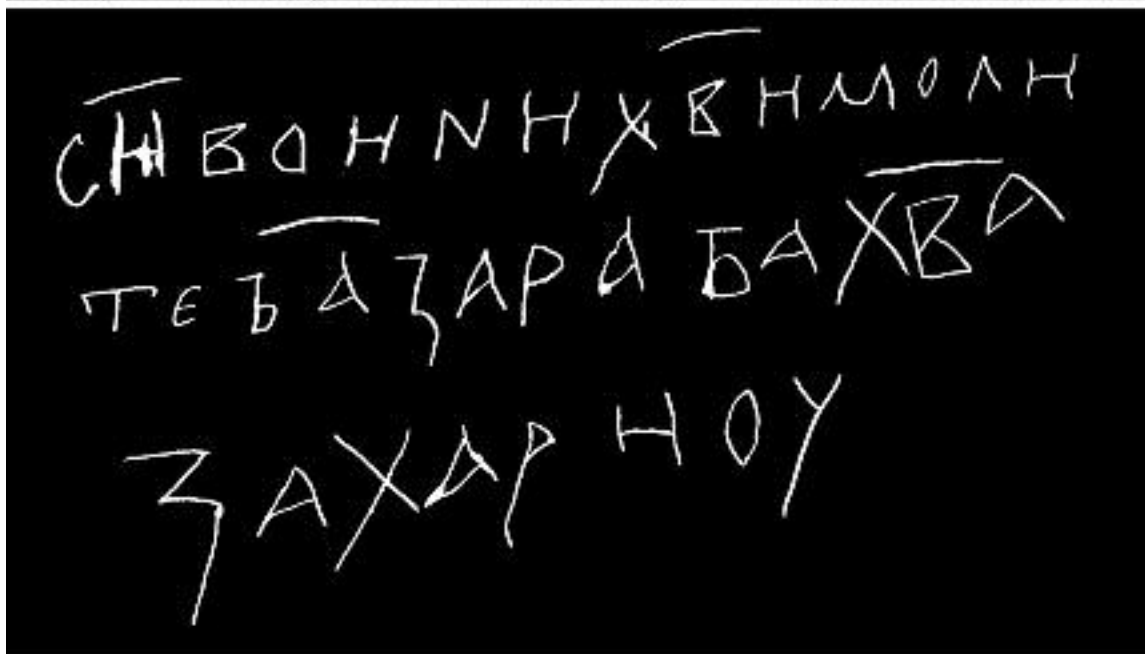
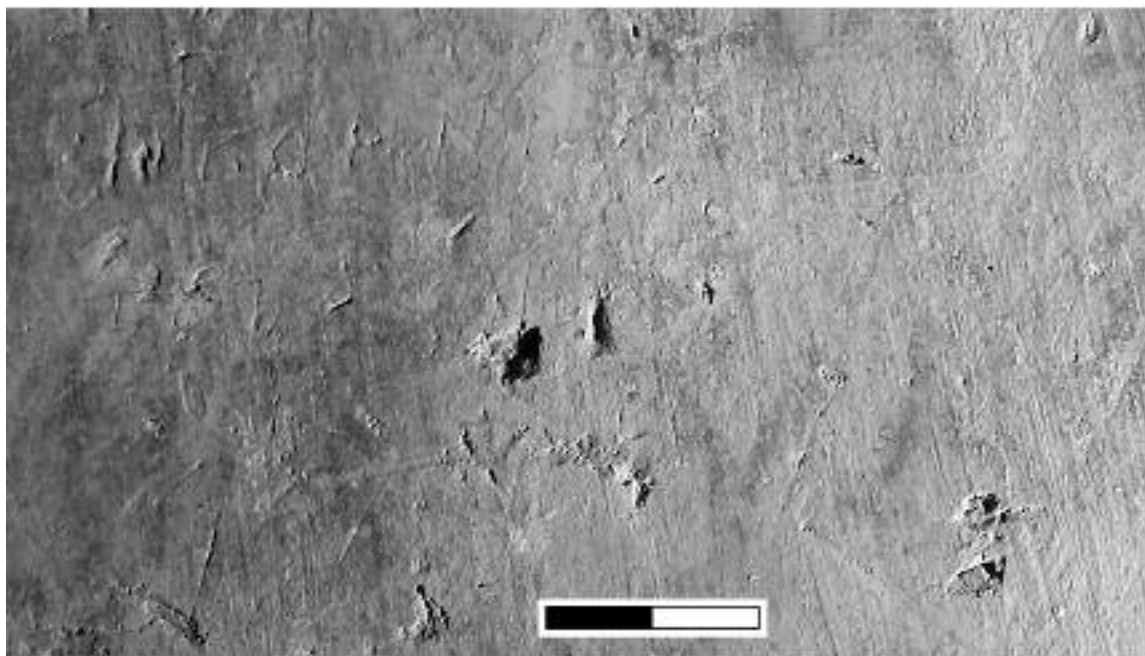
1

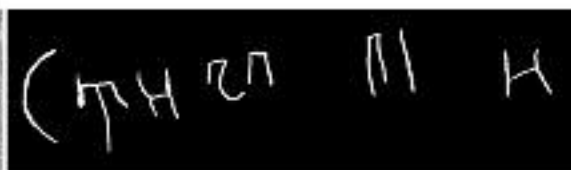
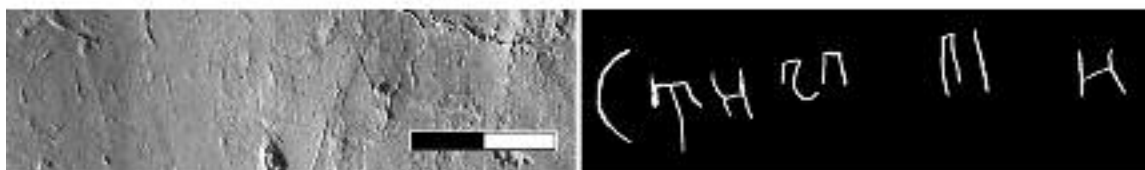
2

Таблиця LXVIII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 516, 2 – № 519

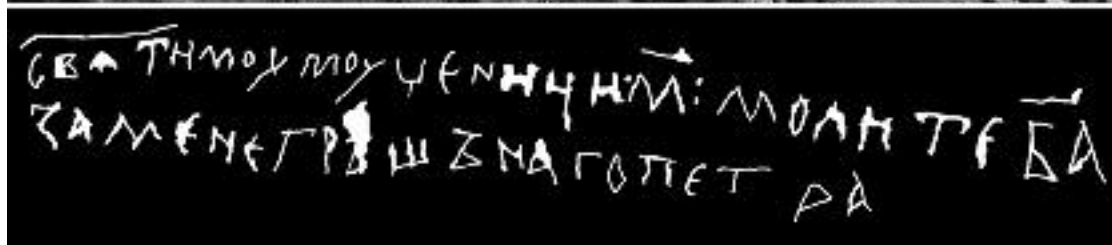
1

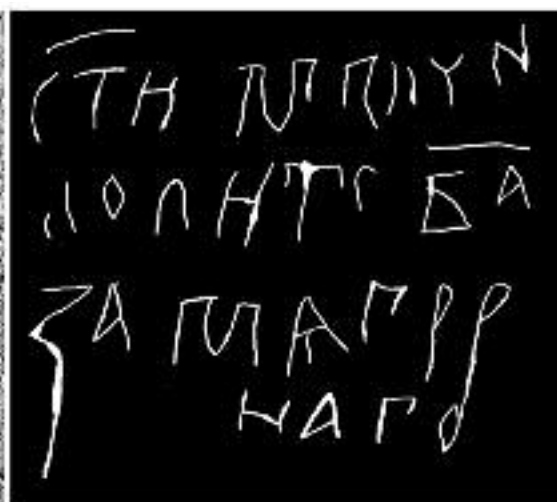
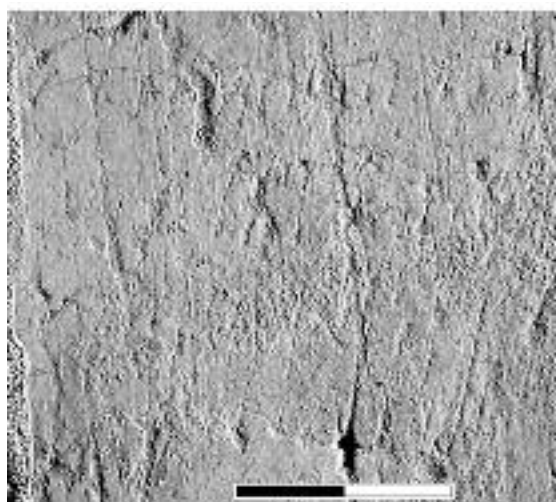
2

Таблиця LXIX

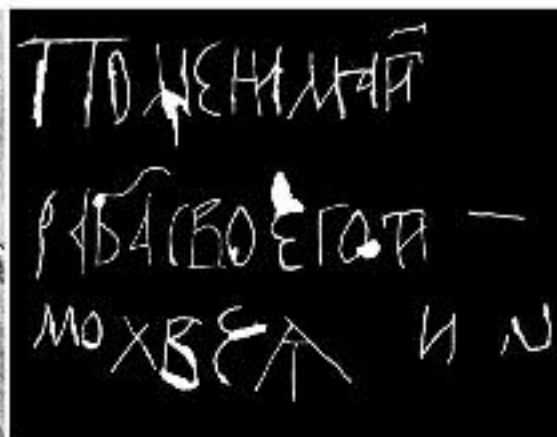
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 518, 2 – № 531

1

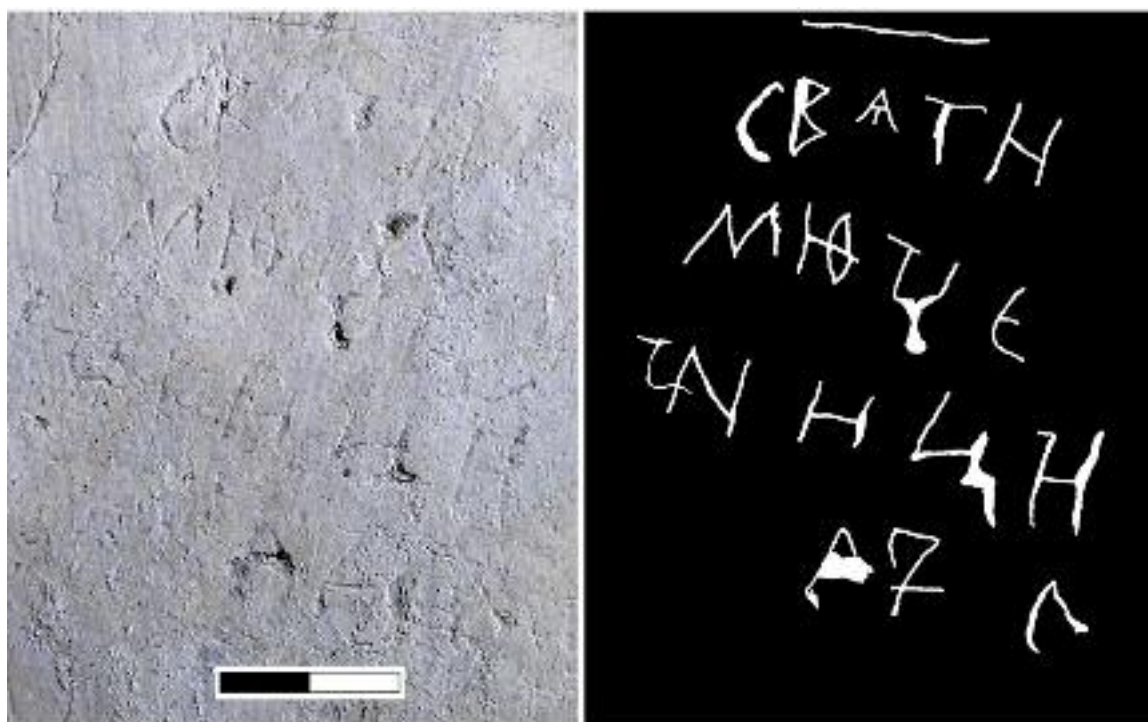
2

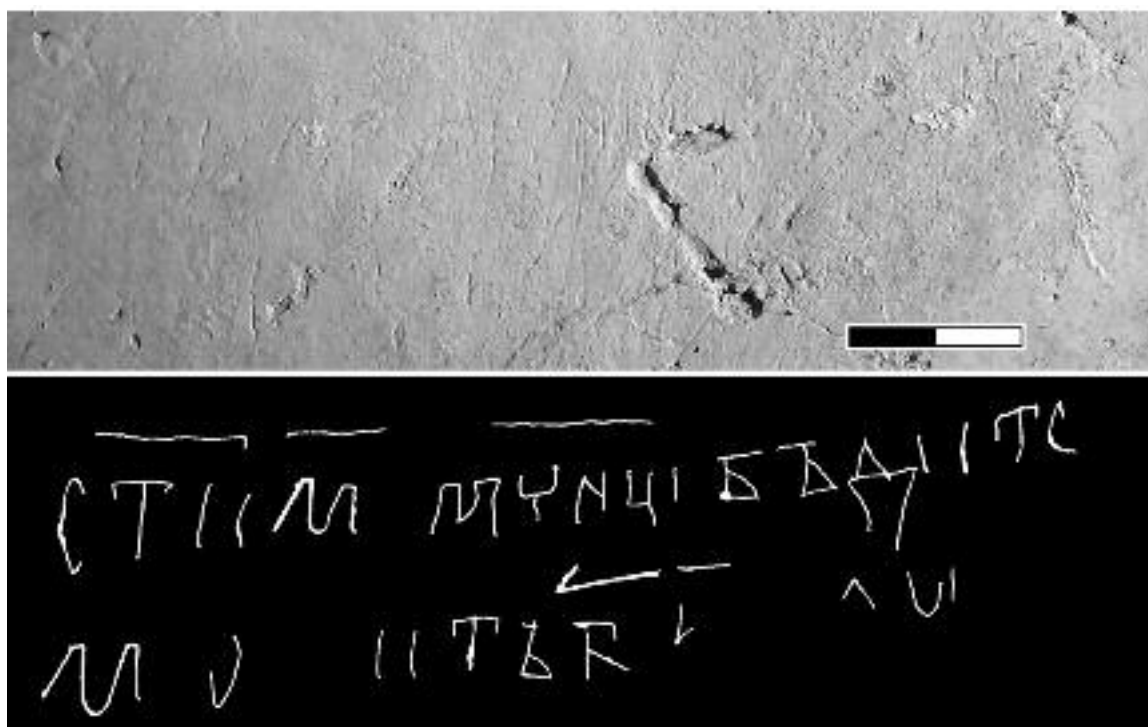
3

Таблиця LXX

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 520, 2 – № 521, 3 – № 524

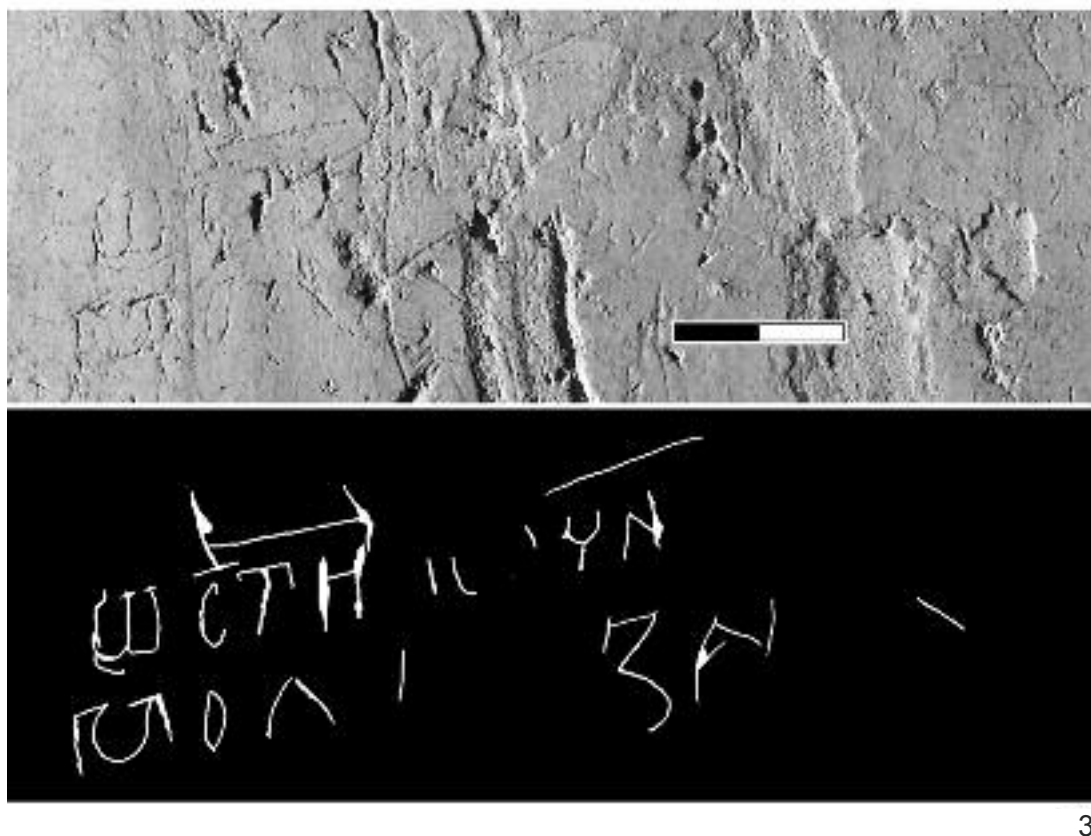
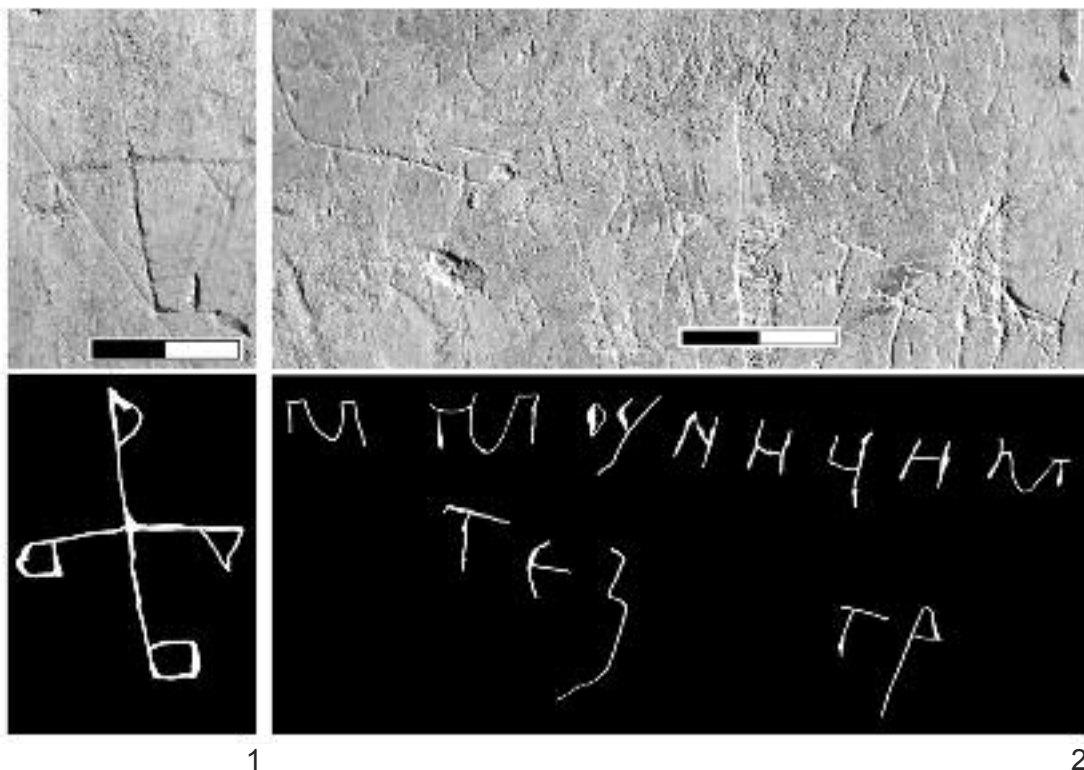
1

2

Таблиця LXXI

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 522, 2 – № 523

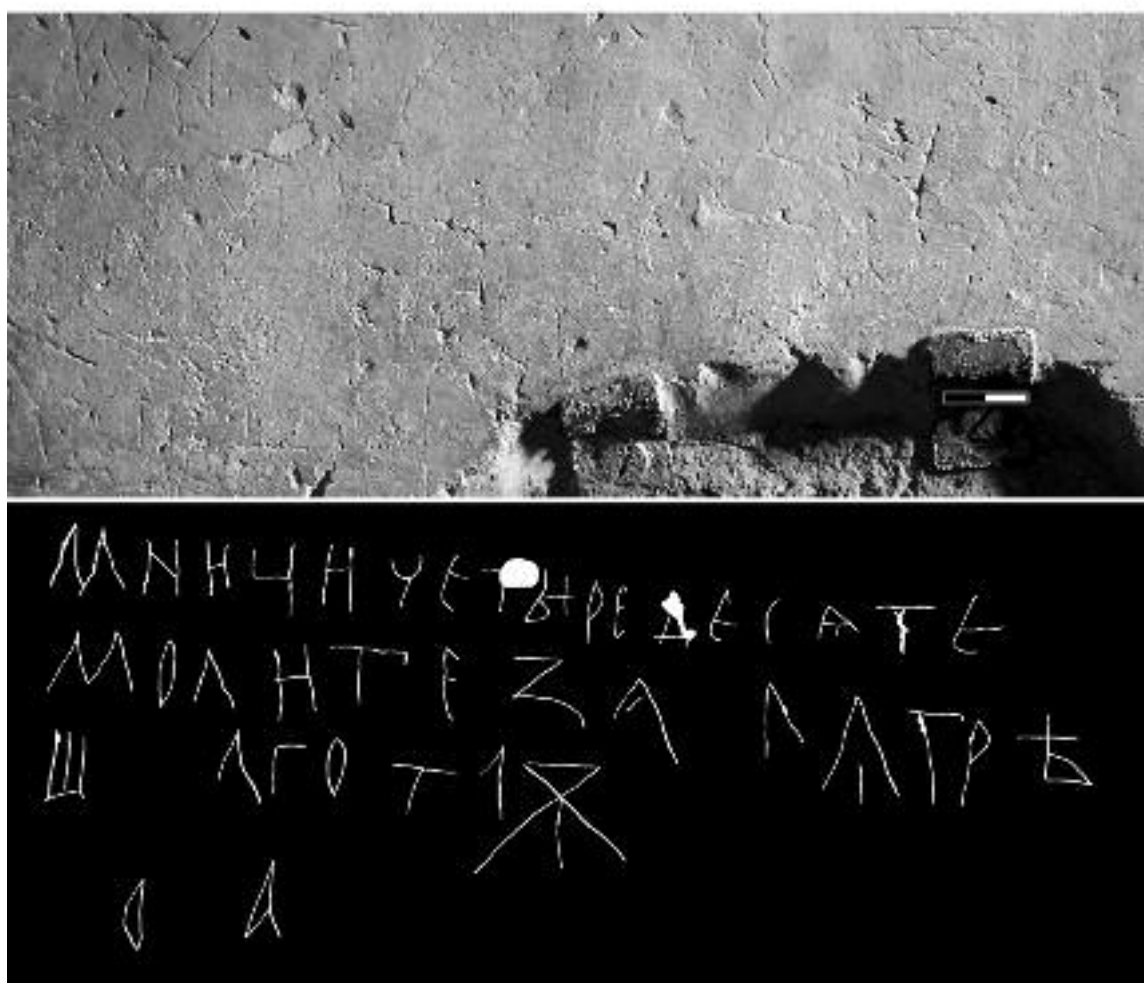

Таблиця LXXII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 525, 2 – № 526, 3 – № 530

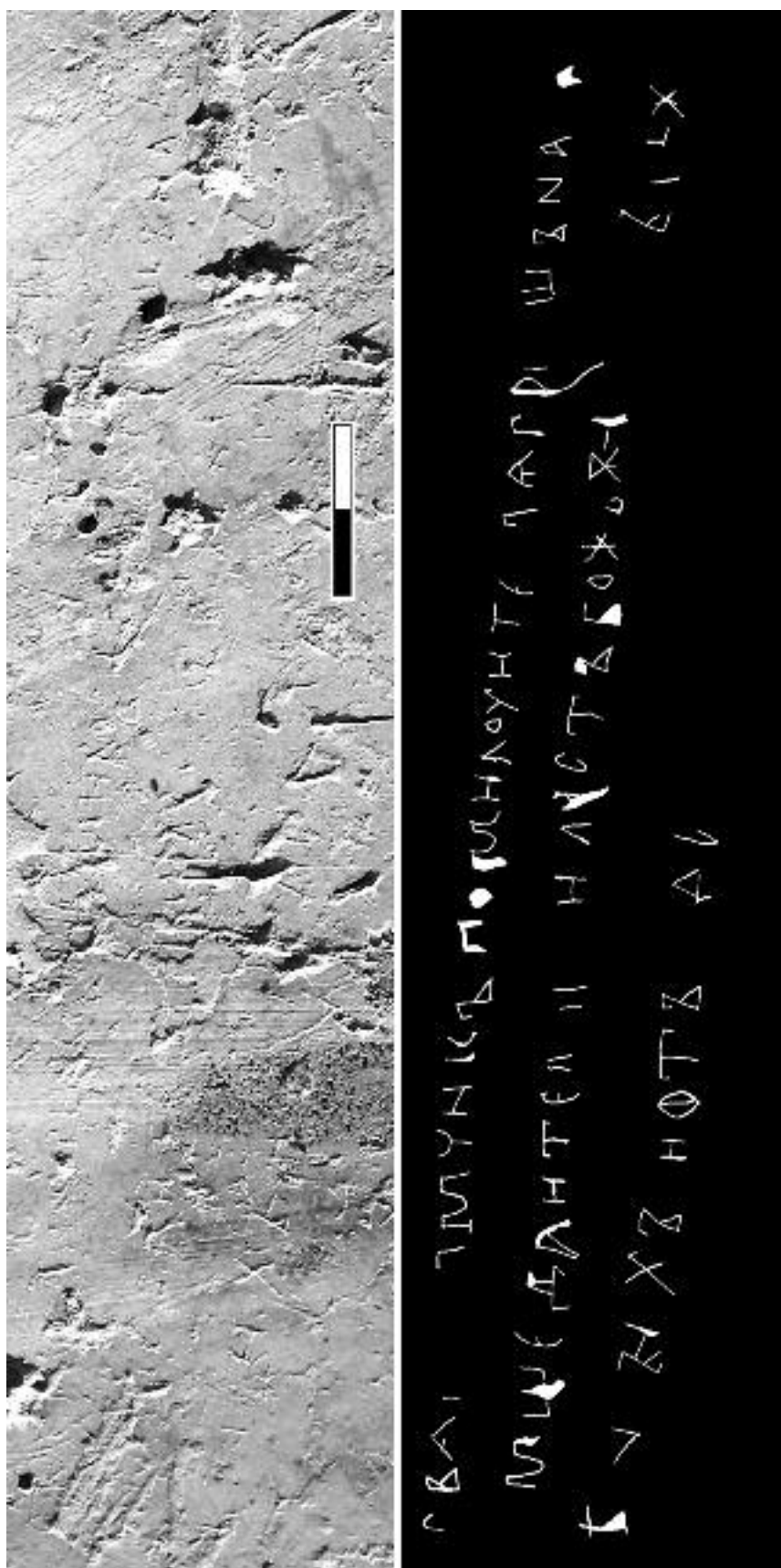

1

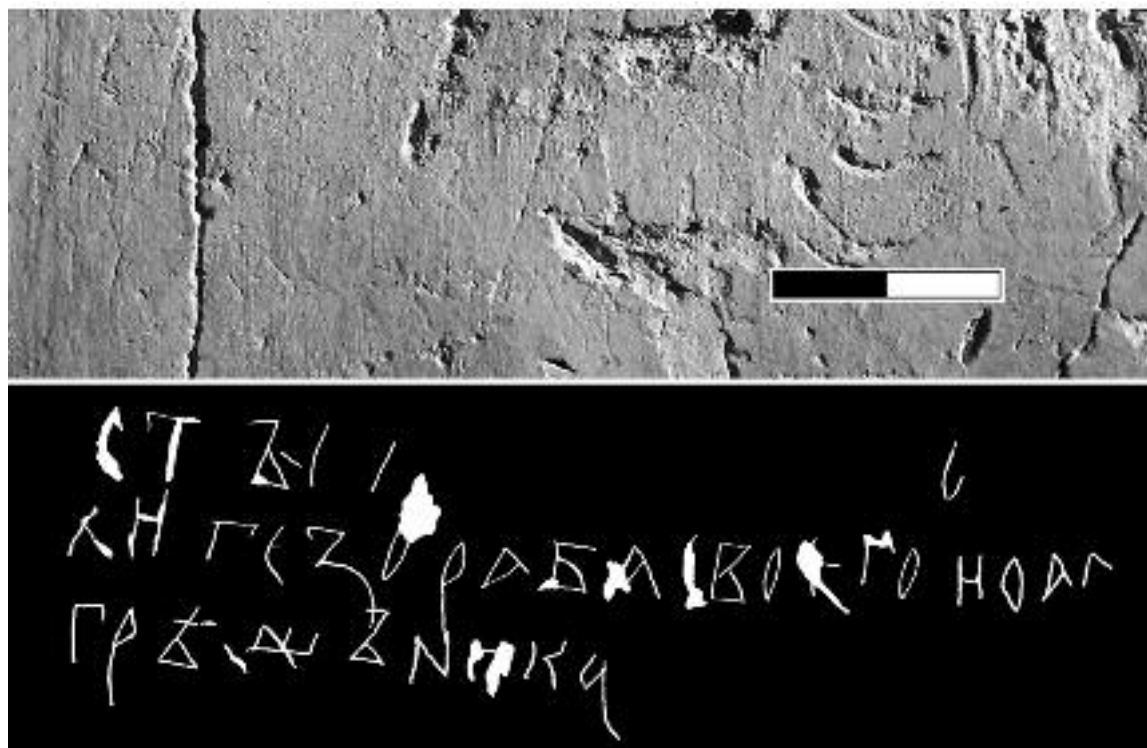

2

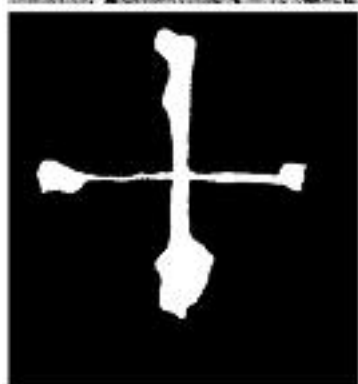
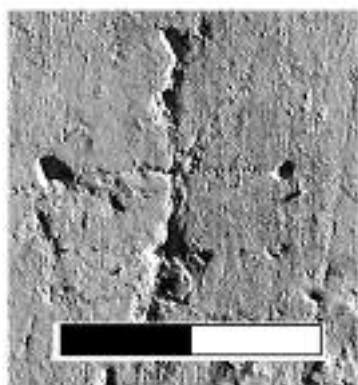
Таблиця LXXIII
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 527, 2 – № 528

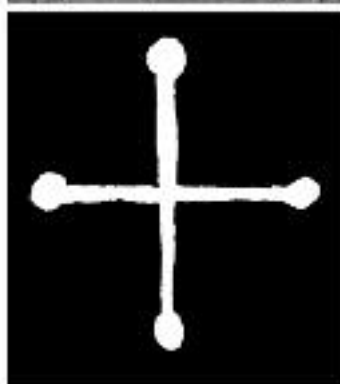
Таблиця LXXIV
 Фотографія та прорисовка графіті № 529

1

2

3

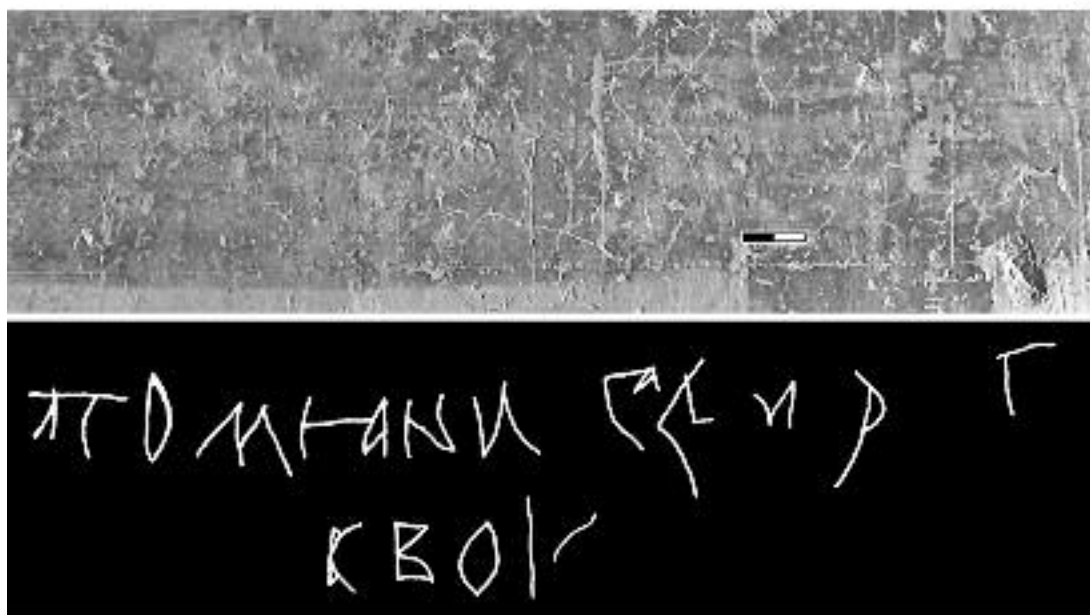
4

Таблиця LXXV

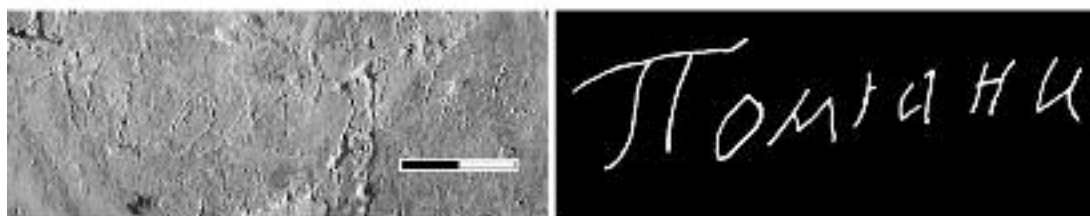
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 532, 2 – № 533, 3 – № 534, 4 – № 535

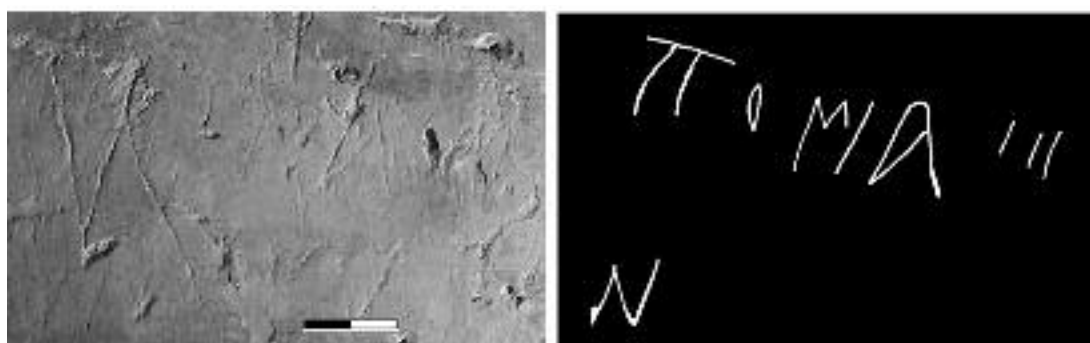
1

2

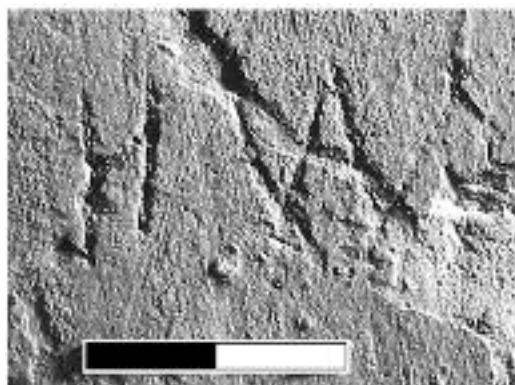
3

4

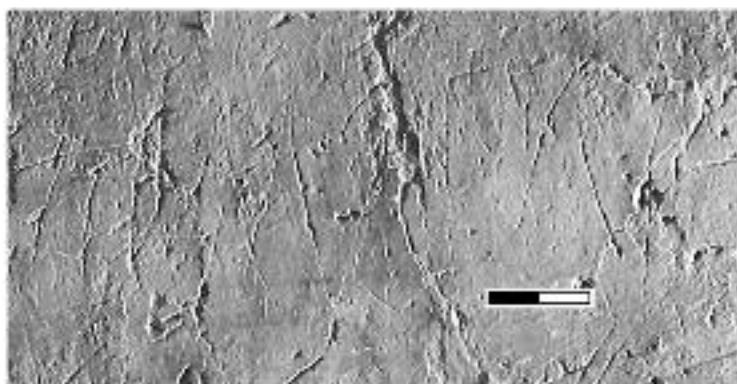
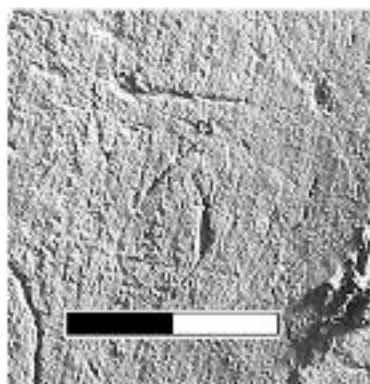
Таблиця LXXVI

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 617, 2 – № 618, 3 – № 619, 4 – № 620

1

2

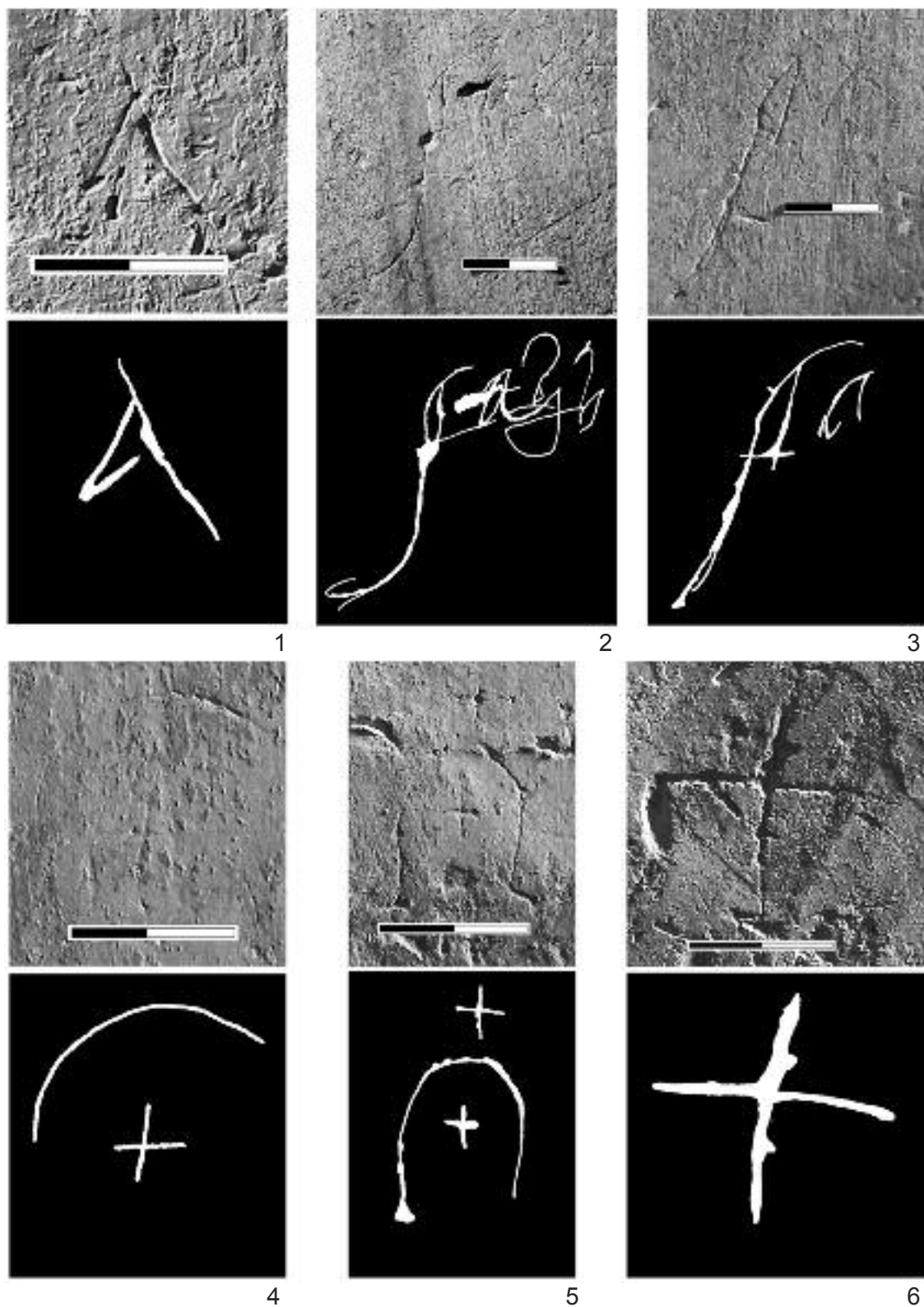

3

4

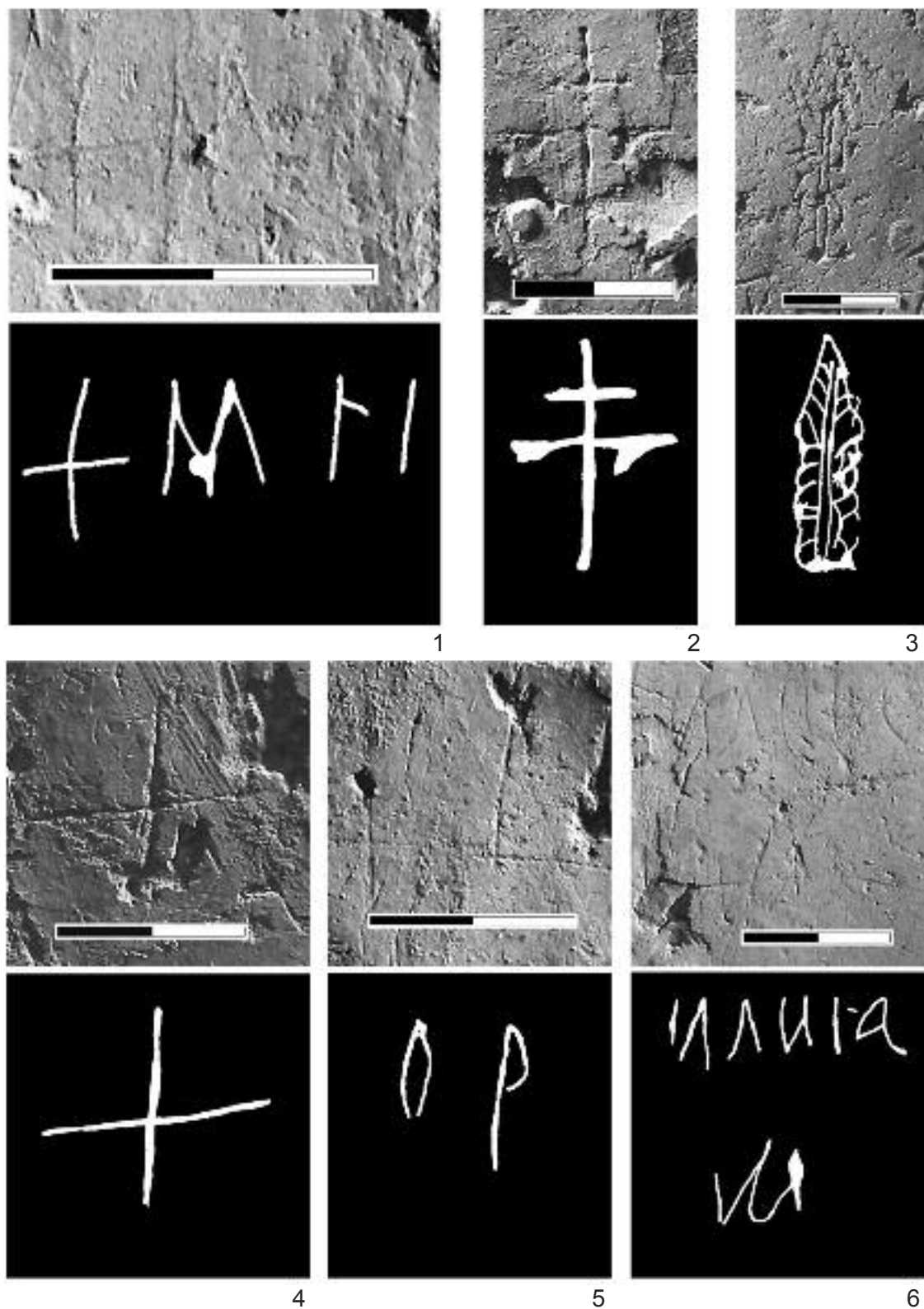
Таблиця LXXVII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 621, 2 – № 622, 3 – № 623, 4 – № 624

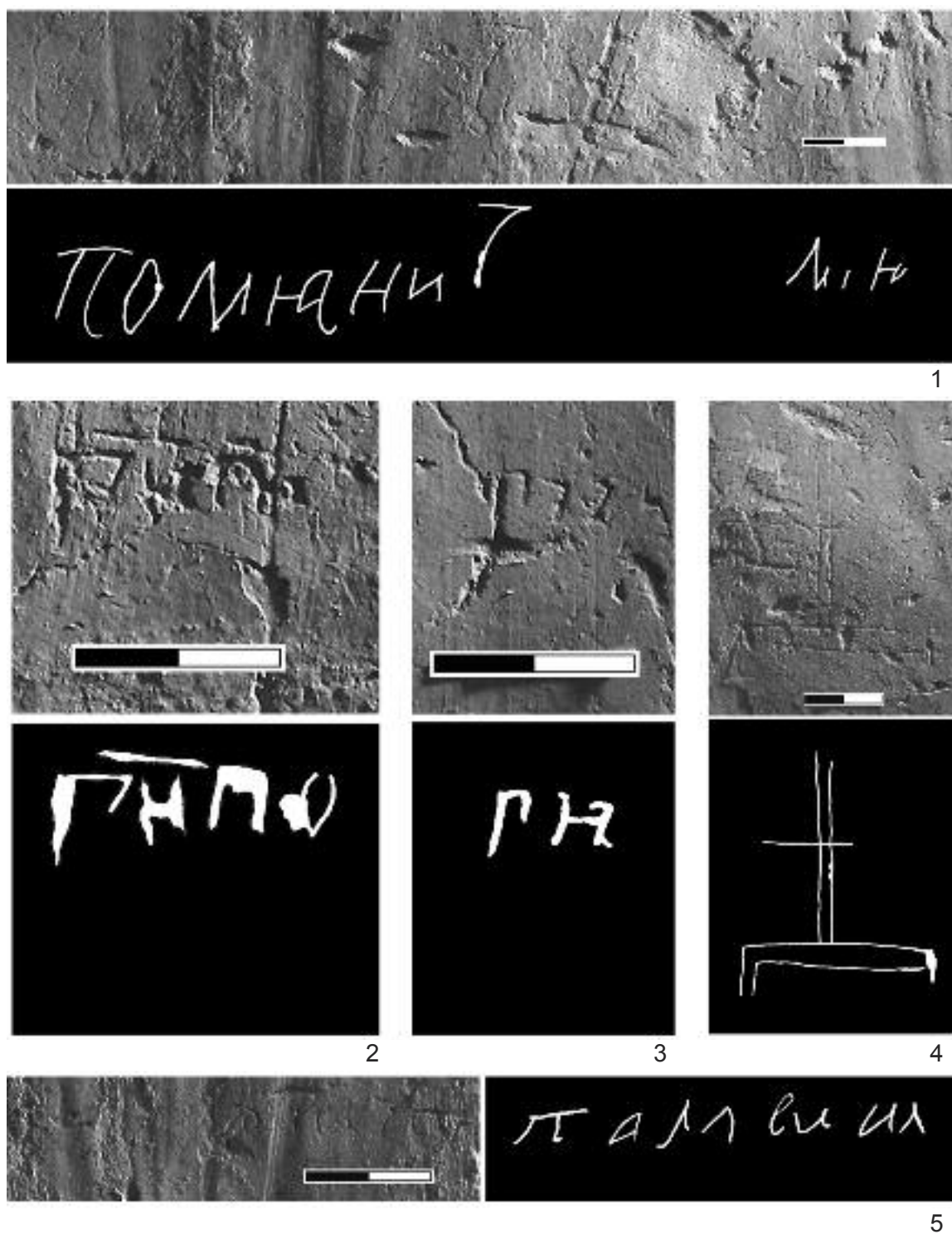
Таблиця LXXVIII

Фотографія та прорисовка графіті: **1** – № 625, **2** – № 664, **3** – № 665, **4** – № 666, **5** – № 667, **6** – № 668

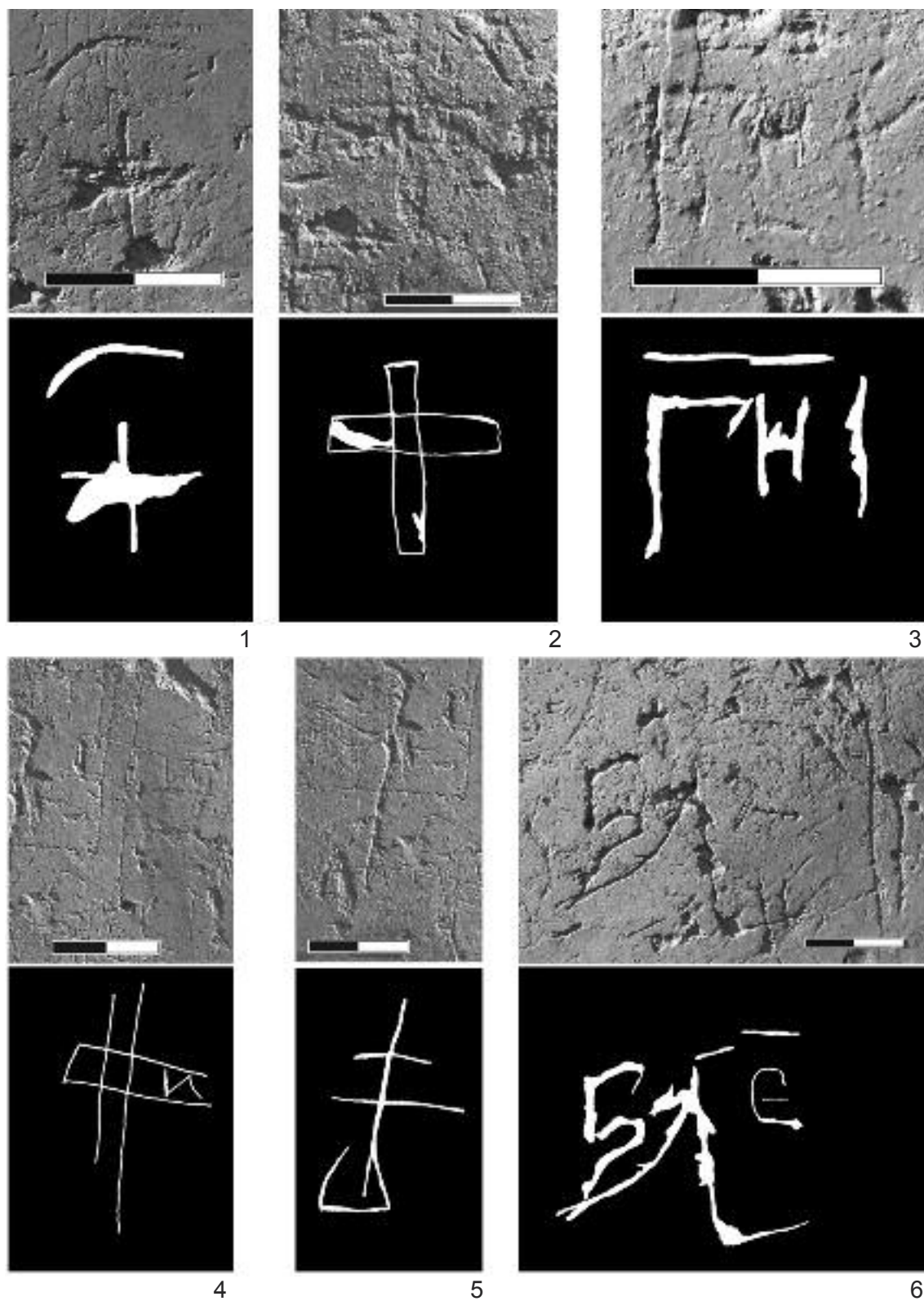
Таблиця LXXIX

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 669, 2 – № 670, 3 – № 671, 4 – № 672, 5 – № 673, 6 – № 674

Таблиця LXXX

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 675, 2 – № 676, 3 – № 677, 4 – № 678,
5 – № 679

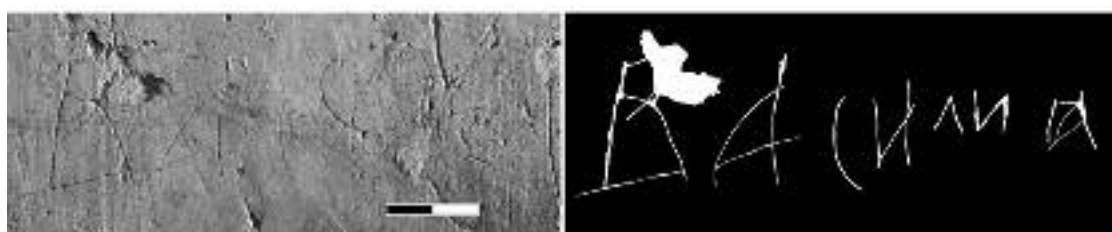

Таблиця LXXXI

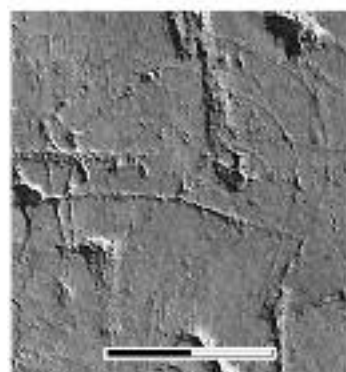
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 680, 2 – № 681, 3 – № 682, 4 – № 683,
5 – № 684, 6 – № 685

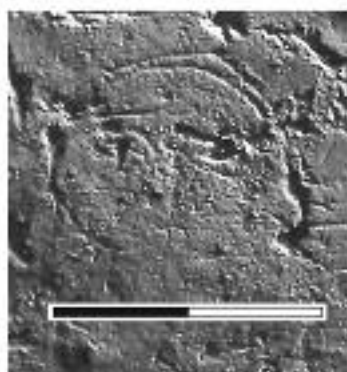
1

2

3

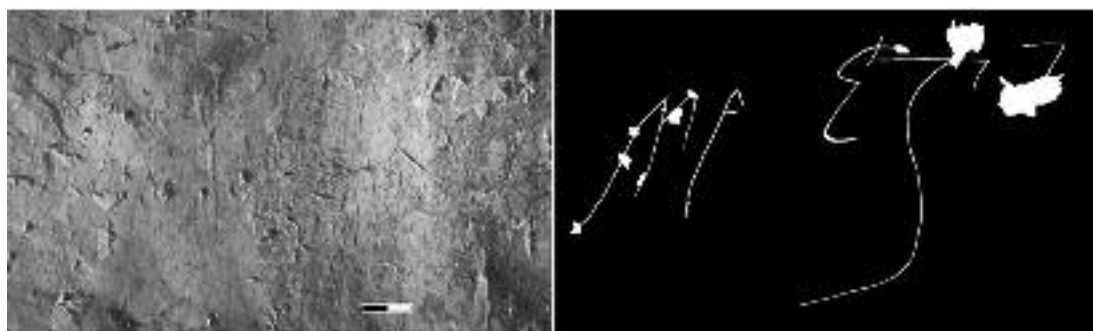
4

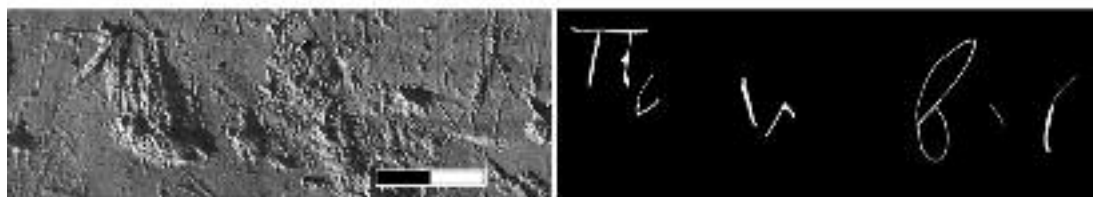
5

Таблиця LXXXII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 686, 2 – № 687, 3 – № 688, 4 – № 689,
5 – № 690

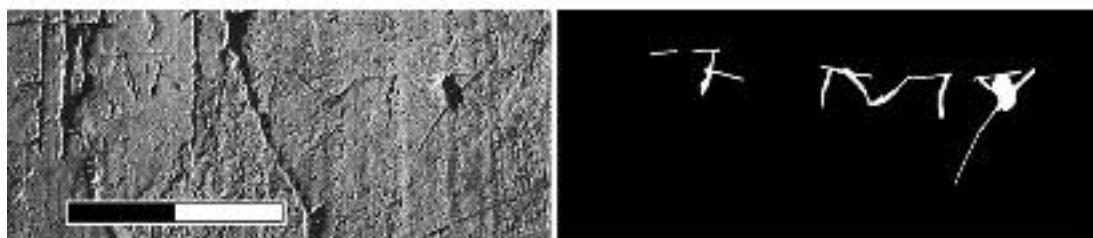
1

2

3

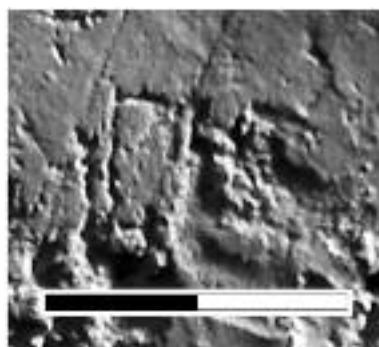
4

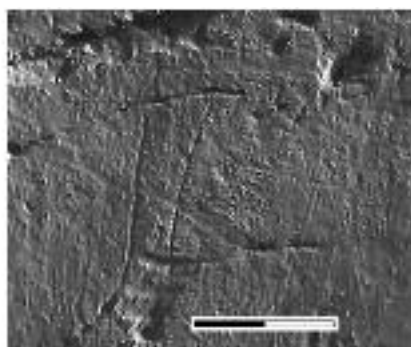
5

Таблиця LXXXIII

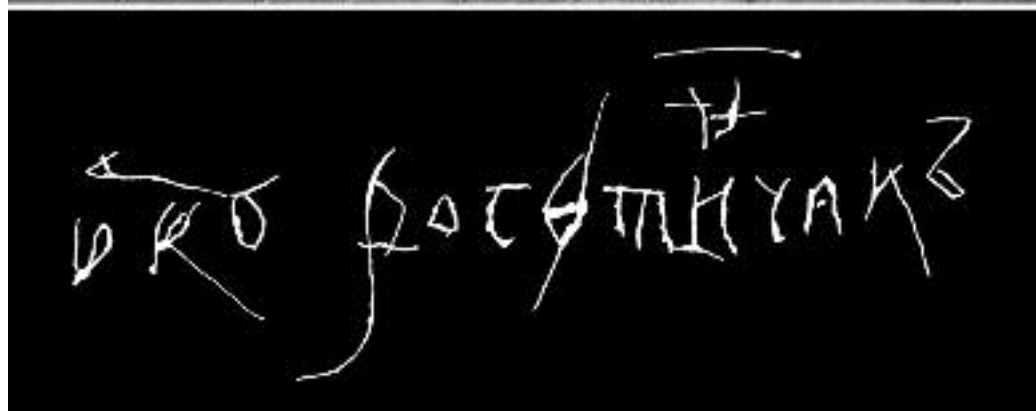
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 691, 2 – № 692, 3 – № 693, 4 – № 694,
5 – № 695

1

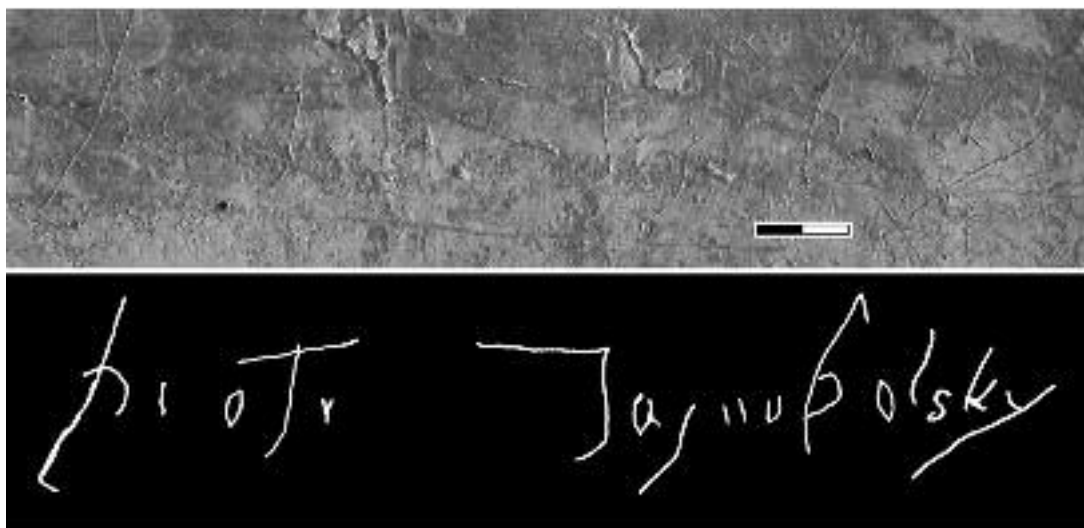
2

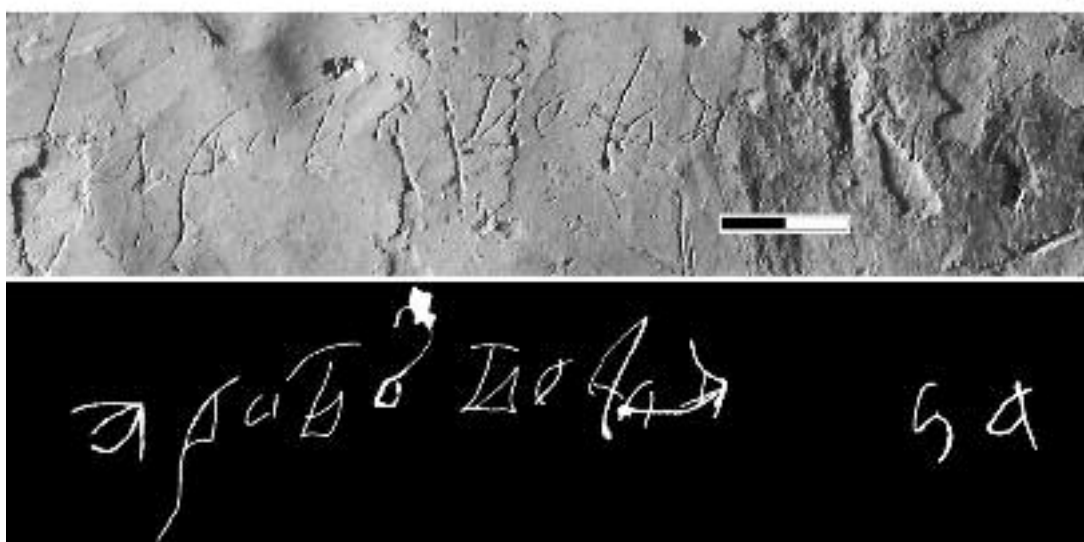
3

Таблиця LXXXIV

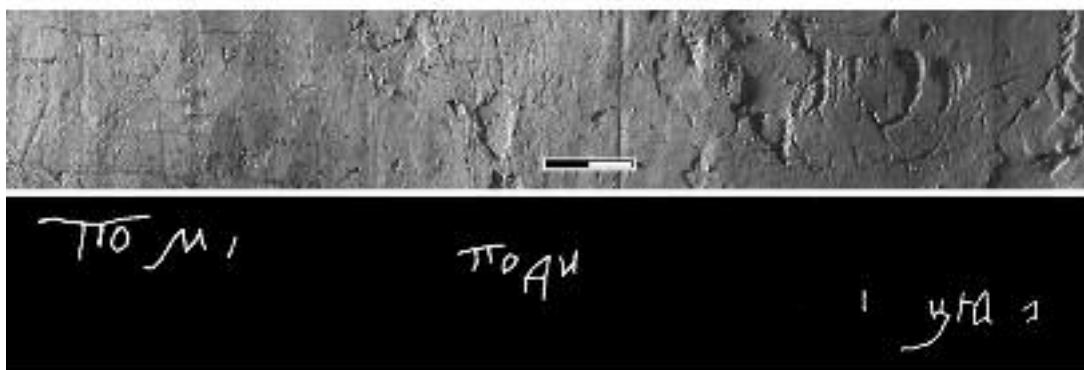
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 696, 2 – № 697, 3 – № 698

1

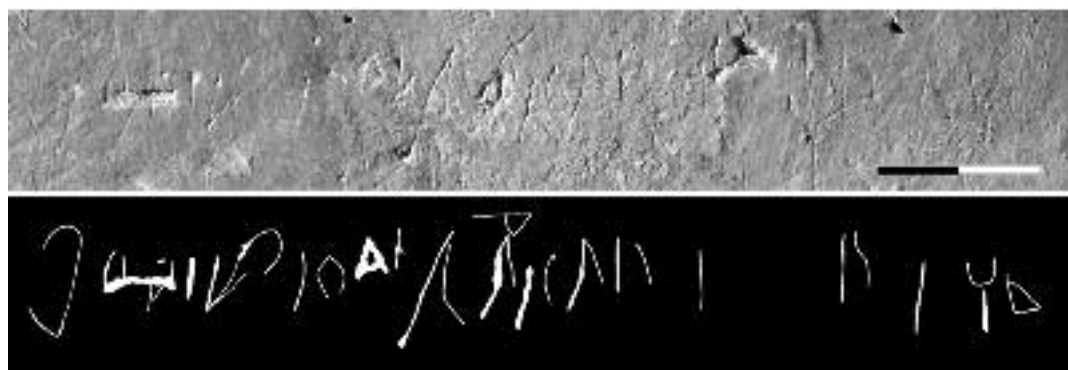
2

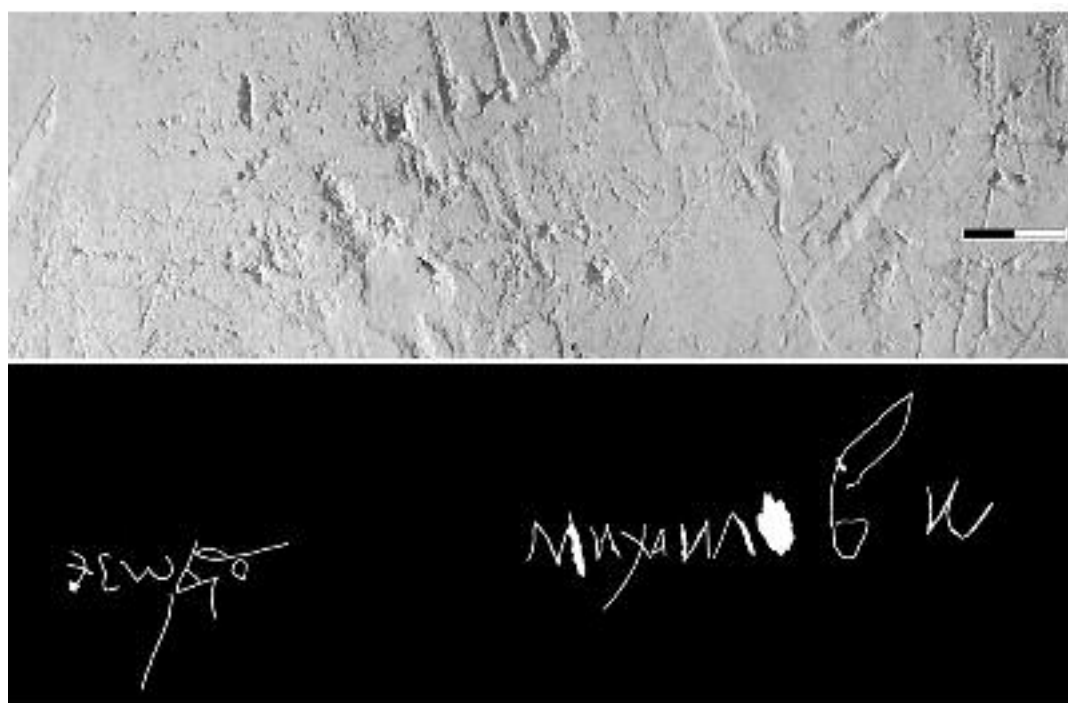
3

Таблиця LXXXV

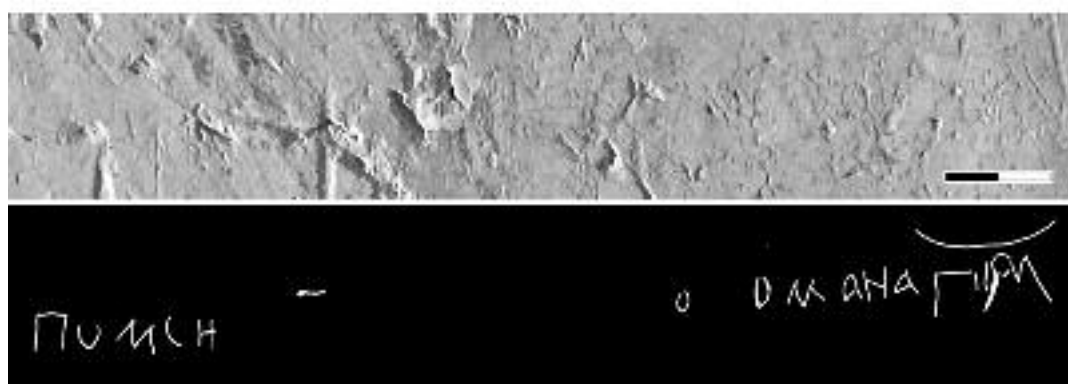
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 699, 2 – № 700, 3 – № 701

1

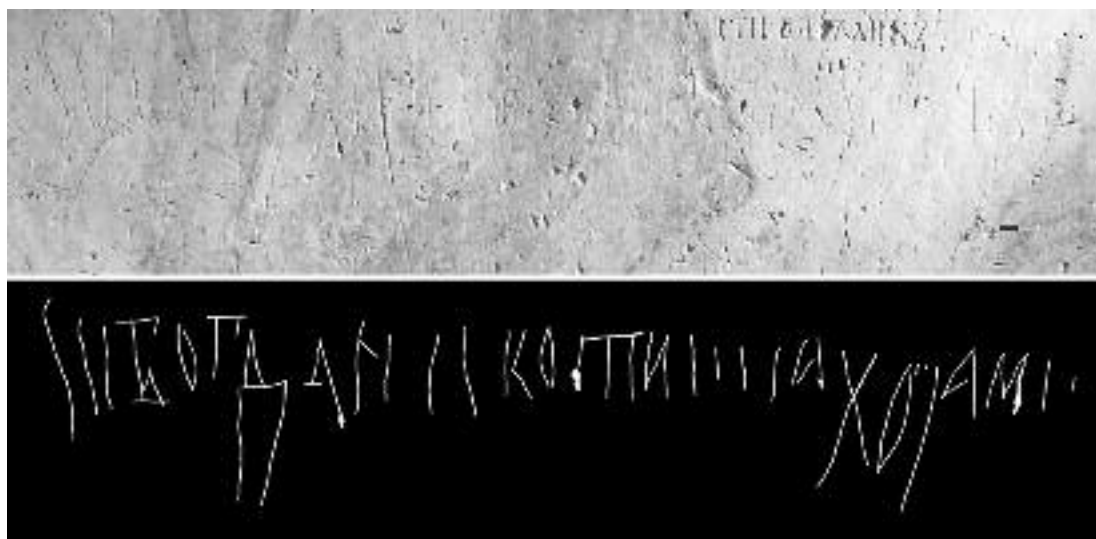
2

3

Таблиця LXXXVI

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 702, 2 – № 703, 3 – № 704

1

2

3

Таблиця LXXXVII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 705, 2 – № 706, 3 – № 707

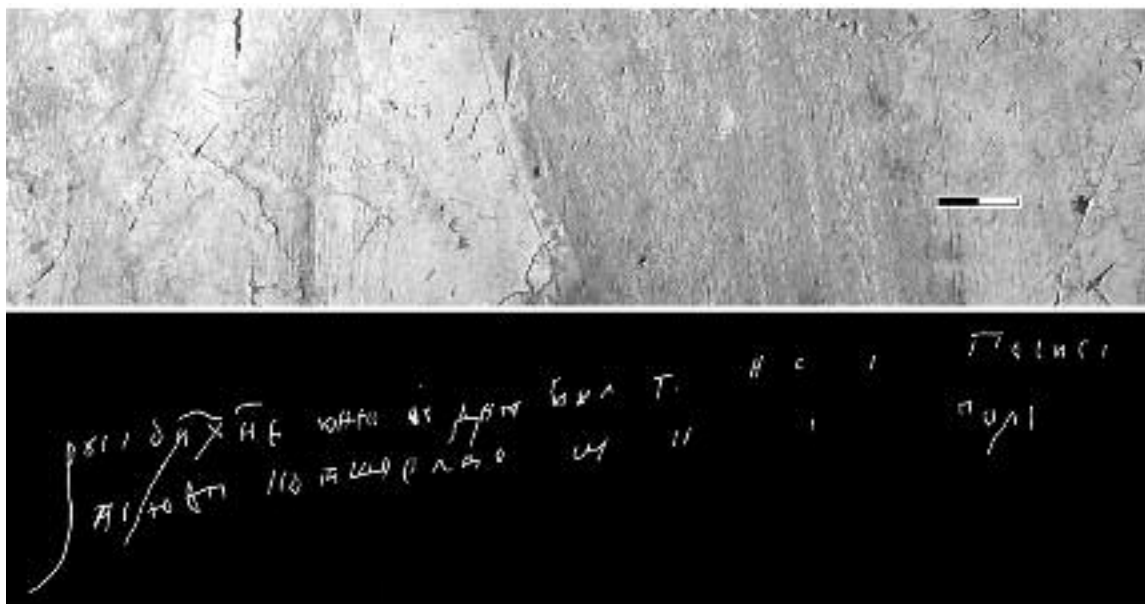
1

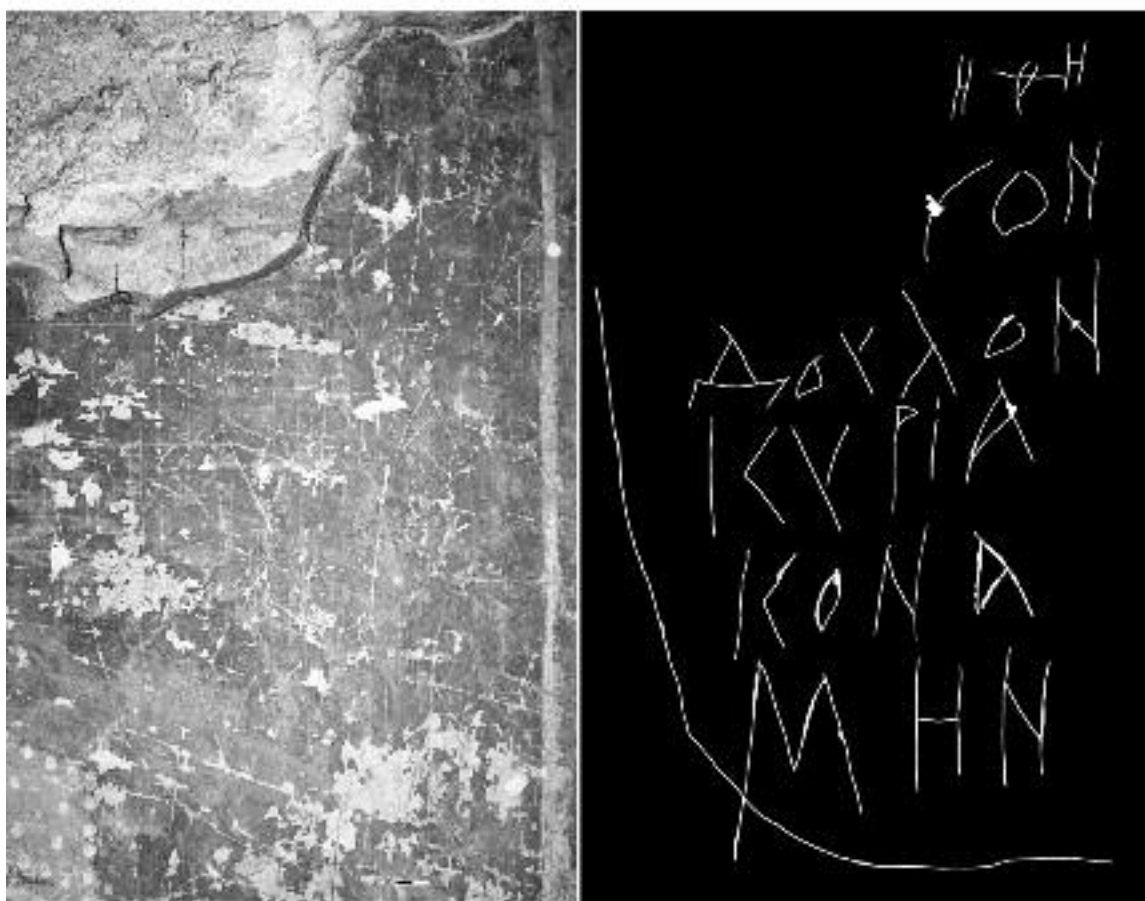
2

Таблиця LXXXVIII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 708, 2 – № 709

1

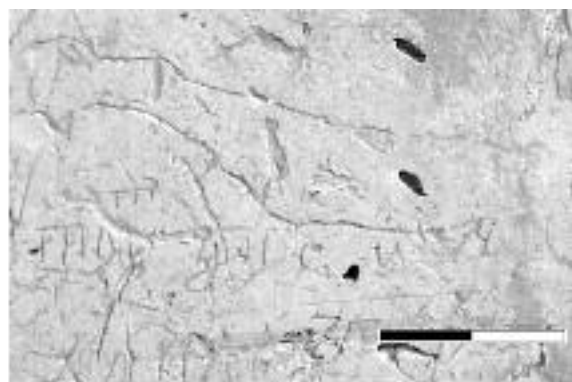
2

Таблиця LXXXIX

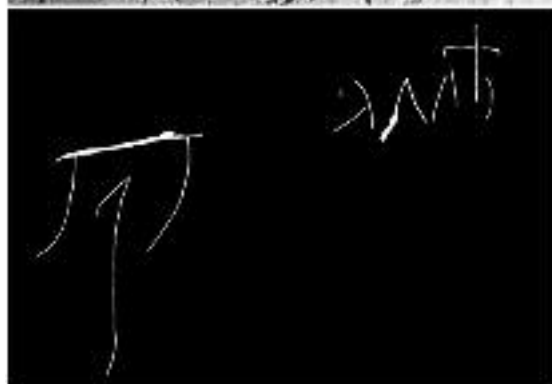
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 710, 2 – № 711

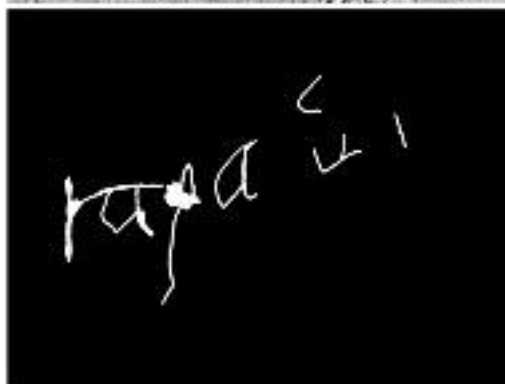
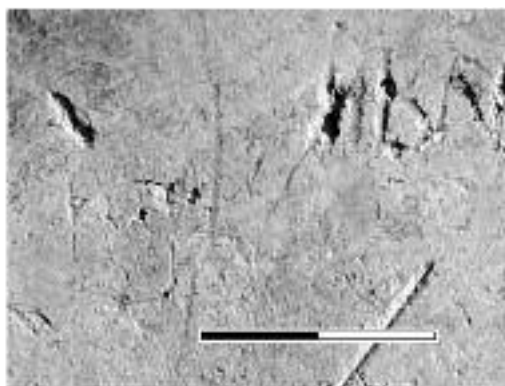
1

2

3

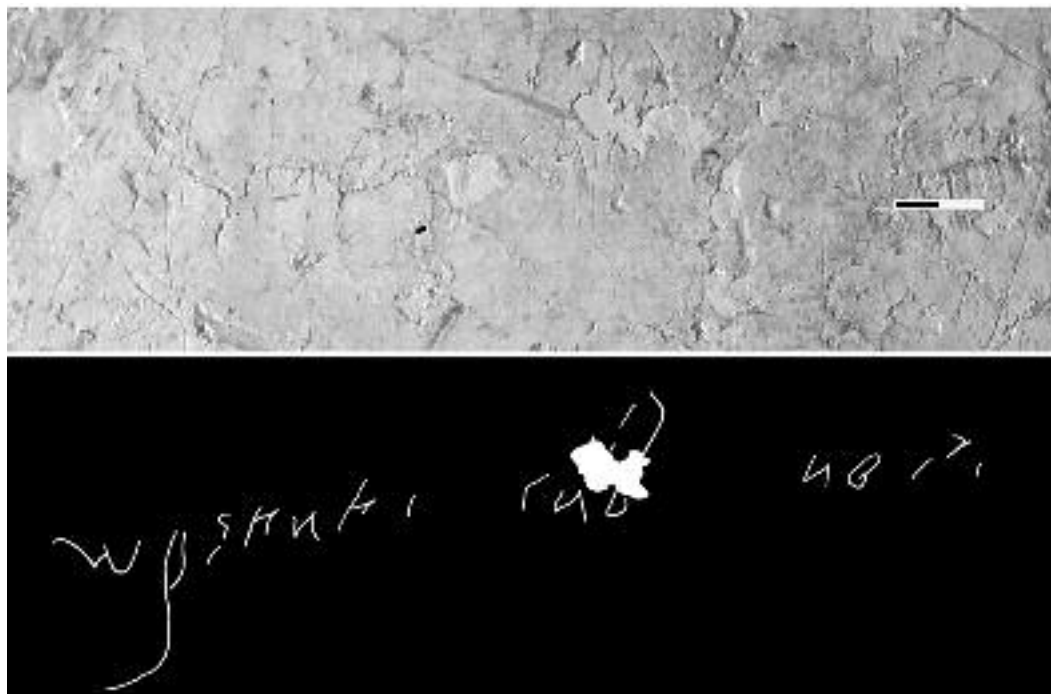
4

Таблиця ХС

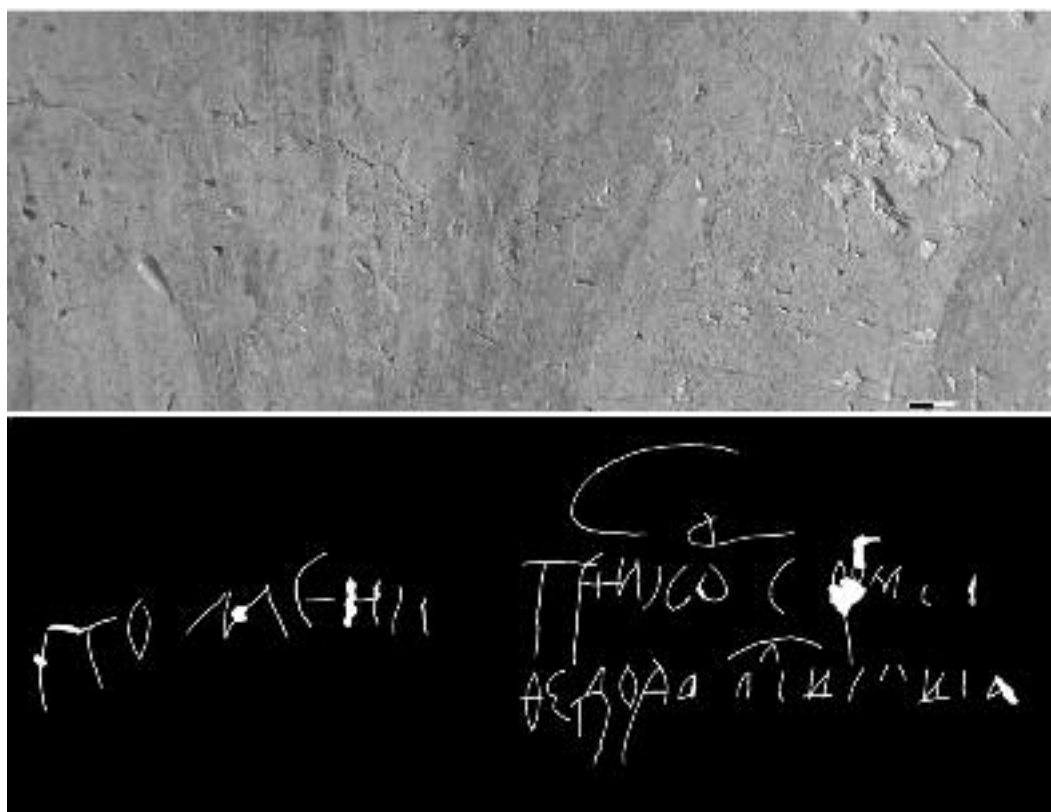
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 712, 2 – № 713, 3 – № 714, 4 – № 715

Таблиця ХСІ
Фотографія та прорисовка графіті № 716

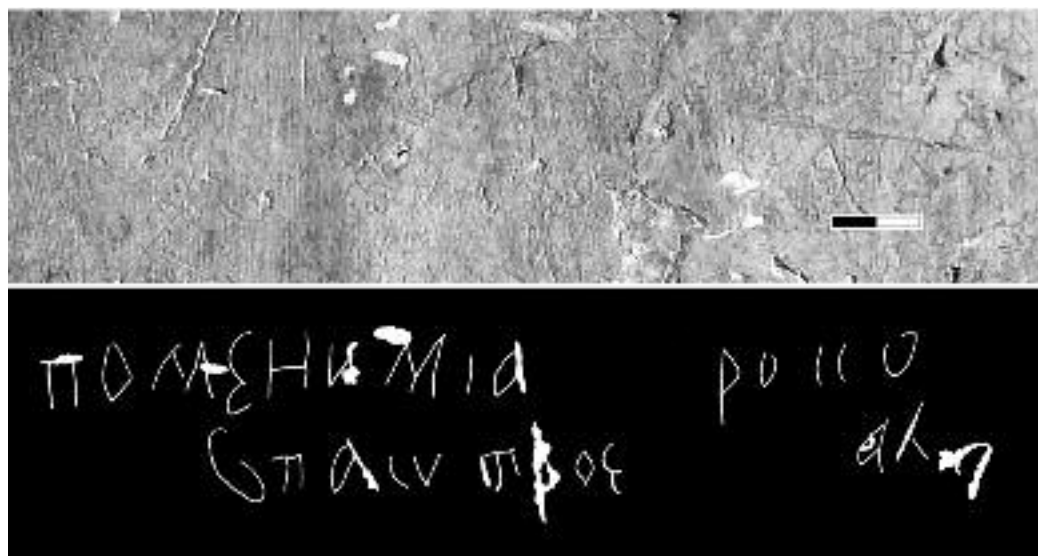
1

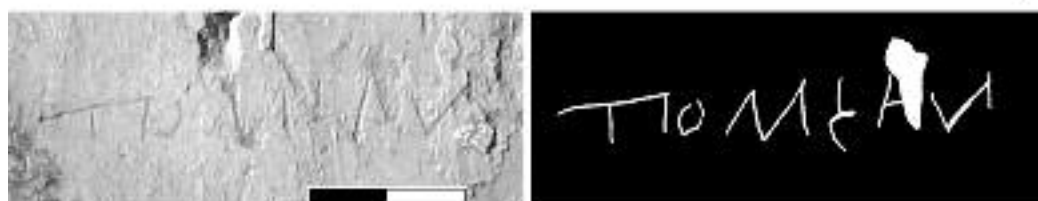
2

Таблиця ХСII

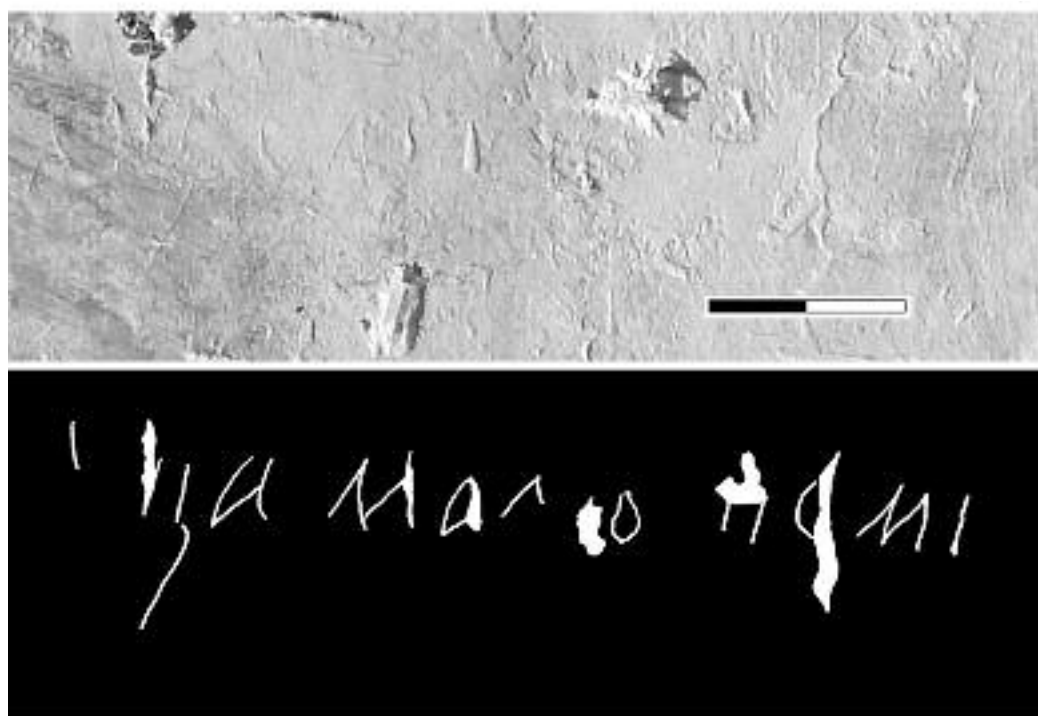
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 717, 2 – № 718

1

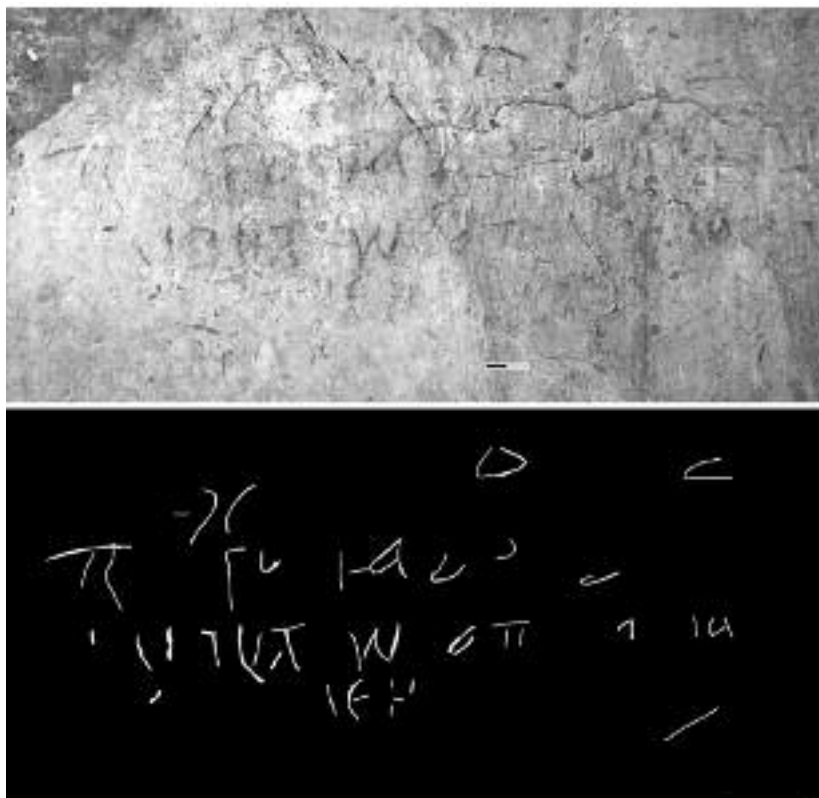
2

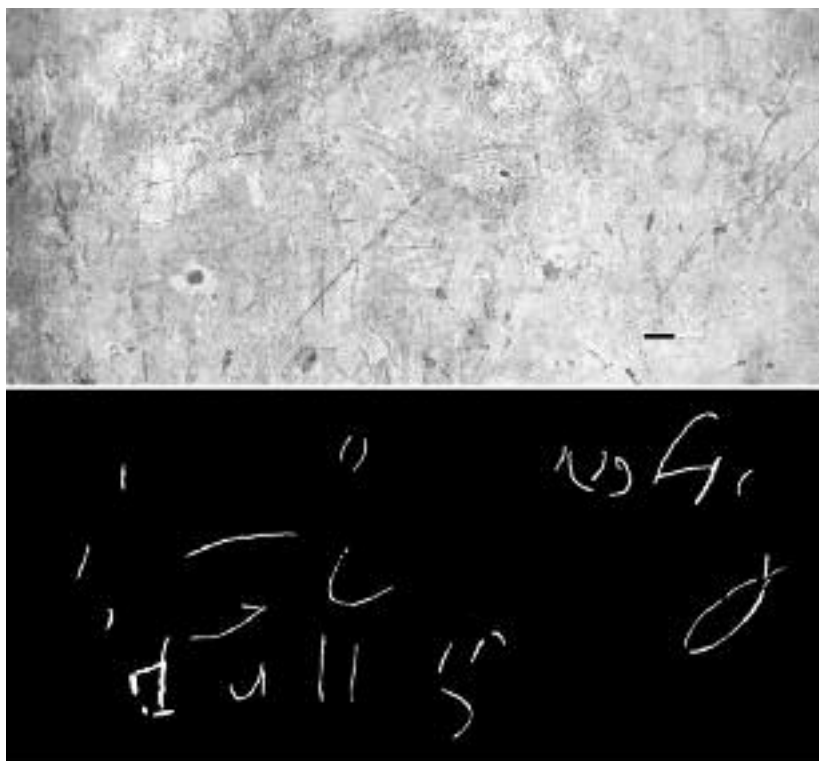
3

Таблиця ХСІІІ

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 719, 2 – № 719а, 3 – № 719б

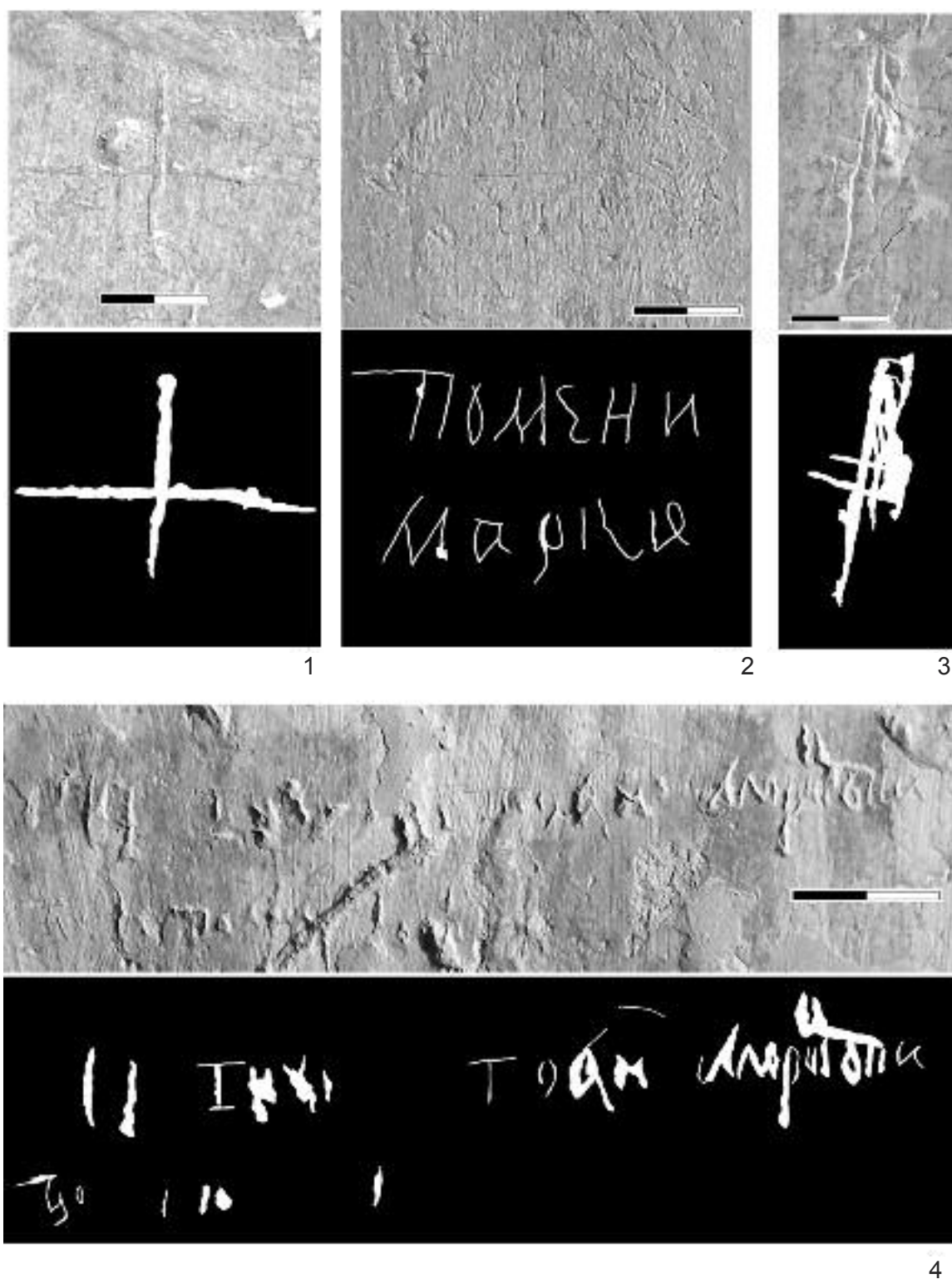
1

2

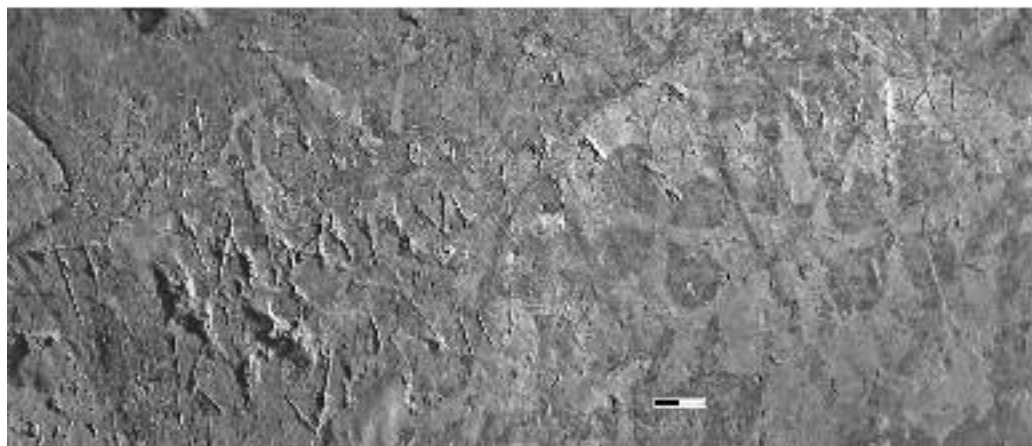
Таблиця XCIV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 719д, 2 – № 719е

Таблиця ХСV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 719в, 2 – № 719г, 3 – № 4280, 4 – № 4281

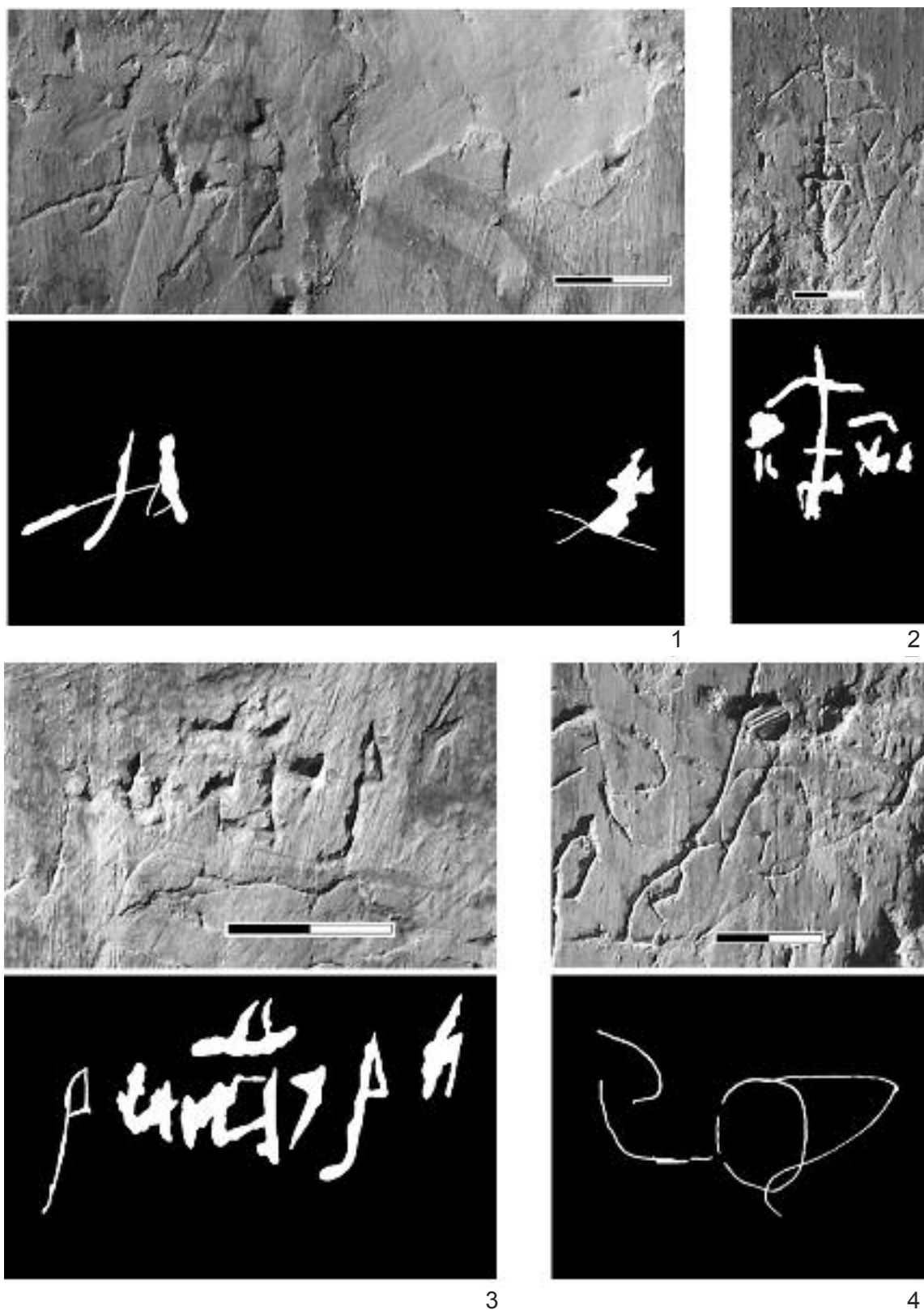
1

2

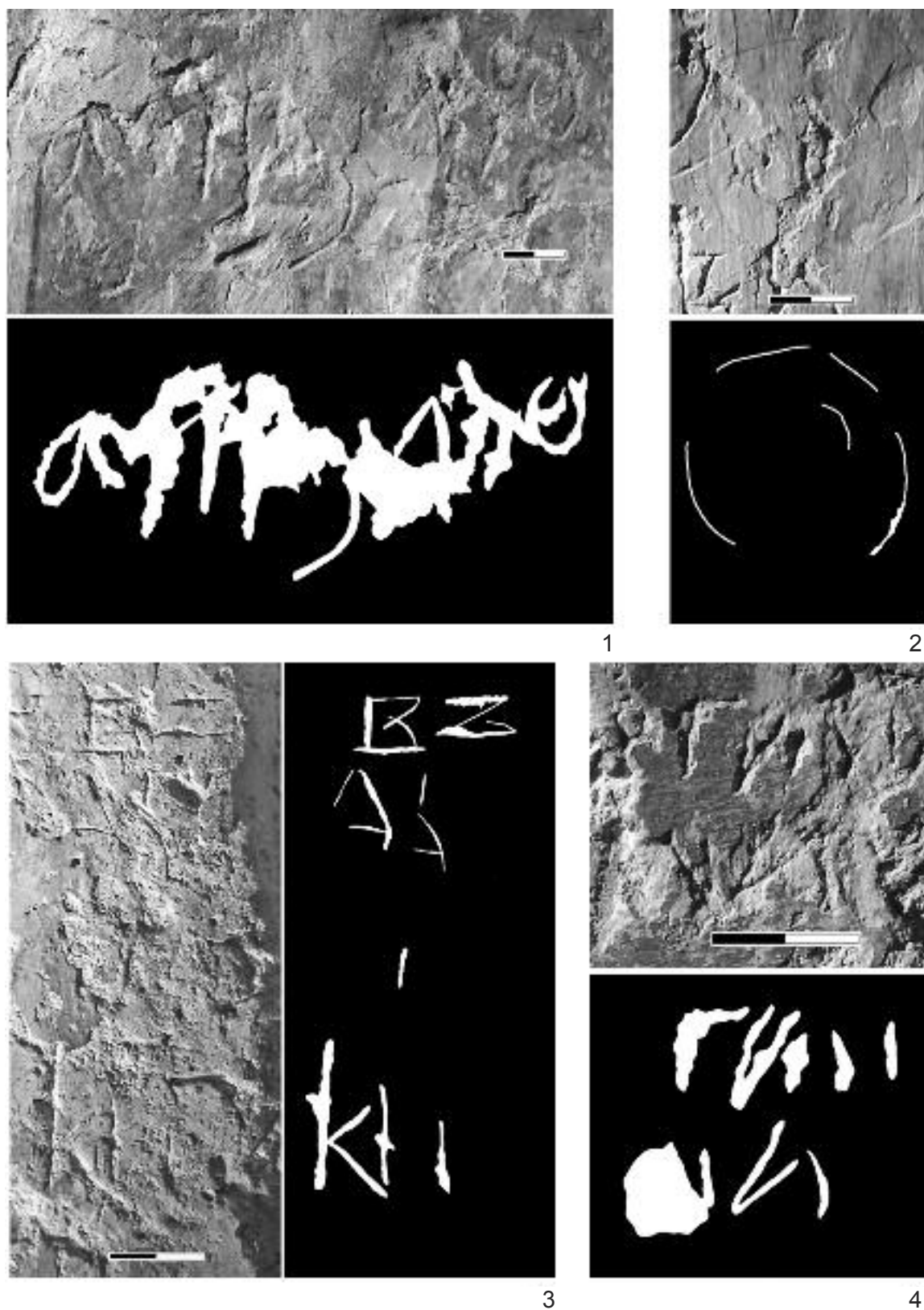
Таблиця ХСVІ

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4282, 2 – № 4283

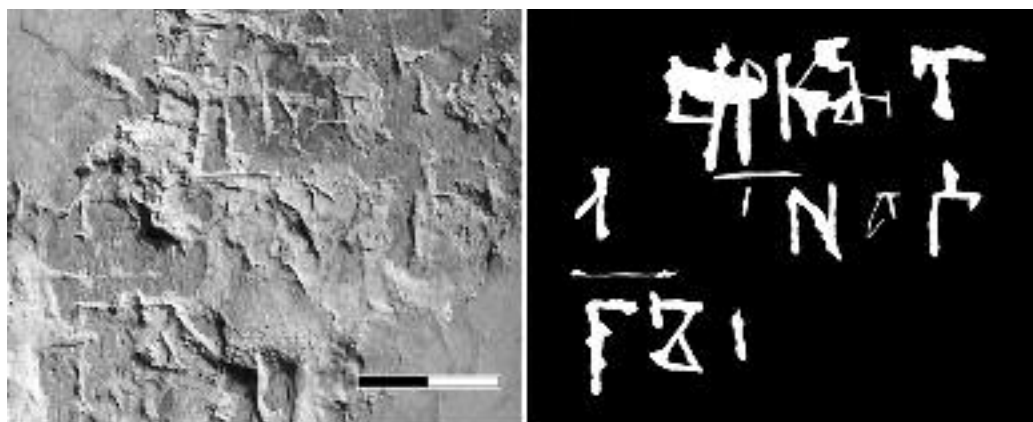
Таблиця ХСVІІ

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4284, 2 – № 4285, 3 – № 4286, 4 – № 4287

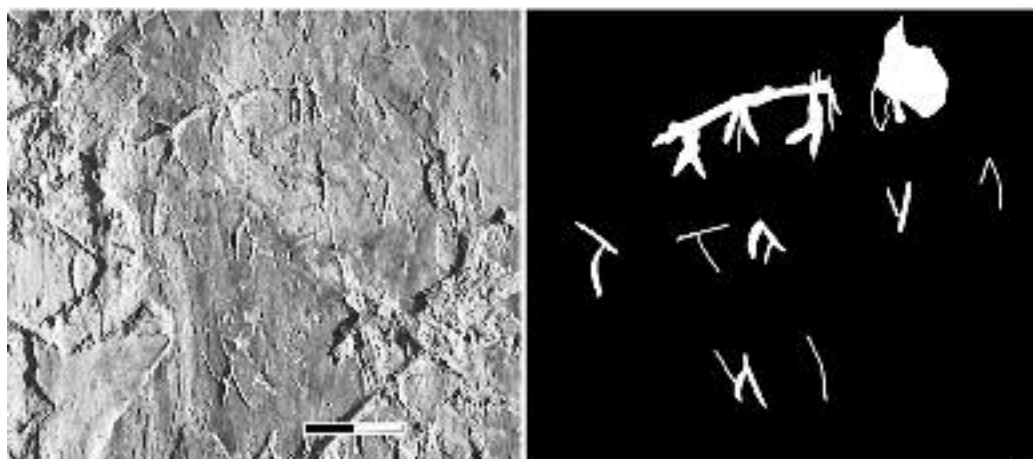

Таблиця ХСVIII

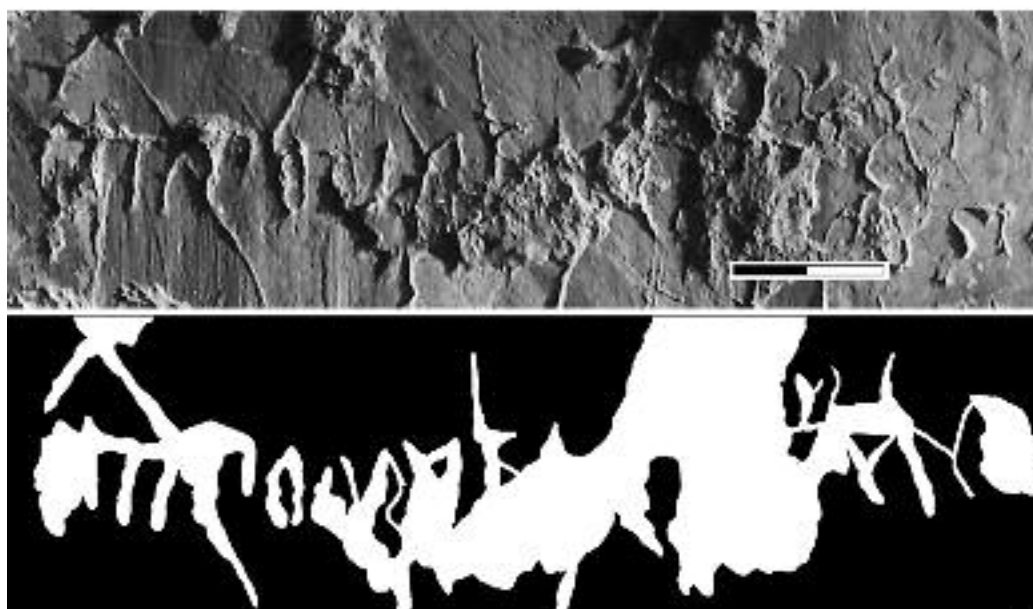
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4288, 2 – № 4289, 3 – № 4290, 4 – № 4291

1

2

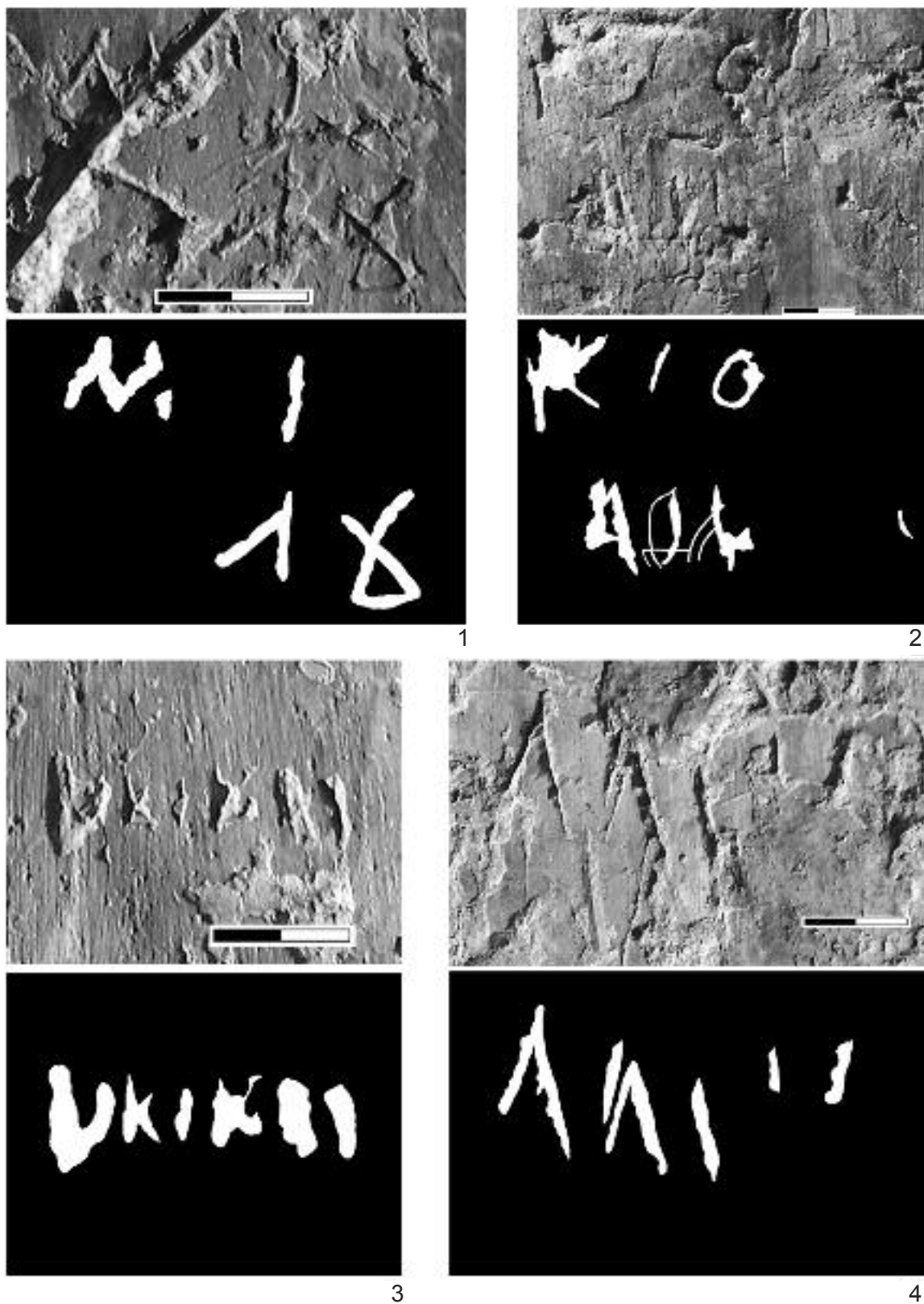
3

Таблиця ХСІХ

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4292, 2 – № 4293, 3 – № 4294

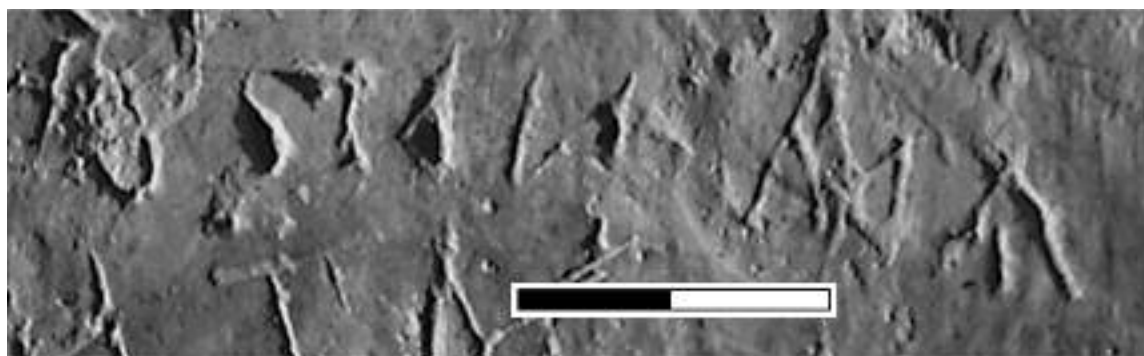

Таблиця С
Фотографія та прорисовка графіті № 4295

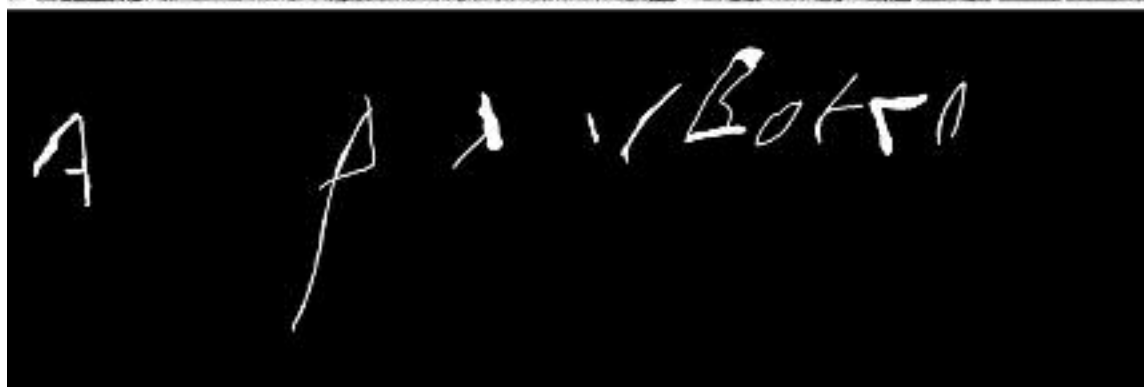

Таблиця СІ

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4296, 2 – № 4297, 3 – № 4298, 4 – № 4299

1

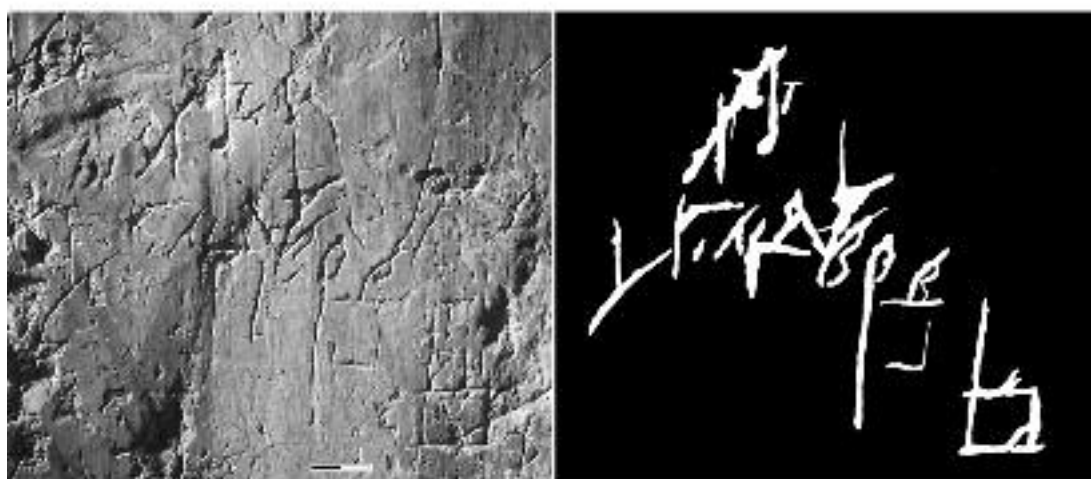
2

Таблиця СІІ

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4300, 2 – № 4301

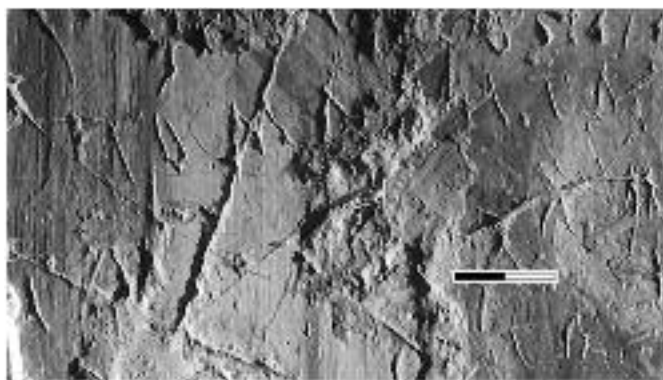
1

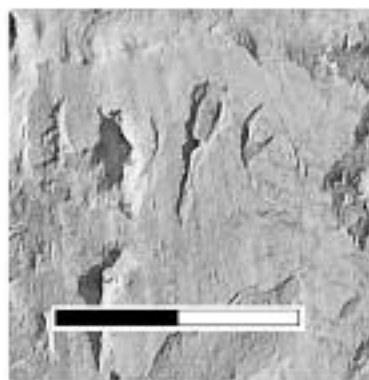
2

Таблиця СІІІ

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4302, 2 – № 4303

1

2

3

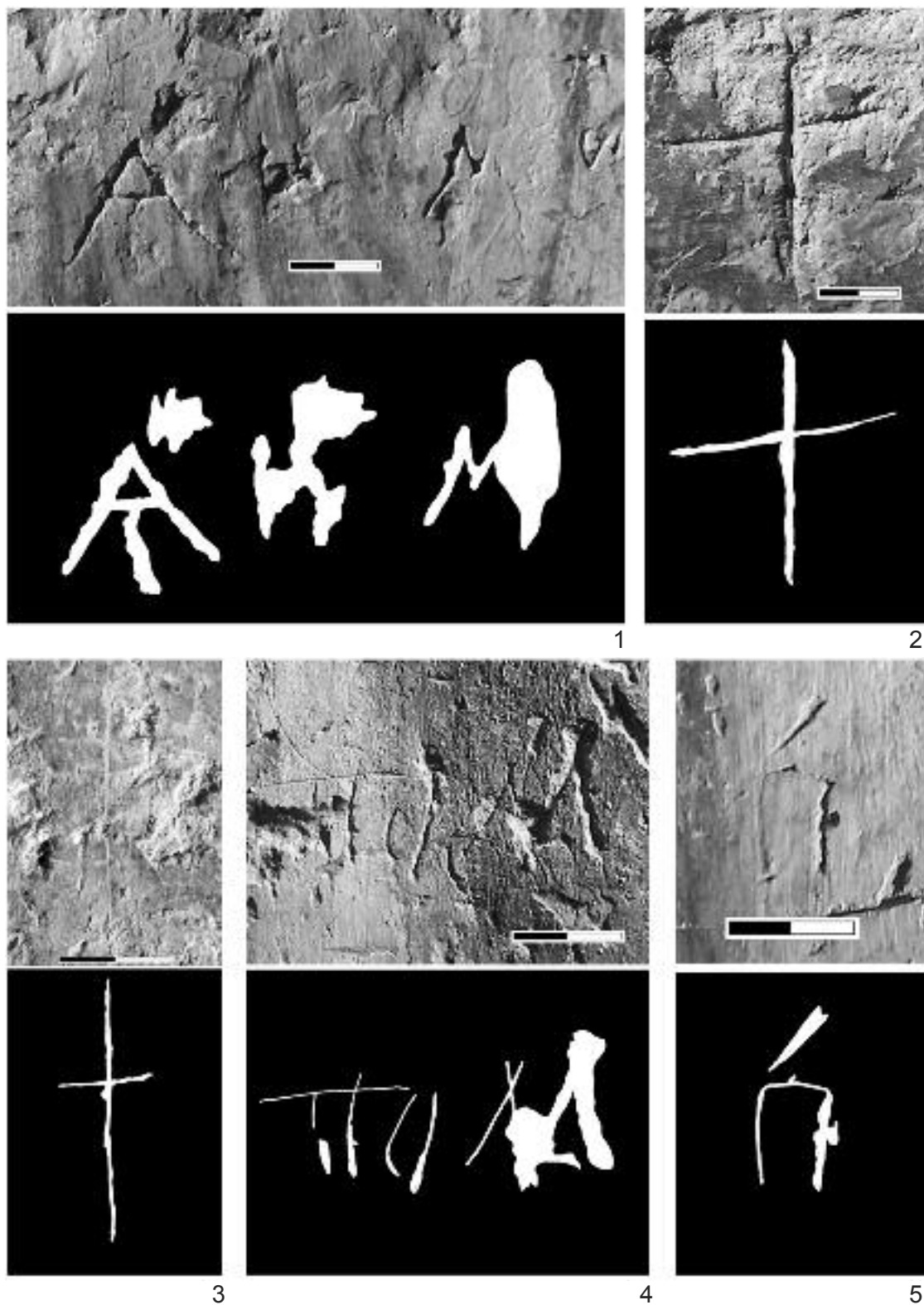
4

5

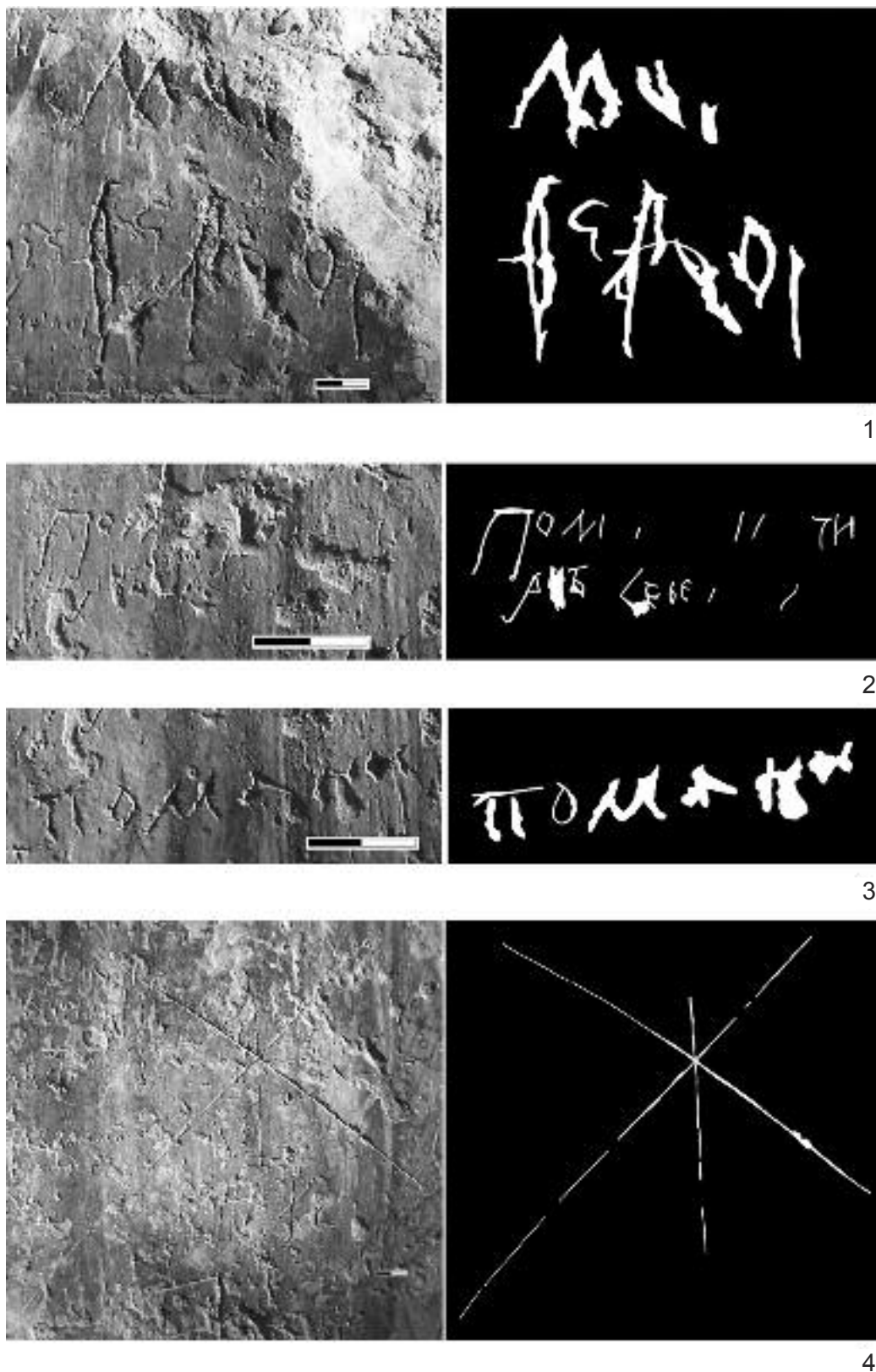
Таблиця СІV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4304, 2 – № 4305, 3 – № 4306, 4 – № 4307, 5 – № 4308

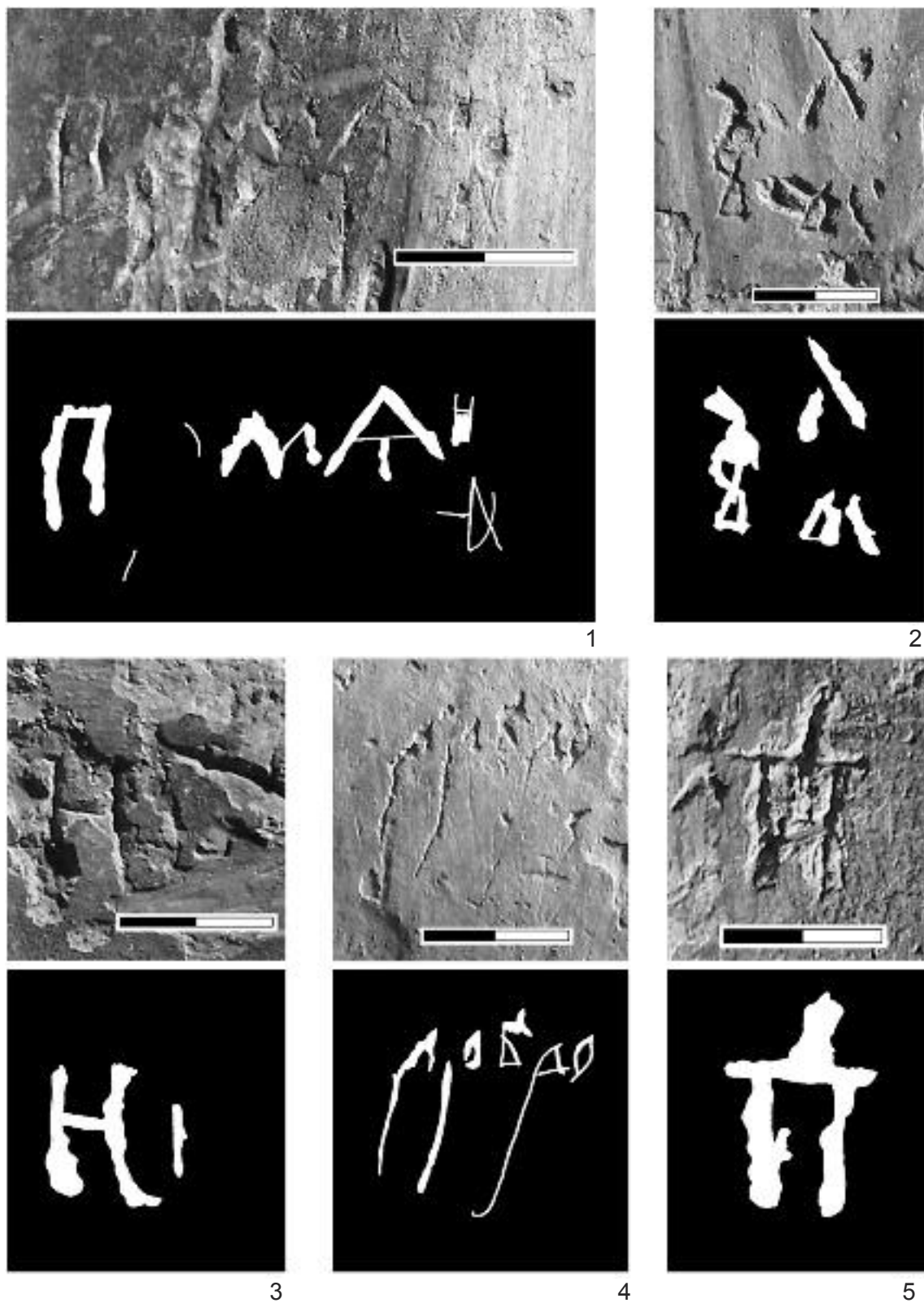
Таблиця CV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4309, 2 – № 4310, 3 – № 4311, 4 – № 4312, 5 – № 4313

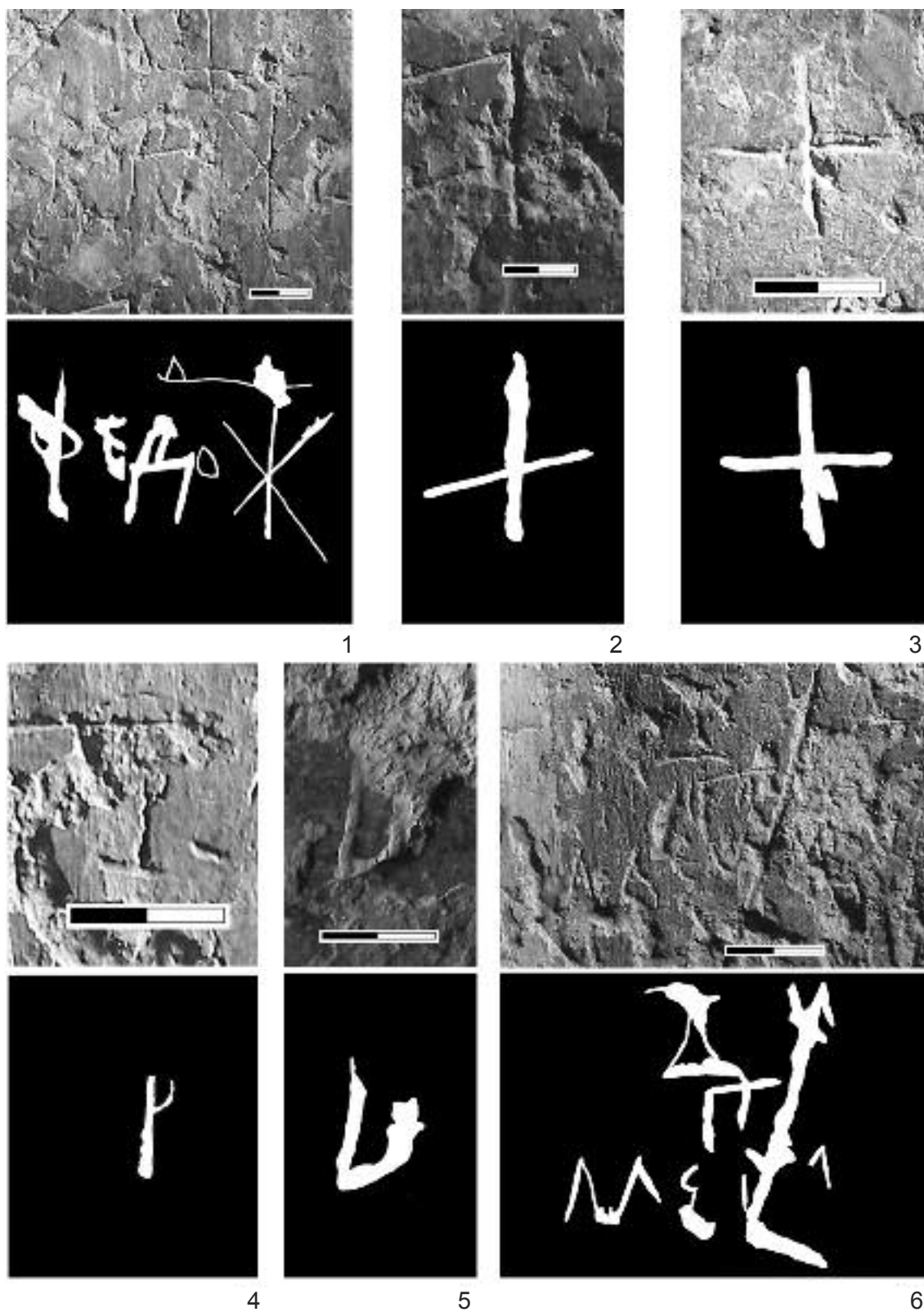
Таблиця CVI

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4314, 2 – № 4315, 3 – № 4316, 4 – № 4317

Таблиця CVII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4318, 2 – № 4319, 3 – № 4320, 4 – № 4321, 5 – № 4322

Таблиця CVIII

Фотографія та прорисовка графіті: **1** – № 4323, **2** – № 4324, **3** – № 4325, **4** – № 4326, **5** – № 4327, **6** – № 4328

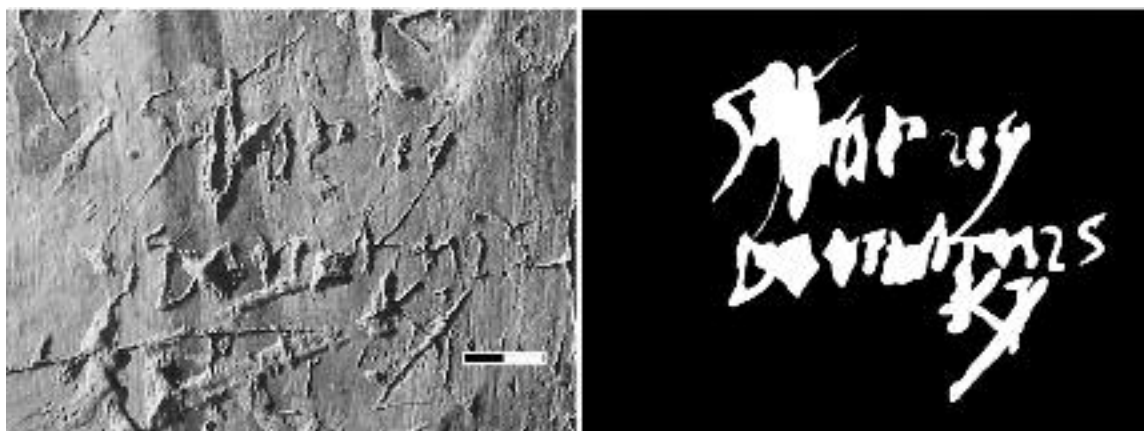
1

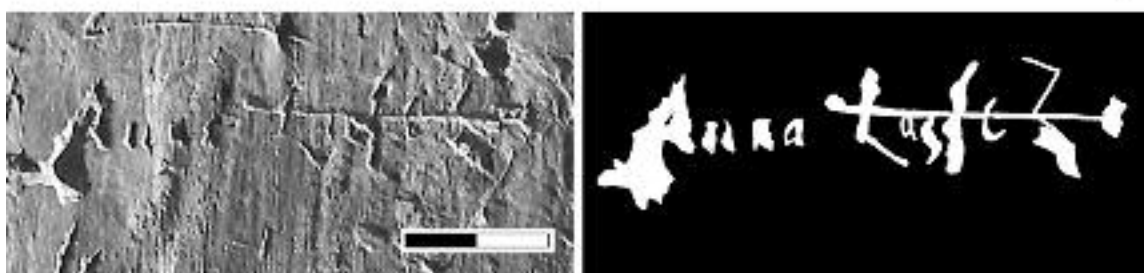
2

Таблиця СІХ

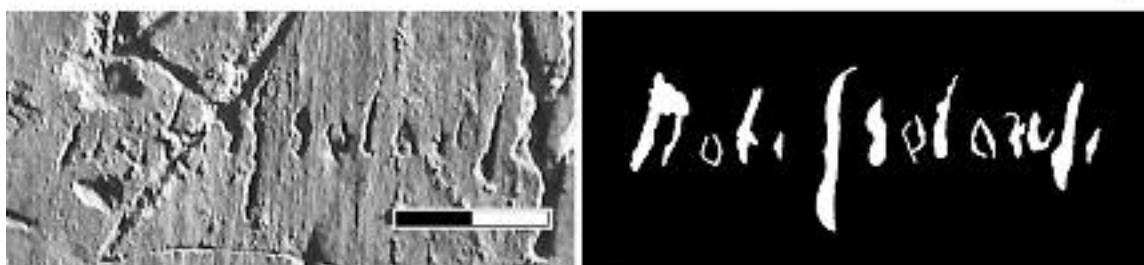
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4329, 2 – № 4330

1

2

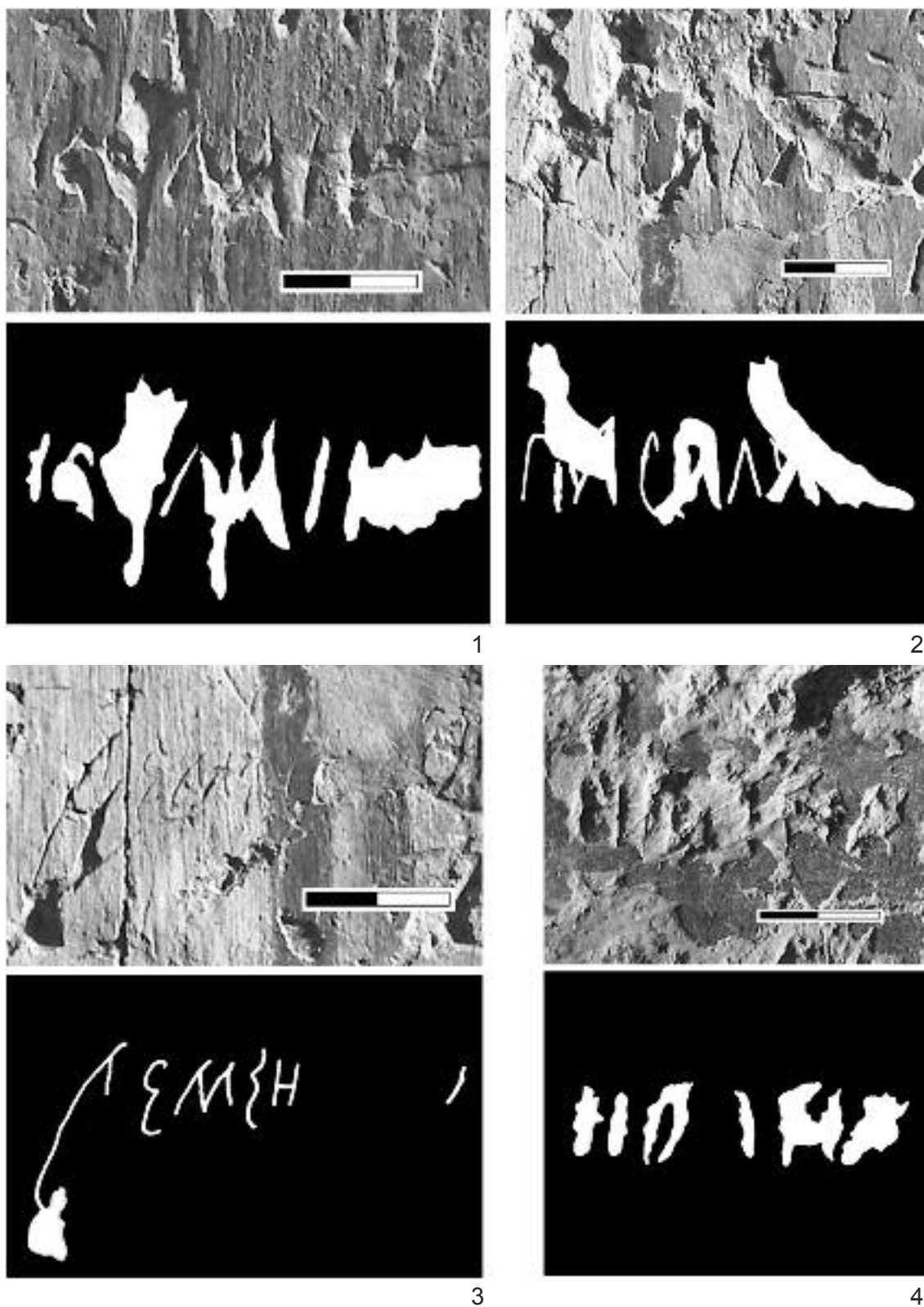
3

4

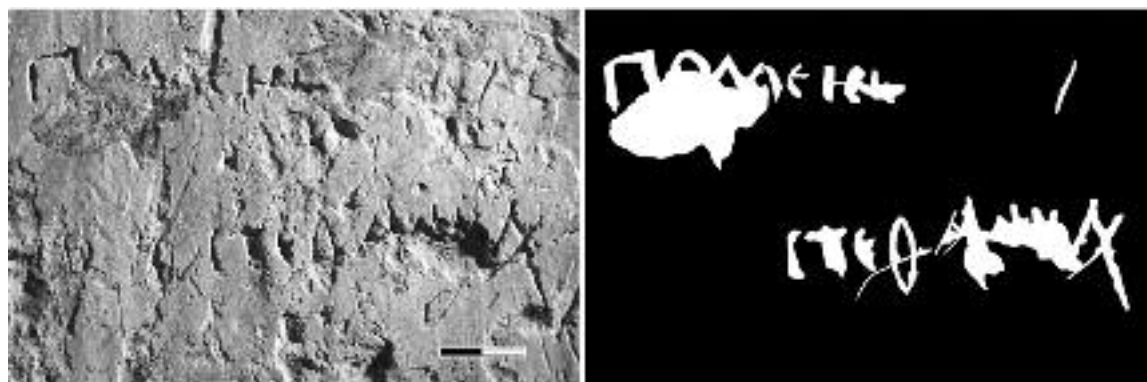
Таблиця СХ

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4331, 2 – № 4322, 3 – № 4333, 4 – № 4334

Таблиця СХІ

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4335, 2 – № 4336, 3 – № 4337, 4 – № 4338

1

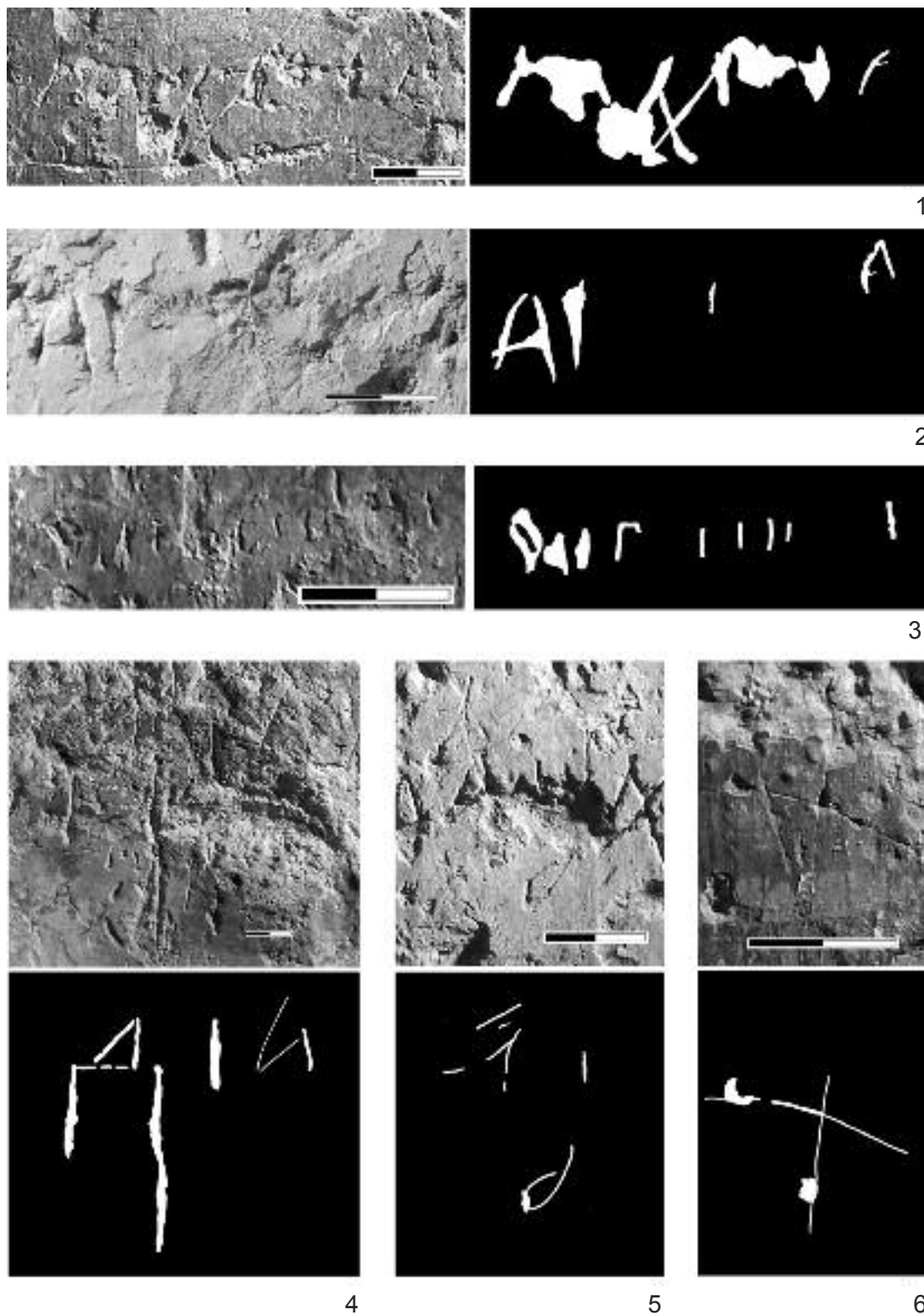
2

3

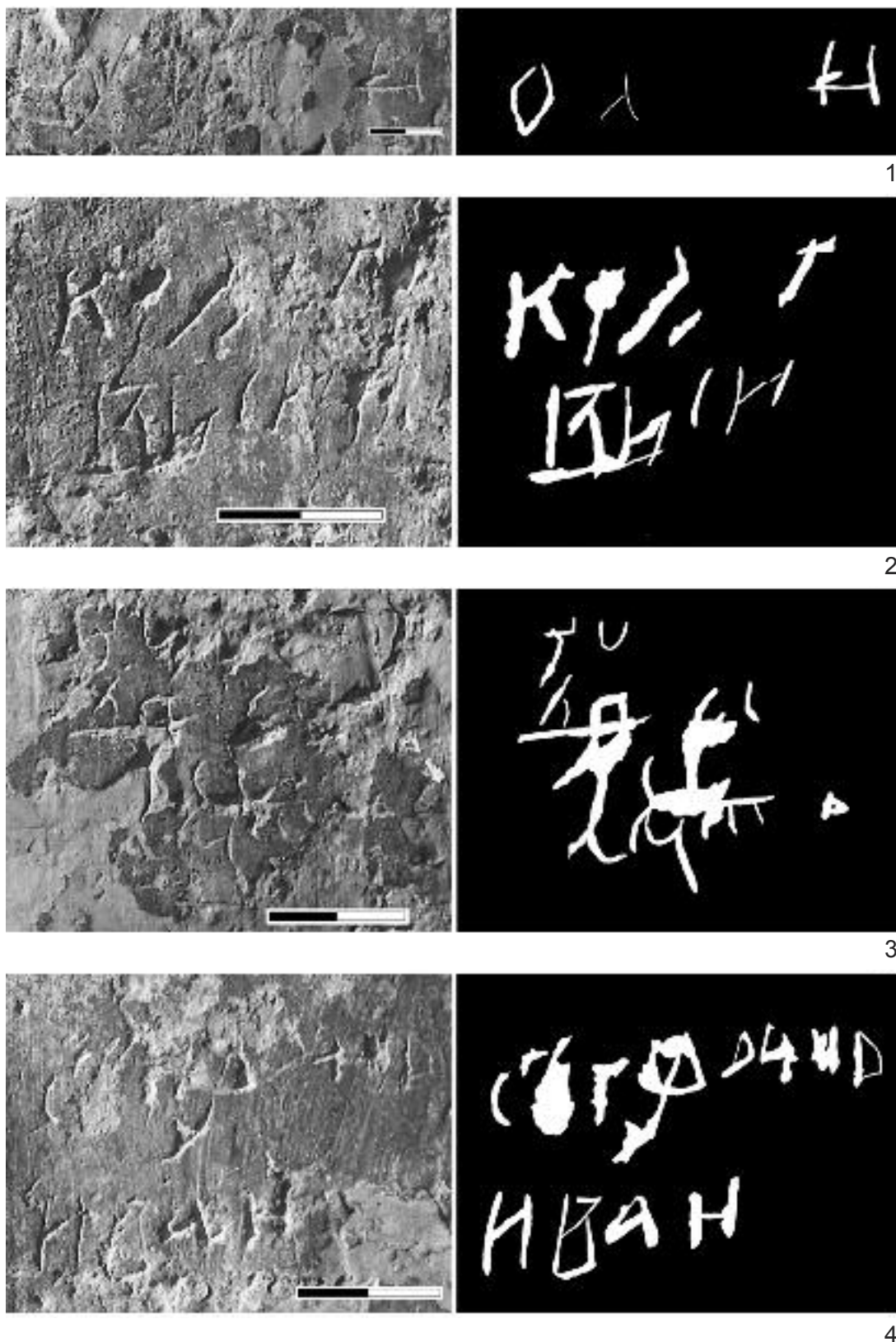
Таблиця СХІІ

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4339, 2 – № 4340, 3 – № 4341

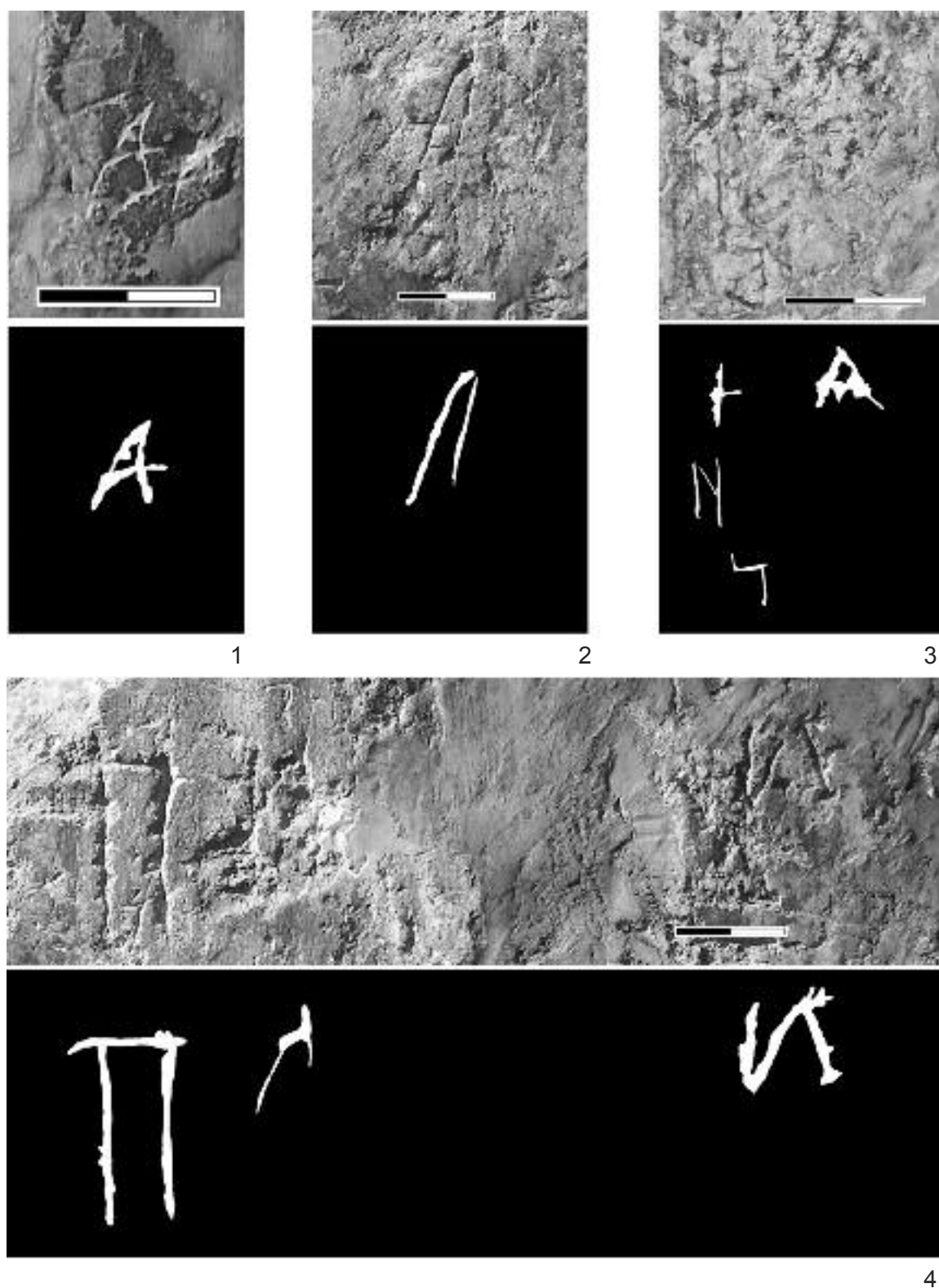
Таблиця СХІІІ

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4342, 2 – № 4343, 3 – № 4344, 4 – № 4345, 5 – № 4346, 6 – № 4347

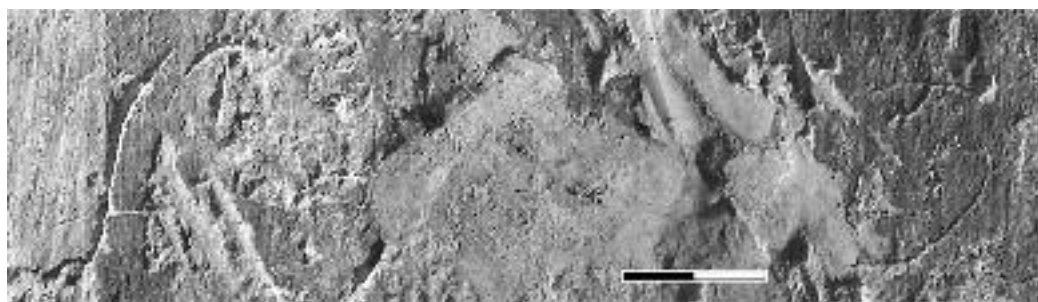
Таблиця CXIV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4348, 2 – № 4349, 3 – № 4350, 4 – № 4351

Таблиця CXV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4352, 2 – № 4353, 3 – № 4354, 4 – № 4355

1

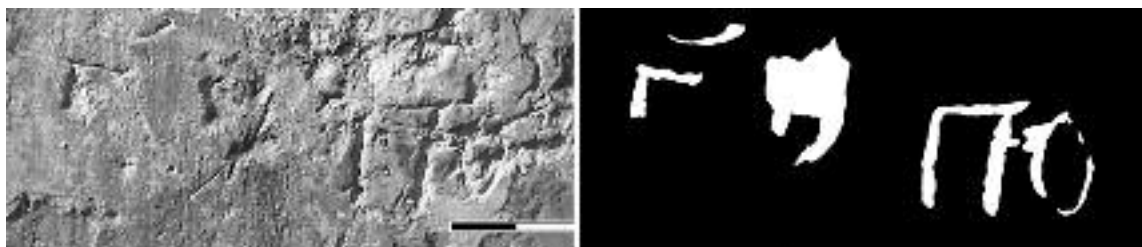
2

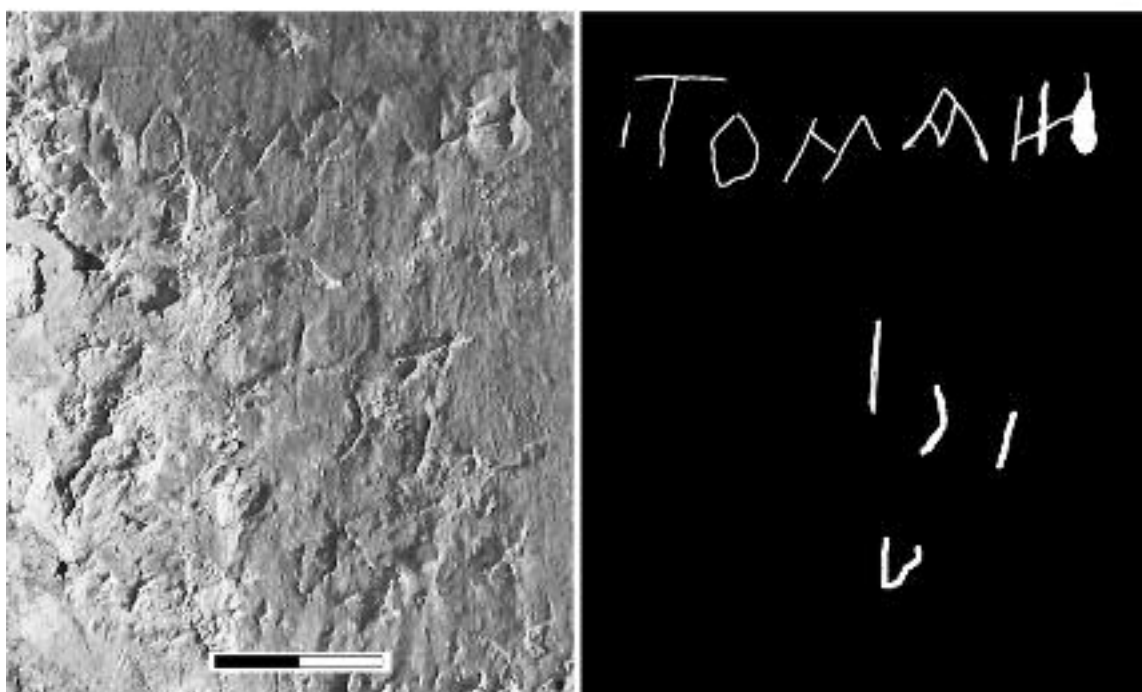
3

Таблиця CXVI

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4356, 2 – № 4357, 3 – № 4358

1

2

Таблиця CXVII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4359, 2 – № 4360

ГРАФІТІ НА МАРМУРОВОМУ КАРНИЗІ ГОЛОВНОГО ВІВТАРЯ

Публікація епіграфічних пам'яток головного вівтаря здійснена у третій частині “Корпусу”, що вийшов друком у 2011 р.²⁰⁴ На той момент мармуровий карниз, який зберігся майже по всій північній стороні апсиди, був вкритий коричневою фарбою, нанесеної на нього, вочевидь, для імітації шиферного карнизу. Ця обставина була з'ясована тоді, коли торці цього мармурового карнизу було виявлено одне графіті, що отримало номер 2030. Оскільки поверхню мармуру в місці розташування графіті на той час вкривала фарба, то прочитання тексту було ускладненим, тож воно було віднесене до категорії “фрагментів написів”. У 2016 р. в рамках виконання чинної “Комплексної програми дослідження, реставрації та популяризації Софійського собору на 2016–2021 рр.” та згідно рішення Науково-реставраційної ради Національного заповідника “Софія Київська” реставратором-монументалістом Л. Колодницьким карниз було розчищено від коричневої фарби на всю збережену довжину. З'ясовано, що він нині складається з семи окремих блоків різної довжини (від 50 см до 206,5 см), що тягнуться від північно-західного краю апсиди (над шиферною плитою з зображенням хреста та світильників) до її центру, доходючи майже до крісла митрополита (табл. CXVIII, 2). Окрім вже опублікованого графіті, на карнизі виявлено ще два написи, які отримали порядкові номери 2030а та 2030б. Усі вони знаходяться на першому (західному) мармуровому блоці карнизу, самому довгому зі збережених (табл. CXVIII, 1). Відповідно до прийнятої нами методики внесення змін та доповнень опублікованих у попередніх книгах епіграфічних пам'яток з метою всебічного наповнення “Корпусу”, усі три написи публікуються в цьому томі окремим розділом.

Графіті № 2030 (табл. CXIX, 1)

Публікації. В. Корнієнко²⁰⁵.

Розташування. Висота від верхньої лави синтрону 170 см, відстань від лівого ребра 45 см.

Опис. Збереженість напису доволі добра, його складові чітко читаються:

Φилиπъ Коровинъ.

Пилип Коровін.

Праворуч помітна велика літера Λ, виконана тим же автором. Її зв'язок з основним текстом лишається невизначеним.

Датування. Остання чверть XVI – третя чверть XVII ст.; за хронологією комплексу написів в головному вівтарі Софійського собору та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 2030а (табл. CXIX, 2)

Розташування. Висота від верхньої лави синтрону 167 см, відстань від лівого ребра 176 см.

²⁰³ В. Корнієнко, *Корпус графіті...*, ч. III, с. 78–97.

²⁰⁴ *Ibid.*, с. 80, табл. CXXIV.

Опис. Збереженість напису доволі добра, його складові чітко простежуються. Літери виконані досить незграбно, між ними велика відстань. Перше слово читаються як особове ім'я автора Юсифъ 'Йосип'. Дві останні літери мн найвірогідніше розглядати як скорочену форму слова м(о)н(ахъ) 'монах'.

Датування. Остання чверть XVI – третя чверть XVII ст.; за хронологією комплексу написів в головному вівтарі Софійського собору та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 20306 (табл. СХХІ)

Розташування. Висота від верхньої лави синтрону 167 см, відстань від лівого ребра 153 см.

Опис. Написи виконаний в один довгий рядок, його складові частково затерті та пошкоджені вибоями, літери часто мають різну глибину прорізування, у верхній частині внаслідок пошкодження мармуру деякі надрядкові знаки знищені:

року ꙗѡѡъ выѡ ѡъ Аѡѡъ бѡдановичъ ѡ Симонъ Авдѡевъ зъвѡ красна

З відновленням пропущених фрагментів текст виглядає таким чином:

Року ꙗѡѡъ был(и) тѡ[т] Алеѡ(а)н(др) Богдановичъ ѡ Симонъ Авдѡевичъ зъ Бро[да] Красна.

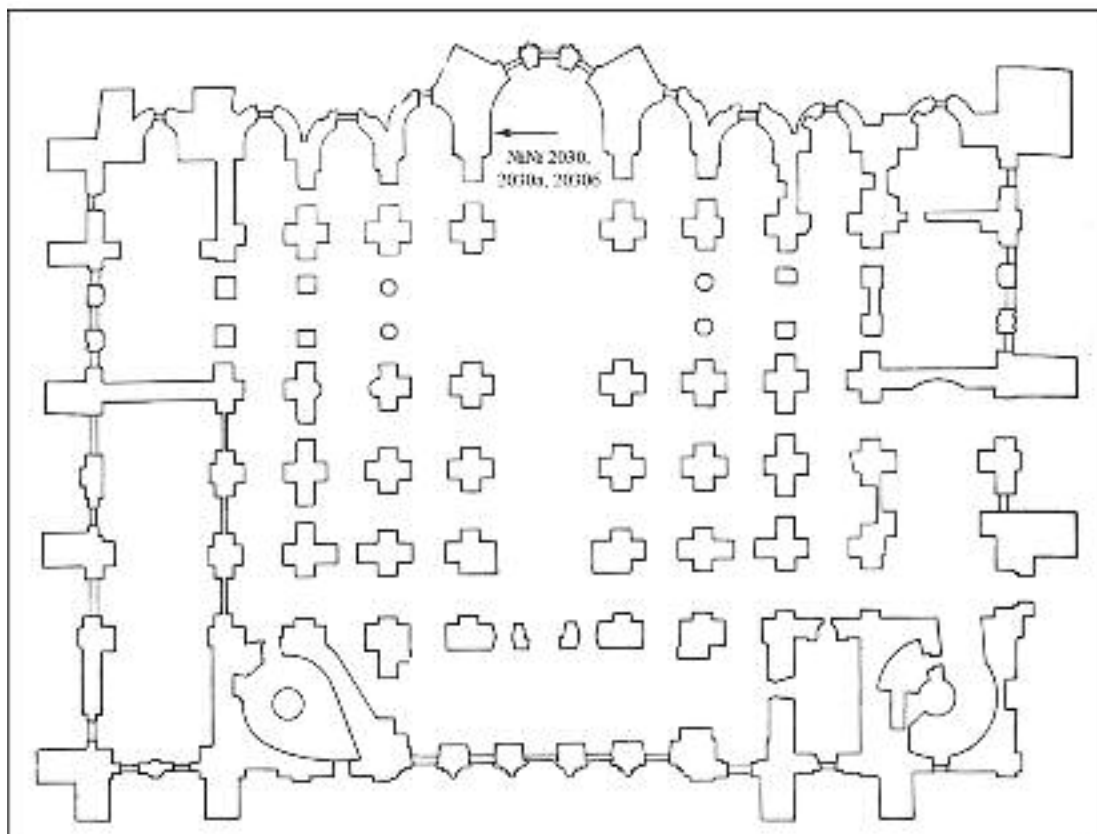
Року 1625-го були тут Олександр Богданович та Симон Авдійович з Брода Красна.

Відмінні риси написання літер в двох частинах написів при однаковій формі слідів від леза різця свідчать про виконання першої частини Олександром, а другої – Симоном. Вони були родом, як свідчить текст графіті, з селища Красний Брід (округ Меджилабірці, Словаччина), в якому від 1614 р. постав відроджений уніатський Святодухівський монастир²⁰⁶. Можливо, перебування цих осіб у 1625 р. у Святій Софії, яка на той час також була уніатським монастирем, було пов'язане якимись справами між двома цими обителями.

Датування. 1625 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам'ятний напис.

²⁰⁵ М.І. Мушинка, *Краснобрідський монастир Зіслання Святого Духа*, Енциклопедія сучасної України, [електронний ресурс], режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=2873.

1

2

Таблиця СХVІІІ

1 – схема першого поверху Софійського собору з позначенням місця розташування графіті; 2 – збережена ділянка мармурового карнизу після реставрації, загальний вигляд

1

2

Таблиця СХІХ

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 2030, 2 – № 2030а

Таблиця СХХ
Фотографія та прорисовка графіті № 2030б

ПІСЛЯМОВА

У першому томі сьомої частини “Корпусу графіті Софії Київської” публікуються 366 стародавніх графіті та дипінті XI – початку XVIII ст., що знаходяться переважно у західній зовнішній галереї Софійського собору. Більшість з них вводиться до наукового обігу вперше.

Така невелика кількість епіграфічних матеріалів, порівняно з іншими частинами Софійського собору, обумовлена поганим станом збереження фрескового тиньку західної зовнішньої галереї. Основна частина графіті зосереджена у південній її частині, облаштованій на початку XII ст. на відділене від решти храму приміщення – хрещальню, в якій добре збереглися фрески XI та XII ст. Центральний об’єм західної галереї у своєму первісному вигляді не зберігся, оскільки ця частина храму була зруйнована ще на початку XVII ст., а сучасний нартекс зведений наприкінці XIX ст. Так само майже не збереглась у своєму первісному вигляді північна частина західної галереї, тут наявні лише невеликі ділянки первісного тиньку на фасаді сходової вежі, аркбутані та виступі стіні, на яких збереглось декілька епіграфічних пам’яток. Варто, утім зазначити, що ця кількість епіграфічних пам’яток не є граничною. Частина давніх фресок на виступах стіни в південній та північній частинах галереї були закриті наприкінці XI ст. підпірними стовпами під аркбутани, тому для вивчення були доступні тільки невеликі ділянки стіни, де були виявлені графіті. Ця обставина дозволяє припустити, що тут збереглось більше епіграфічних пам’яток, однак наразі вони недоступні для дослідження. Низка графіті виявлена на мармурових колонах, які в давнину, як вважається, прикрашали західний вхід до Софійського собору, а зараз експонуються в нартексі. Більшість епіграфічних пам’яток нанесена на поверхню колон тоді, коли вони стояли вертикально, тобто, безпосередньо пов’язані з функціонуванням храму.

Доволі мало, в порівнянні з іншими пам’ятками (церква Спаса на Берестові у Києві, Пантелеймонівська церква у Галичі), виявлено написів на фасадних стінах Софійського собору. Попри те, що стіни в багатьох місцях закриті пізнішим тиньком, тим не менш, великі ділянки давнього мурування відкриті, проте графіті тут майже немає. Цей факт найвірогідніше пояснити тою обставиною, що собор з трьох сторін оточували розписані фрескою відкриті галереї, на яких було, порівняно з твердим личкувальним розчином, набагато легше виконувати графіті.

Порівняно з попередніми частинами, у цій змінена структура подання матеріалу, адже коментарі та дослідження окремих графіті включені до описової частини. Така структура, сукупно з більш розгорнутою системою покажчиків, дозволить дослідникам легше орієнтуватись на сторінках книги. Загальний же аналіз усього наявного матеріалу планується здійснити в останній, підсумковій частині “Корпусу”, який фактично стане другим, розширеним виданням опублікованої мною раніше монографії “Графіті Софії Київської XI – початку XVIII ст.: інформаційний потенціал джерела”.

AFTERWORD

In the first volume of the seven part of “Graffiti Corps of St. Sophia in Kyiv” are published 366 ancient graffiti and dipinti of the 11 – the beginning of the 18th, that are located mainly in the western exterior gallery of St Sophia Cathedral. Most of them are introduced into scientific circulation for the first time.

Such a small number of epigraphic materials in comparison with other parts of St. Sophia Cathedral has been caused by the poor condition of preservation of fresco plaster of the Western foreign galleries. Main part of the graffiti is concentrated in the southern part equipped at the beginning of the 12th century into separate building – baptistery, where are well-preserved frescoes of the 11th and the 12th. The central spice of Western galleries has been not preserved in its original form, as this part of the cathedral was destroyed in the early 17th, and present narthex was built in the late 19th century. Similarly, the northern part of the western gallery isn't almost preserved in its original form, here are only small sections of the original plaster on the facade of the ladder towers, flying buttresses and protrusion of wall, where are several preserved epigraphic monuments. However, it should be noted the number of epigraphic monuments is not the limit. Part of ancient frescos on the protrusion of wall in the southern and northern parts of the gallery were closed at the end of the 11th century by retaining pillars under the flying buttresses, because only small sections of the wall were available for study, where graffiti were discovered. This fact allows to assume, that there are more preserved epigraphic monuments, but now they are available for research. A number of graffiti was found on marble columns, which in ancient time, it is believed, to adorn the western entrance to St. Sophia Cathedral, and now are exhibited in the narthex. Most of the epigraphic monuments was made on the surface of columns when they stood upright, that is, they are directly related to the operation of the cathedral.

Enough few, in comparison to other monuments (Church of Our Savior on Berestove in Kyiv, St. Panteleimon in Halych), have been found inscriptions on the front walls of St. Sophia Cathedral. Although the walls in many places are closed by later plaster, however, large areas of ancient brickwork are visible, but graffiti aren't almost here. Most probably this fact can be explained that the cathedral was surrounded on three sides by the opened gallery painted fresco, there was much easier to perform graffiti compared to a solid plaster solution.

In comparison to previous part of the corpus of graffiti this part is restructuring presentation of the material, because the comments and study of some graffiti are included in the narrative part. Such a structure, together with a more detailed system of indexes will allow researchers to more easily navigate on the pages of the book. The general analysis of the all available material is planned in the last final part of the “Corps”, which actually will be the second, expanded edition of published by me earlier the monograph “Graffiti of St. Sophia in Kyiv of the 11th – the beginning of the 18th century: the information potential of the sources”.

ПОДІЛ ГРАФІТІ ТА ДИПІНТІ ЗА КАТЕГОРІЯМИ

I. Написи

I.1. Молитовні написи

39, 40, 41, 42, 74, 147, 156, 224, 312, 315, 448, 467, 469, 472, 474, 476, 477, 478, 479, 480, 488, 494, 496, 498, 500, 504, 505, 506, 508, 509, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 543, 544, 545, 552, 553, 554, 555, 556, 558, 559, 560, 562, 563, 565, 566, 570, 573, 574, 586, 587, 588, 590, 593, 595, 603, 604, 605, 606, 618, 619, 620, 624, 675, 676, 677, 679, 682, 687, 692, 693, 696, 697, 701, 708, 709, 711, 716, 718, 719, 719a, 719б, 719г, 4251, 4252, 4282, 4294, 4295, 4300, 4301, 4302, 4304, 4305, 4312, 4315, 4316, 4318, 4328, 4338, 4339, 4340, 4355, 4357, 4358, 4359, 4360.

I.2. Пам'ятні написи

152, 431, 485, 497, 507, 510, 582, 583, 597, 601, 607, 617, 622, 674, 685, 686, 695, 698, 699, 700, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 710, 715, 2030, 2030a, 2030б, 4343, 2446, 4259, 4271, 4281, 4283, 4290, 4297, 4299, 4306, 4309, 4314, 4319, 4323, 4329, 4330, 4331, 4332, 4333, 4334, 4336, 4337, 4341, 4348, 4351.

I.3. Цитати та посилання на твори книжної писемності

73.

I.4. Написи-прокляття

немає.

I.5. Написи-покаяння

14.

I.6. Написи-запитання

немає.

I.7. Підписи до фрескових образів

432, 433, 499, 503, 504, 568, 691, 4343, 2446.

I.8. Окремі слова та словосполучення

493, 611, 664, 665, 4321.

I.9. Написи музичного змісту

489.

I.10. Написи календарного змісту

I.11. Абетки, склади та окремі літери

441, 442, 447, 470, 473, 487, 490, 492, 495, 548, 561, 579, 600, 608б, 621, 623, 625, 712, 714, 4249, 4264, 4267, 4268, 4269, 4270, 4308, 4313, 4322, 4326.

I.12. Написи, зміст яких не встановлений

4303.

I.13. Фрагменти написів

569, 591, 592, 594, 596, 608a, 673, 694, 717, 719д, 719в, 4247, 4284, 4286, 4288, 4291, 4292, 4293, 4296, 4298, 4307, 4320, 4327, 4335, 4342, 4343, 4344, 4345, 4346, 4349, 4350, 4352, 4353, 4354, 4356.

I.14. Записи цифр

немає.

I.15. Записи лічби

446, 468, 589, 602, 669, 4273, 4275, 4276, 4277, 4278, 4279

II. Малюнки

II.1. Хрести, монограми, теонімограми

72, 265, 430, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 443, 471, 475, 481, 501, 525, 533, 534, 535, 557, 564, 580, 581, 584, 598, 600a, 608, 613, 666, 667, 668, 670, 674, 678, 680, 681, 683, 684, 690, 719в, 4244, 4248, 4253, 4254, 4255, 4256, 4257, 4258, 4260, 4261, 4262, 4263, 4265, 4266, 4272, 4274, 4280, 4285, 4310, 4311, 4317, 4324, 4325, 4347.

II.2. Зображення ангелів та святих

550, 551, 612, 614.

II.3. Символи, пов'язані з частинами людського тіла

491, 567, 585, 689.

II. 4. Предмети релігійного вжитку та артефакти

немає.

II.5. Символи, пов'язані з землею та небом

немає.

II.6. Антропоморфні зображення

549, 575, 2445.

II. 7. Зооморфні зображення

615, 713.

II.8. Орнітоморфні зображення

546, 547.

II.9. Іхтіоморфні зображення

немає.

II.10. Зображення храмів

немає.

II.11. Сюжетні зображення

449.

II.12. Емблеми

445, 482, 484, 486, 571, 572, 599, 609, 616, 671, 688, 4287, 4289.

ВКАЗІВНИК СЛІВ ДО ГРАФІТІ ТА ДИПІНТІ

Під час укладання вказівника мною дотримано основних принципи побудови словників: кожне відмінюване слово, яке виступає в реєстрі, подається в його основній формі, тобто, іменники та займенники іменникового типу в називному однини, кількісні числівники в називному, прикметники, числівники, займенники прикметникової відміни в називному однини чоловічого роду, дієслова в інфінітиві однини. Вони визначались відповідно до давньоруських, грецьких та староукраїнських словників: *Словарь старославянского языка*, репр. изд.: в 4-т., Санкт-Петербург 2006, т. 1–4; *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.*, К. 1977, т. 1; К. 1978, т. 2.; А.Д. Вейсман, *Греческо-русский словарь*, Москва 2006, репр. изд. 1899 г. Форми, в яких вживані ці слова авторами графіті, наводяться з вказівкою їх порядкового номеру. До “Вказівника” не включені графіті, що відносяться до категорій абеток, складів та окремих літер, зображень хрестів, монограм та теонімограм, а також скорочені форми імен в записях обчислення кількості проведених поминальних служб.

А

а *цифр.*, 1000. – № 2030: а̑х̑се; № 710: а̑х̑не;
 № 705: а̑хо
 а *спол.* – № 73: а
 Авдеевичъ *особ.*, ч. – № 2030б: Авдеевич
 Авраамъ *особ.*, ч. – № 4341: Авраамъ
 Агафѣа *особ.*, ж. – № 709: Агафѣю
 адъскъ *прикм.* – № 529: [а]д[с]к[и]хъ
 азъ *займ.* – № 588: азъ; № 700, № 715: я; № 4346:
 я; № 41, № 516, № 520: мене; № 587: ме[не]; № 156,
 № 529, № 4251: ми; № 156, № 513, № 514, № 519,
 № 521, № 528, № 529, № 590, № 4252, № 4300,
 № 4304: ма; № 508, № 532: м[а]; № 156, № 530:
 [ма]; № 524, № 675, № 716, № 719, № 4294: ма;
 № 679: м[а]; № 4318: [м]а
 Алеѣандръ *особ.*, ч. – № 2030б: Алеѣ(а)н(др)
 Алеѣии *особ.*, ч. – № 718: Ол(е)ѣи[а]
 аминъ *вигук.* – № 4251: аминъ; № 156: аминъ; № 476:
 амин; № 705: аминь
 Ананиа *особ.*, ч. – № 708: Ана[ни]ю
 Андрѣи *особ.*, ч. – № 497: Андреи
 Анѣимъ *особ.*, ч. – № 500: Анѣимос
 Афанаси *особ.*, ч. – № 4297: Афа[наси]

Б

безоуміе ч. – № 156: безоуміе
 влѣдъ ч. – № 14: влѣдъ
 Богъ ч. – № 41, № 518, № 519, № 520, № 521:
 Б(о)гъ; № 523: Б(о)г[а]
 Богданъ *особ.*, ч. – № 705: Богданъ(ъ)
 Богдановичъ *особ.*, ч. – № 2030б: Богданович
 Богородица *ж.* – № 719б: Богородица
 Божии *прикм.* – № 152: Божии; № 700: Божии[и]; № 510:
 Б(о)жин; № 4329: Б(о)жи(и); № 4271: Б(о)жин; № 529:
 Божинъ; № 4252: Б(о)жинъ
 богатъ *прикм.* – № 152: в[о]гд[т]и

Бродъ Красныи *вл. назва* – № 2030б: Бро[да] Красна
 вѣдѣти *недок.* – № 523: вѣдѣте
 выгѣи *недок.* – № 510, № 707, № 710, № 4319,
 №4329: был; № 2030б: был(и) № 156: да выхъ

В

в *цифр.*, 2 – № 4271: вѣ
 Василии *особ.* ч. – № 687: Василии; № 692:
 В[а]с[или]а
 владыка ч. – № 156: владыко
 Власи *особ.* ч. – № 494: Власио
 воинъ ч. – № 518: воини; № 588: воими
 въ *прийм.*, – № 14, № 152, № 156; № 4290: въ
 всь *займ.* – № 509: все

Г

Гавриилъ *особ.*, ч. – № 448: Гаврилови
 Георгии *особ.*, ч. – № 224: Георгийа
 господинъ ч. – № 4292: г(осподин)ъ
 Господынь *прикм.* – № 73: Г(осподни)и
 Господь ч. – № 514, № 516, № 4330: Г(оспод)а; № 477:
 Господи; № 552: Господ[и]; № 701: [Гос]поди; № 543:
 [Гос]под[и]; № 543: Г[ос]поди; № 496: Г(о)с(под)и;
 № 618, № 704, № 709, № 716, № 4328: Г(оспо)ди;
 № 4304: Г(оспо)д(и); № 74, № 147, № 156, № 312,
 № 315, № 467 (двічі), № 469, № 472, № 476,
 № 478, № 480, № 488, № 494, № 509, № 524,
 № 544, № 545, № 553, № 555, № 556, № 560,
 № 563, № 565, № 566, № 573, № 586, № 587,
 № 593, № 595, № 606, № 676, № 677, № 682,
 № 696, № 708, № 4282, № 4294, № 4315, № 4359:
 Г(оспод)и; № 562, № 4295, № 4357: Г(оспод)[и];
 № 553, № 605: [Г](оспод)и; № 479: Г(осподи); №
 504: Госьподи; № 448: Госьподи
 Григории *особ.*, ч. – № 4334: Григор[и]; № 147:
 Григорієви; № 510: Григор; № 708: [Г]ри[гори]а;
 № 718: Григоре(а)

грѣхъ ч. — № 156: грѣхи
 грѣшникъ ч. — № 532: грѣшника
 грѣшнѣ прикм. — № 41: грѣшнаго; № 4252:
 грѣшнаго; № 516, № 520: грѣшзанаго; № 529:
 грѣшзана[го]; № 521: грѣшзанаго; № 519:
 грѣшзанаго; № 513: грѣшзана[го]; № 528:
 грѣшзанаго; № 526: грѣшзанаго; № 156: грѣшзанаго;
 № 156: грѣшзана[го]; № 603: грѣшзанамоу; № 476:
 грѣшзана(о)мѣ; № 312: грѣшзанамоу

Д

да спол. — № 156: да выхъ
 Даниилъ особ., ч. — № 4250: Дан{инилъ}; № 74: Да-
 нила
 дати док. — № 494: да[и]; № 156, № 529: дати
 Димитрии особ., ч. — № 469: Дзми[т]р[и]ю
 добро с. — № 4321: добро
 добръ прикм. — № 509: доброе
 днь с. — № 14, № 152: днь; № 4290: дь[нь];
 № 710: дна

Є

є цифр., 5 — № 685: сѣ; № 2030: сѣ; № 710: сѣ
 Ємелианъ особ., ч. — № 467: Ом[е]л[е]; № 496:
 Амеля(на)
 Єуфимина особ., ж. — № 4282: Євѣфимину
 Євдокиа особ., ж. — № 601: Євдокиа

З

з цифр., 6000 — № 685: сѣ

З

за займ. — № 40, № 41, № 224, № 506, № 508, №
 513, № 514, № 515, № 516, № 518, № 519, №
 520, № 521, № 522, № 528, № 530, № 532, №
 558, № 4252: за; № 526: з[а]; № 523: [за]
 заветъ ч. — № 156: заветъ
 Захариа особ., ч. — № 518: Захаріоу; № 4252:
 За[харио]

И

и спол. — № 73, № 156, № 478, № 494, № 529, № 553,
 № 709, № 4295: и; № 2030б: і; № 528: та
 Иванъ особ., ч. — № 622: Иванъ; № 700: [И]ва[нъ];
 № 506: Ивана; № 312: Иванови; № 4340: Ивана
 Ивановичъ особ., ч. — № 4351: Иван[овичъ]
 изокъ ч. — № 4246: из{ока}
 изъ прийм. — № 2030б: з
 Иларіонъ особ., ч. — № 4299: Ла[рионъ]; № 4281: Ила-
 рион(о)ви[чъ]
 Иліа особ., ч. — № 674: Иліа; № 476: Иліи
 Іоакимъ особ., ч. — № 4309: Аким
 Іосифъ особ., ч. — № 2030а: Іосифъ
 ити недок. — № 601: шаль

июнь ч. — № 152: июна; № 710: [и]юна; № 4334:
 и[юна]; № 4281: [и]ю[на]

І

і цифр., 10 — № 710: ѿ
 Ісиданъ особ., ч. — № 597: [І]сиданъ; № 702: Ісиданъ;
 № 702, № 4281: Ісиданъ; № 4329: Ісиданъ; № 41:
 Ісиданъ; № 532: Ісиданъ; № 4338: Ісиданъ № 718:
 Ісиданъ; № 4295: Ісиданъ; № 524: Ісидановъ

К

к цифр., 20 — № 4271: кѣ; № 2030: сѣ
 Климентъ особ., ч. — № 4259: Кл(иментъ) [С]иниски(и)
 Козма особ., ч. — № 607: Козьма; № 590: Козьмоу
 Константинъ особ., ч. — № 4282: К[о]нстантин(ъ)
 Коровинъ особ., ч. — № 2030: Коровинъ
 Котинъ особ., ч. — № 705: Котин(ъ)
 Красныи Бродъ вл. назва — № 2030б: Бро[да] Красна

Л

Лазаръ особ., ч. — № 605: Лазара; № 152: Лазоръ
 Левоничъ особ., ч. — № 510: Левоничъ
 леданъ прикм. — № 73: ледана
 Лоука особ., ч. — № 573: Лоуце; № 603: [Лу]це
 лѣка ж. — № 493: [л]уко

М

м цифр., 40 — № 588, № 517, № 521, № 526: м; № 39,
 № 40, № 41, № 42, № 156, № 224, № 502, № 508,
 № 513, № 514, № 515, № 516, № 520, № 523,
 № 527, № 590: м; № 529: [м]
 Марковичъ особ., ч. — № 702: М[арко]вичъ; № 702:
 М(а)рк(овичъ)
 Маркъ особ., ч. — № 719г: Марка
 Мартинъ особ., ч. — № 4282: Мартин
 Меркурии особ., ч. — № 553: М[ер]ку[ри]ю
 месецъ ч. — № 152: м(ѣ)с(а)ца; № 4246: м(ѣ)с(а)ца
 мещанинъ ч. — № 591: мещан
 милость ж. — № 529: [м]илость
 Муханъ особ., ч. — № 40: Муханла; № 478: Муха-
 лова
 Муханловичъ особ., ч. — № 703: Муханлови(чъ)
 многогрѣшнѣ прикм. — № 4341: многогрѣшнѣ
 молити недок. — № 4252: моли; № 719б: молю; № 40,
 № 506, № 514, № 516, № 520, № 521, № 528: мо-
 лите; № 41: молит[е]; № 532: [м]олите; № 513:
 моли[те]; № 526: м[оли]те; № 530: мол[ите]; № 522:
 [молит]е; № 523: мо[л]ить; № 4330: молили
 Моисии особ., ч. — № 4314: Мо[исеи]
 монахъ ж. — № 2030а: м(о)н(ахъ)
 мрець ж. — № 691: мрець
 мѣка ж. — № 529: [м]ѣк[а]
 мѣченикъ ч. — № 42: мѣченици; № 516: моуѣеникъ;
 № 40, № 41, № 156, № 502, № 529: м(оу)ѣ(е)н(и)къ;

№ 527: м(оу)ч(єни)къ; № 521: м(оу)ч(є)н(и)[къ];
 № 517: моу[ченикъ]; № 513: м[оученикъ]; № 503:
 м(оу)ч(є)н(и)ка; № 224: м(оу)ч(єни)къ; № 506: моу-
 ченици; № 520: /моу/моученици; № 526: моу(че)ници;
 № 519, № 523: м(оу)ч(є)н(и)ци; № 528: м(оу)ч(є)ници;
 № 530: [м](оу)ч(є)н[ици]; № 529: м(оу)ч(є)нище;
 № 506: моученици; № 522: мюченици

N

н *цифр.* 50. — № 710: $\bar{\alpha}\chi\tilde{\eta}\epsilon$
 Наоумъ *особ.*, ч. — № 588: Нау[мъ]
 Несторъ *особ.*, ч. — № 315: Несторови; № 593:
 Несто[р]ви
 Никифоръ *особ.*, ч. — № 558: Ники[форе]
 Никола *особ.*, ч. — № 4252: Никүла

O

о *цифр.* — № 705: $\alpha\chi\tilde{\eta}\epsilon$
 о *визук.* — № 530: ω
 Овъстатъ *особ.*, ч. (*пох. від Євстафій*). — № 617:
 Овъстатъ
 огоньъ *прикм.* — № 529: [огн]ѣныхъ
 олѣтарь ч. — № 73 (двічі): олѣтарь
 отъ *прийм.* — № 529: отъ; № 529: [от]ъ
 отъвергнути *док.* — № 156: отъвѣрг(ъ)
 охъ *визук.* — № 590 (двічі): охъ
 оуистити *док.* — № 156: оуистилъ

P

Павълъ *особ.*, ч. — № 4306: Павл; № 488: Павлоу;
 № 4295: Пав(лоу)
 Панкратъ *особ.*, ч. — № 601: Панкрат[ъ]
 Петръ *особ.*, ч. — № 515, № 520: Петра; № 509: Петру
 пламеньнъ *прикм.* — № 73: пламаны
 помагати *недок.* — № 624: помощи; № 74, № 312, № 315,
 № 605, № 606, № 448, № 468, № 478, № 480,
 № 504, № 573, № 593, № 4251: помози; № 472:
 помо[зи]; № 550: пом[ози]; № 533: по[мо]зи; № 603:
 пом[о]зи; № 544: п[о]м[о]зи; № 585: по[моз]и;
 № 4295: [пом]ози; № 611, № 4359: по[мози]; № 479,
 № 545, № 556: п[омози]; № 509: пом(о)зи; № 476:
 помо(зи); № 574: пом(ози); № 586, № 676:
 по{мози}; № 682: {помози}; № 488: помази; № 147:
 помъзи; № 494: понози; № 42: помозъ/ыте
 помиловати *док.* — № 74: помилои; № 559: помилу[и];
 № 719б: пом[илуи]; № 474: поми{лоуи}; № 156,
 № 529: помилоуите; № 527: помилоу[и]те
 поминати *недок.* — № 524, № 679; № 716, № 718,
 № 719, № 719а, № 719г, № 4339: помени; № 704:
 помен[и]; № 709: [п]омени; № 4328: [по]ме[ни];
 № 74, № 156, № 554, № 4316, № 4360: помани;
 № 4318: поман[и]; № 500: пома[ни]; № 500: пом[ани];
 № 553: п[ом]ани; № 4315: пома[ни]; № 4340:
 пома[ни]; № 693, № 697, № 701: пом[ани]; № 708:
 по[мани]; № 555, № 4357: [пома]ни; № 4355:
 п[оман]и; № 4305: [поман]и; № 4348: [п]ом[ан]и[и];

№ 496: пом(а)ни; № 505: поман(и); № 4312:
 пом(ани); № 4330: [п]ом(ани); № 618, № 619,
 № 620, № 675: помани; № 4282: п[о]мани;
 № 4294: пом[ани]; № 692: по[мани]; № 4358:
 [пом]а[ни]; № 604: помени
 помолити *са док.* — № 515: помолите са
 Прокопии *особ.*, чол. — № 719: [П]роко[пина]
 простити *док.* — № 156, № 590: прости; № 587,
 № 4252: [пр]ости
 протопопъ ч. — № 497: протопоп
 прѣставити *са док.* — № 152: прѣставис[а]; № 4271:
 прѣставис(а)
 псати *недок.* — № 4336: писал; № 617: п[и]салъ;
 № 509: писати

P

рва *жс.* — № 709 (двічі): рваъ
 рваъ ч. — № 152, № 664, № 4329: рваъ; № 4271:
 раб(ъ); № 715: раб[ъ]; № 665: ра{бъ}; № 510: раб;
 № 40, № 224, № 506, № 515, № 518, № 524,
 № 532, № 558, № 604, № 605: раба; № 719:
 [р]аба; № 4301, № 4305: ра[ба]; № 618, № 4315:
 р[а]в[а]; № 4357: р[аба]; № 315, № 467, № 509,
 № 544, № 4295: раву; № 553: раб[у]; № 147,
 № 448, № 488, № 469, № 478, № 494, № 603:
 равоу; № 573: [ра]воу; № 42: рабъ; № 312: равоу
 расѣтати *док.* — № 73: растають
 Рафанъ *особ.*, чол. — № 708: Рафан[а]
 Рогачъ *особ.*, ч. — № 622: Рогач
 рокъ ч. — № 2030б: року; № 710: рокъ
 Романъ *особ.*, ч. — № 571: Ром[а]на; № 718: Ром[ана];
 № 704: [Р]омана
 Росотинчакъ *особ.*, ч. — № 698: Росотинчакъ

C

Самоуилъ *особ.*, ч. — № 485: Само{уилъ}
 свои *займ.* — № 40, № 224, № 506, № 515, № 524,
 № 532, № 4301: своего; № 4315: свое[го]; № 605:
 [св]оего; № 704: [своег]о; № 618: свое[го]; № 553:
 своему; № 315: сво[е]му; № 544: свое[м]у; № 467:
 сво[ем]у; № 4295: св[о]ему; № 312, № 448, № 469,
 № 478, № 488, № 509: своему; № 476: своему;
 № 4295: [св]оємъ; № 147, № 603: своему; № 42:
 св{воемъ}; № 606: своимъ; № 156: своемъ; № 709
 (двічі): свою; № 156: сво[и]
 сватъ *прикм.* — № 4250: о а(гисъ); № 14: сватъ;
 № 520: сва[ти]; № 529: свати; № 516: [с]в(а)ти;
 № 40, № 42, № 156, № 224, № 506, № 515,
 № 518, № 521, № 523, № 527, № 530: с(ва)ти;
 № 517: с(ва)тие; № 508, № 519: с(ва)тии; № 39:
 с(ва)тын; № 532: с(ва)ты[и]; № 513, № 514: № 39:
 с(ва)ты(и); № 500: с(ва)ты[и]; № 558, № 4252:
 с(ва)ты(и); № 494: св(а)таа; № 502, № 588:
 с(ва)т(ы)хъ

Семенъ особ., ч. — № 4347: Семен; № 4358: Сем[ена]
 Сидоръ особ., ч. — № 708: Сидоръ
 Симеонъ особ., ч. — № 707: Сим[еонъ]; № 2030: Симон
 Синиский особ., ч. — № 4259: Кл[иментин] [С]иниски(н)
 Софиа особ., ж. — № 494: [С]офине
 Степанъ особ., ч. — № 4295: Ст[е]пану
 Стефанъ особ., ч. — № 4351: Ст[е]ф/а/днь; № 544:
 Стефа[ну]; № 4295: [Ст]ефану; № 4339: Стефа[н]а
 съконъчити док. — № 156: сконъзати
 съпасати недок. — № 719: спасв; № 4300: сп(а)си
 съпасение с. — № 494: сп(а)сienie
 сътворити док. — № 14: сътворихъ

Т

твои займ. — № 719: твоє[го]
 Тимофеи особ., ч. — № 524: Тимохвеа
 тоутъ займ. — № 510: тѣтъ; № 707: тѣт; № 2030б:
 тѣ(т); № 4329: т[у]т; № 710: т[у]т
 тюжини прикм. — № 610: тюжага

ΟΥ

оубогъ прикм. — № 528: ѿ[б]о[г]а
 оупирь ч. — № 493: упир(ь)

Ф

Филипъ особ., ч. — № 2030: Филипъ

Х

х цифр., 600 — № 685: сѣ; № 2030: хѣ; № 710:
 хѣ; № 705: ахо
 Христовъ прикм. — № 518: Х(ристо)ва; № 518:
 Х(ристо)ви
 хромъ прикм. — № 509: хромоу

Ц

црькы ж. — № 610: церков(ь); № 73, № 4292:
 цр(ь)кы; № 73: церкы
 цѣсарствине с. — № 156: цесаретини

Ч

четыре десате числ. — № 528: четиры десате

Ю

Юрии особ., ч. — № 698: Юрко

Ѣ

Ѣнина особ., ч. — № 709: Ѣв[н]ию

Ѧ

Ѧ числ. 9. — № 152: Ѧ; № 710: Ѧ
 Ѧсѡдоръ особ., ч. — № 703: Ѧсѡдор(ъ); № 718:
 Ѧсѡдора; № 4295: Ѧсѡдору; № 4323: Ѧсѡдор
 Ѧсѡдоровичъ особ., ч. — № 4314: Ѧсѡдор[овичъ]
 Ѧома особ., ч. — № 4271: Ѧома

Α

ἄγιος ‘сѡтѣ’ — № 499: ο αghος
 ἀμὴν ‘аминь’ — № 711: αμην
 Ἀνθιμος особ., ч., ‘Анѡимъ’ — № 499: Ανθημος

Β

βοηθέω ‘помагати’ — № 711: [βο]ηθη

Δ

δοῦλος ‘рабъ’ — № 711: δουλον

Κ

Κυριακός особ., ч., ‘Кириахъ’ — № 711: Κυριακον

Μ

Μάρκος особ., ч. ‘Маркъ’ — № 433: Μαρκος; № 432:
 Μαρκο(ς)

Σ

σός ‘твой’ — № 711: σον

Α

Albertus ‘Алберт’ ч. — № 431: Albertus
 Andreas ‘Андріу’ — № 582: Andreas
 Anna ‘Анна’ — № 4332: Anna
 anno ‘рік’ — № 431: anno; № 431: a(nno)

Β

byc ‘бути’ — № 706: byl

D

Dominus ‘Бог’ — № 431: D[om]ini; № 431: D(omini)
 Domanski ‘Доманський’ — № 4331: Domansky

H

hic ‘тут’ — № 431: hic
 Horain ‘Горайн’ — № 686: Horain

I

Ian ‘Ян’ — № 965: Jan

J

ja ‘я’ — № 706: ja
 Jasnoborski ‘Ясноборський’ — № 699: Jasnoborsky

K

Kaminski ‘Камінський’ — № 965: Kaminski

L

Łaszcz ‘Лауц’ — № 4332: Laszcz[wna]
 Lucasz ‘Лукаш’ — № 686: Lucas

M

Maciej 'Мацей' – № 4331: Maciej
Moyski 'Вісенський' – № 706: Moysky

P

Piotr 'Петро' – № 699, № 4333: Piotr

R

Roman 'Роман' – № 583: Roman

S

Silewicki 'Сілевицький' – № 582: Sylewycki
Stojowski 'Стойовський' – № 4333: Stojows[ky]
stolnik 'стольник' – № 686: s{tolnik}
sum 'бути' – № 431: fuit

T

Theodor 'Федір' – № 507: Teodor

tu 'тут' – № 706: tut

W

Wisenski 'Вісенський' – № 431: Wysensky
Woronkowski 'Вороньковський' – № 507:
Woronkowsky

30 – № 4281: 30

Прямі дати в графіті

1097 – № 685
1582 – № 431
1625 – № 20306
1634 – № 4334
1655 – № 710
1670 – № 705

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Авдійович Симон, авт. гр. (№ 20306) – с. 221
 Авраам, авт. гр. (№ 4341) – с. 114
 Агафія, згад. в гр. (№ 709) – с. 95
 Адам Жулинський, чол. Анни Лящ – с. 112
 Альберт Вісенський, авт. гр. – с. 48
 Ананія, згад. в гр. (№ 708) – с. 94
 Андрій Сілевицький, авт. гр. (№ 582) – с. 56
 Андрій, протопоп (№ 497) – с. 73
 Анна Лящ, авт. гр. (№ 4332) – с. 112
 Анфім, св. – с. 60, 61, 65, 67, 120
Архіпова Є.І. – с. 28, 32
 Атанасій, авт. гр. (№ 4297) – с. 104

Білоус Н.О. – с. 75
 Богдан Котін, авт. гр. (№ 705) – с. 93
 Богданович Олександр, авт. гр. (№ 20306) – с. 221
Бонецький А. – с. 61, 89, 91, 92, 111, 112

Валєвський В. – с. 112
 Василь, авт. гр. (№ 687) – с. 89
 Василь, авт. гр. (№ 692) – с. 90
 Василько, князь теребовлянський – с. 88
 Всеволод Ярославич – с. 88
 Всеволожа, княгиня – с. 88
Вздорнов Г.І. – с. 16
 Вісенський Альберт, авт. гр. (№ 431) – с. 48
Висоцький С.О. – с. 3–4, 9, 32, 46–49, 56, 69, 70–72
 Власій, авт. гр. (№ 494) – с. 56
 Володимир Святославич – с. 6
 Володимир Мономах – с. 39, 88
 Воронковський Федір (авт. гр. 507) – с. 74

Гавриїл, архангел – с. 17
 Гавриїл, зг. в гр. (№ 446) – с. 52
 Гаврило, авт. гр. (№ 448) – с. 52
Гайдуков П.Г. – с. 6
 Георгій, авт. гр. (№ 224) – с. 72
Гініус О.О. – с. 6
 Горайн Лукаш, авт. гр. (№ 686) – с. 89
 Григорій, авт. гр. (№ 147) – с. 48
 Григорій, згад. в гр. (№ 708) – с. 94
 Григорій, згад. в гр. (№ 718) – с. 97
 Григорій, згад. в гр. (№ 4334) – с. 111–112
 Григорій Богослов, св. – с. 100, 120
 Григорій, майстер-фрескіст – с. 96
 Григорій Левонovich, авт. гр. (№ 510) – с. 75
 Григорій Цамблак, митрополит – с. 16
Гордієнко Д.С. – с. 3
Гуцуляк Р.Б. – с. 18

Даниїл Стовпник, св. – с. 19
 Данило, авт. гр. (№ 74) – с. 48
 Дмитрій, авт. гр. (№ 469) – с. 53
 Доманський Мацей, авт. гр. (№ 4331) – с. 111

Євдокимова О.О. – с. 7
 Євдокия, згад. в гр. (№ 601) – с. 43

Євфимія, згад. в гр. (№ 4282) – с. 101
 Жулинський Адам, чол. Анни Лящ – с. 112

Захарія, авт. граф. (№ 518) – с. 77
 Захарія, авт. граф. (№ 4252) – с. 20
Залізник А.А. – с. 6, 46, 69, 71
Запаско Я.П. – с. 6

Іван, авт. гр. (№ 312) – с. 72
 Іван, авт. гр. (№ 506) – с. 73
 Іван, авт. гр. (№ 700) – с. 92
 Іван, авт. гр. (№ 4340) – с. 114
 Іван Мазепа, гетьман – с. 7, 30
 Іван Рогач, авт. гр. (№ 622) – с. 84, 97
 Іван (Ян) Ясноборський – с. 92
 Іванович Стефан, авт. гр. (№ 4351) – с. 116
 Іларіон, авт. гр. (№ 4299) – с. 104
 Іларіонович Йоанн, авт. гр. (№ 4281) – с. 100
 Ілля, авт. гр. (№ 476) – с. 54
 Ілля, авт. гр. (№ 674) – с. 86

Йоанн, авт. гр. (№ 41) – с. 20
 Йоанн, авт. гр. (№ 532) – с. 82
 Йоанн, авт. гр. (№ 597) – с. 59
 Йоанн, авт. гр. (№ 4329) – с. 111
 Йоанн, авт. гр. (№ 4338) – с. 113
 Йоанн Золотоуст, св. – с. 100, 120
 Йоанн Іларіонович, авт. гр. (№ 4281) – с. 100
 Йоанн Маркович, авт. гр. (№ 702) – с. 93
 Йоанн, згад. в гр. (№ 468) – с. 53
 Йоанн, згад. в гр. (№ 718) – с. 97
 Йоанн, згад. в гр. (№ 4295) – с. 103–104
 Йоаннов Тимофій, авт. гр. (№ 524) – с. 79
 Йосип монах, авт. гр. (№ 2030а) – с. 221

Казимир Ягоцький – с. 61
 Камінський Ян, авт. гр. (№ 695) – с. 91
Карський Є.Ф. – с. 6
 Климент Синиський, авт. гр. (№ 4259) – с. 29
Клос Б.М. – с. 16
 Кипріян, митрополит – с. 16
 Киріак, авт. гр. (№ 711) – с. 95
 Козьма, авт. гр. (№ 607) – с. 95
Колодницький Л.Б. – с. 3, 220
Коренюк Ю.А. – с. 96
Корнієнко В.В. – с. 3, 7, 11, 15–18, 43, 47, 49–50, 60–81, 96, 100, 220
 Коровін Пилип, авт. гр. (№ 2030) – с. 220
 Костянтин, згад. в гр. (№ 4282) – с. 101
 Котін Богдан, авт. гр. (№ 705) – с. 93
 Ксенія, згад. в гр. (№ 709) – с. 95
 Кузьма, авт. гр. (№ 590) – с. 58

Лазар, авт. гр. (№ 605) – с. 44
 Лазар, зг. в гр. (№ 152) – с. 48
 Левонovich Григорій, авт. гр. (№ 510) – с. 75
 Лука, авт. гр. (№ 573) – с. 68

- Лука, авт. гр. (№ 603) – с. 44
 Лука, можл. тлумач. (№ 493) – с. 43
 Лукаш Горайн, авт. гр. (№ 686) – с. 89
 Ляш Анна, авт. гр. (№ 4332) – с. 112
- Мазепа Іван, гетьман – с. 7,30
 Марк, апостол – с. 46, 49, 50, 120
 Марк, авт. гр. (№ 719г) – с. 99
 Маркович Іоанн, авт. гр. (№ 702) – с. 93
 Мартин, авт. гр. (№ 4282) – с. 101
 Мацей Доманський, авт. гр. (№ 4331) – с. 111
Мачинська А.Д. – с. 88.
Мединцева А.О. – с. 7
 Меркурій, авт. гр. (№ 553) – с. 64
 Миколай, митрополит – с. 88
 Миколай Севастійський св. – с. 20
 Михаїл, архангел – с. 42
 Михайло, авт. гр. (№ 40) – с. 70
 Михайло, авт. гр. (№ 478) – с. 55
 Михайло, згад. в гр. (№ 669) – с. 85
 Михайлович Федір, авт. гр. (№ 703) – с. 93
 Мойсей Федорович, авт. гр. (№ 4314) – с. 108
 Мойський, авт. гр. (№ 706) – с. 94
Мушинка М.І. – с. 221
- Наум, авт. гр. (№ 588) – с. 57
Нельговський Ю.А. – с. 32
Несецький К. – с. 89, 91, 94, 111
 Нестор, авт. гр. (№ 315) – с. 9
 Нестор, авт. гр. (№ 593) – с. 58
 Никифор, св. – с. 65
Нікітенко Н.М. 3, 17, 39, 100, 119
Нікітенко М.М. – с. 18
Німчук В.В. – с. 47, 71
- Овстат, авт. гр. (№ 617) – с. 83
 Олександр Богданович, авт. гр. (№ 20306) – с. 221
 Олексій, згад. в гр. (№ 718) – с. 97
 Омелян, авт. гр. (№ 467) – с. 53
 Омелян, авт. гр. (№ 496) – с. 72
Останчук А.М. – с. 3
- Павло, авт. гр. (№ 488) – с. 42–43
 Павло, авт. гр. (№ 4306) – с. 106
 Павло, згад. в гр. (№ 4295) – с. 103–104
Панащенко В.В. – с. 6
 Панкрат, згад. в гр. (№ 601) – с. 43
 Петро, авт. гр. (№ 509) – с. 75
 Петро, авт. гр. (№ 515) – с. 76
 Петро, авт. гр. (№ 520) – с. 78
 Петро Стойовський, авт. гр. (№ 4333) – с. 112
 Петро Ясноборський, авт. гр. (№ 699) – с. 92
 Пилип Коровін, авт. гр. (№ 2030) – с. 220
 Прокіп, авт. гр. (№ 719) – с. 98
- Рафаїл, згад. в гр. (№ 708) – с. 94
Рейський А. – с. 112
Рибаков Б.О. – с. 6
 Рогач Іван, авт. гр. (№ 622) – с. 84
 Роман, авт. гр. (№ 570) – с. 67
- Роман, авт. гр. (№ 583) – с. 56
 Роман, авт. гр. (№ 704) – с. 93
 Роман, згад. в гр. (№ 718) – с. 97
Романова О.О. – с. 88
 Росотинчак Юрко, авт. гр. (№ 698) – с. 91
- Самуїл, авт. гр. (№ 485) – с. 41
 Святополк Володимирович – с. 6
 Святополк Ізяславич – с. 88
 Семен, авт. гр. (№ 4337) – с. 113
 Семен, авт. гр. (№ 4358) – с. 118
 Сидор, згад. в гр. (№ 708) – с. 94
 Симон Авдійович, авт. гр. (№ 20306) – с. 221
 Симеон, авт. гр. (№ 707) – с. 94
 Синиський Климент, авт. гр. (№ 4259) – с. 29
 Сілевицький Андрій, авт. гр. (№ 582) – с. 56
Сінкевич Н.О. – с. 3, 7, 48
Сотникова М.П. – с. 6
Спаський І.Г. – с. 6
 Станіслав Ягоцький, авт. гр. (№ 498) – с. 61
 Степан, згад. в гр. (№ 4295) – с. 103–104
 Стефан, авт. гр. (№ 544) – с. 62
 Стефан, авт. гр. (№ 4295) – с. 103–104
 Стефан, авт. гр. (№ 4339) – с. 113, 115
 Стефан Іванович, авт. гр. (№ 4351) – с. 116
 Стойовський Петро, авт. гр. (№ 4333) – с. 112
Столярова Л.В. – с. 7
Стріленко Ю.М. – с. 100
- Тимофій Йоаннов, авт. гр. (№ 524) – с. 79
- Федір, авт. гр. (№ 4323) – с. 109
 Федір, згад. в гр. (№ 718) – с. 97
 Федір, згад. в гр. (№ 4295) – с. 103–104
 Федір Воронковський (авт. гр. 507) – с. 74
 Федір Михайлович, авт. гр. (№ 703) – с. 93
 Федорович Мойсей, авт. гр. (№ 4314) – с. 108
Фергюсон Д. – с. 8
 Фома, згад. в гр. (№ 4271) – с. 32
 Фотій, митрополит – с. 16
- Хлебовський С.* – с. 112
- Черепнин Л.В.* – с. 6
- Щурупов М.А. – с. 28
- Юрко Росотинчак, авт. гр. (№ 698) – с. 91
- Ягоцький Казимир – с. 61
 Ягоцький Станіслав, авт. гр. (№ 498) – с. 61
 Ян Камінський, авт. гр. (№ 695) – с. 91
 Яким, авт. гр. (№ 4309) – с. 106
Яковенко Н.Н. – с. 75
Яковлев М.О. – с. 28
Янін В.Л. – с. 6
 Ярослав Володимирович – с. 6
 Ясноборський Іван (Ян) – с. 61
 Ясноборський Петро, авт. гр. (№ 699) – с. 699

ПОКАЖЧИК ГРАФІТИ ТА ДИПІНТИ

14 – с. 46, 120, 127	480 – с. 46, 55, 120, 141	530 – с. 69, 81, 120, 174
39 – с. 69, 120, 158	481 – с. 60, 120, 147	531 – с. 69, 81–82, 120, 171
40 – с. 69–70, 120, 159	482 – с. 60, 120, 147	532 – с. 69, 82, 120, 177
41 – с. 69, 70, 120, 159	484 – с. 41, 120, 121	533 – с. 69, 82, 120, 177
42 – с. 69, 70–71, 120, 158	485 – с. 41, 120, 121	534 – с. 69, 82, 120, 177
72 – с. 46–47, 48, 120, 128	486 – с. 41, 120, 121	535 – с. 69, 82, 120, 177
73 – с. 46, 47, 120, 129	487 – с. 41–42, 120, 121	543 – с. 60, 61–62, 120, 148
74 – с. 46, 48, 120, 129	488 – с. 41, 42, 43, 120, 122	544 – с. 60, 62, 120, 150
147 – с. 46, 48, 120, 130	489 – с. 41, 42, 120, 122	545 – с. 60, 62, 120, 149
152 – с. 46, 48–49, 120, 131	490 – с. 41, 42, 120, 123	546 – с. 60, 62, 120, 149
156 – с. 69, 72, 120, 160–161	491 – с. 41, 42, 120, 123	547 – с. 60, 62, 120, 149
224 – с. 69, 72, 120, 162	492 – с. 41, 42, 120, 123	548 – с. 60, 63, 120, 149
265 – с. 46, 49, 120, 130	493 – с. 41, 43, 120, 123	549 – с. 60, 63, 120, 151
312 – с. 69, 72, 120, 163	494 – с. 46, 55–56, 120, 142	550 – с. 60, 63, 120, 149
315 – с. 9–10, 12, 13	495 – с. 69, 72, 120, 162	551 – с. 60, 63, 120, 150
430 – с. 46, 49, 120, 132	496 – с. 69, 72–73, 120, 163	552 – с. 60, 63, 120, 151
431 – с. 46, 49, 56, 120, 131	497 – с. 69, 73, 120, 164	553 – с. 60, 64, 120, 152
432 – с. 46, 49–50, 120, 132	498 – с. 60–61, 120, 147	554 – с. 60, 64, 120, 152
433 – с. 46, 50, 120, 132	499 – с. 60, 61, 120, 148	555 – с. 60, 64, 120, 152
434 – с. 46, 50, 120, 133	500 – с. 60, 61, 120, 148	556 – с. 60, 64, 120, 153
435 – с. 46, 50, 120, 133	501 – с. 60, 61, 120, 149	557 – с. 60, 65, 120, 153
436 – с. 46, 50, 120, 133	502 – с. 69, 73, 120, 164	558 – с. 60, 65, 120, 153
437 – с. 46, 50, 120, 133	503 – с. 69, 73, 120, 164	559 – с. 60, 65, 120, 153
438 – с. 46, 50, 120, 133	504 – с. 69, 73, 120, 165	560 – с. 60, 65, 120, 154
439 – с. 46, 51, 120, 133	505 – с. 69, 74, 120, 165	561 – с. 60, 66, 120, 154
440 – с. 46, 51, 120, 134	506 – с. 69, 74, 120, 165	562 – с. 60, 66, 120, 154
441 – с. 46, 51, 120, 134	507 – с. 69, 74, 120, 166	563 – с. 60, 66, 120, 154
442 – с. 46, 51, 120, 134	508 – с. 69, 74, 120, 167	564 – с. 60, 66, 120, 154
443 – с. 46, 51, 120, 134	509 – с. 69, 75, 120, 166	565 – с. 60, 66, 120, 155
445 – с. 46, 51, 120, 134	510 – с. 69, 75, 120, 167	566 – с. 60, 67, 120, 155
446 – с. 46, 51–52, 120, 135	513 – с. 69, 75, 120, 168	567 – с. 60, 67, 120, 156
447 – с. 46, 52, 120, 135	514 – с. 69, 75–76, 120, 168	568 – с. 60, 67, 120, 155
448 – с. 46, 52, 120, 136	515 – с. 69, 76, 120, 169	569 – с. 60, 67, 120, 155
449 – с. 46, 52, 120, 137	516 – с. 69, 76, 120, 170	570 – с. 60, 67, 120, 156
467 – с. 46, 52–53, 120, 137	517 – с. 69, 76–77, 120, 169	571 – с. 60, 67, 120, 156
468 – с. 46, 53, 120, 138	518 – с. 69, 77, 120, 171	572 – с. 60, 67, 120, 156
469 – с. 46, 53, 120, 138	519 – с. 69, 77, 120, 170	573 – с. 60, 67, 120, 157
470 – с. 46, 53, 120, 138	520 – с. 69, 77–78, 120, 172	574 – с. 60, 67, 120, 156
471 – с. 46, 53, 120, 139	521 – с. 69, 78, 120, 172	575 – с. 60, 67, 120, 157
472 – с. 46, 53–54, 120, 139	522 – с. 69, 78, 120, 173	579 – с. 10, 12, 13
473 – с. 46, 54, 120, 139	523 – с. 69, 79, 120, 173	580 – с. 10, 12, 14
474 – с. 46, 54, 120, 139	524 – с. 69, 79, 120, 172	581 – с. 10, 12, 14
475 – с. 46, 54, 120, 139	525 – с. 69, 79, 120, 174	582 – с. 46, 56, 120, 142
476 – с. 46, 54, 120, 140	526 – с. 69, 79–80, 120, 174	583 – с. 46, 56, 120, 142
477 – с. 46, 55, 120, 140	527 – с. 69, 80, 120, 175	584 – с. 46, 56, 120, 143
478 – с. 46, 55, 120, 141	528 – с. 69, 80, 120, 175	585 – с. 46, 56, 120, 143
479 – с. 46, 55, 120, 141	529 – с. 69, 80–81, 120, 176	586 – с. 46, 57, 120, 143

- 587** – с. 46, 57, 120, 143
588 – с. 46, 57, 120, 144
589 – с. 46, 57, 120, 144
590 – с. 46, 58, 120, 144
591 – с. 46, 58, 120, 144
592 – с. 46, 58, 120, 145
593 – с. 46, 58, 120, 145
594 – с. 46, 58–59, 120, 146
595 – с. 46, 59, 120, 146
596 – с. 46, 59, 120, 146
597 – с. 46, 59, 120, 146
598 – с. 46, 59, 120, 146
599 – с. 46, 59, 120, 147
600 – с. 46, 60, 120, 147
600a – с. 46, 60, 120, 147
601 – с. 41, 43, 120, 124
602 – с. 41, 43–44, 120, 124
603 – с. 41, 44, 120, 125
604 – с. 41, 44, 120, 125
605 – с. 41, 44, 120, 126
606 – с. 41, 45, 120, 126
607 – с. 41, 45, 120, 127
608 – с. 41, 45, 120, 127
608a – с. 41, 45, 120, 127
608b – с. 41, 45, 120, 127
609 – с. 15, 21, 22
610 – с. 15–16, 21, 22
611 – с. 15, 16, 21, 23
612 – с. 15, 16–17, 21, 23
613 – с. 15, 17, 21, 23
614 – с. 15, 17, 21, 24
615 – с. 15, 17, 21, 23
616 – с. 15, 18, 21, 24
617 – с. 69, 82–83, 120, 178
618 – с. 69, 83, 120, 178
619 – с. 69, 83, 120, 178
620 – с. 69, 83, 120, 178
621 – с. 69, 83–84, 120, 179
622 – с. 69, 84, 120, 179
623 – с. 69, 84, 120, 179
624 – с. 69, 84, 120, 179
625 – с. 69, 84, 120, 180
664 – с. 69, 84, 120, 180
665 – с. 69, 84–85, 120, 180
666 – с. 69, 85, 120, 180
667 – с. 69, 85, 120, 180
668 – с. 69, 85, 120, 180
669 – с. 69, 85, 120, 181
670 – с. 69, 85–86, 120, 181
671 – с. 69, 86, 120, 181
672 – с. 69, 86, 120, 181
673 – с. 69, 86, 120, 181
674 – с. 69, 86, 120, 181
675 – с. 69, 86, 120, 182
676 – с. 69, 87, 120, 182
677 – с. 69, 87, 120, 182
678 – с. 69, 87, 120, 182
679 – с. 69, 87, 120, 182
680 – с. 69, 87, 120, 183
681 – с. 69, 88, 120, 183
682 – с. 69, 88, 120, 183
683 – с. 69, 88, 120, 183
684 – с. 69, 88, 120, 183
685 – с. 69, 88–89, 120, 183
686 – с. 69, 89, 120, 184
687 – с. 69, 89, 120, 184
688 – с. 69, 89, 120, 184
689 – с. 69, 89, 120, 184
690 – с. 69, 90, 120, 184
691 – с. 69, 90, 120, 185
692 – с. 69, 90, 120, 185
693 – с. 69, 90, 120, 185
694 – с. 69, 90, 120, 185
695 – с. 69, 91, 120, 185
696 – с. 69, 91, 120, 186
697 – с. 69, 91, 120, 186
698 – с. 69, 91, 120, 186
699 – с. 69, 91–92, 120, 187
700 – с. 69, 92, 120, 187
701 – с. 69, 92, 120, 187
702 – с. 69, 92–93, 120, 188
703 – с. 69, 93, 120, 188
704 – с. 69, 93, 120, 188
705 – с. 69, 93, 120, 189
706 – с. 69, 94, 120, 189
707 – с. 69, 94, 120, 189
708 – с. 69, 94, 120, 190
709 – с. 69, 95, 120, 190
710 – с. 69, 95, 120, 191
711 – с. 69, 95–96, 120, 191
712 – с. 69, 96, 120, 192
713 – с. 69, 96, 120, 192
714 – с. 69, 96, 120, 192
715 – с. 69, 97, 120, 192
716 – с. 69, 97, 120, 193
717 – с. 69, 97, 120, 194
718 – с. 69, 97, 120, 194
719 – с. 69, 98, 120, 195
719a – с. 69, 98, 120, 195
719b – с. 69, 98, 120, 195
719в – с. 69, 98, 120, 197
719г – с. 69, 98–99, 120, 197
719д – с. 69, 99, 120, 196
719e – с. 69, 99, 120, 196
2030 – с. 220, 223
2030a – с. 220–221, 223
2030b – с. 221, 224
4243 – с. 10–11, 12, 14
4244 – с. 11, 12, 14
4245 – с. 18, 21, 25
4246 – с. 18–19, 21, 25
4247 – с. 18, 19, 21, 25
4248 – с. 18, 19, 21, 25
4249 – с. 18, 19, 21, 25
4250 – с. 18, 19, 21, 26
4251 – с. 20, 21, 26
4252 – с. 20, 21, 27
4253 – с. 28, 34
4254 – с. 28, 29, 34
4255 – с. 28, 29, 34
4256 – с. 28, 29, 34
4257 – с. 28, 29, 35
4258 – с. 28, 29, 35
4259 – с. 28, 29, 35
4260 – с. 28, 30, 36
4261 – с. 28, 30, 36
4262 – с. 30, 36
4263 – с. 30–31, 36
4264 – с. 30, 31, 36
4265 – с. 30, 31, 36
4266 – с. 30, 31, 37
4267 – с. 30, 31, 37
4268 – с. 30, 31, 37
4269 – с. 30, 31, 37
4270 – с. 30, 31–32, 37
4271 – с. 32, 38
4272 – с. 39
4273 – с. 39–40
4274 – с. 39, 40
4275 – с. 39, 40
4276 – с. 39, 40
4277 – с. 39, 40
4278 – с. 39, 40–41
4279 – с. 39, 41
4280 – с. 99–100, 120, 197
4281 – с. 100, 120, 197
4282 – с. 100–101, 120, 198

- 4283 – с. 100, 101, 120, 198
4284 – с. 100, 101, 120, 199
4285 – с. 100, 101, 120, 199
4286 – с. 100, 101, 120, 199
4287 – с. 100, 102, 120, 199
4288 – с. 100, 102, 120, 200
4289 – с. 100, 102, 120, 200
4290 – с. 100, 102, 120, 200
4291 – с. 100, 102, 120, 200
4292 – с. 100, 103, 120, 201
4293 – с. 100, 103, 120, 201
4294 – с. 100, 103, 120, 201
4295 – с. 100, 103–104, 120, 202
4296 – с. 100, 104, 120, 203
4297 – с. 100, 104, 120, 203
4298 – с. 100, 104, 120, 203
4299 – с. 100, 104, 120, 203
4300 – с. 100, 104–105, 120, 204
4301 – с. 100, 105, 120, 204
4302 – с. 100, 105, 120, 205
4303 – с. 100, 105, 120, 205
4304 – с. 100, 105, 120, 206
4305 – с. 100, 106, 120, 206
4306 – с. 100, 106, 120, 206
4307 – с. 100, 106, 120, 206
4308 – с. 100, 106, 120, 206
4309 – с. 100, 106, 120, 207
4310 – с. 100, 106, 120, 207
4311 – с. 107, 120, 207
4312 – с. 107, 120, 207
4313 – с. 107, 120, 207
4314 – с. 107–108, 120, 208
4315 – с. 107, 108, 112, 120, 208
4316 – с. 107, 108, 120, 208
4317 – с. 107, 108, 120, 208
4318 – с. 107, 108–109, 120, 209
4319 – с. 107, 109, 120, 209
4320 – с. 107, 109, 120, 209
4321 – с. 107, 109, 120, 209
4322 – с. 107, 109, 120, 209
4323 – с. 107, 109–110, 120, 210
4324 – с. 107, 110, 120, 210
4325 – с. 107, 110, 120, 210
4326 – с. 107, 110, 120, 210
4327 – с. 107, 110, 120, 210
4328 – с. 107, 110, 120, 210
4329 – с. 107, 111, 120, 211
4330 – с. 107, 111, 120, 211
4331 – с. 107, 111, 120, 212
4332 – с. 107, 111–112, 120, 212
4333 – с. 107, 112, 120, 212
4334 – с. 107, 111, 112, 120, 212
4335 – с. 107, 111–112, 120, 213
4336 – с. 107, 113, 120, 213
4337 – с. 107, 113, 120, 213
4338 – с. 107, 113, 120, 213
4339 – с. 107, 113, 120, 214
4340 – с. 107, 114, 120, 214
4341 – с. 107, 114, 120, 214
4342 – с. 107, 114, 120, 215
4343 – с. 107, 114, 120, 215
4344 – с. 107, 114–115, 120, 215
4345 – с. 107, 115, 120, 215
4346 – с. 107, 115, 120, 215
4347 – с. 107, 115, 120, 215
4348 – с. 115, 120, 216
4349 – с. 115–116, 120, 216
4350 – с. 115, 116, 120, 216
4351 – с. 115, 116, 120, 216
4352 – с. 115, 116, 120, 217
4353 – с. 115, 116, 120, 217
4354 – с. 115, 117, 120, 217
4355 – с. 115, 117, 120, 217
4356 – с. 115, 117, 120, 218
4357 – с. 115, 117, 120, 218
4358 – с. 115, 117–118, 120, 218
4359 – с. 115, 118, 120, 219
4360 – с. 118, 120, 219

ЗМІСТ

Передмова	3
<i>Розділ I.</i>	
Графіті на фасадах Софійського собору	9
<i>Розділ II.</i>	
Графіті північної сторони західної зовнішньої галереї	15
<i>Розділ III.</i>	
Графіті на мармурових колонах у нартексі Софійського собору	28
<i>Розділ IV.</i>	
Графіті у хрещальні Софійського собору	39
<i>Розділ V.</i>	
Графіті на мармуровому карнизі головного вівтаря	220
Післямова	225
Afterword	226
Поділ графіті та дипінті за категоріями	227
Вказівник слів до графіті та дипінті	229
Іменний покажчик	234
Покажчик графіті та дипінті	236

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Вячеслав Васильович Корнієнко

**КОРПУС ГРАФІТІ
СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ
(XI – початок XVIII ст.)**

**Ч. VII, т. 1:
західна зовнішня галерея**

Оригінал-макет, верстка – *В. Корнієнко*
Редагування – *А. Кучеренко*
Дизайн обкладинки – *А. Кальченко*

Підписано до друку 08.10.2016.
Формат 70х100/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний.
Ум.-друк. арк. 19,5. Обл.-вид. арк. 18.23